

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадший, ижтимоий-публицистик журнал

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 5 (180)

2012 йил, май

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН
МАТБУОТ ВА АХБОРОТ
АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
КЕНГАШИ

www.jad.uz

МУНДАРИЖА

НАСР

ЭЛЧИН. Болададаш киссалари. Ҳикоялар	3
Генри Райдер ХАГГАРД. Клеопатра. Роман	37
Отажон ТОҒОН. Бегона. Роман	81
Болеслав ПРУС. Фиръавн. Роман	124

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Муса ЖАЛИЛ. Дунё, сени Лайлидай севдим	29
Габриэле КЕЛЛЕР. Мен навқирон, дунё навқирон	76

АДАБИЙ САБОҚЛАР

Лев ТОЛСТОЙ. Асосий қаҳрамонларим — ҳақиқат	156
--	-----

АДАБИЙ ЖАРАЁН

Фозил ИСКАНДАР. Номус ва виждон яшаб қоладими?	121
Акмал САИДОВ. «Бутун билимимни шоирлардан олганман»	165

МУТОЛАА

Баҳодир РАҲМОНОВ. Вафо қисмати	170
---	-----

ТАҚРИЗ

Санобар ТҮЛАГАНОВА. Катта адабиёт орзуси	173
---	-----

САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА

Яннис МАРИС. Нафақадаги хусусий изқувар. Роман	177
---	-----

ТОШКЕНТ
МАЙ

**Бош муҳаррир
ўрибосари:**

Мирпўлат МИРЗО

Таҳрир ҳайъати:

Усмон ҚЎЧҚОР
(масъул котиб)

Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ

Амир ФАЙЗУЛЛА

Назира ЖЎРАЕВА

Алимурод ТОЖИЕВ

Жамоатчилик кенгаши:

Бобур АЛИМОВ

Абдулла АРИПОВ

Эркин ВОҲИДОВ

Абдулла ИСМОИЛОВ

Абдураҳим МАННОНОВ

Фулом МИРЗО

Абдулла ОРИПОВ

Темур ШИРИНОВ

Баҳодир ХОДИЕВ

Навбатчи муҳаррир А. ТОЖИЕВ
Техник муҳаррир У. КИМ
Мусаҳҳиҳ Д. АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи Н. ДАВЛАТОВА

Жаҳон адабиёти, 5. 2012

ИНДЕКС 828. 829

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган. №180

Уч босма тобоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

«Жаҳон адабиёти» журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Таҳририят манзили:
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 244-41-60; 244-41-61; 244-41-62.
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 16.15.2012 й. Бичими 70x108 1/16. Газета қоғози. Офсет босма.

Шартли босма тобоқ 18,2. Нашриёт босма тобоғи 20,0.

Жами 1650 нусха. 198 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

«Жаҳон адабиёти» журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Фафур Фулом номидаги НМИУда чоп этилди.
100128, Тошкент, Шайхонтоҳур кўчаси, 86.

© Жаҳон адабиёти, 2012 й.

ЭЛЧИН

Болададаш қиссалари

БОЛАДАДАШНИНГ ИЛК МУҲАББАТИ

Абшеронда, шундоққина денгиз бўйида бир қишлоқ бор эди ва ҳозирда у ер юзидаги тоқ-танҳо қишлоқ эди, чунки кун қаттиқ олов пуркар, ҳамма уй-уйига бекиниб олган, атрофда инс-жинс кўринмас, гўёки бу танҳолик фақат бу қишлоқнинг танҳолиги бўлмай, куннинг ушбу жазирамасида худди бутун ер юзи, курраи арз тоқ-танҳо қолгандек эди.

Бу қишлоқнинг бир қаватли, икки қаватли уйларидан, четан билан ўралган, тахта панжара тикилган, тошдан девор олинган ҳовлиларидан, узумлари қорая бошлаган ишкомларидан, қип-қизил гулга кирган анор дарахтларидан, анжир, тут дарахтларидан, мўлкўл нур сочиб ётган қуёшдан ташқари тагин бир денгиз ҳам бор эди ва ҳозир бу денгизнинг майин тўлқинлари соҳил қумликларига майин-майин урилиб қайтар, гўё денгиз ушбу қишлоқнинг танҳолигига алла айтаётганга ўхшарди.

Қишлоқда фақат Болададашдан бошқа бирон инс-жинс кўзга ташланмасди: Болададаш шаҳарлараро асфальт йўл четидаги йўлакда, тут дарахти тагида ўтирар, бутун қишлоқ аҳлидан фарқли ўлароқ, бу жазирамага парво ҳам қилмасди: дарахтнинг олачалпоқ кўлкаси аллақачон нари сурилиб кетган, бироқ Болададаш ўрнидан қимир ҳам этмас, шунчаки, кун тиғи остида мудраб ўтирар эди.

Болададаш яланг оёқларига сандал илиб олган, эгнига парусин шим, энги калта йўл-йўл трикотаж кўйлак кийган, бошига "аэродром" кепка қўндириб олган, тер томчилари ҳар замонда бу "аэродром" кепка остидан оқиб чиқиб, озгин ёноқларидан пастга думалаб тушарди.

Пиво бочкалари билан тўла бир юк машинаси гувиллаганча асфальт йўлдан ўтиб кетди, машина шовқини Болададашга ёқмади, чивин дастидан кечаси яхши ухлай олмагани учун қизариб кетган кўзларини очиб, пинагини бузмай машина ортидан тикилиб қолди, сўнг

Озарбайжон адабиётининг таниқли намояндаларидан бири, Озарбайжон халқ ёзувчиси ЭЛЧИН 1943 йилда Боку шаҳрида туғилган. Боку Давлат университетининг филология факультетини тугатган. Илк ҳикояси 1959 йилда чоп этилган. Шундан бери унинг кўплаб роман, қисса ва ҳикоялари, публицистик асарлари нашр қилиниб, жаҳоннинг қатор тилларига ўгирилган.

Элчин филология фанлари доктори бўлиб, адабий танқид ва адабиётшунослик масалалари билан муттасил шуғулланиб келади. У йигирмадан ортиқ фильмлар сценарийсининг муаллифидир.

У Озарбайжон Олий Мажлисининг депутатидир. Ҳозирда Элчин Озарбайжон Республикаси Бош Вазирининг муовини лавозимида ишлаб келмоқда.

кўзларини қисиб қуёшга боқди, сўнгра тут дарахтининг аллақачон нари сурилиб кетган қўлкасига назар ташлади, бироқ эрингани, гарангсиз тургани учун ҳам ўз ўрнини ўзгартирмади, оёқларини олдинга узатиб узоқ эснади ва қулочларини катта очганича маза қилиб керишди.

Қаршидаги ҳовлининг тош девори ортидан бир боланинг боши кўринди, бу болакай Боладашни кўрган заҳоти бошини тортиб олди, шу лаҳзадаёқ ҳовлидаги кўк дарвозанинг кичкина эшиги очилди ва ҳалиги болакай кўчага чиқиб, Боладашнинг ёнига келди; у бир кўлида ёғ сурилган нон, иккинчи кўлида бир бўлак тахта, нонни бир тишлаб, лаззат билан чайнаганича тахта бўлагини Боладашга узатди:

— Менга битта шимоқадар¹ ясаб бер!..

Боладашдан сас-садо чиқмади. Болакай нондан яна бир тишлаб олиб:

— Нима қипти, ясаб бера қол!.. — деди.

Боладашдан яна сас-садо чиқмади. Болакай оғзидаги луқмасини еб тугатганидан сўнг тагин:

— Нима қипти... — деди.

Боладаш бу болакайни гўё илк бора кўраётгандек кўзларини қисиб унга тикилиб турди-да, сўнг:

— Кўпам гашимга тегаверма, — деди.

Болакай кўлидаги ёғ сурилган нонга боқди, гўё нон тугаб қолаёзганидан афсуслангандай бўлди, сўнг Боладашга қараб:

— Аҳмадоғани аскарликка олиб кетишаётганда, ўзинг унинг ўрнига менга шимоқадар ясаб бераман деган эдинг-ку, — деди.

Боладаш ҳеч нарса демади. Болакай:

— Кеча Аҳмадоғадан хат келди, у мендан Боладаш сенга шимоқадар ясаб беришимни, деб сўрабди. Сўнгра, менинг номимдан Боладашга оташин салом айтиб қўй, дебди. Чин сўзим!

Боладаш аввалига тагин ҳеч нарса демасдан, пинагини бузмай ўтираверди, сўнг яна секин бир керишиб олди-да, кўлини чўнтагига суқиб "Аврора" қутисини чиқарди, қути ичидан бир дона сигарет олиб қулочининг ортига қистирди, қутини чўнтагига солиб қўйгач, нариги кўлини шимининг у бир чўнтагига суқиб, бир пакки чиқарди, паккининг тигини очиб, тирноғига суртганича унинг ўткирлигини синаб кўрди ва болакайга қараб:

— Қани, бер-чи, — деди.

Анчадан бери Боладашдан сабр билан жавоб кутиб турган болакай кўлидаги тахта бўлагини унга берди, Боладаш бу тахта бўлагини олиб, у ён-бу ёнига разм солди-да, сўнг уни йўна бошлади.

Қаршидаги кўк дарвозанинг дарчаси тагин очилиб, ҳовлидан бир аёл чиқди ва у Боладашнинг ёнидаги болакайни чақириб қолди:

— Оғанажаф, ҳой Оғанажаф!

Оғанажаф онаси томон қаради:

— Ҳа, нима?

— Кел, укаларингга қараб тур, мен бозорга бориб келай.

Боладаш ўз иши билан андармон бўлиб, гўё ҳеч нарсани эшитмас, умуман, ҳозир дунёга парвоси йўқ эди.

Оғанажаф юрганича ҳовлига кириб кетди. Аёл Боладашнинг ёнидан ўтиб борар экан, бирпас тўхтаб:

— Яхшимисан, Боладаш, онангининг аҳволи қандай? — деб сўради.

¹ Ш и м о қ а д а р — болалар ўйинчоғи.

Болададаш бош кўтармай:

— Яхши, — деди.

— Аскарликка қачон кетадиган бўлдинг?

— Кузда.

— Иншооллоҳ. Аҳмадоға у ерда курсга кириб олибди.

— Мен ҳам кираман.

— Иншооллоҳ.

Аёл йўлида давом этди. Болададаш ҳам тагин тахта йўнишда давом этар экан, кўққисдан бошини кўтариб аёл ортидан қичқирди:

— Аҳмадоғага менинг номимдан оташин салом ёзиб юборинг. Сенга Болададаш хайри дуо айтди деб ёзинг.

Аёл жилмайганича бош силкитиб:

— Салом айтган саломат бўлсин, катта раҳмат, — деди ва муюлишдан бурилиб кўздан ғойиб бўлди.

Ўша-ўша қишлоқ, куннинг ўша жазирама иссиғи ва тут дарахтининг остига ўтириб олиб ҳафсала билан шимоқадар йўнаётган Болададаш.

Ўша-ўша денгиз; кўк олисларда денгиз билан туташиб кетган, зўрға кўзга ташланиб турган бу уфқ сарҳади гўё дунёнинг охирига ўхшаб туюлар эди.

Осмон тип-тиниқ, денгизда тўлқин йўқ, сокин-осуда эди, бу сокинликда, бу тиниқликда гўё абадийлик бор эди, гўёки дунёнинг на ёмғир-қори, на изғирин-бўрони, на денгиз шовқини бор эди, на бошқа бир нарса.

Аввал юк машинасининг шовқини эшитилди, сўнг унинг ўзи пайдо бўлиб, асфальт йўлдан гувиллаганча Болададашнинг ёнидан ўтиб йигирма-ўттиз қадам нарида тўхтади.

Машина устига катта бир бўҳча кўрпа-тўшак, стол, тахта курсилар, каттакон кийим жавони, идиш-товоқ, қозон, самовар ортилган бўлиб, янги кишилар кўчиб келгани маълум эди.

Ҳайдовчи моторни ўчириб, пастга тушар экан, у ёқ-бу ёққа аланлаганича:

— Ҳа, мана шу, қаранглар, мана шу жой, — деди.

Семиз бир аёл инқиллаб-синқиллаб кабинадан тушди-да, ҳайдовчи кўрсатган тахта дарвозага боқди, сўнг атрофга назар солди, кейин денгизга ҳавас билан тикилиб:

— Илоё, Муроднинг боши омон бўлсин, — деди. — Жудаям ажойиб жойдан ижарага боғ топибди.

Ҳайдовчи чўнтагидан калит чиқариб тахта дарвозага солинган каттакон қулфни очди-да, дарвозани итариб очиб ичкарига назар солди. Анжир, беҳи, анор дарахтлари бу чоққина ҳовлининг бошдан охиригача соя солиб турарди. Олди айвон, бир қаватли бу уйнинг орқа томони узум ишқоми эди. Ҳовлининг этагида, кичкина бир гулзорнинг ёнида икки қаватли айвон бўлиб, бу айвоннинг пастки қаватидаги соягай жойда бир тўп чумчуқ чирқиллаб ўйнашмоқда эди.

Семиз аёл бу хуфиёна ҳовлининг тароватидан, соя-салқин эканидан хийла файзиёб бўлган ҳолда бирпас дарвоза кесакисига суяниб турди, сўнгра бу ерга дарвоза кесакисига суяниб ҳовлини томоша қилиш учун келмаганликлари, жиҳозларини уйга ташиш лозимлиги, шунингдек, унинг ўн саккиз ёшли сулув бир қизи борлиги, бу қиз ҳали ушбу хуфия ҳовлини кўрмаганлиги ёдига тушди, шекилли:

— Сева, бу ёққа кел, бу ҳовли қанақанги бир олам эканлигини томоша қил, — дея атрофга аланглади, Севанинг анчадан бери кўзга

ташланмаётганини эндигина пайқаб, ҳайдовчига қаради. Ҳайдовчи ҳам ён-атрофга аланглаганича таажжубланган каби елка қисиб қўйди, яъниким, ростдан ҳам Сева кўринмайди.

Семиз аёл тобора ташвишга тушиб, юк машинасининг атрофини айланиб чиқди, у ёқ-бу ёққа аланглаб қичқирди:

— Севил! Қайдасан, ҳой Севил!..

Семиз аёлнинг ташвиши аста-секин ҳайдовчига ҳам юқди:

— Сева хоним!

Ҳайдовчи машина устига ҳам осилиб қаради — ҳеч ким йўқ эди.

Чиндан ҳам қаёққа гойиб бўлди экан бу қиз?

Аллазамондан бери тут дарахти остида шимоқадар йўниб ўтирган Болададаш бош кўтариб юк машинаси томон бир қараб қўйди-да, яна бошини осилтириб ўз ишини ҳафсала билан давом эттирди.

Семиз аёл ҳайдовчига яқин бориб, ўз фикридан ўзи даҳшатга тушган каби:

— Йўлда қизим шўрлик машинадан қулаб тушган бўлса-я? — деди.

Ҳайдовчи шундоқ ҳам гангиб қолган эди. Яна осилиб машина устига қаради ва:

— Ўртоқ Мурод Сева хонимнинг кузовда келганини билиб қолса, менинг бошим кетади!.. — деди.

Семиз аёл ҳозир ҳайдовчига таскин-тасалли берадиган аҳволда эмас эди, у ваҳимага тушиб:

— Севил! Севил! — дея қичқира бошлади.

Бирдан Севилнинг овози чиқиб қолди:

— Нима гап, мамочка?..

Семиз аёл ҳайрон бўлиб ҳайдовчига қаради. Ҳайдовчи тагин елка қисиб қўйди ва гўё Севил машинанинг остига кириб олгандек, эгилиб машина остига боқди.

Семиз аёл яна қичқирди:

— Сева!

— Лаббай!..

Ҳайдовчи ҳам, семиз аёл ҳам роса гангиб қолишган эди, шу пайт машина устидаги каттакон кийим жавонининг эшиги очилиб, оқ кўйлак кийиб олган Севил номли малика гўё еттинчи қават кўкдан тушиб келгандек реверанс қилди, яъниким, буюринг, зоти олийлари, хизматингизга мунтазирман дегандек таъзим этди.

Семиз аёл кўксини чангаллаб:

— Қачон бўлса ҳам юрагимни ёрасан сен, — деб ўпкаласа-да, сўнг ортидан жилмайиб қўйди, чунки унинг бу сулув қизи йўлда машинадан тушиб қолмаган, ҳеч бир заҳмат етмаган, шунчаки доимий ҳазилларидан бирини қилиб қўйган эди, холос.

Ҳайдовчи одамни мумдек эритиб юбораётган жазирамани эндигина ҳис этди, шекилли, чўнтагидан каттакон дастрўмолини чиқариб юз-кўзларининг терини артди.

Севил пинг-понг коптоги каби кўз очиб юмгунча машина устидан ерга сакраб тушди, анчадан бери ундан кўз узмай ўтирган Болададаш ҳам куннинг иссиғини ҳис этиб, ўрнидан турди, шимининг ортини қоқди ва бу гал тутнинг олачалпоқ соясига бориб ўтирди.

Севил тахта дарвозадан бўй чўзиб ҳовлига боқди ва севинганидан чапак чалганича:

— Ой!.. Какая красота!.. — деди. — Просто прелест!..

Семиз аёл бутун ёз бўйи қоладиганлари ушбу ҳовлини яна бир қур кўздан кечирар экан, жилмайиб қўйди — у ҳам ўзи учун севинар эди, ҳам қизи учун. Сўнг:

— Бўпти, ашқол-дашқолларни туширайлик, кейин дам оламиз, — деди.

Ҳайдовчи кузовнинг ён томонини очиб пастга осилтириб қўйди ва юкларни бир-бир тушириб уйга таший бошлади. Севил ҳам, онаси ҳам майда-чуйда нарсаларни ташишда ҳайдовчига ёрдам берар экан, аъзойи баданидан шаррос тер қуйилаётган семиз аёл аҳён-аҳёнда ҳеч нарсага парво ҳам қилмай тутнинг соясида шимоқадар йўниб ўтирган Болададашга, янги қўшнилари кўчиб келганини кўрмайсанми, ёрдам бериш ўрнига сояда тарвайиб ўтирибсан, деган маънода терс-терс қараб кўярди.

Болададаш семиз аёлнинг ҳам, ҳайдовчининг ҳам ўзига терс-терс қараб қўяётганини ҳис қилиб ўтирар, аммо Болададаш шунинг учун ҳам Болададаш эдики, билган сирини отасига ҳам айтмас, ўз билганидан қолмасди.

Гарчи гоҳ-гоҳ бундай юкларни ташиб туриш зарар қилмаса-да, семиз аёл роса ҳолдан тойган эди. Севил эса лик-лик сакраб келиб ё бир китобми, ёки бир тугунчаними кўтариб уйга элтиб қўяр, янгидан келиб яна бир шунга ўхшаган нарсани кўтариб элтар, шу билан гўё у катта иш қилаётгандек эди.

Охирида ҳайдовчи машина устига чиқиб каттакон кийим жавонини ўрnidан тебрата бошлади, семиз аёл ҳам чидай олмай Болададашга юзланганича:

— Ҳой йигит, — деди, — келиб бир оз ёрдамлашиб юборсанг-чи, кўрмайсанми, бизнинг кучимиз етмаяпти...

Болададаш бошини кўтариб бир муддат семиз аёлга боқиб турди-да, сўнг:

— Менга айтяпсизми? — деб сўради.

— Ҳа-да... Бошқа кимга айтардим?

Болададаш яна бир муддат семиз аёлга турди-да:

— Ўзингиз билан ҳаммол олиб келсангиз бўлармиди? — деди.

Семиз аёл бу гапнинг қайси маънода айтилганини англай олмай қолди: Болададаш уларни мазаммат қилиш учун шундай деяптими ёки чиндан ҳам ўзлари билан ҳаммол олиб келишлари керакмиди?

Оппоқ қўйлаги тердан баданига чиппа ёпишиб қолган ҳайдовчи Болададашга ўқрайиб-ўқрайиб қарар экан, нимадир демоқчи бўлди, бироқ шу пайт дарвоза олдида турган Севил Болададашга боққанича пиқиллаб кулиб юборди ва ҳайдовчи индамай қўя қолди.

Болададаш "аэродром" кепкасининг узун айвони остидан Севилга тикилди, сўнг қўлидаги тахта бўлагини йўлак устига қўйиб ўрnidан турди, паккисини буклаб чўнтагига солди ва бамайлихотир парусин шимининг ортини қоқиб, аста-секин машина ёнига келди.

Севил куннинг бундоқ жазирамасида Болададаш кийиб олган кепкага, қулоғи ортига қистирилган сигаретга боқар экан, тагин пиқиллаб кулиб юборди.

Болададаш қизга кўз қирини ташлаб қўйди-да, ўз ҳолини чамалаб ўтирмасдан ҳайдовчига, кийим жавонини бу ёққа сур, дегандек ишора қилди ва ўзи машина кузовига курагини тираб, қўлларини юқори кўтарди.

Ҳайдовчи аввалига иккиланиб қолди, чунки жавон жуда катта, Болададаш эса қилтириқ эди, бироқ Болададашнинг ишончи унга дадиллик бахш этди, шекилли, инқиллаб-синқиллаб кийим жавонини Болададашнинг елкасига ортди.

Болададаш бошининг устидан босиб турган жавонни қўллари билан маҳкам тутганича олдинга юрмоқчи бўлди, бироқ зил-замбил юк

остида оёқлари дир-дир титраб, кўз олди қоронғилашиб кетди ва у шу лаҳзадаёқ агар бу оғир юк остидан қочиб қолмаса, на аскарликка бора олишини, на Аҳмадога каби курсга кира олишини, фақат онаси уйда чапак чалиб йиғлаганича қолаверишини англаб етди, ҳатто ёнида ўн саккиз ёшли гўзал бир қиз борлигини, бу қизнинг номи Севил эканлигини ва Севил кулгига роса ўч қиз эканлигини ҳам унутиб қўйди.

Боладаш оғир жавон остида дабдала бўлмаслик учун жаҳд билан четга сакради, жавон эса эшиги тепадан бўлиб гумбурлаганича асфальт супа устига тушди.

Кийим жавони гумбурлаб қулагандан сўнг орага жиндай бир сукунат чўкди, жиндай бу сукунатдан сўнг Сева аввалига пиқиллаб, кейин эса шарақлаб кулиб юборди, унинг бу кулгиси семиз аёлни уйқудан уйғотгандек бўлди:

— Во-о-й!..

Боладаш аввалига эшиги очиқ қолганича ерда сочилиб ётган жавонга, сўнгра эса ўз кулгиси билан қишлоқнинг зерикарли ҳаётини остин-устин қилиб юборган Севилга боқар экан:

— Ҳечқиси йўқ, тузатамиз, — деди.

Семиз аёл ўзини тута олмай чинқирди:

— Нимасини тузатамиз, ҳой хумпар? Ўтин қилиб қўйдинг-ку шифоньерни, тагин тузатамиз дейсан?!

Севил тагин шарақлаб кулиб юборди.

Ўртоқ Муродга энди нима деб жавоб беражагини билмай гарангсиб турган ҳайдовчи машина устида қотиб қолганича Боладашнинг бошдан-оёғига тикилар, оғиз очиб бир сўз айтишга ҳам мажоли йўқ эди.

Боладаш эса нигоҳини жавондан узиб яна Севилга тикилди ва бундан атиги ярим соатча аввал ўзи мутлақо танимаган бу ўн саккиз ёшли гўзал қиз эндиликда унинг энг яқин ва азиз кишисига айланиб қолганини ҳис этди, бу ҳис унинг бутун вужудини қамраб олди, гўё денгиз тўлқинлари унинг бутун баданини силаб ўтгандек бўлди; денгизни эса Боладаш каби туядиган, ҳис этадиган, севадиган бошқа бир кишини топиш мушкул эди.

Боладашнинг илк муҳаббати ана шундай бошланди ва бу илк муҳаббатнинг илк пешини ушбу жавон воқеаси билан якун топди; Боладаш аввалига гўё тагин ердан оёққа қалққан каби парусин шимининг ортини қокди, сўнгра ҳеч нарса бўлмагандек терс бурилиб, фақат ўзигагина хос бўлган майда ва бегона одимлар билан жўнаб қолди.

Тўрт томон денгиз бўлиб, эндиликда бу денгизда балиқлардан ташқари Боладаш ҳам сузиб юрарди; балиқлар кўзга ташланмас, Боладашнинг боши эса денгиз сатҳида гоҳ кўмилиб, гоҳ қалқиб чиққанича қорайиб кўринар, Боладаш шундоқ майин сузиб борардики, денгизнинг сокинлиги сокинлигича, осудалиги осудалигича қолмоқда эди.

Боладаш сувда чалқанча ётганича кўкка тикилди; кўк ҳам денгиз каби интиҳосиз бўлиб, ушбу кўк остидаги денгизда фақатгина Боладаш, Боладашнинг юрагида эса ўн саккиз ёшли гўзал бир қиз бор эди; бу қизнинг номи Севил бўлиб, ўзиям кулгига жуда ўч қиз эди.

Ушбу кулгига ўч қиз ҳозир янги ҳовлиларидаги улкан анжир дарахти остидан ўтирар, лекин у эндиликда кулмас, қўлларини хурмойи сочлари остидан ўткаганича энсасига чамбарак қилиб, катта-катта мовий кўзларини самога қадаб ўтирар, самога боқиб шеър ўқир эди:

Как прощались, страстно клялись
 В верности любви...
 Вместе тайн приобщались,
 Пели соловьи...
 Взял гитару на прощанье
 И у струн исторг
 Все признанья, обещанья,
 Всей души восторг...
 Да, тоска заполнила,
 Порвалась струна...
 Не знала б, да не манила
 Дальняя сторона!
 Вспоминай же, ради бога,
 Вспоминай меня,
 Как седой туман из лога
 Встанет до плетня...

У шеър ўқиб бўлганидан сўнг қўлларини ёзиб керишди ва ана шундагина деворга тирмашиб унга боқиб турган Болададашни кўриб қолди, аввалига бир оз довдирагандек бўлди, сўнг сўраб қолди:

— Сен ҳам шеър биласанми?

— Нега билмас эканман?...

Севил қизиқсиниб қараганича қаддини тиклаб:

— Йўғ-эй?.. — деди. Гўё у Болададашнинг шеър билишига ишонмас эди. — Қани битта айт-чи.

— Нима, мен мактабдаманми?..

Албатта Болададаш бир жуфт шеър билар, лекин бу шеърларнинг ҳеч бири Севилга лойиқ эмаслигини ҳам англаб эди; яъни Севилнинг, бу шаффоф куннинг, бу осуда денгизнинг, бу дақиқаларнинг шеърлари эмас эди у билган шеърлар; Болададаш тиниқ осмонга боқиб шеър ўқиган қиз билан жуда майин, нозик гаплашиш лозимлигини ҳам билар, аммо ҳамма бало шунда эдики, Болададаш майин ва нозик гапиришни эплай олмасди.

Аслида Болададаш буни фақат ҳозиргина ҳис этди, у шуни ҳис этдики, ўн саккиз ёшга тўлиб мактабни эндигина битирган машҳур шимоқадар устаси Болададаш қизлар билан майин ва нозик, энг яхши сўзларни топиб гаплашиш қобилиятига эга эмас экан.

У мана шу девор устида ўтирганича ўзидан ўн қадам наридаги томоша қилиб тургани бу қиз аслида унинг дунёсидан жуда-жуда олисда эканлигини юрак-юракдан ҳис этар, бироқ Болададаш яна шуни ҳам ҳис этардики, кунлардан бир куни денгиз соҳилида, ой-юлдузли бир ёз кечасида, салқин бир кечада бу узун масофа йўққа чиқиши, бу гўзал қиз ҳам нақ денгиз қаби унинг сочларидан силаши, юзларидан ўпиши мумкин.

Болададаш бу ўпич ҳароратини ўз ёноқларида ҳис этиб чўчиб кетди ва гуноҳ қилиб қўйган одамдек қизга тикилди. Табиийки, Севил Болададашнинг бу фикрларидан, бундан бир лаҳза олдин унинг озғин юзларидан ўпиб олганлигидан хабарсиз эди. Қиз Болададашнинг бошидаги "аэродром" кепкага боқиб кўзларини сузиб қўйди. Болададаш ҳам ушбу дақиқаларда шеър айта олмагани жуда ёмон бўлганлигини англаб етди.

Айвондаги газ пилтасида ловия қайнатаётган Севилнинг онаси деворга чиқиб олган Болададашни кўриб қолиб, жаҳл отига минди:

— Ҳой бола, нега деворга чиқиб олдинг? Бошқа жой қуриб қолганми?

Боладаш семиз аёлга бир қараб қўйди-да, ҳеч нарса демасдан девордан пастга отилди, сандалларининг тумшуги билан қумларни чангита-чангита деворлар оралиғидаги йўлдан жўнаб қолди.

Севилнинг онаси пилта устидаги ловияга тўрт-бешта тухум чақиб солар экан, ҳамон анжир остида ўтирган қизига қараб деди:

— Ҳадемай Мурод ҳам келиб қолади, бор, идиш-товоқларни столга қўйиб қўй...

Севил Муроднинг номини эшитиб жилмайди ва қуш каби хона томон отилди.

Севилнинг онаси газнинг оловини пасайтириб қўйиб, саримсоқ эза бошлаган эди ҳамки, шу маҳал ҳовлининг тахта дарвозаси очилиб, икки қўлида сув тўлдирилган иккита челақ кўтариб олган Боладаш инқиллаб ҳовли ўртасига келиб тўхтади.

Севилнинг онаси Боладашга терс-терс қараб қўяр экан, Боладаш ҳам бирпас бу семиз аёлга тикилиб туриб:

— Қудуқ суви, — деди. — Сизга олиб келдим, ишлатарсиз.

Севилнинг онаси:

— Жўна, ҳў-ў-в бола, жўна, — деди. — Сендан ҳеч ким ҳеч нарса сўрагани йўқ, қани, жўнаб қол-чи ўз йўлингга...

Боладаш "аэродром" кепкаси остидан тер қуйилганича яна бирпас бу семиз аёлга боқиб турди-да, сўнг ҳеч нарса демасдан ортга бурилиб, қўлидаги челақлари билан ташқарига йўл олди.

Шу пайт ортдан Севилнинг онаси сўраб қолди:

— Ростдан ҳам қудуқ сувими?

Боладаш тўхтаб, семиз аёл ўгирилди ва бу семиз аёлни ишонтириш учун сидқидилдан онт ичди:

— Мана шу кепкам ҳақи, рост, қудуқ суви, ишонмайсизми?

Гўё Севилнинг онаси бу гапни хато эшитгандек бўлди:

— Нима?

Боладаш челақларни ерга қўйиб қўлини кепкасига урганича деди:

— Мана шу кепкам ҳақи қасам ичаманки, қудуқ суви, нега ишонмайсиз-а?..

Бирдан Севил уй эшигидан ҳовлига бўй чўзиб қаради ва:

— Нима, нима? — деди. — Кепкам ҳақи?.. — У шарақлаб кулишга тушди.

Боладаш Севилнинг нимага кулаётганини тушунмади; аслида кулиши, кулганда ҳам шарақлаб кулиши унга жуда ёқиб тушди, шунинг учун ҳам қизнинг бу кулгисидан унинг жаҳли чиқмади.

Севилнинг онаси:

— Бўпти, олиб келибсанми, ишлатамиз-да энди, лекин бундан кейин овора бўлиб юрма, — деди.

Боладаш тагин орта қайтиб, челақларни инқиллаб-синқиллаб айвонга олиб келди ва уларнинг сувини каттакон темир идишга бўшатди. Шу пайт ҳовлининг дарвозаси олдига қизил рангли "Москвич" келиб тўхтади. Севилнинг онаси типирчилаб қолиб:

— Мурод келди, — деди. — Сева, Мурод келди!

Севил хонадан ҳовлига отилиб чиқди. Унинг онаси ҳам, Боладашни эсдан чиқариб, қўлини арта-арта ҳовлига тушди.

Мурод ўттиз ёшлардаги гавдали, хушбичим бир йигит эди. У машинадан тушиб ҳовлига кирганида гўё қуёш остида ҳолсизланиб ётган бу ҳовлига жон киргандек, бу чоққина уйнинг, айвоннинг, газ пилтасининг — ҳамма нарсанинг мавқеи ортиб кетгандек бўлди.

Мурод:

— Хўш, қалай? Қандай жойлашдингиз? — деб сўради.

Севил:

— Ажойиб! — деди ва ўзини тута олмай Муроднинг оғушига суқилди; агар онаси бўлмаса, у Муроднинг бўйнига осилиб олгудек эди.

Севилнинг онаси ҳам буни пайқаб, бир оз саросимага тушгандек бўлди ва:

— Жуда ажойиб жой экан бу ерлар. Яхшигина жойлашиб олдик, — деди.

Мурод теваарак-атрофга назар ташлаб, ўзидан ва ушбу ҳовлидан рози бир оҳангда:

— Шаҳар шу қадар иссиқ, шунчалик димиқиб кетганки, нафас олиб бўлмайди, — деди.

Севил унинг кўзларига хумор боқиб:

— Чарчадингизми? — деб сўради, бу гапни шундай оҳангда айтдики, онаси тагин саросимага тушгандек бўлди; қиз очиқдан-очиқ Муроднинг бўйнига осилиб олишни истарди.

Ушбу дақиқаларда дунёда Болададаш деган бир одам ҳам борлиги ҳеч кимнинг парвосига келмас эди, ҳамманинг ёдидан чиқиб кетган Болададаш бўш челақларни кўтарганича уларнинг ёнидан ўта бошлаганда Мурод сўраб қолди:

— Бу ким бўлди?

Севил Болададашнинг "аэродром" кепкаси остидан тер оқиб тушган юзига боққанича қаттиқ кулиб юборди.

Севилнинг онаси:

— Бизга икки челақ қудуқ суви келтирибди, — деди.

Севил эса ҳамон кулмоқда эди. Болададаш тўхтаб қолиб Севилга тикилди. Бу ўн саккиз ёшли гўзал қизнинг ёнида гавдали бир мўйловдор йигит турганлиги, бу йигитнинг қизил "Москвич"и борлиги, Болададаш кўзларини лўқ қилиб қизга бунақанги тикилишининг бу йигитга ёқмаслиги ҳозирги сонияларда Болададаш учун бир пул эди; Болададаш шунчаки ўзи учун бу қадар яқин ва азиз бўлган бу мовий кўзларга, хурмойи сочларга, оппоқ чеҳрага қарашни истагани учун ҳам қараб турарди.

Мурод қўлини чўнтагига суқиб битта бир манатлик чақа чиқарди-да, Болададашга узатди:

— Ма, ол.

Болададаш хурмойи сочлардан, мовий кўзлардан, оппоқ чеҳрадан кўз узиб, бир манатлик чақага тикилди.

Албатта, бошқа пайт бўлганида Болададаш ё сўкиб юборар, ё бир сўмлик чақани олиб бир чеккага улоқтирар, ҳар қалай, шунга ўхшаш нимадир қилиши тайин эди. Аммо қийини шунда эдики, Болададаш ҳозир ўзини батамом йўқотиб қўйган, нима қилишини билмас, чунки ушбу дақиқаларда унинг ёнида ўн саккиз ёшли гўзал бир қиз турар, бу қиз кўкка боқиб гўзал шеърлар айта олар ва ҳозир у ҳам ушбу чақага тикилмоқда эди.

Севилнинг онаси:

— Шунчаки келтирган, ҳой Мурод, пулга эмас, — деди.

Мурод жилмайиб:

— Ҳечқиси йўқ, бориб пиво ичсин, совишиб олсин, — деди.

Болададаш лом-мим демай бўш челақларни кўтарганича ҳовлидан чиқди.

Ортдан Муроднинг овози эшитилди:

— Камлик қилдимми?

Мовий кўзли, хурмойи сочли, оппоқ чеҳрали ўша ўн саккиз ёшли қиз тагин шақиллаб кулиб юборди.

Иккита ой бор эди: бири кўкда, бири эса денгизда; денгиздаги ой майин тўлқинлар узра қалқиб турарди. Болададаш соҳилда — қум устида денгиздаги ойдан кўз узмай ўтирарди.

Соҳил бўм-бўш эди, фақат денгиз бор эди, фақат Болададаш ва фақат денгиздаги ушбу ой.

Соҳилнинг бу танҳолиги атрофга ғалати бир ҳазинлик бахш этган бўлиб, Болададаш бу ҳазинлик оғушида денгиздаги ойдан кўз уза олмай ўтирарди.

Ниҳоят, у ўрнидан турди, парусин шимининг орқасини қоқди ва қайиқлар оралаб қишлоқ сари юрди.

Оғанажафларникидан эшитилаётган кўшиқ садоси оламни бузгудек эди; Қодир Рустамов "Сўна булбуллар"ни куйламоқда эди, Болададаш ҳам кўшиқ оҳангида тебранганича Севилларнинг янги ҳовлисидаги тош деворга тармашиб, қоронгулик оғушидан уларнинг чароғон айвонига тикилди.

Севил, онаси ва Мурод айвондаги ихчам стол атрофида ўтирганларича чой ичишмоқда эди.

Севилнинг онаси:

— Худо ҳақи, машинани секинроқ ҳайда, — деди. — Бугун фикру хаёлим сенда бўлади. Бу ерда телефон ҳам йўқки, шаҳарга етиб борганингдан сўнг кўнғироқ қилиб кўйсанг.

Мурод жилмайди:

— Шундоқ ҳам секин ҳайдайман. Сира хавотир олманг.

Севил:

— Шу ерда қола қолинг, нима қипти? — деди.

Мурод:

— Яхши эмас... — деб жавоб қилди.

Севилнинг онаси:

— Тезроқ тўйингизни қила қолсайдик... — деди.

Болададаш девордан сакраб тушди ва жимгина парусин шимининг ортини қоққанича Севилларнинг ҳовлисидан узоқлашди.

Бугун ҳам кун жуда иссиқ, шанба кун бўлгани учун денгиз ҳам, соҳил ҳам одам билан гуж-гуж эди.

Болададаш ҳозиргина денгиздан чиққан, тиззасигача тушиб турган қора турисиги озгин сонларига ёпишиб турар эди.

Оғанажаф қўлидаги тахта шимоқадарни қумликлардан суриб келганича унга яқинлашди:

— Бугун Аҳмадогадан хат олдик. Сенга салом айтибди. Менинг ёнимга, Амурский областига келсин, деб ёзибди. Курсга ҳам кириб олади, дебди. Ундан кейин ҳарбий академияга кирса ажойиб иш бўлади, дебди. Мен ҳам бугун унга, Болададаш менга зўр-зўр шимоқадарлар ясаб беряпти, деб ёзиб юбордим. Онам, Болададаш сенга салом айтди, деб ёзди.

Болададаш кўққисдан:

— Сени қара-ю... Дунё билан ҳеч парвойинг йўқ! — деди-да, қум устига чўзилиб, кўзларини қисганича куёшга боқди.

Оғанажаф ҳеч қачон Болададашдан бу сўзларни кутмаган эди, нима дейишини билмай, кўзларини бақрайтирганича турган ерида қотиб қолди. Сўнг соҳил томон келаётган қизил "Москвич"ни кўрсатиб:

— Управляющий келяпти, — деди.

Болададаш:

— Ким? — деб сўради.

Оғанажаф:

— Управляющий, — деди.

— Управляющий деганинг ким?

— Анави-да, қизил "Москвич"да келаётган киши.

Боладаш қаддини ростлаб қизил "Москвич"га қаради, Оғанажаф бу яп-янги "Москвич"дан ҳасад тўла кўзларини узмай деди:

— Бизга янги қўшни қиз келган. Бу ўшанинг йигити. Ёзни ўтказиш учун келишган, кузда яна шаҳарга қайтиб кетишади. Қизнинг онаси бу йигитни управляющий дейди. Қизнинг онаси неча кило чиқишини биласанми? Узи жуда антиқа қиз, лекин онаси юз килоча чиқади.

Боладаш қумда чўккалаб ўтирганича Мурод билан Севилга тикилар эди.

Севилнинг хурмойи сочлари очиқ елкалари билан битта бўлиб ётарди. Севилнинг яланғоч сонлари, яланг оёқлари қумлар узра шундоқ одимлаб борар эдики, гўё бутун соҳил ана шу яланғоч сонларнинг соҳибига тегишли эди. Муроднинг мушаклари бўртиб турган соғлом вужуди денгиз сувларини ёриб Севилга йўл очди, улар суза-суза соҳилдан узоқлашдилар.

Боладаш денгиз ичида эди ва денгизда Боладашдан ҳамда... Севилдан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Севил сув оғушида Боладашнинг қўлларини узра узаниб ётар эди. Севилнинг хурмойи сочлари денгизда ёйилиб ётарди. Боладаш Севилни билакларидан тутганича денгиз устида сиргалтириб борарди. Севил кўзларини юмиб олганча жилмаяр, пичирлаб шеър ўқир эди. Боладаш Севилнинг оппоқ чехрасига, сув узра ёйилган хурмойи сочларига, пичирлаб шеър ўқиётган лабларидаги табассумга боқар экан, ўзи ҳам жилмайиб қўяр эди.

Севил мовий кўзларини очиб Боладашга тикилди, қўлларини чўзиб унинг юзларини силади, сўнг кафтларини унинг лабларига босди. Боладаш денгиз таъми анқиб турган бу қўлларни ўпар экан, уфқларга тикилди.

Кўм-кўк уфқ сарҳади ушбу денгиз бахтиёрлигининг чегараси эди; бу уфқ сарҳадининг бериги томони Боладаш билан Севилнинг олами эди, бу уфқ сарҳадининг бериги томонидаги бутун денгиз Боладаш билан Севилники эди ва Севилнинг хурмойи сочлари ана шу денгиз узра ёйилиб ётарди.

Боладаш билаклари узра кўтариб олган Севил томон эгилиб, унинг хурмойи сочларини ва денгизни ўпа бошлади.

— Боғ учун гўнг бор, керак эмасми?

Боладаш денгиздан нигоҳини узиб, эшак арава устида ўтирган чолга боқди, лекин ҳеч нарса кўрмаган ва эшитмаган каби тагин денгизга тикилди, лекин эндиликда денгизда на Севил бор эди, на унинг сув узра ёйилиб ётган хурмойи сочлари.

— Боғ учун гўнг бор, деяпман, керак эмасми?

Боладаш тагин нигоҳини денгиздан узиб эшак аравада ўтирган чолга боқди, аввалига бу қаердан келди ўзи, дея таажжубга тушди. Сўнг ўрнидан турди-да, парусин шимининг орқасини қоққанича жавоб кутиб турган чолга ҳеч нарса демай кимсасиз, бўм-бўш соҳилдан узоқлашди.

Арава ҳам гилдираклари гичирлаганича оқшомнинг олатўронлигида соҳил бўйлаб ўз йўлида давом этди.

Боладаш қайиқлар оралаб қишлоққа кириб келганида атрофга қоронғи тушиб қолган эди, у яна Севилларнинг тош деворига тирмашиб, зулмат оғушидан чароғон айвонга тикилди.

Севил қўлида китоб тутганича айвондаги чивиқ курсида ёлғиз ўтирар эди.

Севил бамайлихотир ўтириб олганича китоб ўқир, атиги ярим соатча

аввал ўзининг бу хурмойи сочлари денгиз узра ёйилиб ётганидан, атиги ярим соатча аввал Болададаш денгиз узра ёйилиб ётган бу хурмойи сочларни ўпганидан, бу хурмойи сочларнинг шўр таъмини Болададаш ҳамон ўз лабларида ҳис қилиб турганидан унинг хабари йўқ эди.

Қўққисдан Севил мовий кўзларини китобдан узиб, бир муддат қоронғиликка — Болададаш бўйланиб турган девор томонга тикилиб қолди-да:

— Яна келиб деворга чиқиб олдингми? — деди.

Гўё Болададашнинг юраги ичидан узилиб девор остига тушгандек бўлди, авваллари Болададаш бундай ҳолатни ҳеч ҳис этмаган эди.

Севил:

— Билиб турибман, девор устида ўтирибсан. Кеча кечқурун ҳам чиқиб олган эдинг у ерга. Менинг хабарим йўқ деб ўйлайсанми? Муродга айтсам, сени нима қилишини биласанми? — деди.

Болададашдан садо чиқмади. Фақат қурбақалар тинимсиз қуриллар, афтидан, ёмғир ёғадиган эди. Тагин чигирткаларнинг чириллаши бутун оламни тутиб кетган эди. Севилларнинг уйдан қандайдир овозлар эшитилар, афтидан, телевизорда кино кетаётган бўлиб, Севилнинг онаси бу кинони томоша қилиб ўтирган бўлса керак.

Севил кўзларини зулмат оғушидан узмаганича бундай деди:

— Нимани хоҳлайсан ўзи? Сен менинг тенгим экансанми? Ойнага бориб кепкангга бир қара. Кепка эмас, аэродромнинг ўзгинаси. Устига чиқиб ойга учса бўлади.

Ўзининг гапи ўзига нашъа қилиб, Севил қулиб юборди.

Севилнинг онаси ичкаридан бошини чиқариб сўради:

— Ким билан гаплашяпсан?

— Ҳеч ким билан. Ўзим ўзим билан гаплашяпман. — Севил тагин кулди. — Нима, шунақаси бўлмайдами?

Болададаш пастга тушиши, тезда бу ердан жўнаб қолиши, бундан сўнг энди ҳеч қачон бу деворга тармашиб чиқмаслиги лозимлигини англаб етди. Болададаш буни яхши англаб турар, аммо қизиги шунда эдики, қўл-оёқлари унга бўйсунмас, гўё Севилнинг сўзлари унинг юрагини девор остига юлиб отмаган, оёқларини акашак қилиб қўйган эди.

Эндиликда Севил ҳам кулмас, фақат қаттиқ аччиғи чиққанича:

— Нега тушиб кетмаяпсан? Энди сенинг дастингдан димиқиб кетган уйга кириб ўтиришим керакми? — деди.

Тагин қурбақалар билан чигирткаларнинг товушидан бошқа садо чиқмади. Севил жаҳд билан ўрnidан туриб уйга кирди-да, эшикни ичкаридан тарақлатиб ёпиб қўйди.

Болададаш бирпас қурбақалар билан чигирткаларнинг товушига қулоқ солиб турди-да, охири девордан тушиб, Севилларнинг ҳовлисида узоқлашди.

Бу гал парусин шимининг ортини қоқиб қўйиш Болададашнинг эсига ҳам келмади.

Қишлоқ олдинда эди ва Болададаш икки қўлини ҳам парусин шимининг чўнтақларига тикиб олганича қўёш тиғида асфальт йўлнинг қоқ ўртасидан қишлоқ сари илгарилаб борарди.

Қизил "Москвич" ордан келиб унинг ёнида тўхтади ва Мурод машина деразасидан унга қараб:

— Чик, ўтир, — деди.

Болададаш бир қизил "Москвич"га, бир қишлоқ томонга назар ташлади, сўнг қўллари билан шимининг чўнтақларини кавлаштириб қўрди-да, машинага яқинлашиб, эшикни очди ва Муроднинг ёнига ўтирди.

Қизил "Москвич" ўз йўлида давом этди.

Мурод нигоҳини асфальт йўлдан узмасдан:

— Ҳийсанми? — деб сўради.

Болададаш худдики отасининг машинасига чиқиб олган каби талтайиб ўтирганича:

— Йўқ, ўқимайман. Мактабни тугатдим, — деди.

— Ишламаяпсанми?

— Кузда Амурский вилоятига кетаман, аскарликка. Қайтиб келгандан кейин ишлайман.

— Аскарликка? — Мурод жилмайди. — Ўзинг ўз оёғинг билан аскарликка кетяпсанми?

— Ҳа, ўзим ўз оёғим билан аскарликка кетяпман. — Болададаш Муродга шундай қараш қилдики, ҳозир ушбу "Москвич" эгаси унинг кўзларига жуда ёмон кўриниб кетганлиги шундоққина сезилиб турарди.

Мурод:

— Сенга маза, бўйдоқ йигитсан, дунёнинг нариги чеккасига ҳам бора оласан. Ҳар куни битта қиз билан маишат қилишинг мумкин, — деди ва қўлини узатиб машина сандиқчасини очди-да, унинг ичидан кичкина бир қутича олди. Бу қутичанинг ичида олтин медальон бор эди.

Мурод гапида давом этди:

— Ҳар қалай, бизнинг кунимизга қолганинг йўқки, қайлигингни хурсанд қилиш учун тилла, бриллиантлар ташиб юрсанг. — Сўнг у медальонни қутичадан олиб кўкрак чўнтагига солди-да, бўш қутичани Болададашга узатди. — Ола қол, яхши қутича, сенга совға қилдим. Киши совғани қутичаси билан берса унинг нархини миннат қилгандек бўлади. Нархи эса ҳаммиша қутичанинг устида ёзилган бўлади.

Болададаш қутичани олди-да:

— Шу ерда тўхтат, мен тушиб қоламан, — деди.

Қизил "Москвич" қишлоқнинг кираверишидаги денгиз томон эниб кетган тупроқ йўл бошида тўхтади. Болададаш эшикни очиб машинадан тушди, сўнг қўлини чўнтагига суқиб уч дона йигирма тийинлик танга чиқарди ва бу темир тангаларни битта-битта машина ўриндиғига ташлар экан:

— Катта раҳмат, — деди. — Бу эса йўл харажати. — Сўнгра машина эшигини ёпди-да, парусин шимининг ортини қоқа-қоқа денгиз томон юрди.

Мурод нимадир деб қичқирди, бироқ Болададаш ҳеч нарсани эшитмади ва ортига қайрилиб ҳам боқмади.

Болададаш денгиз томон борар экан, кўлидаги медальон қутичасига боқди, сўнг қутичани бир оз олдинга қарата баландга отди-да, югуриб бориб уни ерга туширмасдан осмонга тешиб юборди. Қутича юқорилаб кетди ва қаерга бориб тушгани ҳам маълум бўлмади.

Болададаш югуриб борар экан, йўл-йўлакай "аэродром" кепкасини, йўл-йўл трикотаж кўйлагини, парусин шимини, сандалларини ечиб ташлади-да, ўзини денгизга отди, бир оз қулоч отиб сузиб боргач, сув юзида чалқанча ётиб олганича кўкка боқди; кўк топ-тоза ва чексиз бўлиб, ушбу дақиқаларда бу сўнгсиз осмон ҳам худди мана шу денгиз каби фақат Болададашники эди.

Болададашнинг илк муҳаббат можароси ана шу тариқа поёнига етди ва бу муҳаббат можаросини у атиги бир марта — поездга миниб Амур вилоятига аскарликка кетаётганида хотирлар экан, хурмойи сочларнинг ўша шўр таъмини лабларида туйгандек тамшаниб қўйди.

БОЛАДАШНИНГ ТЎЙ ҲАММОМИ

Пўлат Мажнунбоев хотирасига

Ушбу куз кунда Абшеронда қўққисдан бир хазри¹ бошланган, у денгизни кўпикларга тўлдирганча шиддат билан эсар, гўё ҳеч қачон тинмайдиганга ўхшарди; қирғоққа туташ денгиз суви сой каби шовуллаб тўлганар, гўё денгиз устини оппоқ-оппоқ долгалар эмас, дунёнинг сон-саноқсиз оқчорлоқлари қоплаб олгандек туюларди кишига; бу хазри Абшерон боғларидаги тоқларнинг саргайган новдаларини қум устига ётқизиб ташлаган, бу новдалар эндиликда морбоз олдида думига таяниб тиккайиб турган илонлар каби қумликлар устидан бош кўтариб турарди; шамол зайтун дарахтларининг япроқларини тўп-тўп қилиб чир айлантлар, уюр-уюр бўзимтил булутларни жануб томон ҳайдаб борар, қизиги шундаки, ушбу куз кунининг бу бўзимтиллиги оғушида Абшерон осмонида қуёш ҳам чарақлаб турар, уюр-уюр бўзимтил булутлар денгизга ҳам, соҳил қумликлария қояларга ҳам парча-парча соялар солганича оқиб борарди.

Бироқ оқшомга яқин бу хазри тина боргани сайин чойхоначи Қазанфарнинг ҳам кайфияти аста-секин кўтарила бошлади, чунки шамол секинлашган сари чойхўрлар бирин-кетин кўпайиб борар, агар улар ана шундай оқиб келаверсалар, бирпасдан сўнг чойхоначи Қазанфарнинг чойхонасида ўтириш учун битта ҳам бўш курси қолмас, ушбу чоғроққина чойхонада ўтириш учун битта ҳам бўш курси қолмаганда чойхоначи Қазанфар чой кетидан чой дамлар, ҳар бир қўлида бир-бирининг устига терилган ўнта ноксимон стаканни бирваракайига ташиб қолар, ана шунда чойхоначи Қазанфарнинг кайфиятини таърифлашга сўз топилмасди; ана шунда ҳамма чойхоначи Қазанфар қанақанги чойхоначи эканлигини кўриб қойил қолар, ҳамма ҳар бир қўлида ўнтадан ноксимон стаканни ташиб бораётган бу кишининг сурати газетада босилмаганлигидан афсусланар, ана шундай пайтларда сариқ мис самовар остидаги эски ёзув столининг ғаладонига йиғилаётган манатлар² кўпайгандан кўпайиб борар, бир манатликлар кетиб, уч манатликлар келар, уч манатликлар кетиб, беш манатликлар келар ва ҳар гал чойхоначи Қазанфар уч манатликни олиб, бир манатликни қайтарар экан, Оллоҳ баракот берсин, деб қўяр эди.

Бу эски ёзув столини қишлоқ советининг котиби Суғро идоранинг ҳисобидан чиқариб ташлаган, чойхоначи Қазанфар эса ҳисобдан чиқарилган бу ёзув столини олиб кетиб ўзи таъмирлаган ва чойхонасидаги самовар остига келтириб қўйган эди. Чойхоначи Қазанфар ҳафтада бир марта бу ёзув столининг устки ғаладонига тўшалган газетани янгилар ва ҳар гал чой доғи, лимон шарбати билан булганган эски газетани олиб ташлаётганида ҳафта мобайнида газета остида яшириниб қолиб кетган уч тийинлик, беш тийинликларни топиб олиш унга алоҳида завқ бағишлар ва бу ҳол авваллари қишлоқ советининг котиби Суғрога хизмат қилган ушбу ёзув столининг чиндан ҳам баракотли эканини яна бир бор тасдиқ этарди.

Чойхона бирин-кетин одамга тўлиб борар, шамол ҳам аста-секин тина бошлаган, лекин эндигина туша бошлаган ғира-ширалик оғушида денгиз долгаларининг кўпиклари олисдан ҳамон оппоқ оқариб кўзга ташланарди.

¹ Х а з р и — шимолдан эсадиган шамол.

² М а н а т — пул.

Чойхонанинг бир бурчагида ўтирган Амирқули:

— Ҳой оғайни, қурбонинг бўлай, битта чой бўлсин! — деб қолди.

Чойхоначи Қазанфар Амирқули томон қаради, қўнглидан, аттанг, Хайринисо сингари номус-ҳаёли бир аёл мана шу қўсқини эрим деб юрибди, деган фикр ўтди, сўнг жазаваси тутиб:

— Ҳой инсон, мен Бузовнага меҳмондорчиликка чақирилганман, демаганмидинг, ахир? — деди.

Кеча-кундуз чойхоначи Қазанфарнинг мис самовари устидаги чойнақлар каби ҳовури баланд Амирқули:

— Ҳа, ўзим атайин кечикяпман—да, оғайни!.. — деди. — Кечикиб борган меҳмонни штраф қиладилар, бир стакан ароқни тўлдириб бериб, қани, ич, бу штрафной, дейдилар, роса маза қиласан!.. Хўш, Амирқулига қойилмисан, оғайни?

Чойхоначи ичида "Ҳе, садқайи одам кет!" деб қўйди, у гарчи Амирқулининг шунчаки лоф қилаётганини, ҳеч қаерга меҳмонга чақирилмаганини, нари борса шароб дўконига бориб насыяга бир стакан ширин вино ичишини яхши билса-да, унинг олдига чой элтиб қўйди, чунки нима бўлганда ҳам Амирқули унинг мижози, мижозларга хизмат қилиш эса Қазанфарнинг бурчи эди.

Шу пайт чойхонага Алиакбар билан Кумуш Малик кириб келишди ва Болададашнинг тўй ҳаммоми борасидаги можаро ҳам аслида худди ана шундан бошланди.

Кумуш Малик:

— Ҳой Қазанфар, битта филлик чой дамла, — деди.

Филлик чой дегани — қутисининг устида фил сурати бўлган чой, яъни ҳинд чойи дегани эди.

— Хўп бўлади, оғайни! — дея чойхоначи Қазанфар шитоб билан ёзув столи томон юрди, ёзув столининг ғаладонларидан бирини тортиб, алоҳида мижозлар учун ҳинд чойи сақланадиган банкани олди.

Кумуш Малик билан Алиакбар, афтидан, роса бўкиб кабоб ейишган ва яхшигина ароқ ичиб олишган эди, чунки улар кириб келиши биланоқ чойхонанинг кўмир ҳидига, чой ҳидига, лимон ҳидига, бундан уч кун олдин тўқ жигар ранга бўялган чойхона эшигидан билинар-билинемас таралаётган бўёқ ҳидига эндиликда спирт ҳиди ҳам қоришиб кетди. Тўғри, Амирқулидан ҳам спирт ҳиди келарди, бироқ Алиакбар билан Кумуш Маликдан келаётган спирт ҳиди бошқача бўлиб, бу ҳидга ёғли кабоб ҳиди ҳам қоришиб кетган эди; гарчи чойхоначи Қазанфар чойхонага ичиб келадиганларни ёқтирмаса ҳам, аммо бу гал у ушбу ҳурматли меҳмонларни кўриб димоғида минғирлаб ўтирмади, ҳар ҳолда унинг юзида норозилик ифодаси йўқ эди, қуруқ чойдан кўпроқ солгани учун тезда дам еган бир чойнак ҳинд чойи, бир дона тўғралган лимон ва иккита ноксимон стаканни Алиакбар билан Кумуш Маликларнинг олдига элтиб қўяр экан:

— Кайфиятингиз қалай? — деб сўради.

Кумуш Малик ўз қорнини душман кўзига бало қорин, деб атар, яъни менинг бу қадар қорним борлигидан бахиллар, ҳасадгўйлар куйиб ўлсин дер, ҳозир ҳам у каттакон қорнини меш қилиб олдинга чиқарганича, нейлон кўйлагининг ёқасини кенг очиб қўйиб, минғирлаганича майхона¹ айтмоқда эди:

Кеча бордик Лўкботанга,
Ёндашдик сақич сотганга.

¹ М а й х о н а — халқ кўшиқларининг бир тури.

— Ҳой қиз, сақич неча пул?
Деди: Айтай, тунда кел...

У чойхоначи Қазанфарнинг саволини эшитиб, стол устидаги иссиқ чойнакни кафтлари орасига олди-да, уни чойхоначи Қазанфарнинг нақ тумшуғи тагига олиб бориб:

— Мана, қара, Қазанфар, биз учун дамлаб келган мана шу филлик чойнинг қанақа? — деб сўради.

Чойхоначи Қазанфар тумшуғи остидаги чойнакка истар-истамас назар ташлаб:

— Жудаям антиқа! — деди.

Кумуш Малик:

— Отанга раҳмат! — деди. — Биз ҳам ана шунақамиз. Жудаям антиқамиз! Кайфимиз жуда зўр!

Чойхоначи Қазанфар:

— Оллоҳ омадингизни берсин, — дея ўз ёзув столи томон кетди; тўғри, чойхоначи Қазанфар пулдор мижозларни яхши кўрарди, бироқ ичиб олган кимса билан, хусусан, Кумуш Малик каби бўкиб ичган кимсалар билан лақиллашиб ўтиришни ёқтирмас, чунки Кумуш Малик ичиб олганда, кайфи тароқ бўлганда феъл-хўйидаги бор заҳар-заққуми юзага қалқиб чиқар, текканга тегиб, тегмаганга кесак отишни бошларди; ичмаган пайтида эса доимо қўли кўксида, каттага катта, кичикка кичик бўлиб, ҳамманинг ҳурматини жойига қўяр, лекин барибир бутун қишлоқ аҳли Кумуш Маликнинг қуёнга қоч, деб, тозига тут, дейдиган кишилар тоифасидан эканлигини яхши биларди.

Кумуш Малик атайин, қасддан баланд овозда ўз кайфиятини жуда антиқа деб айтди, чунки бу ер Абшерон, яъни ўз қишлоғи бўлса ҳам, уни кўролмайдиганлар кўп эди, мана энди кўриб қўйсинлар, унинг аҳволи аввалгидан ҳам яхшироқ, олдингидан ҳам антиқароқ.

Кумуш Маликнинг чойхоначи Қазанфарнинг ушбу чойхонасидан бир оз куйироқда, денгизнинг шундоққина қирғоғида "Михак" деган бир кабобхонаси бор эди, аслида, яъни ҳукуматнинг қоғозида бу жой гарчи чойхона деб қайд этилган бўлса-да, аммо Кумуш Малик уни бутун Абшеронга машҳур кабобхонага айлантириб олган эди, лекин орада ҳасадгўйлар чиқиб қолди, "Михак" ҳукуматнинг чойхонаси эмас, балки Кумуш Маликнинг шахсий кабобхонасига айланиб қолган деб Бокуга ёздилар. Шунчалик кўп ёздиларки, охири ҳеч иложи қолмади, ажойиб кунларнинг бирида қишлоқда, Кумуш Маликнинг кабобхонасини ёпишибди, деган хабар тарқалди; "Михак"ни беркитишгани рост бўлиб чиқди, бульдозер келиб уни ер билан яксон қилди, аммо бир оз ўтгач яна қишлоқда, Кумуш Малик нақ Боқунинг ўзида, қабристон ёнида янги бир кабобхона очибди ва унинг номини "Алвидо" деб қўйибди, деган хабар ёйилди. Кумуш Маликнинг ўзи дўстларига, охири шундай бўлдики, ҳеч ким ёзмай қўйди, чунки одамлар, "Алвидо"нинг устидан ҳам ёзиб бекиттириб қўйсақ, Кумуш Малик янада кўтарилиб, "Интурист"нинг мудири лавозимини эгаллайди, ёзиб уни кўтарганимиздан кўра, ёзмай қўя қолганимиз яхши, деган хулосага келишди, деб ҳазиллашар эди; аслини олганда Кумуш Малик қишлоқда фақат бир кишидан шубҳаланар, ҳаммасини кутубхоначи Нажаф ёзган, деб ўйларди, вассалом, тагин ёзадиган бўлса, Бузовнадаги "Мева-чевалар" дўконининг мудири Нерсес Вартанович ёзиши мумкин эди; лекин мана энди қишлоқ аҳли Кумуш Маликнинг аҳволи антиқа

эканлигини, Алиакбарнинг ҳам аҳволи антиқа эканлигини, аввалгидан ҳам антиқа эканлигини кўриб қўйсин.

Кумуш Малик ноксимон стакандаги хўроз тожи каби қип-қизил ҳинд чойидан ҳўплаганича Лўкботан саргузаштлари ҳақида майхона хиргойи қилар экан, Алиакбар жилмайганича бошини тебратиб қўяр, бу билан гўё у, ёмонсан, Малик, балосан, бало, деяётгандек бўларди. Сўнг Алиакбар нозик, ингичка бармоқлари билан ноксимон стаканни эҳтиёткорона ушлаб, ҳафсала билан, Кумуш Маликка ҳурмат-эҳтиром сақлаган ҳолда чой ҳўплай бошлади. Кумуш Малик нақадар басавлат, суяги бузуқ, гавдали бўлса, Алиакбар шу қадар нозик, қилтириқ, қўллари, кўкраги ва ҳатто бошида ҳам иримиға битта туки йўқ бир кимса бўлиб, фақат қоринчаси олдинга дўшпайиб чиққан, бу ҳам Кумуш Маликнинг соясидан, яъни биргаликда еб, биргаликда ичишларининг натижаси эди.

Бир гал етгита божа йўлга чиқишибди, етти кеча-кундуз биргаликда йўл босишибди, охири манзилга етиб келишганда етталаси ҳам, йўлда мундоқ бир-икки оғиз суҳбатлашгани ҳеч бир кимсага дуч келмадик, дея афсус чекишибди.

Кумуш Малик билан Алиакбар йигирма йиллик божа эдилар, бироқ улар бу етти божага ўхшамас, улардан фарқли ўлароқ, ҳамиша биргаликда еб-ичишар, бу йигирма йил мобайнида биргаликда Тифлисга, Кисловодскага, Одессага бир неча марта бориб, роса кайфларини сурган эдилар; ҳатто хотинларини ҳам биргаликда алдар эдилар, ҳар ҳолда, даллол Зубайдадан тортиб боғбон Асадуллағача бутун қишлоқ аҳли шу ҳақда гапирар эди, агар гаплари ёлғон бўлса, гуноҳлари ўз бўйинларига. Шунга қарамасдан, Кумуш Малик билан Алиакбар бутунлай бошқа-бошқа кишилар эди. Кумуш Малик дарҳол лов этиб ёниб кетадиган одам бўлса, Алиакбар оғир-босиқ киши эди, Кумуш Малик юзингда кўзинг борми демай ўйлаганини бетга айтадиган киши бўлса, Алиакбар умрида бировнинг юзига тик қараб бир нарса демаган эди ва ҳақозо. Хуллас, бу икки божа ушбу куз кунда чойхоначи Қазанфарнинг чойхонасида ўтиришганича ҳинд чойи ичишмоқда эди.

Чойхона аста-секин одамга тўлиб борарди.

Амиркули чеккадан Кумуш Маликка кўз ташлаб қўяр экан, озгин кишини ҳеч ким ҳурмат қилмайди, бироқ семиз кишининг ҳурмати катта бўлади, мана, Кумуш Маликнинг ҳурмати жуда катта, бироқ менинг мутлақо ҳурматим йўқ, аммо аслини олиб қарасак, бунинг ҳеч бир фарқи йўқ, ҳамма гап шундаки, масалан, истасанг, Кумуш Малик каби ошқозон-ичакка фойдаси бор деб уйда фақат Кумуш идиш-товоқ, кумуш қошиқ-чўмич ишлат, халойиқ сенга Кумуш Малик деб ном берсин, истасанг, Амиркули каби чўнтагинда сариқ чақанг ҳам бўлмасин, қўлингга тушган нарсани сотиб ширин вино ич, ҳаммаси бир гўр, бу дунё шундай бир дунёки, у на Кумуш Маликка вафо қилади, на Амиркулига, деб ўйлар эди.

Амиркули пешинда ичган икки стакан винонинг кайфи аста-секин тарқаб бормоқда ва шунинг учун ҳам у ҳаёт ҳақида ана шундай бадбин хаёлларга толган эди.

Худди шу пайт Болададаш чойхонага кириб келди.

Ҳозир Амиркули дунёнинг ишлари ҳақида хаёл суриб турганидан Болададашнинг хабари йўқ эди, албатта; у қўли билан шимининг ортини қоққанича, чойхонадагилар билан саломлашиб, Амиркулининг ёнига келди-да, унга юзма-юз ўтирди; шуниси ғалати эдики, Болададаш ҳам дунёнинг ишлари ҳақидаги, дунё одамлари борасидаги хаёлларга гарқ эди.

Бундан бир оз аввалроқ у қишлоқнинг юқори томонида қурилатган санатория учун Бокудан тош юклаб келган эди ва машинасини аэродром ёнидаги Бина деган жойдан ҳайдаб ўтаётганида учиб-қўнаётган самолётларни, Абшерон йўлларида у ёқдан-бу ёққа қатнаётган машиналарни кўриб, бу дунёда қанчадан-қанча инсон ўзи истаган жойида эмас, яъни улар ўз уйларида нақадар узоқда, бу одамлар у ёққа боришади, бу ёққа келишади, нуқул шошгани-шошган, деган хаёлларга толган эди. Табиийки, Болададаш учаётган ва қўнаётган самолётларни кўп кўрган, бутун умри машиналар орасида ўтган эди (унинг отаси Оғабобо ҳам ҳайдовчи эди), аммо бу сафар у ушбу самолётларга, бу машиналарга бошқача бир назар билан боқар, нега бундай боқётганлигини ўзи ҳам билмасди.

Болададаш бош бармоғи билан "аэродром" кепкасини ортидан юқори кўтариб, бошини қашиди.

Бундан бир йилча аввал Болададаш ҳам худди ана шундай шошилар, мана шу Абшерон соҳилига, ўз қишлоғига ошиқар, кўз юмганича ўзини Абшерон йўлларида машина ҳайдаб кетаётган ҳолда тасаввур этар, оғзида Хазар сувининг шўр таъмини ҳис қилар эди. У пайтда Болададаш Амур вилоятида аскарликда эди ва ушбу икки йиллик аскарликнинг, уч ой ҳайдовчилик курсида ўқишнинг бирон-бир кунини йўқ эдики, Болададаш тушларида бу денгизда чўмилмаган бўлсин, хаёлан қумликлар устидан оёқяланг кезмаган бўлсин ва Амур вилоятидаги қаҳратон қиш совуғида Абшерон қуёшидан мисдек қизиб ётган бу қумликлар унинг яланг оёқларини кўйдирмаган бўлсин; Амур вилоятининг ўша совуғида, чор атрофни қоплаб ётган оппоқ қор оғушида Болададаш хаёлан жазирама иссиқда узум ер, анжир терар, бармоқлари билан эза-эза юмшалган анор шарбатини сўрар эди; бирон-бир кун йўқ эдики, Болададаш олти синглисидан ҳар бирини — Ноилани ҳам, Ферузани ҳам, Камолани ҳам, Омолани ҳам, Дилшодни ҳам, Буюкхонимни ҳам бир-бир кўз олдидан ўтказмаган бўлсин, ҳозир аскарликда юрган укалари Оғақули ва Нуҳболани, отаси Оғабобони, онаси Оғабожини, аслини олганда бутун қишлоқни, ҳатто Амирқулининг ўзини ҳам ўйламаган бўлсин.

Амирқули ҳозир Болададаш билан юзма-юз ўтириб чой ичар экан, Болададаш Амур вилоятида аскарликда юрганида уни кўз олдига келтирганини, у билан ана шундай юзма-юз ўтириб чой ичишларни соғинганини хаёлига ҳам келтирмас эди.

Мана, бир йилдики, Болададаш аскарликдан қишлоққа қайтиб келган ва бир йилдан бери у Абшерон йўлларида 3-сонли қурилиш идорасининг яп-янги машинасини ҳайдаб келмоқда эди; аммо дунёнинг ишлари нуқул сиру асрордан иборат экан; эндиликда гоҳ-гоҳ Болададаш ўзини Амур вилоятида тасаввур этар, у ерларнинг нигоҳ илғамас кенглиklarини, бепоёнлигини кўз олдига келтирар экан, у Абшероннинг бу учбурчак соҳилига сифмай қолар эди.

Болададаш чойдан бир қултум ҳўплаб, ноксимон стаканни ликобчага қўйди ва тагин бош бармоғи билан "аэродром" кепкасини орқасидан юқори кўтариб, бошини қашиди.

— Менга қара, ҳой бола, қани бу ёққа кел-чи, — деб қолди Болададашга қараб Кумуш Малик.

Болададаш аввал ўз қулоқларига ишонмади, сўнг унинг юзи қорайиб кетди, буни чойхоначи Қазанафар дарҳол ҳис этди ва, шайтонга минг лаънат, оқшом маҳали, тўп-тўп мижозлар келаётган бир пайтда бу ерда бир жанжал-тўполок келиб чиқмаса яхши эди, ҳар кун кечқурун Сафар мелиса ҳам келиб шу ердан чой ичарди,

аксига олиб бугун у ҳам йўқ, деган фикр унинг хаёлидан ўтди.

Болададаш қишлоқнинг таниқли йигитларидан бўлиб, уни бунақанги чақириш инсофдан эмаслигини чойхоначи Қазанфар яхши биларди. Болададашга бунақанги осмондан туриб қараб бўлмайди.

— Ҳой бола, сенга айтяпман, — деди тагин Кумуш Малик.

— Нима? — деди ўзини зўрға босиб Болададаш.

— Машинанг созми?

— Нимайди?

— Тезда машинангни олиб чиқ, физиллаб бизникига ҳайда, у ерда бир оз балиқ—малиқ бор, уни машинангга солиб, Бокуга, бизнинг болаларга элтиб бер.

Кумуш Маликнинг қизи узоғи йил консерваторияни битирган бўлиб, фортепьяно чалар, Бокуга турмушга чиққан бўлиб, эри бастакор эди; Кумуш Малик ҳамиша уларга кўз-қулоқ бўлиб турар, хусусан, жиндай отиб олса, дарҳол болалари ёдига тушар: баъзан бориб куёвининг, қизининг профессорларини, кўрик-танлов ташкил этган ҳар хил кишиларни, ҳакамлар ҳайъатини битта-битта йиғиб, уларнинг таниш-билишларини ҳам кўшиб кабобхонага олиб борар, баъзан ҳар бирининг уйига алоҳида-алоҳида бош суқиб чиқар, қўлидан келган жонбозлигини улардан аямас, хуллас, шу каби алламбалолар қилиб юрарди. Кумуш Малик бир ёнига зўрға эгилиб, қўлини шимининг чўнтагига суқди ва битта йигирма беш манатлик чиқариб:

— Мана шу йигирма бешталикни сенинг пешанангга ёпиштираман!

— деди.

Чойхоначи Қазанфар энди иш расво бўлишини англаб етди.

Чойхона аҳлидан гинг этган садо чиқмасди.

Амиркули бу вазиятни кўриб, бир тийинга ҳам арзимади бу дунёси, нега энди эрталабдан бери бу ерда ўтирибман, Бузовнадаги Нерсеснинг дўконига энг сара вино келган дейишади, бориб ўшандан ича қолай, дея секин сирғалиб чойхонадан чиқди.

Болададаш ўрнидан турди, қўли билан шимининг орқасини қоқди, келиб Кумуш Малик билан Алиакбарнинг олдида тўхтади ва:

— Ўша йигирма бешталигингни олиб бориб қўшмачи куёвингнинг пешанасига ёпиштира, сўнг қизингнинг бошини унинг бошига ур! — деди.

Болададашнинг бу сўзлари жуда оғир сўзлар эди.

Кумуш Маликнинг сўнгги хўплам чойи бўғзида қолди, сўнг гўё уйқудан уйғониб кетгандек хушёр тортди, қаерда ва нима деб қўйганини энди тушуниб етди, англадики, Болададашнинг бу гапларига тагин бир гап билан жавоб қайтариш мавриди эмас, "аэродром" кепка остидан тикилаётган бу кўзлардан ўт сачраб турар, новча бу йигитнинг вужуди гўё ҳозир ёй каби таранг тортилган, бир ҳимо билан отилиб кетишга тайёр эди.

Кумуш Малик ёғ босган кўзларини ундан олиб қочиб, чойхонада ўтирган жамоатга қаради ва фақат шундай дея олди:

— Ҳечқиси йўқ, оғайни, сенинг ҳам менга ишинг тушиб қолар!..

Болададаш:

— Сенга ўхшаганга менинг ишим тушмайди! — деди.

Анчадан бери жимгина ўтирган Алиакбар ҳаяжондан титраб турган нозик бармоқлари орасидаги стаканини ликопчага қўйиб, Болададашга бошдан—оёқ разм солиб чиқди ва:

— Ишим тушмайди, дейсанми? — деб сўради. — Ишинг ҳеч тушмайди?

— Ҳеч тушмайди.

— Нима қипти... — қўққисдан Алиакбарнинг озгин юзида истехзоли бир табассум пайдо бўлди. — Нима қипти... Унга ишинг тушмаса, менга тушиб қолар!..

— Сенга ҳам тушмайди.

— Кўрамиз!

— Кўрамиз!

Болададаш бу "кўрамиз"ни шундай оҳангда айтдики, Алиакбар каби эҳтиёткор ва вазмин одам ҳам Болададаш ҳозироқ ўз устига бостириб келишидан қўрқувга тушди, бироқ Алиакбарнинг укаси Оғакарим ўтган йили Бокуда ҳуқуқ факультетини тугатган бўлиб, ҳозир Мардакондаги милицияда ишлар эди, шунинг учун ҳам Алиакбар ўзини босиқ тутди.

Болададаш бир Алиакбарга, бир батамом ҳушёр тортиб қолган Кумуш Маликка боқди, сўнг шайтонга ҳай бериб, зўрға ўрnidан туриб, чойхонанинг янгидан бўялган, ҳамиша гичирлаб турадиган эшигини ортидан қарсиллатиб ёпганича чиқиб кетди.

Чойхоначи Қазанфар ана шундагина енгил нафас олди.

Чойхонада ўтирганлар Болададаш нега ўзини босиб қолганини, нега чойхонадан жимгина чиқиб кетганини жуда яхши тушунар эдилар.

Гап шундаки, роса олти кундан сўнг Болададашнинг тўйи бўлиши керак эди.

Чойхонада ўтирганлар Алиакбар нега икки маъноли гап қилганини, нега ўзини бу қадар дадил тутганини ҳам яхши англари эдилар; бунга сабаб Алиакбарнинг укаси Оғакаримнинг район марказида мелисада ишлаши ҳам эмас — бу ўз йўлига, чунки бунақанги нарсаларни Болададаш ҳам, унинг отаси Оғабобо ҳам икки пулга олмаслигини ҳамма яхши билар эди; масаланинг энг нозик жойи шунда эдики, Алиакбар қишлоқ ҳаммомининг мудири бўлиб, бу қишлоқда уйланаётган барча йигитлар ана шу ёлғиз ҳаммомга чўмилгани борар, Алиакбар эса истаган пайтида ё таъмирлаш баҳонасида, ёки бошқа бир важ-корсон топиб ҳаммомнинг эшигига каттакон қулф уриб қўяр, бу қулфни очиш учун таъма талаб этар, яхшигина бир халат писанда қиларди.

Бу қишлоқ аёллари ичида миш-миш ташийдиган биринчи аёл — даллол Зубайда эди, эркаклар орасида гап ташийдиган биринчи одам эса чойхоначи Қазанфарнинг ўзи эди; шу кечанинг ўзидаёқ Болададаш билан Алиакбарнинг чойхонадаги "кўрамиз"лари бутун қишлоққа овоза бўлди; Болададашнинг қаллиғи, тиббиёт муассасасида ҳамшира бўлиб ишлайдиган Беканинг юрагига гулгула тушди, бу гулгула уни на кечалари ётгани қўярди, на кундузлари тўйга мундоқ бир тузукроқ ҳозирлик кўргани, қиз тўй арафасида Болададаш бир ўйин чиқариб қўймаса деб қаттиқ хавотирда эди;

Болададашнинг онаси Оғабоби тўй югур-югурлари орасида бир имкон топиб, қўй, болам, улар билан ўчакишма, турган-битганлари касофат-ку уларнинг, қўллари пул билан ўйнайди, дея ўғлига илтижо қилиб улгурди; Болададашнинг сингиллари Ноила, Феруза, Камола, Омола, Дилшод ва Буюкхоним ҳам бундан хавотирга тушиб, нима қилишларини билмай қолган эдилар; гоҳ катта акалари Болададашнинг кўйлагини оппоқ қилиб ювар, гоҳ камзул, шимларига ҳафсала билан дазмол босар, унинг олдида алоҳида бир ҳурмат-эҳтиром билан чой-нон келтириб қўяр эдилар; Болададаш билан отаси Оғабобо ўртасида кўринмас бир парда бор эди, шунинг учун ҳам Оғабобо Болададашнинг олдида бир неча бор маъноли-маъноли томоқ қириб

қўйиш билан чекланди; Алиакбарнинг хотини Онахоним тунда ечиниб эрининг қўйнига киришдан аввал сочларини тараганича Боладашни сўкиб-қарғаб ўтирди, уни безорига чиқарди, эрига, арвоқлар ҳақи, Алиакбар, у билан тенг бўлма, деди, сўнг қўрпа остига кириб, лиққи баданини эрининг қилтириқ баданига суйқар экан, Алиакбарни кучоқлаб олганича, тўй куни калитни Самадоғага бергинда, ўзинг ҳаммомга бормай қўяқол, хоҳласанг, бирга Бокуга бориб кинога тушамиз, деди. Кумуш Малик кун бўйи Бокуда, "Алвидо"да ивирсиб юрар, Боладаш ҳам, Алиакбар ҳам ёдига тушмас, бироқ кечқурун қизил "Жигули"сини миниб қишлоққа қайтар экан, қўққисдан Боладаш эсига тушиб кетар ва аламдан ўзини қўйгани жой топа олмас эди; қишлоқ шўросининг котиби Сугро Боладашнинг қишлоқдаги энг яқин дўсти шофёр Азизогани хузурига чақириб, Боладаш безорилик қиладиган бўлса, ишни Сафар мелисанинг ўзи назорат қилиб боради, бу ҳақда Алиакбарни ҳам огоҳлантириб қўйдим, деди, бироқ Азизоға Сугронинг Алиакбарни огоҳлантириб қўйдим деган гапига ишонмади, чунки Сугро ўз ўғлини Мардаконда мелисага ишга қўйиш ҳаракатида юрар эди.

Бутун қишлоқ Боладашнинг тўй ҳаммомини кутмоқда эди.

Қишлоқда гўё қишлоқ оқсоқоли Оғакиши Алиакбарни кига борибди, кўпдан бери қишлоқнинг тўйлари уруш-жанжалсиз ўтиб келмоқда, энди Алиакбар бирор ўйин чиқармасин деб панд-насихат қилибди, бунга жавобан Алиакбар ҳеч нима демай, кулимсираб қўя қолибди, деган миш-миш тарқаган эди. Қишлоқнинг бир гуруҳи Алиакбарнинг индамай қўя қолганини ўзича талқин қилиб, тўй куни унинг Боладаш билан иши бўлмайди, Алиакбарнинг Боладаш билан ўчакишгани юраги дов бермайди, деса, иккинчи гуруҳ, агар Алиакбар Алиакбар бўлса, Боладашни ўз оёғи остига тиз чўктириши, жамоатга кимнинг ким эканлигини кўрсатиб қўйиши керак, йўқса Алиакбарларнинг ҳурмати қолмайди, яъни Алиакбарнинг ўзи ҳам, Кумуш Малик ҳам назардан қолади, чунки жамоат уларнинг пўписалари ҳавойи эканлигини англаб етади, дер эди...

Амиркули тушлик виносини ичиб оларди-да, дарвозаси олдидаги тутнинг йўғон танасига суянганича:

— Ие, жанжалсиз тўйнинг нима қизиғи бор?! — дер эди. — Тўйда жанжал бўлсин-да!.. Худо ҳақи, мен ҳам пичоғимни анчадан бери ишга солганим йўқ. Занглаб ётибди пичоғим, қарасам кўнглим айнайди...

Айвонда болаларнинг кир-чирини ювиб ўтирган Хайринисо эри Амиркули томонга қараб-қараб қўяр, бошқалар эшитиб қолмасин деган мулоҳазада баланд овозда эмас, пичирлаганича, илоё, бўйингни қора ерга тикай сенинг, жуда пичоқ урадиган одамсан-да ўзинг, деб қўярди...

Даллол Зубайда чекка тумандан Бокуга келиб ўқиётган бир талаба учун ижарага уй топган, аксига олиб, Боладашнинг тўйи куни Бокуга бориши керак эди, аммо масала шу даражага бориб етган эдики, Зубайда ўз ҳаётида биринчи марта камида ўн манат пулдан воз кечиб, Бокуга бормайдиган, бу маъраканинг охири нима билан тугашини томоша қилиш учун қишлоқда қоладиган бўлди.

Қариндош-уруғлар Боладаш Азизоганинг гапидан чиқмаслигини яхши билишарди, шунинг учун Азизогани куёвжўра қиладиган бўлдилар, Азизоға Бекаларнинг хонадонига ҳам, Оғабожига ҳам, асло хавотир олманглар, деб ваъда берди, Оғабобога қараб:

— Юрагингни муздай тут, Оғабобо тоға. Мен ҳали ўлганим йўқ!
— деди.

Оғабобо Азизоғага синчиклаб боқди, лекин ҳеч нарса демади, чунки қишлоқ йигитлари билан унинг ўртасида парда бор эди, шунинг учун ҳам ҳозир на газабини, на хавотирини ошкор этиб енгилтаклик қилгиси келмади.

Ушбу кун галати бир кун бўлди, гўё кузакнинг охири эмас, ёзнинг ўрталарига ўхшар, гўё атрофдаги тоғ-тошлар, узумзорлар, қумликлар, денгиз атайин "ёз келди" ўйинини бошлаган, гўё анжир, анор, тут, беҳи дарахтларидан кузнинг сариқ ранглари чекиниб, унинг ўрнини олтин шуълалар эгаллаган эди. Бека ҳам уйга йигилиб уни қуршаб олган қиз-келиндар орасида ўтирганича деразадан бу олтин шуълалар оғушидаги қишлоққа термулар экан, юрагини ғаш қилиб турган бир хавотирда:

— Илоё, Оллоҳ унинг бошини омон қилсин! Унинг бахтига қандай ажойиб кун бўлди бугун! Юраги тоза-да Боладашнинг, куннинг яхши келиши шундан... Оллоҳ уни бошимизга кўп кўрмасин! — дер эди.

Даллол Зубайда бундай пайтларда ёш-пошига қараб ўтирмас, қиз-келиндар орасига суқулиб кириб, улардан бирига бемаза бир ҳазил қилар, бошқасига кўз қисар, яна бирига қош қоқар эди, бироқ бу гал даллол Зубайда ҳам деразадан бу олтин шуълаларга беланиб ётган қишлоққа боқар экан, ўртанганича:

— Илоҳо омин! — деди, унинг бу ўртаниши Беканинг Боладашдан хавотирини янада ошириб юборди.

Ёш йигитлар маҳаллада давра қуришган бўлиб, Оғабобо Маштоғадан хонанда олиб келган, бу хонанда ўз дастаси билан келган эди; ҳатто айтишларига қараганда Ҳожибобо Ҳусайновнинг ўзи ҳам келмоқчи бўлган эмиш, лекин у Бокуда озиқ-овқат саноати ходимлари кунига бағишланган концертга борадиган бўлиб қолибди. Бўзбош¹ пиширишга болалар боғчасининг ошпази Ҳусайнкулини чақиришган, у пиширган бўзбош бу атрофларда машҳури жаҳон бўлиб, шу боис ҳам қишлоқнинг энг зўр бўзбошхўри ҳаким Оғаали Ҳусайнкули пиширган бўзбошни маза қилиб ичиш учун саҳардан бери туз тотмаган эди.

Ва ушбу олтин шуълаларга фарқ куз куниди қишлоққа бир хабар тарқалдики, гўё Алиакбар ҳаммомда ўз ҳисобидан ўзи учун ясаттирган кабинетида ўтириб олиб, қоғозларни чўтга ташланганича бундай деган эмиш:

— Самадоға мендан бугунга рухсат олди, ҳовлисидаги гулларга қарамоқчи экан, агар керак бўлиб қолсанг, сени чақириб оламан, дедим унга...

Самдадоға ҳаммомнинг гўлахи эди.

Бу гап — ё Боладаш, ёки Оғабобонинг ўзи келиб оёғимга йиқилсин, ёхуд ўртага одам қўйиб кечирим сўрашсин, ана ўшанга қараб иш тутамиз, деган гап эди; ахир, Боладаш шунча халқнинг кўз ўнгида ҳаммомга тушиши учун Маштоғага, Бузовна ёки Шувалонга бормайдику; кувё эса тўй ҳаммомига тушмаса, бу на Боладашнинг шаънига тўғри келарди, на Оғабобонинг шаънига.

Тенг-тўшлари Боладашнинг феълени яхши билишар, шунинг учун ҳам тўй ҳаммомига тушиш пайти етиб келганида улар нима қиларларини билмай қарахт бўлиб қолишди; бирови бориб

¹ Б ў з б о ш — нўхатшўрва.

Алиакбарнинг она сутини бурнидан чиқармоқчи бўлди, бошқалар унга, бу ишинг Болададашга ёқмаса-чи, дейишди, яна бирови бориб Кумуш Маликни чавақлаб ташламоқчи бўлди, йўқ, Болададашнинг тўйи куни қон тўкиш яхши эмас, дейишди унга, ҳамма ноилож қолиб Азизогага тикилди, Азизога Болададашнинг ёнига бориб:

— Қани тур, кетдик ҳаммомга! — деди. — Алиакбар ким бўпти ўзи, худо урган бир махлуқ-да! Кишининг умрида фақат бир марта тўй ҳаммоми бўлади. Юр, кетдик, сенинг ишинг бўлмасин, ўзим айтаман унга, Самадогани чақиртириб, ҳаммомни ёқади. У билан қанақа гаплашишни ўзим биламан!

Болададаш эндигина дазмолланган қора шимнинг ортини қоқар экан:

— Ҳой, сен менинг кимлигимни билмайсанми? — деди, буни шундай бир оҳангда айтдики, гўё болалиқдан бир маҳаллада вояга етган Азизога уни чиндан ҳам танимайдигандек эди.

Азизога:

— Бўпти! — деди-да, кўққисдан қуюшқондан чиқиб кетди. — Худо ҳақи, ҳозироқ бориб Кумуш Маликни топаман, ўзи бориб анави ифлосга ҳаммомни ёқтирмаса, ичагини бошига салла қиламан!...

Азизога шу сўзларни айтиб бўлиб, эндигина хонадан чиқаётган ҳам эдики, Болададаш девордаги гилам устидан осилган қўштиғ милтиқни олганича қўндоғини кифтига тираб, милини Азизогага ўқталди:

— Олдимга туш!

— Ие, жинни бўлингми?

— Сенга айтяпман, қани дарҳол олдимга туш! — Болададаш бу сўзларни шундай оҳангда айтдики, вазият ғоят жиддий эканига Азизоганинг ҳеч бир шак-шубҳаси қолмади.

— Менга қара, оғайни...

— Сен биласанки, мен бунақа ҳазилни ёмон кўраман! Туш олдимга!

— Қаёққа, ахир?

— Тўй ҳаммомига!

— Қон тўкмоқчисан, шекилли? Вой шўрлик Бека...

— Туш олдимга!

Азизога ичида Алиакбарнинг ота-бобоси гўрени бўралатиб сўкди, ифлос, итвачча Алиакбар, ҳаммамизга қора суркади, эндигина кун кўра бошлаган эдик, эндигина оғзимиз ошга етган эди, деган оний бир фикр кечди (Азизога роса етти ойдан бери қишлоқдан Бокуга ва Бокудан қишлоққа қатнайдиган маршрут такси ҳайдаб келар ва бу ҳайдовчилик вазифасини қанчадан-қанча одам ўртага тушиб Азизогага олиб беришган эди).

Азизога олдинда, Болададаш қўлида милтиқ тутганича орқада уйдан чиқишар экан, ҳаммомнинг бутун бўғчаю бўғмалари уйда қолаверди, бутун ҳовли-ҳарамга ваҳима тушди, ошпаз Ҳусайнқули тут дарахтнинг остида тўй бўзбошининг пиёзини тўғраб ўтирар экан, олдинда Азизогани, унинг ортида милтиқ тутиб олган Болададашни кўрганида ўз умрида илк бора пиёз ўрнига бармоғини кесиб юборди; ишком остида чой ичиб, қалён чекиб ўтирган, кечқурунги тўйга ҳозирлик кўраётган Маштога хонандасининг бутун дастаси билан кўзлари ола-кула бўлиб кетди, гарчи бу хонанда Абшеронда бунақа тўйларнинг озмунчасини ўтказмаган эди; аёллар қий-чув кўтаришди, йигитлар, ёш болакайлар Болададашларнинг

ортидан чопа кетишти; дарвозаси олдидаги тут дарахтнинг йўгон танасига куракларини суйкаб ўтирган, ҳозир дунёни сув босса тўпигига чиқмайдиган Амирқули олдинда Азизогани, унинг ортида милтиқ тутиб олган Болададашни, уларнинг ортидан эса қишлоқ йигитлари, ўсмирлари, болакайларини кўриб, у ҳам бу гуруҳга қўшилиб кетди; бу хабар Оғабожига етиб келар экан, аёл юзларини чангаллаб: “Вой-дод! Уйимиз куйди!” — деб чинқирди. — Ҳозир бориб ўлдиради у Алиакбар қўшмачини!” Шундай дея миясига қон уриб ҳовли томон югурди; Оғабобо қошларини уйиб олганича ҳеч кимга ҳеч нарса демади, тутундан саргайиб кетган бармоқлари орасидаги сигаретни анжир дарахти остига чертиб юбориб, янги сигарет ёқди; кўз очиб-юмгунча бу хабар Бекага етганида қиз ўзидан кетиб қолди; даллол Зубайда ҳам афсус билан бошини сарак-сарак қилар экан, бу қишлоқда охириги марта бундан йигирма йил аввал тўйда одам ўлдирган эдилар, ҳайф Болададаш, унинг ўзини ҳам ҳукумат отиб ташлайди, деди.

Бутун қишлоққа, Болададаш куёвжўраси Азизогани олдида солганича милтиқ ўқталиб тўй ҳаммомига бораётир деган шов-шув тарқалади, бу хабар ҳаммомда кабинетидан эски қоғоз-поғозларни ёлғондакам чўтга ташлаб ўтирган Алиакбарга ҳам етиб келди, Алиакбар шу заҳотиёқ оромини йўқотиб, типирчилаб қолди, бир хаёли, югуриб бориб қишлоқ шўросининг идорасидан туман марказидаги укаси Оғакаримга телефон қилмоқчи бўлди, аммо ташқари чиққани юраги бетламади, даҳшатли бир қўрқув бутун вужудини қамраб олди, ўз-ўзича:

“Сенинг жигаринг тўкилиб тушсин, Малик! Трамвай остига қолгайсан! Умрида сендан бирор тентак яхшилик кўрганми ўзи, энди мен кўрсам?” — деди, сўнгра дод-вой солиб қишлоқ аҳлини ёрдамга чақирмоқчи, ҳой халойиқ, ушланг уни, бу жинни мени ўлдириб қўяди, деб бақирмоқчи ҳам бўлди, аммо бу вазиятда Алиакбар қишлоқ аҳлидан ҳам умид йўқлигини англади, у аввал ҳаммомнинг ташқи эшигини, сўнг ўз кабинетининг эшигини ичкаридан тамбалаб олди-да, ўзи ҳаммом ичида пусганича ўтираверди; Болададаш етиб келиб бу эшикларни битта-битта синдиргунча, ҳар ҳолда, Сафар мелиса бу ерга етиб келса керак, деб ўйлади у; бироқ Алиакбар билмасдики, хабар Сафар мелисага бориб етганда бутун жамоат Болададаш ҳаммом томонга эмас, қишлоқдан чиқиб, денгиз қирғоғидаги қоялик томон кетаётгани кўрди, қишлоқдаги жамийки йигитлар, ўсмирлар, бола-бақралар милтиқ тутиб олган Болададаш ва бу милтиқ олдида лўкиллаб бораётган Азизога ортидан эргашиб кетмоқда эди.

— Ҳой, милтиқни тушир!.. Мен кетяпман-ку, қаерга десанг боравераман сен билан, милтиқни тушир...

— Жим бўл!

Қишлоқ ортда қолди, улар қояликдан қуйи тушиб, соҳилга эндиладар.

Олтин шуълаларга беланиб ётган кеч кузнинг ушбу кунда денгиз, қумликлар, қоялар ва бутун борлиқ узра уюр-уюр оппоқ булутлар қотиб қолган, бу оппоқ, уюр-уюр булутлар орасидан, гоҳ у ер, гоҳ бу ердан кўм-кўк осмон кўзга ташланиб турарди. Денгиз бўз-яшил тусда бўлиб, бутун уфқ бўйлаб мовий бир йўл узаниб кетган, гўё уфқ сарҳадининг нариги томони ҳам денгизнинг бир ҳиссаси, унинг иккинчи ярми эди ва денгизнинг ўша олис иккинчи ярми топ-тоза, кўм-кўк эди.

Қояликдан қумликка келиб тушган заҳоти Болададаш қўлидаги қўштиғ милтиқнинг иккала ўқини ҳам осмонга бўшатди, бу кеч куз кунида ушбу соҳилнинг сукунати ана шу тариқа бузилди, сўнг Болададаш қўлидаги милтиғини бир чеккага улоқтириб, чопа-чопа, югура-югура ечиниб ўзини денгизга отди, ана шундагина гап нимадалигини англаб етган Азизогадан тортиб бутун гуруҳ бақириб-чақирганича, югуриб-елганича, йўл-йўлакай онадан энди туғилгандек шир яланғоч бўлиб ўзини денгизга урди, ҳеч ким кузни назар-писанд қилиб, денгизнинг муздек сувидан чўчиб ўтирмади, бу қуёшли кеч куз кунида, эҳтимол, соҳил бўйлаб тинчгина сузиб юрган балиқлар ҳам қўққисдан пайдо бўлган бу шалоп-шулуплардан, бу бақир-чақирлардан, дафъатан туғилган бу денгиз севинчидан чўчиб кетиб, гўё қутуриб кетган бу соҳилдан қочиб қолган бўлсалар ажаб эмас.

Шу пайт ғалати бир ҳолат содир бўлди: Амиркули бор кучи билан сувдан юқори отилиб, бор овозда:

— Алиакбар! Ҳой Алиакбар! — дея қичқирди, сўнг чўмилаётганлар бирин-кетин, кейинроқ эса ҳаммаси биргаликда ўзларини сувдан юқори отиб қичқира бошлашди:

— Алиакбар! Ҳой Алиакбар!

— Алиакбар! Ҳой Алиакбар!

— Алиакбар! Ҳой Алиакбар!

Бу шовқин-сурон, қўлларнинг, оёқларнинг денгиз сувидаги шалоп-шулуплари ёздан, сентябрнинг ўрталаридан бери мудраб ётган, шамолнинг ғув-ғувию денгизнинг чилпиллашларидан бошқа нарса-ни эшитмай қўйган бутун соҳилга ёйилди, оқчорлоқлар, лойхўрақлар ҳавога кўтарилишди, қўққисдан соҳилда пайдо бўлган бу жонла-нишнинг сабабини англай олмай, чўмилаётганлар боши узра чаппор уриб уча бошлашди.

— Алиакбар! Ҳой Алиакбар!

— Алиакбар! Ҳой Алиакбар!

— Алиакбар! Ҳой Алиакбар!

Денгизда чўмилиб бўлган бу гуруҳ, олдинда Болададаш билан Азизога, ўша шовқин-сурон билан қишлоққа қайтди ва эндиликда ҳамма нарсадан воқиф бўлган қишлоқ аҳли ушбу куёвжўралар тўдасининг ҳамон қий-чув солиб келаётганини кўрди.

— Алиакбар! Ҳой Алиакбар!

— Алиакбар! Ҳой Алиакбар!

— Алиакбар! Ҳой Алиакбар!

Ва улар ҳаммом ёнидан ўтиб боришаётганида Болададаш тўхтаб қолди, ҳамманинг дами ичига тушиб кетди, Болададаш бор овози билан қичқирди:

— Ҳой Алиакбар! Анови сенинг ҳаммоминг, анави сенинг ўзинг! Мен денгизда чўмилдим! Менинг ўғлим ҳам... — Аввалига Болададаш гапини давом эттириш учун сўз топа олмади, лекин у ҳозир бу ўринда ажойиб, ниҳоятда антиқа бир гап қилиши лозимлигини ҳис этди. — Менинг ўғлим... — Болададаш тагин муносиб сўз топа олмай қолди. — Менинг ўғлим... — Ниҳоят излаган сўзини топди Болададаш. — Менинг ўғлим сенинг у исқирт ҳаммомингга эмас, денгизга ўхшайди!

Сўнг ҳамма яна қий-чув солганича қишлоқнинг нариги чеккасида ясалган тўй даврасига йўл олишди.

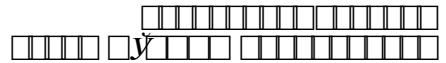
Бу пайт Кумуш Малик ҳам Алиакбарнинг ҳаммомидан анча олисда қотиб турар, чунки шундай бир кунда жамоат уни манави аҳмоқ Алиакбарнинг ҳаммоми ёнида кўришни истамасди.

Энди чойхоначи Қазанфарга келсак, у:

— Худо ҳақи, Нажаф, роса бир ҳафта сени... — деди-ю, гапининг давомини айта олмади, чунки ёнларида Амиркулининг унинг гапига кулоқ солиб турганини кўрди, чойхоначи Қазанфар Амиркулига ҳам мурожаат қилиб сўзини давом эттирди: — Ҳой Амиркули, сени ҳам, роса бир ҳафта иккингишни чойга меҳмон қиламан. Сиздан сариқ чақа ҳам олмайман, чин гапим, менинг меҳмоним бўласиз! Бу томошани кўринг, зап томошами!.. — Чойхоначи Қазанфар кулавериб қорнини чангаллаб қолди.

Кутубхоначи Нажаф қишлоқда адолат йўлидаги энг биринчи курашчи бўлиб, текин нарсалар билан чиқиша олмасди, аммо содир бўлган бу воқеалардан сўнг кутубхоначи Нажаф ҳам чойхоначи Қазанфарнинг чой меҳмондорчилигини қабул этди ва:

— Бўпти, оғайни, — деганича жилмайиб қўйди.

Муса ЖАЛИЛ

Дунё, сени Лайлидай севдим

ҚЎШИҚЛАРИМ

Қўшиқларим, униб қалбимда,
Она юртда гулдай балқингиз!
Қанча бўлса сизда куч, ёлқин,
Шунча бўлар ерда ҳақингиз.

Сизда ҳамма ҳис-туйғуларим,
Сизда тоза ёшим, ўйларим.
Сиз ўлсангиз — унутиларман,
Яшасангиз — тирик бўларман.

Мен қўшиқда ёлқинлантирдим
Не деса қалб, халқим-ўшани.
Қўшиқ билан дўстни мақтадим,
Қўшиқ билан енгдим душманни.

Алдаёлмас пасткашлик завқи
Ва турмушнинг ҳою ҳаваси.
Шеъримдаги ҳақ, олов, севги —
Ҳаётимнинг бутун маъноси.

Ўлганда ҳам қалб содиқ қолар
Шеъримдаги эзгу онтимга.
Бор қўшиғим элга атадим,
Умримни ҳам берай халқимга.

*Татарчадан
Мамарасул
БОБОЕВ
таржималари*

Муса Мустафо ўгли Жалилов (Муса Жалил) 1906 йилда Оренбург губернасида леҳқон оиласида таваллуд топди. Унинг "Биз борамиз", "Ўртоққа", "Хат ташувчи" каби шеърый тўпламлари тил ва бадий воситалар жиҳатидан китобхонлар орасида тез шуҳрат қозонди. Шоир 1931 йилда Москва Давлат университетининг адабиёт факультетини тугатди. Шундан сўнг у Москва Давлат консерваторияси ҳузуридаги театр ва опера студиясига раҳбарлик қилди, сал фурсат ўтиб, у Татаристон Ёзувчилар уюшмасига раислик қилиб, татар адабиётини ҳар томонлама ривожлантириш, янги асарлар яратиш, ижодкорнинг бадий маҳоратини ошириш борасида қизгин ишлар олиб борди.

Иккинчи жаҳон урушида у аср тушиб, У 1942 йилда Берлиндаги Маобит турмасига ташланди ва орадан икки йил ўтгач, фашистлар томонидан отиб ташланди. Эътиборингизга ҳавола этилаётган мазкур туркум Муса Жалилнинг сиёсий маҳбуслик чоғи ёзилган шеърларидан тuzилган.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Куйлаб ўтдим шонли курашни,
Умрим ҳали кўркам ёз эди.
Сўнгги шеърим жаллод болтасига
Бошни тутган чоқда ёзилди.

Ҳур яшашга шу куй ўргатди,
Ҳам ўлишга мардона туриб.
Умрим менинг мунгли куй эди,
Ўлимим ҳам янгра куй бўлиб.

ШОИР

Туни бўйи шоир шеър ёзди,
Оқ қоғозга томди ёшлари.
Ташқарида довул: тўхтовсиз
Кўк гумбурлаб, яшин яшнади.

Шамол кириб эшикдан гурра,
Қоғозларни сочди, тўзгитди.
Ундан чиқиб, тишда даҳшатли
Товуш билан ўкириб ўтди.

Тоғ-тоғ бўлиб дарё тўлқинланди,
Яшин урди азим эманни,
Сўнгра босди оқшом тинчлиги
Атрофдаги паст-паст уйларни.

Туни бўйи шоир уйида
Қуёш каби бир олов ёнди.
Довул каби унинг қалбидан
Оқ қоғозга ҳислари томди.

Тонг олдида шоир турди-да.
Ёзганларин йиғиб ёндирди.
Ўзи чиқиб кетди...
Ел тинди.
Довул тинди, ол тонг уйғонди.

Тунда шоир нималар ёзди?
Қандай ҳислар уни элитди?
Ёзганларин елга совуриб,
Тонгда ўзи қаерга кетди?

Довул туриб, кучли ел эсар,
Уйқунгизни бўлар тунлари,
Довул билан отган тонг нури
Сўзлар сизга унинг ҳисларин.

ҲИЖРОН

Дунёдаги бутун бойлигинг
Муҳаббат ва дўстлик бўлган чоғ,
Оғир бўлар кўришмасликни,
Мангу жудоликни сезиб айрилмоқ.

Муҳаббат ҳам дўстлик ипи билан
 Боғланганда тоза кўнгиллар,
 Бир-бирисиз ўз маъносини
 Йўқотганда ерда умрлар,

Тасодифан тақдир шамоли
 Ажратади яқин дўстингдан,
 Сўнгги ўпиш, сўнгги кўз ёши
 Чиқмас аммо мангу эсингдан.

Қанча-қанча эди дўстларим,
 Қанча эди севган йўлдошим,
 Ёлғиз қолдим сақлаб юзимда
 Ҳар бирининг қайноқ кўз ёшин.

Билмайман, мен яна қанақа
 Ўпқонларга тушиб сузаман?
 Лекин ҳар вақт сўлган ёноғимда
 Дўстнинг сўнгги ёшин сезаман.

Мен дунёда оғир ғам чекдим,
 Чўзилди бу ҳижрон, хавотир,
 Йиғлатиб ҳам сўнг ўпиштириб,
 Ёр-дўст билан, тақдир, қовуштир!

Ойлар эмас, йиллар... оғир ҳасрат
 Тоғи босди юракни ҳар дам.
 Бир минутлик висол бахтига
 Муяссар қил, тақдир, мени ҳам.

ҚУЛ

Кўрққанидан ёв олдида у
 Дир-дир титраб, кетиб мажоли,
 Жанг қизиган чоқда майдонда
 Ташлади у қўлдан қуролин.

Душман уни сўкиб, жекириб,
 Қўлларини бураб бойлади
 Ва устига тоғдай юк ортиб,
 Ўз юртига қараб ҳайдади.

Кетиб борар, йўлга қон томар,
 Юки оғир, қамчилар еган...
 Шамдай гўё эриб боради,
 Обкаш каби қадди букилган.

Инсон туси, одам сифати,
 Айтинг, борми бу бечорада?
 Оёқ-қўли, ҳаттоки жони
 Хўжайиннинг ихтиёрида.

Инсонларча кун кўролмайсан,
 Ўзинг кесдинг ҳаёт йўлингни,

Душманларинг олдида, йигит,
Кўтарганда кўрқиб кўлингни.

Ёки қураш адолатни деб,
Ёки танла аянч қулликни.
Биринчи йўл бахш этади шон,
Иккинчиси — оғир хўрликни.

БИР ҚИЗГА

Қизиқ бўлди бизнинг учрашув,
Сен йироқдан, мен ҳам йироқдан,
Аmmo бизлар қадрдонлардек
Қўл қисишдик қаттиқ — юракдан.

Ҳатто исмим билмасдан аниқ,
Менга шундай қарадинг севиб,
Юрагимнинг баҳор гулидай
Софлигини гўёки сезиб.

Ҳаётда кўп икир-чикирлар,
Зерикарли, хунук, бефойда.
Аmmo, бизнинг гўзал, соф қизгин
Дўстликка йўқ таққос ҳеч қайда.

Нима етсин, сенинг кўзларинг
Ёлқинида ўртаниб бутун.
Умр сурмоқ бирга, у нозли
Қарашингга бўлиб лол, мафтун!

Мен ўзим ҳам билмадим, бизни
Нима ҳамдир мангу бойлади:
Сиримизни сўз билан эмас,
Кўз қараши билан англадик.

Кўзинг содда, нозли боқошинг
Шоир қалби қандай англамас?
Суяксиз тил баъзан алдайди,
Кўз қараши, жоним, алдамас.

Йиллар ўтиб, яна учрашсак,
Яширолмай севинчдан ёшим,
Мен кўлингни қисиб кўнгилдан
Қучар эдим, дея: — сирдошим!

Ажратса ҳам тақдир шамоли,
Олиб кетса сени бир юртга,
Маслаҳатим: бу энг қимматли
Дўстлигимиз, жоним, унутма!

Армоним бор: севги ўтида
Парвоз қилса эди кўнгиллар.
Севги сувин ичиб бир томирдан,
Ғунча очса эди умрлар;

Тошқин севги ўтида ёниб
 Ёшлигимиз ўтса бахтиёр.
 Айт-чи, жоним, менга дунёда
 Бундан ортиқ қандайин бахт бор?!

СЕН УНУТАРСАН

Умрим ўтар сўлгин гул каби,
 Бир кун тушар олдинга — ерга.
 Сен ўтарсан топтаб ва янчиб,
 Салқин кузда — шамол, ёмғирда.

Унутарсан, жоним, боғингда
 Бу нафис гул ғунча очганин;
 Гулзорингни қанчалар безаб,
 Сенга атаб хуш ис сочганин.

Унутарсан баҳор тонгида
 Деразангдан таъзим этганин.
 Салом бериб, сени табриклаб,
 Сарин ерда шох силкитганин.

Унутарсан, туғилган кунинг
 Ёдга олиб қилган байраминг;
 Столингда сени табриклаб,
 Тўлқинланган гуллар бойламин.

Кузда боғдан шошиб-пишиб сен
 Ўртоғингни ўтсанг кўргани,
 Кулоғингга кирмас бу гулнинг
 Товонингда гижирлагани...

Куздан қочиб, уйга кирарсан,
 Деразангни ёпарсан маҳкам.
 Йўқ, сен энди бу сўлган гулни
 Остонангдан киритмассан ҳам.

Синган кўнгил нозингдан маҳрум,
 Ёлғиз сўнар, йўқолиб кетар.
 Севги,
 ваъда,
 онтлар... ҳаммаси
 Ҳеч бўлмаган каби унутилар.

СЕВГАН ЁРИМГА

Йиллар бўйи, балки, хатим бормас,
 Хабар бўлмас менинг тўғримда.
 Тупроқ кўмар босган изимни,
 Ўтлар ўсар юрган йўлимда.

Қора кийиб, қайгули тусда
 Тушларингга кирарман сенинг.

Еллар ювар изин қалбингдан
Сўнгги марта ўпган кунимнинг.

Биламан, бу — кўп оғир бўлар,
Толиқтирар — орзиқиб кутмоқ.
Керак бўлар, балки, кўнглингга
"У йўқ" деган ўйни беркитмоқ.

Ҳар нарсадан мен учун азиз,
Қиммат бўлган севги ҳиссингдан
Маҳрум бўлиб, тўсатдан бир кун
Мен чиқарман сенинг эсингдан.

Билгил, жоним, шундай бир вақтда,
Ўша вақтда кўнглим ўксинар.
Ўша вақтдагина ўлим енгса енгар,
Қайтиш йўлим, балки, кесилар...

Шу вақтгача сени соғиниб,
Кучли бўлдим жангда ўлимдан.
Сенинг севгинг сирли тилсим бўлиб,
Сақлаб келди юрган йўлимда.

Йиқилсам-да, "енгаман" деган
У онтимни ҳеч унутмасман.
Сен ўзинг ҳам раҳмат айтмассан,
Зафар билан элга қайтмасам.

Кураш узоқ, йўллари оғир,
Сен кут, жоним, умидворингни!
Ўтдан, сувдан асрайди омон
Муҳаббатинг севган ёрингни!

ДВИНАГА

Оқимингни агар, Двина,
Буриб бўлса эди ортингга,
Тўлқинингга миндириб мени
Олиб кетар эдинг юртимга.

Курашларнинг довулида мен
Қулоч ёзиб, сузмоқ истадим.
Тутқинликда ҳаётим сўлар,
Бу хўрликка қандай чидай жим?

Мумкин бўлса,
Оқимингни-мас,
Мен кечирган бутун умримни
Қайтарардим изига буриб,
Бермоқ учун халққа шеъримни.

Рози эдим она тупроқда
Ҳар жафони тортмоқликка ҳам,
Тилар эдим юртимда эркин
Ижод дарёсида сузолсам...

Ўкинмасдим юртимда ўлсам,
Она тупроқ қўмсайди, майли.
Мен биламан, қабрим устида
Туражагин шеърим ҳайкали.

Чидай олмас қалбим қулликка,
Хаёлимни шу ўйлар босар,
У югурик тўлқинларингга
Ол, Двина, мени бўлмаса.

Топар эдим балки мен юпанч,
Тўлқинингда чайқалиб, қалқиб.
Кўрсин халқим ўлик гавдамни,
Қайтганимни — соғиниб, оқиб.

Эй, Двина,
Бу зўр оқиминг
Буриб бўлса эди ортингга,
Шеърим билан бирга танимни
Олиб кетар эдинг юртимга.

ИШОНМА

Сендан менга хабар берсалар,
"У йиқилди чарчаб", — десалар,
Йўқ, ишонма, жоним!
Бу сўзни —
Дўстлар айтмас, яқин кўрсалар.

Байроғимга қон билан ёзган
Онтим ундар олға боришга!
Ҳаққим борми ҳеч қоқилишга,
Ҳаққим борми чарчаб-ҳоришга?

Сенга мендан хабар берсалар,
"У Ватанни сотди", — десалар,
Йўқ ишонма, жоним!
Бу сўзни —
Дўстлар айтмас, мени севсалар.

Юртдан кетдим юртни, сени деб,
Мен курашдим қонли ҳар дамда.
Юртни, сени қўлимдан берсам,
Нима қолар менга оламда?

Сенга мендан хабар берсалар,
"Муса ўлди энди", — десалар,
Йўқ ишонма, жоним!
Бу сўзни —
Дўстлар айтмас, мени севсалар.

Тупроқ кўмар танни, кўмолмас
Ўтли кўшиқ тўлган кўнглимни.
"Ўлим" дейиш мумкинми ахир,
Енгиб ўлган бундай ўлимни?

ХАЁЛ

Толиқтирди қамоқ ҳаёти,
Қунлар, тунлар ўтар бир хилда.
Ўлдирди бу танглик, эрксизлик,
Жасоратни, умидни дилда.

Тош деворлар олди шодлигим,
Қариб қолдим, юрагим яра.
Эшигимга борсам, эшик қулф,
Ойнагимда темир панжара.

Дор оғочи кутади ҳар тонг,
Қайғу, қайғу, яна қайғуриш...
Ҳаёт менга бир ширин хаёл,
Шодликларим фақат оғир туш.

Онда-сонда панжара ошиб,
Тонг нурлари кўкдан қуйилар.
Ол рўмолин ёпиниб шунда
Бахтим келган каби туюлар.

Севган ёрим каби у кулиб,
Ўпган каби бўлар лабимдан;
Ва чақириб эрк байрамига,
Етаклаган каби баримдан.

У дер гўё: "Мени беҳуда —
Кутмагин сен ҳар кун термулиб.
Олиб келдим сенга эрк, ҳаёт,
Умринг тонги каби барқ уриб".

Хаёл, хаёл!.. лаззатли хаёл,
Ҳар вақт менга сен ёр экансан.
Тор зиндонда нима қилардим,
Яхшиямки, сен бор экансан!

Биламан, йўқ мен учун ҳаёт,
Бир умидим кулажак аммо:
Халққа бахту ҳаёт бахш этиб,
Зафар тонги отар мусаффо.

Генри Райдер ХАГГАРД

Клеопатра

Роман

Миср фиръавнлари зурёди Гар-Махис — Хур Моҳнинг барбод бўлган умидлари ва қасоси ҳақида унинг ўз қўли билан ёзилган қисса

Бағишлов

Азиз онажон, мен романларимдан биронтасини Сизга бағишлашни анчадан бери орзу қилардим ва ниҳоят, мана шу асарни танладим, унинг номукаммаллигига, камчиликларига қарамай, Сиз уни қабул этгайсиз деб умид қиламан.

Менинг “Клеопатра” романим Сизга ҳам уни ёзаётган пайтимдаги ўзим ҳис этганчалик даражада қувонч бағишлашини истайман ва уни мутолаа қилар экансиз, албатта, шонли тарихига Сиз жуда қизиққан сирли қадимги Миср ҳаётининг ишончли манзараларини ўз кўзингиз билан кўргандай бўласиз.

Сизни севувчи, содиқ ўғлингиз Г.Райдер Хаггард.

1889 йил, 21 январь.

Муаллифдан

Қадимиятнинг бу даврини ўрганувчи кўплаб тарихчилар Антоний ва Клеопатранинг ўлимини мозийдаги энг жумбоқли ва фожиали

Жаҳон мумтоз адабиётининг ёрқин вакилларида бири Генри Райдер Хаггард (1856-1925) Вальтер Шотт, Жўржий Зайдон қатори тарихий романлар устаси деб шухрат қозонган. Адибнинг “Монтесуманинг қизи”, “Сулаймон подшонинг тилла конлари”, “Клеопатра” каби романларида қадимги тарихий воқеалар фонида мазлум халқларнинг миллий озодлик учун курашлари, орзу-армонлари, севгиси, турли характерларнинг кескин тўқнашувлари ўткир сюжет, ширали тил ва пурмаъно фикр юксак бадиий савияда акс эттирилган.

Милоддан аввалги 323 йилда Бобилда Македониялик Искандар захарланиб ўлдирилгач, унинг буюк салтанати турли саркардалар томонидан парчаланиб, алоҳида-алоҳида, бир-бирига душман мамлакатларга бўлиниб кетди.

Малика Клеопатра Миср подшоси Птолемейнинг тўққизинчи авлоди бўлиб, Рим истилосига қарши, Миср мустақиллиги учун курашган. У, Мисрни сақлаб қолиш учун аввал Юлий Цезарь билан, унинг ўлимидан сўнг саркарда Антоний билан иттифоқ тузишга мажбур бўлган.

Г.Р. Хаггард романида тасвирланган даврда қадимги фиръавнларнинг сўнгги авлоди Гармахис Хур Моҳ (Хур Моҳ) етакчилигида Птолемейларни, уларнинг сўнгги маликаси Клеопатрани тахтдан ағдариб, фиръавнларнинг давлатини қайта тиклаш учун яширин кураш бошланган. Аммо етакчи қаҳрамонларнинг севги можаролари, аёлларнинг турфа характери сабабли бу мақсад амалга ошмай қолади. Романнинг ҳар бир саҳифаси ҳис-ҳаяжонга ва теран фикрга бойлиги сабабли, асар бош кўтармай ўқилади.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

1

Русчадан
Амир
ФАЙЗУЛЛА
ва
Маҳкам
МАҲМУД
таржимаси

воқеалардан бири деб ҳисоблайдилар. Қандай ёвуз кучлар, кимнинг хуфёна нафрати мисрликларнинг осуда ҳаётини мудом заҳарлаб келган ва ақлу фаросатларига раҳна солган? Нима учун Клеопатра Акцииум соҳилидаги денгиз жанги чоғида қочиб қолган-у, нима учун Антоний римлик душмани Октавианга қарши курашаётган Миср кемалари ва ўз қўшинини ташлаб, малика ортидан қувиб кетган? Саволлар ва жумбоқлар шу қадар мўл-кўл эдики, ким билсин, ушбу романда уларнинг лоақал бир қисмигагина бўлса ҳам ойдинлик кирита оламанми, йўқми бу ёғи Худога маълум.

Бироқ ўқувчидан бир нарсани унутмасликни илтимос қиламан — қисса сизу биз билан замондош одам тилидан ҳикоя қилинмаётибди, балки у Гармахис — Ҳур-Моҳ исмли қадимги мисрлик йигит бўлиб, фиръавнлар зурёдидир, у ўз ватанини оташин муҳаббат ила севарди ва барча орзу-умидлари чилпарчин бўлганини бошидан кечирганди; у жониворларга кўр-кўрона топингувчи содда-баёв одам бўлмаган¹, балки сирли билимларни ғоят теран тушунган, Кемет² - маъбудлари ҳақиқатан бўлганига, одам улар билан дўстона ришталар боғлай олишига ва охират оламига кўчиб ўтгач, бизни қилган гуноҳларимиз учун жазомизни олиб, қилмаганларимиз учун мағфират этилишимиз, кейин мангу яшаб қолишимизга астойдил ишонган руҳоний, коҳиндир; у Осирисга³ сиғиниш билан боғлиқ гира-шира ва гоҳо оддий тимсолни Муқаддас борлиқ сирларини яшириш учун махсус тўқилган пардагина деб билган уламодир. Ўз руҳоний изланишларида ҳақиқат талабгорларининг ақли қай даражага етишганини билмаймиз, — эҳтимол, ҳақиқатни англаш уларга мутлақо насиб этмагандир ҳам! Аммо шаҳзода Гармахис — Ҳур Моҳ интилганидек, ҳақиқатга чин дилдан интилганлар ҳақида барча йирик динлар тарихида ҳикоя қилинади ва қадимги даҳмалар, саройлар ва эҳромларнинг деворларидаги муборак ёзувлар гувоҳлик берганидек, ундайлар кўп бўлган. Булар орасида Миср маъбудларига, хусусан “Исида”га топинганлар ҳам озмунча эмас. (Қадимги Греция ва Рим аҳолисининг бир қисми Исида (Изид) динида эдилар — тарж.)

Хоҳлаймизми, йўқми, аммо ўша давр ҳақида роман ёзиш учун ўтмишда содир бўлган воқеаларга бир сидра кўз югуртириб чиқишга тўғри келади, зеро, шунинг ёрдамидагина ўқувчи кўз ўнгида аллақачонлар ўтиб кетган муҳит шаклланади, мингйилликларнинг зулматли қаъридан ёриб ўтган ҳақиқий манзара намоён бўлади ва ўқувчининг унут бўлиб кетган сирларга қўл теккизиб кўриш имкони туғилади. Кўплаб замонавий динлар ва Европа тамаддунининг бобокалони бўлмиш қадимги Мисрнинг динлари, рамзлари ва урф-одатларига қизиқмайдиган, фақат улардан қолган ривоятларни тинглашга ишқибоз бўлганларга эса синашта усулдан фойдаланишни тавсия этар эдим — романнинг биринчи китобини ташлаб ўтиб, тўғри иккинчи китобидан бошлаб кетаверсинлар.

Клеопатранинг ўлимига келсак, менга унинг заҳар ичиб ўлгани ҳақидаги тахмин ишончлироқ кўринади. Плутархнинг ёзишича, гарчи уни илон чақиб ўлдиргани ҳақидаги миш-мишлар юрса-да, унинг айнан қай йўсинда ҳаётдан кўз юмгани тўғрисида ишончли маълумотлар сақланиб қолмаган. Бизга маълум бўлишича, Клеопатра ўз шифокори, оти-зоти ғоятда сирли бўлган Олимпийнинг тиббиётдаги

¹ Қадимги Мисрда баъзи ҳайвонлар муқаддас ҳисобланган. Шу жумладан, Ҳиндистонда ҳам.

² Та-Камет — мисрликлар қўшни қизилқумли саҳродан фарқлаш учун ўз мамлакатини Камет-Қоратупроқли замин деб атар эдилар.

³ Осирис (мисрча Усира) — Миср аҳолисининг қадимий маъбудларидан бири. Бусирис, Бусиро шаҳрида жуда эъзозланган.

маҳоратига ишониб, ёруғ дунёни тарк этган; шифокорнинг ўлишга жазм этган инсон учун бу тахлит гайриоддий ва таваккалли восита танлашига ишониш жуда қийин. (Малика ҳар икки ҳолда ҳам заҳарни танлагани аниқ, чунки у Рим золимларига чўри бўлишни истамас эди — тарж.)

Шу ўринда бир нарсани эслаб ўтиш жоиз, ҳатто Птолемей Эпифан¹ ҳукмронлиги вақтида Миср фиръавнларининг зурёдлари ҳам бот-бот исён қилиб турар эдилар, шулардан бирининг исми Гармахис Ҳур Моҳ бўлган. Боз устига, кўплаб коҳинларнинг бисотида кароматгўйлик китоби бўлиб, унда коҳинлар ҳукмронлигидан кейин, тангри Ҳарсефи “дунёга келиб, мамлакатни бошқарадиган шоҳ”ни тиклаши айтилган. Шу боис, ўйлайманки, иштирокчилари македониялик Лагийлари²ни йўқ қилиб, тахтга Гармахис — Ҳур Моҳни ўтқаздирмоқчи бўлган буюк фитна ҳақида мен ёзган қисса, гарчи тарихий ҳужжатларда учрамасада, Миср халқини ўзга ерлик ҳукмдорлар³ эзиб келган узоқ асрлар давомида ватанпарвар мисрликлар бир неча бор шундай фитналар уюштирганлар дейишга барча асослар мавжуд. Аммо қадимги дунё тарихи мазлум халқнинг курашлари ва мағлубиятлари ҳақида жуда оз нарсаларни ҳикоя қилади.

Сиз ушбу роман саҳифаларида дуч келадиган Исида тароналари ва Клеопатра кўшиқларини муаллиф наср йўлида ёзди, назм йўлида эса мистер Эндрю Ланг бу ишни адо этди, Ҳармиёна қуйлайдиган шомлик Мелеагр марсиясини ҳам юнончадан у таржима қилди.

Муқаддима

Яқинда қоятошли Ливия саҳросидаги⁴ тоғ жарликлардан бирида, ривоятларга кўра “тангри” Осирис дафн этилган Абидос эҳроми⁵ ортида бир даҳма топилган эди ва турли буюмлар орасида унда ўша вақтдаги воқеалар тасвирланган папирус ўрамлари бўлган. Даҳма анча баҳайбат эди, агар марҳумнинг қавм-қариндошлари ва дўстлари учун тоғни ўйиб ишланган лаҳадга олиб кирувчи чуқур ва тик қудуқни ҳисобга олмаса, унда диққатга сазовор ҳеч нарса йўқ эди. Бу қудуқ чуқурлиги тўқсон фут келади, ундан кам эмас. Пастда, лаҳад ичида ҳаммаси бўлиб учта тобут топилганди, ҳолбуки, бу хонага яна бир қанча тобутни жойласа бўларди. Ушбу қисса қаҳрамонининг отаси ва онаси — олий коҳин Аменемхет ва унинг хотини суяклари ётган деб тахмин қилинган иккита тобут даҳмани топган талончи араблар (эҳтимол, инглизлар) бузиб ташлашганди.

Талончи, қароқчиларнинг жаҳолатлари шунчалик эдики, мўмиёланган жасадларни бурда-бурда қилиб титиб ташлаганлар⁶. Хокни бул-

¹ Птолемей Эпифан — Миср подшоҳи Птолепей Лагнинг бешинчи авлоди. Унинг даврида Мисрда халқ галаёнлари бўлган.

² Искандар Мақилдули вафотидан сўнг (мил. ав. 323) унинг лашкар 1бошлиги Птолемей Лаг Мисрни Эрон зулмидан озод қилувчи халоскор деб кутиб олинган.

³ Қадимги вақтларда бошқинчи давлатларнинг подшоҳлари — форслар ҳам, Птолемейлар ҳам маҳаллий ҳокимларни ва халқни ўз томонига оғдириш учун маҳаллий диний эътиқодларни ҳурмат қилганлар. Мисрда Птолемейлар даврида Фила оролида Исида эҳроми, Эдфуда — Ҳур эҳроми, Эснада Ра-хонум ибодатхонаси, Дандарада — машҳур Хатҳор эҳроми қурилган эди. Румо фотиҳлари Август, Тиберий, Троян даврида ҳам маъбуда Исида шарафига ибодатхоналар, нақшин тоқлар тикланган.

⁴ Нил дарёсининг қуйи оқимидаги водийнинг гарб тарафида Ливия чўллари бор эди.

⁵ Абидос (мисрча Абадий шаҳар) — бу қадимий шаҳарда маъбуд Осирис шарафига бир қанча эҳромлар қурилган эди.

⁶ Қадимги Мисрда подшоҳлар ва фиръавнларнинг жасадлари чиримай, яхши сақланиши учун мўмиёлаб қўйилар ва хазиналар ҳам қўшиб дафн этилар эди. Марҳумларнинг қиёматда қайта тирилишига ишонар эдилар. Талончи ўғрилари уша хазиналар қизиқтирар эди.

говчи қўллар илоҳий Аменемхетнинг тобутини ва девордаги битиклар гувоҳлик берганидек, маъбуда Хатхор¹ ўз сўзлари билан айтиб кетган битиклар бўлган девор қатламини парчалаганлар, суякларни биттама-битта уларга яширилиши эҳтимол бўлган харитани қидирганлар, ким билсин, балки уларда одат тусига кирган йўл билан бир бало қилиб пул топиш кетига тушган битта-яримта ваҳший қароқчи ёдгорлик ёзувни бирор туристга сувтекинга сотиб юборгандир ҳам, бундай пайтда шаккоклик ҳам кўзга кўринмай кетади. Ахир Мисрда шўрлик бандалар олдин яшаб ўтган буюкларнинг даҳмаларини бузиб кун кўришлари онда-сонда бўлиб турадиган ҳол-ку.

Орадан бирмунча вақт ўтиб, кунларнинг бирида Абидосга муаллифнинг яқин дўстларидан бири сузиб келади, унинг касби шифокор эди ва у ерда даҳмани талон-торож қилган арабларни учратиб қолади. Улар шифокорга даҳманинг қаердалигини аста қўлоғига айтишади ва тобутлардан биттаси бус-бутун турганини билдиришади. Кўринишидан ўша тобутга қандайдир камбағал одам қўйилганга ўхшаркан, шунинг учун уни очишга жазм қилиша олмайди, бунинг устига уларнинг вақти ҳам тигиз экан. Дўстим бекорчи туристлар ҳали бостириб киришга улгурмаган даҳманинг ички хоналарини кўриб чиқиш бахонасида арабларга пул беради ва улар уни ҳалиги жойга олиб боришга рози бўлишади. Бундан кейин нима бўлганини у ўзининг хатида ҳикоя қилиб беради, мен уни қандай ёзилган бўлса, шундайлигича этиборингизга ҳавола этаман:

* * *

“Ўша куни тунни Сети² эҳроми ёнида ўтказдик ва ҳали тонг отмасданоқ йўлга тушдик. Менга Али исмли ғалати қароқчи ҳамроҳлик қиларди — мен уни Алибобо дердим (Сизга юбораётганим узукни шундан сотиб олган эдим) — бундан ташқари, чертиб-чертиб танлаб олинган яна бир нечта “сара” ўғрилар ҳам гуруҳимизда эди. Куёш чиққанидан тахминан бир соат ўтгач, биз даҳма жойлашган водийга етиб келдик. Бу ҳувиллаган, ташландиқ жой бўлиб, у ерда уззу кун куёш аёвсиз ёндиради, саҳро бўйлаб сочилиб ётган баҳайбат жигарранг қояларни қиздирарди, шу боис уларга қўл текизиш бўлмасди, кум эса оёқларни куйдирарди. Бундай иссиқда юришнинг иложи йўқ эди, шунинг учун эшакларга миниб олдик-да, кум устидан олға қараб кетдик. Бу ерда бундан бошқа ягона тирик жонзот ҳув баланд омонда айланиб учиб юрган ўлаксахўр эди.

Ниҳоят, сиртини неча минг йиллардан буён куёш тоблаб ва кумлар сайқаллаб келаётган улкан қояга яқинлашдик. Шу ерда Али тўхтади ва даҳма қоянинг остида, деб эълон қилди. Биз шоша-пиша эшакларни фаллох³ бола ихтиёрига топширдик-да, қоя олдида бордик. Унинг энг тагида унча катта бўлмаган туйнук қорайиб кўринарди, унга одам фақат эмаклаб борсагина сиғар эди. Бунга ажабланмаса ҳам бўлади — ин йўлини шоқоллар қазиган эди, чунки фақат даҳма йўлини эмас, балки тоғни ўйиб ишланган хоналарнинг талай қисмини кум босиб қолганди. Шоқолларнинг мана шу тирнаб қазиган йўли арабларга даҳмани то-

¹ Х а т х о р, Х а т - Х у р — қадимги мисрликлар эътиқодича, Исиданинг ўғли, Куёш маъбуди, у отасининг қотили Сетни ўлдириб қасос олган. Бу маъбуд қадимги сувратли ёзувларда лочин бошли одам қиёфасида тасвирланган.

² С е т и э ҳ р о м и — Абалий шаҳар (Абидос)да Миср фиръавлиларининг XIX сулоласи — Сети I шарафига қурилган бўлиб, бошқа ёдгорликларга нисбатан яхши сақланган.

³ Ф а л л о х — миср деҳқони (□□□□).

пишда ёрдам берганди. Али тўрт оёқлаб ин томон ўрмалади, унинг ортидан мен — ҳаял ўтмай олов пуркаган қуёшнинг нафасни бўғувчи жазирамаси остидаги саёҳатдан сўнг биров пешонангдан туртиб кетса билинмайдиган қоронғу ва совуқ хонага кириб бордик. Биз шамларни ёқдик ва шоввоз гўр ўғриларининг келгунига қадар мен ерости саройини кўздан кечириш бошладим. Сарой кенг-ковул бўлиб, қояни ўйиб ишланган танобий хонадан иборат, бунинг устига унинг тўр томонида қум йўқ эди. Деворларида сигиниш маросимларини эслатувчи ва Птолемейлар замонага тааллуқли сувратлар¹ бор эди, иштирокчи шахслар орасида узун оппоқ соқоли басавлат чол дарҳол диққатни ўзига тортарди, у қўлида шоҳона таёқчани ушлаб, нақшин ўриндиқда ўтирарди². Унинг рўпарасида қоҳинлар маросими ўтмоқда. Танобий тўрининг ўнг бурчагида лаҳадга олиб кирувчи тикка йўл бор эди — бу чорси қудуқ бўлиб, қора базальт қояда ўйиб ишланганди. Биз ўзимиз билан йўғон ходани қудуқ устидан кўндаланг қўйдик-да, унга арқонни боғладик. Шундан сўнг Али — гарчи у мутгаҳам бўлса-да, жасурликда унга тенг келадигани йўқ эди, бунга тан бериш керак — кўкрак чўнтагига бир неча шамни солди, арқондан ушлади-да, яланг оёқларини қудуқнинг силлиқ деворига тираганча ҳайратомуз тезликда пастга туша бошлади. Кўз очиб-юмгунча қоронғулик ичида гоёиб бўлди, фақат тебраниб турган арқонгина унинг бемалол ҳаракат қилаётганидан дарак бериб турарди. Охири арқон тебранмай қолди ва қудуқ қаъридан бизгача Алининг “Ҳаммаси жойида, қудуқ тубига эсон-омон тушиб олдим” деган хабари элас-элас етиб келди. Сўнг ҳув пастдан миттигина юлдуз чақнади. Али шам ёққан эди, нурдан чўчиган юзлаб кўршапалаклар юқорига отилди ва худди арвоҳлар каби ён-веримиздан гала-гала бўлиб учишга ўта бошлади. Арқонни юқорига тортиб олишди, энди менинг навбатим эди, аммо мен арқондан қўлим билан ушлаб туришга таваккал қилмадим, арқоннинг учини белимдан айлангириб боғладим, сўнг мени муқаддас чуқурликка аста-секин туширишга бошлашди. Тан олишим керакки, ушбу сайр вақтида ўзимни у қадар қувноқ ҳис этмаётгандим, зеро, ҳаётим том маънода юқорида қолган талончилар қўлида эди: улар биргина ножўя ҳаракат қилишса, суякларим ҳар томонга тирқираб кетиши ҳеч гап эмасди. Бунинг устига юзимга дам-бадам кўршапалаклар урилар, сочларимга ёпишарди, кўршапалакларни эса кўришга кўзим йўқ эди. Мен титраб, ўзимни ҳар ёнга урардим, бироқ бир неча дақиқадан кейин оёқларим ерга тегди ва мен энсиз йўлакда тердан жикқа ҳўл, бошдан-оёқ кўршапалак патлари ёпишиб қолган, тизза ва тирсақларим шилиниб кетган ҳолда баҳодир Али ёнида пайдо бўлдим. Кейин арқондан денгизчилардай чаққонлик билан ҳамроҳларимиздан яна бири тушиб келди; қолганлар, келишиб олганимиздек, тепада кутиб туришлари керак эди.

Энди йўлга тушсак ҳам бўлаверади. Шам тутган Али (албатта, барчамизда шамлар бор эди) — бизларни баландлиги беш фут келадиган йўлакдан бошлаб кетди. Бир вақт йўлак кенгайди ва биз лаҳад ичига кириб келдик. Атрофимизни машъум сукунат чулғаб олганди, умримда бунақасини кўрмаган эдим. Нафас олиб бўлмайти. Лаҳад қояга ўйиб ишланган чорси хонадан иборат бўлиб, на нақшу нигор, на буюртма суврат, на биронта санамдан нишона бор эди.

Мен шамни кўтариб, хонани кўздан кечириш бошладим. Ерда араблар бузган тобутларнинг тахталари ва тит-пити чиқариб ташланган

¹ Деворий расмлар — Қадимги Миср мақбараларининг деворларида ранг тасвири нақшлар ва бўртма расмлар (рельефлар) кўп учрайди. Булар орасида фарқ катта эмас: рангли расмларда бўртмалар бўлиб, бўртма расмлар — рельефлар эса бўялган бўлар эди.

² Сувратдаги бу шахс Аменемхет бўлса керак (□□□□□□□□□□□□□□□□).

икки жасад қолдиқлари сочилиб ётарди. Мана шу тобутларнинг қопқоқларига ишланган сувратлар ҳаддан ташқари гўзал эди, мен буни бир қарашдаёқ илғадим, аммо миҳхатларни билмасдим ва шу боис ёзувларни ўқий олмас эдим. Эркак ва аёл қолдиқлари атрофида — бу айнан эркак ва аёл эканини фаҳмлагандим¹, мунчоқлар ва хушбўй мойлар шимдирилган бўз мато парчалари сочилиб ётарди, бир вақтлар бундай мато билан мўмиёланган жасадлар ўраларди. Эркакнинг боши танасидан ажратиб қўйилганди. Мен бошни ердан олиб, у ёқ-бу ёғини қарай бошладим. Унинг соқоли обдон қирилганди — соқолини ўлганидан кейин қиришганига заррача шубҳа қилмасдим — тилла ниқоб юзни хиёл қийшайтириб қўйган, гўшг қуриб қолган бўлса-да, барибир чеҳрадаги улғувор гўзаллик кишини ҳайратга соларди. Бу ўлимнинг даҳшат пайдо этувчи тинч ва тантанавор ифода акс этиб турган чолнинг чеҳраси эди, ўзимни ғалати ҳис этдим, ҳолбуки, ўзингиз билганингиздек, марҳумларни кўравериб, дийдам қотиб кетган одам эдим; шоша-пиша бошни ерга қўйдим. Иккинчи жасад бошидаги доқаларни охиригача кўчиришмади, аммо мен ҳам уни латта парчаларидан халос қилиб ўтирмадим, бусиз ҳам қачонлардир бу сарвқомат соҳибжамол аёл бўлгани менга беш қўлдай аён эди.

— Мана бу эса учинчи жасад, — деди Али бурчақдаги каттакон залворли тобутни кўрсатиб, уни афтидан, ўша жойга наридан-бери ташлаб қўйшиганди, чунки тобут ёнбоши билан ётарди.

Мен тобут олдига бордим-да, уни синчиклаб кўздан кечира бошладим. У дид билан, аммо оддий чинордан ясалганди, унда на бир ёзув, на бир илоҳ тасвири бор эди.

— Бунақасини сира кўрмаганман, — деди Али, — Жуда шошилиб-тезда ташлаб кетганлар. Туя кўрдингми — йўқ. Ҳатто тобутни ағдариб, ўнглаб ҳам қўймаганлар.

Оддий, ҳеч қанақа безаксиз тобутга қарар эканман, юрагимда зўр қизиқиш аланга олмоқда эди. Хор қилинган жасад қолдиқлари мени шундай ларзага солдики, учинчи тобутга қўл урмасликка азму қарор қилдим, аммо шу жойда нималар бўлганини билиш хоҳиши устун келди-да, бизлар ишга киришиб кетдик.

Али қўлига болғача ва исқанани олди-да, кўҳна даҳмаларнинг моҳир ўмарувчисига хос эпчиллик ила тобутни очишга тутинди. Бир неча дақиқадан кейин у эътиборини яна бир ғалати ҳолатга жалб этди. Одатда тобут қопқоғига тўртта ёғоч ясаларди — ҳар бир томонида иккитадан: қопқоғни очишаётганида, қозиқчалар пастки қисмида ўйилган махсус тешиқларга киритиларди ва улар қаттиқ дарахт ёғочидан ясалган михлар билан очилмайдиган қилиб беркитилар эди. Аммо бу тобутда бундай қозиқчалар саккизта эди. Афтидан, кимдир бу тобутни алоҳида мустаҳкам қилиб ёпишга қарор қилганди.

Охири латта қийқимлари билан қалинлиги уч дюйм келадиган зилдек қопқоғни жойидан олди ва сал кам ярмигача хушбўй мой тўлдирилган мўмиёланган жасадни кўрдик — бунақаси камдан-кам учрайди.

Али кўзининг пахтасини чиқарганча жасадга тикилиб қолди, бунга ажабланмаса бўларди. Мен, шифокор ҳам жасадларда бунақасини кўрмагандим. Одатда жасадлар чалқанча, худди ёғоч ҳайкаллардай тўғри ҳолда ётарди, бу эса ёнбоши билан қўйилган, тиззалари эса сал букилган ҳолда эди. Аммо бу ҳали ҳаммаси эмасди: ўша замонлардаги урфга кўра, юзга ёпиб қўйиладиган тилла ниқоб боши усти-

¹ Шубҳасиз, бу Аменемхет ва унинг хотини эди.

га сурилиб кетган ва том маънода анъанавий оғир бош кийими остида қисилиб қолганди.

Ўз-ўзидан шундай шафқатсиз хулоса келиб чиқарди: қаршимизда ётган жасад уни тобутга жойлаштирганларидан кейин жонҳолатда типирчилаган.

— Ғалати жасад, марҳумни дафн этганларида, у тирик бўлган, — деди Али.

— Топган гапини қара-ю! — эътироз билдирдим мен. — Тобутга солинганида қанақасига тирик бўлиши мумкин?

Биз жасадни тобутдан чиқардик, кўтарилган минг йиллик ҳиддан бўғилиб ўлаёздик ва ярмигача хушбўй суюқлик билан тўлдирилган қандайдир буюмга — биринчи топилдигимизга кўзимиз тушди. Бу наридан-бери ўралган ва бўз мато билан айлантириб боғланган папирус ўрами экан — уларга юпқа қилиб мўмиё суртиб чиқилганди, нима бўлганда ҳам папирус ўрамини тобутга унинг қопқоғини ёпишдан олдин, сўнгги дақиқада солиб қўйишган¹.

Папирусни кўриб, Алининг кўзлари чарақлаб кетди, аммо мен папирусни олдим-да, чўнтагимга жойладим, чунки бизлар олдиндан келишиб олгандик: даҳмада нимаики топсак, ҳаммаси менга қарайди. Кейин биз жасаднинг докасини кўчиришга тутиндик. Дока мурдага қалин қилиб ўралганди — мустаҳкам, дағал бўз одатдагидан эндор тўқилган, бир ипининг учи бириникига тикиб уланган, ҳатто баъзи бир жойларда шунчаки боғлаб қўйилганди, бундан шундай таассурот туғилардики, жасадни ўлгудай шошилиб, аҳвол танглигида кўмишган.

Юзининг устида баланд гудда дўмпайиб турарди. Бошни бўздан бўшатган ҳам эдикки, папируснинг иккинчи ўрамига кўзимиз тушди. Мен уни олмоқчи бўлган эдим, бироқ олинмади. Афтидан, папирус қаттиқ, ҳеч бир чоксиз кафанга ёпиштириб қўйилганди, унга марҳум худди қопга солгандай суқиб киритилган ва деҳқонлар қопнинг оғзини боғлагандай оёқлари остидан боғлаб қўйилганди. Ушбу кафан ҳам хушбўй мойлар билан қуюқ шимдирилган бўлиб, қопнинг ўзидай эди-ю, фақат кўйлак кўринишида бичилган эди. Мен шамни папирусга яқинроқ олиб келдим ва уни нима учун кафандан ажралмаслигини англадим. Хушбўй мойлар қотиб, папирус ўрамини маҳкам ушлаб қолганди.

Уни тобутдан суғуриб олишнинг иложи йўқ эди, устки қисмидаги латталарни юлиб-юлиб олишга тўғри келарди².

Охири ўрамни кўчириб олишга муваффақ бўлдим ва мен уни ҳам биринчисини кўйган чўнтагимга жойладим.

Биз индамай машъум ишимизни бажаришда давом этдик. Қопкафанни жуда ҳам авайлаб қирқа бошладик ва кўз ўнгимизда тобутда ётган эркак кишининг жасади намоён бўлди. Унинг тиззалари орасида папируснинг ёзувларга тўла учинчи ўрами қисилиб ётарди. Мен уни олдим-да, чўнтагимга жойладим, шам билан жасадни ёритдим ва диққат билан кўздан кечира бошладим. Бу одам қандай ўлим билан ўлганини ҳар қандай шифокор бир қарашдаёқ билиб оларди³.

Жасад ҳали бутунлай қотмаганди. Уни, шубҳасиз, намакобда тао-

¹ Мана шу ўринда романнинг учинчи, тугалланмай қолган қисми бўлган. Барча учала ўрамдаги папирусларга битта хат демотик ҳарфи билан ёзилган.

² Иккинчи қисмининг сўнгги саҳифалари тушириб қолдирилганига шу сабаб бўлганди.

³ Бу одам қандай ўлганини... — атоқли мисршунос Гастон Маспоро (француз) “мумиёланган шаҳзода” жасадини текшириб, унинг қандай ўлгани ҳақида дадил хулосага келганини Р.Хаггард билан бўлса керак. (□□□□)

милдагидек етмиш кун сақламаганлар ва шу боисдан унинг чеҳраси бошқа жасадлардай қаттиқ ўзгармаган, ҳатто юз ифодаси сақланиб қолган. Тафсилотларга берилмай, фақат бир нарсани айтмоқчиман: илоё, марҳум чеҳрасида қотиб қолган бундай азобни Худо ҳеч кимнинг бошига солмасин... Ҳатто араблар даҳшатдан ортга тисирилишди ва истиғфор айта бошлашди.

Яна бир тафсилот: қориннинг чап томонида мўмиёчилар ичак-чавоқларни чиқариб оладиган кесик жой йўқ эди; гарчи сочи оқ бўлсада, марҳумнинг чеҳраси нафис, тоза насли эди, сира кексага ўхшамасди; савлатдор, елкалари кенг эди — афтидан бу одам катта жисмоний кучга эга бўлган. Бироқ уни яхшилаб кўриб олишга муваффақ бўла олмадим, чунки ҳаво ҳарорати остида дафн матолари кўчириб олинган, чала мўмиёланган мурда ҳамманинг кўз ўнгида тупроққа айлана бошлади ва бир неча дақиқа ичида ундан фақат бош чаноғи, фатила-фатила сочлар ҳамда гавда суягининг бир нечта йирик-йирик қисмларигина қолган, холос. Эсимда йўқ, ўнг оёқми ё чап оёқми, сон суягида жуда нўноқлик билан уланган синиқ бор эди. Бу оёқ наригисидан тахминан роса бир дюйм қисқа эди.

Бошқа биронта ҳам топилдиққа умид қилиб бўлмасди. Мен сал тинчландим ва шундагина ҳаяжон ва чарчоқлардан кейин зўрга тик турганимни ва мана бу иссиқда кукунга айланган жасад ва хушбўй мойлар ҳидидан аzza-баzza бўғилиб ўлишим мумкинлигини ҳис этдим.

Кемамиз чайқалиб, ёзишим қийинлашарди. Бу хатни, албатта, почтадан юбораман, ўзим эса денгизда сузиб бораман, бироқ Лондонга Сиз хатни олганингиздан кейин ками билан ўн кунда етиб борсам керак. Учрашганимизда, Сизга даҳма ичида бошдан кечирганим фаройиб ҳис-туйғуларим, товламачилар пири анови Али бобо ва унинг шоввоз ёрдамчилари мендан папирус ўрамларини тортиб олишга ҳаракат қилишганию, мен уларга қандай фириб берганим ҳақида ҳикоя қиламан.

Папирусларни, албатта, биз ўқиш учун олимларга берамиз. Уларга қизиқроқ бир нима бўлиши амри маҳол, эҳтимол “Марҳумлар китоби”¹нинг навбатдаги нусхасидир. Ўзингиз билганингиздек, Мисрда мен ўзимнинг бу кичик саёҳатим ҳақида овоза қилмадим, тўғри-да, ўзимга Булоқ музейи² ходимларини илаштириб нима қиламан. Хайр, туя кўрдингми — йўқ, — бу менинг шоввоз Алибобомнинг суйган ибораси.

Ушбу хатни олганимдан кейин кўп ўтмай унинг муаллифи ҳам Лондонга етиб келди ва эртасигаёқ биз дўстимиз, ҳам миҳхатни, ҳам демотик (расмли) ёзувни яхши билган таниқли мисршунос олимнинг уйига бордик³. Унинг папирус варақларини қанчалар моҳирлик билан ҳўллаши ва ёйишини, кейин эса олтин гардишли кўзойнаги

¹ “Марҳумлар китоби” — қадимги пирамидалар деворига нақш этилган сувратли ёзувлар тўпламида инсон ўлганидан сўнг руҳи қандай сайр этиши, шунга доир сеҳр-жодулар ва маросимлар тасвирланган битиклар. (Ўша битикларда, жумладан, марҳумлар бу дунёда ёмонликлар қилган-қилмаганлиги ҳақида олий ҳакамларга ҳисоб беради).

² XIX асрнинг 80-йилларида Қоҳирада почта идораси жойлашган Булоқ ад-Дақрур маҳалласида пойтахт музейига қарашли қадимги Миср осори атиқаларининг катта кўргазмаси бўлган, бунини Булоқ музейи илмий ходимлари ташкил этган. Музейнинг илмий ходимлари айни вақтда қадимий осори атиқаларни асраш, (халқаро кўргазмалар учун) четга чиқариш масалалари билан ҳам шуғулланганлар.

³ Иероглифли ва демотик ёзувлар — иероглифларда сўзларни, нарсаларни билдирувчи белгилар — расмдай аниқ бўлгани сабабли уларни ўқиш осон эди. Демотик ёзувлар эса ҳаммаси сувратлардан иборат.

ортидан кузатганлигида сирли ёзувларга синчиклаб қарашларини нечоғли ҳаяжон ила кузатганимизни тасаввур қилишингиз мумкин.

— Ҳм, — деди у охири, — бунинг нималигини ҳозирча билмайман, ҳарҳолда “Марҳумлар китоби” эмас. Шошманг, шошманг! Кле... Клео... Клеопатра... Жаноблар, жаноблар, ҳаётим ҳаққи қасам ичман, бу ерда Клеопатра, ўша қисматларнинг машъум ҳукмдори Юлий Цезарь замонида яшаган одам ҳақида ҳикоя қилиняпти, чунки унинг исми ёнида мен Антонийнинг исмини ҳам кўраяман, мана у!

Бу бебаҳо топилдиқ олимни азбаройи илҳомлантириб юборганидан у ҳамма нарсани унутди ва худди ёш болалардай хонада у ёқдан-бу ёққа шодон ирғишлай кетди, дам-бадам қўлларимизни қисардида, қайта-қайта такрорлаб, дерди:

— Мен бу папирусни ўқийман, албатта ўқийман, туну кун меҳнат қиламан! Кейин қиссани чоп этамиз ва ўлмас Осирис ҳаққи, онт ичиб айтаманки, Европанинг барча мисршунослари ҳасаддан куйиб ўладилар! Қандай нодир топилдиқ! Тақдирнинг қандай ажойиб туҳфаси!

Ушбу сатрларни ўқийётган муҳтарам китобхон, олим айтганидай бўлди ҳам: дўстимиз папирусларни ўқиди, таржимасини нашр эттирди ва мана у — қўлингизда, марҳамат, номаълум ва сирли мамлакат водийларига сайр қилинг!

Шаҳзода, бош қоҳин Гармахис Ҳур Моҳ ўзининг ҳамма унутиб юборган даҳмасидан туриб сизларга мурожаат қилмоқда. Вақт тиклаган деворлар емирилади ва кўз олдингизда ёрқин бўёқларда товлашиб, мингйилликларнинг қора доирасидаги олис мозий ҳаёти манзарали намоён бўлади.

У сизга иккита хилма-хил Мисрни акс эттиради, қадим-қадим замонлардан унсиз боқувчи эҳромлар ёдгорлиги — биринчиси юнон ва римликларга бўйсуниб, ўз тахтига Птолемейларни ўтқазिशга розилик берган Миср бўлса, иккинчиси шон-шавкатларга тўлиб-тошган даври ўтиб кетган, аммо оқсоч мозий анъаналарига садоқатларини сақлаб қолишда, олий қоҳинлар сеҳр-жодуни билишда, эзгу сирларни англашда оғишмай давом этган, сирли афсоналарга чулганган ва ҳали-ҳануз ўтмишдаги улуғлигини унутмаган Мисрдир.

У бизга қадимий Мисрни — Кеметни жондан азиз кўрган, ватанга муҳаббати узоқ яллиғланиб, алангаланган аждодларнинг Вақтнинг ўзи мунаввар этган кўҳна Мисрга садоқати, муқаррар равишда бостириб келган ўзгаришларга қарши жон-жаҳди билан курашгани, тошиб кетган Нил сувларидек мамлакатга ёпирилган ва Мисрнинг қадимги маъбудаларини гирдобига тортиб кетган янги давр келгани ҳақида ҳикоя қилади.

Бу саҳифаларда сизга мисрликлар маъбудаси, Англаб бўлмас Тангри¹нинг ҳукмлари ижрочиси Исиданинг қудратига эътиқод қилганлар ҳақида хотиралар берилади. Кўз олдимизда Клеопатра ҳам намоён бўлади, — у “эҳтиросли ва оташин қалб”², голиб гўзаллиги салтанатлар тузган ва уларни барбод этган аёл. Сиз бу ерда гўзал

¹ Англаб бўлмас Зот фармонларининг ижрочиси — Қадимги Мисрда Амон-Рани (Куёш маъбудини) шундай атар эдилар, кейинчалик Осирисни ҳам шундай атай бошладилар.

² Қадимги юнонлардаги Аид (охират) — ёзувчи сал янглишган: Мисрликларнинг охират ҳақидаги таассуротлари юнон эътиқоди тасаввурларига сира ўхшамайди.

³ Тахминан қадимги юнонлардаги Аид каби (дўзах тимсоли).

Хармиананинг руҳи унинг интиқомга ташна бўлган зулфиқоридан қандай ҳалок бўлганини ўқийсиз. Бу ерда ўлимга маҳкум этилган шаҳзода Гармахис ўз ҳаётининг сўнгги лаҳзаларида сизга саломлар йўллайди ва сизни ўзи босиб ўтган йўлларга чорлайди. Унинг эрта узилган ҳаётидаги воқеаларда, унинг қисматида сиз, эҳтимолки, ўз қисматингиз билан умумий бўлган бир нималарни кўришингиз мумкин. Гармахис қалби бугунги кунда ҳам буюк гуноҳларидан истигфор келтириб ётган маъбус Аменти³ қаъридан нидо қилади, у сизни ишонтириб айтадики, унинг бошига тушган қисмат чин юракдан бардош беришга интилган, аммо мағлуб бўлиб, ўз маъбудлари, номуси ва ватанини бой берган ҳар қандай инсон бошига тушиши муқаррар.

БИРИНЧИ КИТОБ

Шаҳзоданинг таваллуди ва оғир синовлардан ўтиши

І Б о б

Ушбуда Хур Моҳнинг таваллуди, Хатхорнинг каромати ва аскарлар шаҳзода деб ўйлаб, энаганинг ўғлини ўлдириши ҳақида ҳикоя қилинади.

Абидосдаги ўзининг муқаддас маконида ётган Осирис ҳаққи онт ичаманки, бу ерда ҳикоя қилаётганларимнинг бари соф ҳақиқатдир.

Менким, Гармахис Хур Моҳ, қонунан Миср фиръавни, ўлимидан кейин Осирис¹ билан қўшилиб кетган ва Аментинининг ҳукмдори бўлган, илоҳий Сети барпо этган эҳромнинг олий насабли кошинидурмен; менким, Хур Моҳ, илоҳий фиръавнларнинг² зурёидурмен, Қўш Тожнинг ягона қонуний ҳукумдоридурмен ва Юқори ва Қуйи Мисрнинг шоҳидурмен³; менким, Хур Моҳ, эндигина қийгос очилган умид гулимизни оёқости қилган муртадурмен; улуғлик ва шон-шавкатдан юз ўгирган, маъбуда даъватини эсдан чиқарган ва ер аёлининг даъватини жон қулоғи билан юрагига сингдирган телбадурмен; менким, Хур Моҳ, энг тубанликка тушиб кетган, азбаройи кўп азоблар тортганидан қалби саҳродаги қудуқдай қуриб қолган, шармандаю шармисор бўлган жиноятчидурмен, сотқинлар сотган сотқиндирмен, куч-қудратимни бой бериб, бу билан ўз ватанининг қудрати бошига етган ҳукумдордирмен; менким, Хур Моҳ, ўлимга маҳкум этилган тутқундурмен, — мен ушбу ривоятни қоғозга туширар эканмен, Абидосдаги ўзининг муқаддас маконида ором топган зот Осирис ҳаққи қасам ичаманки, ушбу ривоятдаги ҳар бир сўз — ҳақиқатдир.

Эй, гўзал диёрим Миср! Эй Кеметлар қалбининг ардоғи, қора тупроғи ўз мевалари билан жисмимни саховат ила озиқлантирган

¹ Миср мифологиясига кўра, бу дунёда ҳалол, пок яшаган, беғуноҳ одамнинг руҳи нариги дунёда олий маъбуд Осирис руҳига кўшилади.

² ... илоҳий фиръавнлар авлоди — қадимги фиръавнлар ҳаётлигида ҳам, ўлганидан кейин ҳам илоҳий, муқаддас деб тасаввур қилинган. (Бундай тасаввур римликларда ҳам тарқалган. Қадимги Римда императорлар ўлганидан сўнг “худого айланадилар”, уларга сизиниш керак, деб тасаввур қилинадиган эътиқод, ишонч бор эди. (I аср Рим мутафаккири Луций Сенека бу аҳмоқона, сохта эътиқодни масҳара қилиб, император Тиборей ҳақида илоҳийлашув эмас, ошқовоқлашув деб масҳараловчи комедия ёзган — □□□□).

³ Икки тож ҳукмдори, Юқори ва Қуйи Миср шоҳи — Қадимда Миср давлати Нил дарёсининг биринчи остонасидан Қоҳирага қадар Юқори Миср, денгиз, уммонга яқин Нил ҳавзасини Қуйи Миср деб иккига ажратганлар.

замин — мен сенга хиёнат қилдим! Эй, Осирис! Эй, Исида! Эй Хур! Сизлар Мисрнинг маъбудларисизлар ва мен барчангизга хиёнат қилдим! Эй гулдор устунлари кўкка етган эҳромлар, сизлар сақлаб келган садоқатга ҳам хиёнат қилдим! Эй қадимги фиръавнларнинг мана шу қуриб-қақшаган томирларида оқувчи шоҳона қон, мен сенга муносиб бўлиб чиқмадим! Яралган борлиқни фаровонликка олиб чиқувчи эй Англаб бўлмас мавжудот! Тарихий воқеаларнинг бундан кейин қандай боришини менга топширган эй қисмат! Мен сизларни азалий ва абадий гувоҳликка чақирамен: сизлар бир нарсани тасдиқлайсизлар — мен нимаики ёзган бўлсам, бу ҳақиқатдир.

Нигоҳимни ҳамроҳимдан олиб, деразадан ям-яшил далаларга қарайман, улар ортида суви қондай қип-қизарган Нил равон оқарди. Қуёш нурида олисдаги Арабистон саҳроси¹ қоялари чарақлаб кўрилади. Унинг мени дуоибад қилмаган эҳромларида қоҳинлар ўша-ўша ибодат расмларини адо этади, қурбонлиқ садақаларини тортиқ қиладди. Мен эсам зиндонбанд қилинганман, минорадаги ёлғиз хужранинг гувиллаган гумбази остида осмонга қараб ётибман ва эй Абидос, сенинг ёрқин яловларингни томоша қиламан — эҳром ҳовлисига кираверишдаги гулдор устунларда яловлар қувноқ ҳилпирайди, қулогимга бир зиёратгоҳдан бошқасига навбатма-навбат ўтиб турган зиёратчиларнинг кўшиқ хонишлари чалинади.

Абидос, ҳалокатга маҳкум Абидос, юрагим сенга бўлган муҳаббатдан ва гам-қайғудан пора-пора бўлиб кетмоқда. Зеро, тез кунларда, яқин-орада ибодатхона ва зиёратхоналаринг саҳро қуми остида қолгай, Маъбудларинг йўқликка юз тутгай, эй Абидос! Бу ерда бошқа дин ҳукмронлик қилгай ва сенинг барча обидаларинг ер билан яксон бўлгай, қалъанг деворлари устида Македонияли Птолемейларнинг бир-бирларини чақирган овозлари янграгай. Мен йиғлаяпман, қон ёши тўкиб йиғлаяпман: жиноятни содир этган мен-у, барча мусибату офатлар сенинг бошинга ёғилгай, менинг шармандалигимни эса асрлар ҳам юва олмайди. Қандай жиноятлар содир этганимни, марҳамат, ўзингиз ўқиб бораверинг.

Мен шу ерда, Абидосда таваллуд топганмен, — менким, ушбу сатрларни иншо қилаётган Шаҳзодамен, эндиликда Осирис билан пайваста бўлиб кетган отам Сети эҳромининг олий қоҳини эди. Мен таваллуд топган куннинг ўзида миср маликаси Клеопатра ҳам дунёга келганди. Болалигим мана шу далалар орасида ўтди, оддий одамлар — деҳқонлар қандай меҳнат қилишларини томоша қилардим, кўнглим тусаганда эса эҳромнинг ҳайҳотдай-ҳайҳотдай ҳовлиларида айланиб юрардим. Мен онамни эслолмайман, у чақалоқлигимдаёқ ўлиб кетган эди. Бироқ кекса оқсочимиз кайвони Атуанинг ҳикоя қилишича, ўлимидан олдин (шоҳ Птолемей Авлет³ ҳукмронлиги вақтида) онам, малика фил суягидан қилинган қутичадан Миср фиръавнлари ҳукмронлиги рамзи ҳисобланмиш илон бошли олтин увракни² олган ва уни менинг манглайимга босган экан. Буни кўриб турганларнинг барчаси онамни руҳий жазавага тушди ва маъбудлар иродасига бўйсун-

¹ Араб саҳроси — Нил дарёси водийсининг шарқ тарафидаги саҳро. Табиати Ливия саҳросидан кескин фарқланади.

² Птолемей Авлет, Янги Дионис — Птолемей VII, милоддан ав. 80-82 йилларда, (яъни 28 йил) Мисрда подшоҳлик қилган, у малика Клеопатранинг отаси. Мил. ав. 55-йилда тахтдан ағдарилган, аммо уч йилдан сўнг римликлар ёрдамида қайта тикланган.

³ У р о й — Куйи Миср илоҳаси, кўзойнакли илон, кобра сувратида тасаввур қилинган. Миср подшоҳларининг тожида бу тасвир ёнида Юқори Миср илоҳининг рамзи — Лочин тасвири ҳам бўлган.

⁴ Х а т х о р — мисрликларда тақдир маъбодаси, инсонлардаги Паркаларга ўхшаш.

ди, унинг бу пайғамбарона ишораси яқинда Македония Лагийлари ҳукмронлиги тугайди-да, фиръвнларнинг шоҳлик таёғи Мисрнинг ҳақиқий, қонуний ҳукмдорларига қайтади, деган маънони билдиради дейишган.

Шу вақтда отам Аменемхет, олий коҳин, уйга қайтиб келган, мен унинг ягона фарзанди эдим, жон бераётган хотинининг нималар қилаётганини кўриб қолган, шунда отам қўлларини осмонга кўтариб, кўрсатган кароматлари учун Англаб бўлмасга шукроналар айтган. Отам дуолар ўқир экан, маъбуда Хатхор⁴ жон бераётган онам вужудига қувват бахш этган, шу сабаб бўлиб у ётган тўшагидан турган-да, илонбошли олтин уврак билан мен ухлаб ётган бешикни уч марта тавоф қилган ва унинг лабларидан мана бундай илтижолар учиб чиққан экан (Буни менга кейинчалик энагам айтиб берган):

— Минг йиллар мартабанг улуг бўлсин, эй жигаримнинг бир пораси! Минг йиллар мартабанг улуг бўлсин, Мисрнинг бўлажак фиръавни! Мамлакатимизни чет эл босқинчиларидан халос қилурсен — сенга саловат шарифлар ва дуруди беададлар бўлсин, эй маъбуд! Сен Нектанебнинг¹ илоҳий уруғи, абадий барҳаёт Исиданинг зурёдидурсен! Қалбингга илоҳим губор кўнмагай ва сен Мисрға ҳукмдорлик қилгайсен, сен чинакам дин арконини тиклагайсен ва сени ёруғ дунёга ҳеч ким сигдиrolмагай ҳам, билолмагай ҳам. Аммо борди-ю, сенга юборилган синовларга бардош беролмасанг, Мисрни барча маъбудлари ва Хур² вақтидан буён мамлакатни бошқариб келган ва ҳозир Аментиди, Йалу³ далаларида ором олиб ётган мамлакатнинг барча тождорлари бошига лаънатлар ёғдиргай. Ўшанда ҳаётинг жаҳаннамга айлангай, ёруғ оламини тарк этиб, ҳашр кунда Осирис⁴ сўроғига ҳозир бўлганингда у ва Аментининг барча қирқ икки қозиси⁵ сени айбдор деб топгайлар ва Сет⁶ ва Секхет то жиноятларинг гуноҳини юлмагунингча сенга азоб бергайлар ва Миср эҳромларида, гарчи номларини олис зурёдларимиз тилдан қўймай замзама қилиб юрсалар-да, сен сабабли ҳақиқий маъбудларимиз қайта шараф чўққисига чиқолмагайлар; токи шоҳлик нишонимиз қаллоблар кўлидан тортиб олиниб, босқинчи газандалар битта қолмай замонамиздан абадул-абад қувиб чиқарилмас экан, токи кимдир мана шундай жасорат кўрсатмас экан, қуллимизча ўлиб кетаверамиз, зеро, сен бундай жасорат кўрсатишдан жуда-жуда ожиздурсен.

Яна шу сўзларни айтиш билан уни пайғамбарона илҳом тарк этибди-да, онам жонсиз ҳолда мен ухлаб ётган бешик устига шилқ этиб

¹ Мангу ҳаёт Исида авлоди Нектанаб — XXVI сулоланинг сўнгги подшоҳи, мил.ав. 358-341 йилларда (Мақдунли Искандардан чорак аср аввал ҳукмдорлик қилган. У Мисрни Эрон истилочиларининг 2-ҳужумидан ҳимоя қилган, аммо енгилган. Мисрликлар уни Исиданинг ўғли Гор (Хур) авлоди деб, азиз биладилар, эъзозлайдилар.

² Гор (Хур) замонидан буён... — Хур Миср маъбудларининг охиргиси ва замин подшоҳларининг биринчиси деб тасаввур қилинган.

³ Йалу далалари (яйловлар) — қадимги мисрликлар эътиқодига кўра, Марҳумлар мамлакатади (охират ҳаётида) дунёда ҳалол, пок яшаган инсонлар леҳқончиликда файз-барака топади.

⁴ Осирис олдида сўроқ қилинасан... — қадимги мисрликлар эътиқодича, бою камбағал барча инсонлар охиратда сўроққа тутилади, бегуноҳлар яхши яшада давом этади, гуноҳкорлар яна ўлдирилиб, йўқ қилинади. Кўпчилик бундай қисматдан кўрқиб, гуноҳ ишлардан ўзини тийар эдилар.

⁵ Қирқ икки ҳакам (қози) — Осирис ҳузурда 42 қози — маъбудлар бўлиб, уларнинг кўрқинчли номларидан билинишича, турли гуноҳларга жазо берувчилардир.

⁶ Сет (Сагх, Сутх) — Мисрда илк ва қадимги подшоҳликлар даврида Осирисни ўлдирувчи даҳшатли маъбуд Сет кейинчалик, XXVI сулола подшоҳлигидан бошлаб, маъбудлар қаторидан ҳайдалиб, ёвузлик тимсолига айланган.

⁷ Илоҳий Учлик — Қадимда Мисрда маъбудлардан оилавий учликлари, масалан, Осирис, Исида, Хур ёки Амон, Мут ва Хўнсу...(Эҳтимол, жазоловчи учликлар қадимда ҳам бўлгандир?)

тушибди. Мен уйғониб кетиб, чинқириб йиглаб юборибман.

Отам, олий қоҳин Аменемхетни даҳшат чулғаб титраб кетди, Хат-хорнинг онамнинг тили воситасида ирод этилган дуойибадларидан у ларзага келди, бунинг устига бу илҳомларда Птолемейларга қарши жиноят — давлатини йўқ қилишга чорлов бор эди. Борди-ю, содир бўлган воқеа ҳақидаги миш-миш Птолемейларгача етиб борса, сотқин фиръавн ўша заҳоти қисматида бу қадар ёрқин толе битилган болани ўлдиргани соқчиларини юборишга унинг ақли етмасди. Шунда отам эшикни тамбалаб олди-да, хонадаги барча одамларни ўз ўглининг муборақ рамзи, Илоҳий Триада учлик⁷ ҳаққи ва тош ер узра нафас олмай ётган аёл қалби ҳаққи, ҳозир гувоҳ бўлган воқеа ҳақида ҳеч кимга ва ҳеч қачон чурқ этиб оғиз очмаслик учун онт ичишга мажбур этди.

Ҳозир бўлганлар орасида онамнинг энагаси ҳам бор эди, у онамни ўз қизидай яхши кўрарди, кампирнинг исми Атуа эди, аёллар эса шундай халққи, ҳатто энг кўрқинчли қасам ҳам уларни сир сақлашга мажбур этолмайди — билмадим, азалдан ўзи шундай яралгандир, эҳтимол, бориб-бориб улардаги бу “оғиздан гуллаш” одати йўқ бўлиб кетар. Шу тариқа бирмунча муддат ўтгач, кайвони Атуа хужастафол аёлман, қисмат менга кулиб боққай, деган фикр жонига ўрнашиб, кўркуви бироз босилгандан кейин онамнинг башорати ҳақида қизига сўзлаб берибди. Бу вақтда кайвони Атуа ва қизи икковлон битта-битта одимлаб, қоядаги даҳмаларда маъбуд ва маъбудаларнинг ҳайкалларини ясовчи ҳайкалтарош куёвига овқат олиб боришаётганди¹, шу тариқа қизини сирдан воқиф этиб, Атуа келажакда фиръавн бўлиш тақдирига битилган болани кўз қорачиғидай асраб-авайлашга ва Птолемейларни Мисрдан ҳайдаб юборишга онт ичирибди. Атуанинг қизи, менинг энагам, бу хабардан ҳангу манг бўлиб қолди; албатта, у бундай сирни узоқ сақлай олмас эди, тунда эрта уйғонди-да, шивирлаб, ҳамма гапни оқизмай-томизмай эрига айтиб берди ва шу билан ўзини ҳам, ўгли, менинг кўкалдош укамни ҳам ҳалокатга маҳкум этди. Эри ўзининг ошнасига айтди, ошнаси эса Птолемейларнинг чақимчиси эди ва ўша заҳоти ҳамма гапни фиръавнга чақиб солди.

Фиръавн қаттиқ бесаранжом бўлди. Зеро, шароб ичиб олиб, мастликда Миср маъбудларини ҳақорат қилса-да, мен етти букилиб тиз чўкадиган ягона маъбуд — бу Рим Сенати деб қасам ичса-да, бироқ юрагининг туб-тубида ўз куфрона ишларидан чуқур кўркув яширинган эди. (Бу ҳақда менга унинг шифокори айтиб берганди.) Тунда фиръавн ёлғиз қолиб, қаттиқ пушаймонлар чекиб оҳ-воҳ қилар, сохта маъбуд бўлган Сераписга², бошқа маъбудларга таваллолар этар, мени ўлдирмоқчилар, жоним жаҳанамда зўр азобларга гирифтор бўлгай, деб даҳшатга тушар эди. Аммо бари шу билан тугаб қўя қолмасди: тожу тахти зил кета бошлагач, у эҳромларга беҳисоб совға-саломлар юбо-

¹ Қоятошлардаги мақбаралар — Ливия ясситоғлигида тошни ўйиб ишланган мақбаралар. Уларга мартабали одамлар ҳам, (оила аъзоси бўлса) оддий одамлар ҳам дафн этилган.

² Буюк Сараписга муножот қилиб... — Птолемей I (мил.ав 330-310) юнонлар ва мисрликларнинг маъбудларини бирлаштириб, умумий ибодатларни жорий этишга уринган. Осирис ва Апис маъбудларини бирлаштириш Қоҳинлар кенгашида ҳал этилган, бунда Ра, Птах ва Хурга битта — Сарапис номи берилган. Сараписнинг серсоқол, қулимсираб турган ҳайкалига мисрликлардан кўра, кўпроқ юнонлар сиғинган. Бу ном Мемфисда пайдо бўлиб, Александрия, Искандарияда кенг тарқалган.

³ Филе ороли — Нил дарёсининг I-остонаси юқорисидаги бу оролда жуда кўп эҳромлар, ибодатхоналар Юнон — Рим даврида қурилган. Ҳеробод бу оролни Миср дурдонаси деб атайди. Унинг яқинида Биҳа ва Ал-Ҳоса оролларида ҳам кўп мейморий ёдгорликлар бор. XX асрда Асвон тўғони қурилаётган вақтда, учала орол сув остида қолган (энг муҳим, қимматбаҳо ёдгорликлар бошқа жойга кўчирилган — □□□□).

рар, башоратчилар билан маслаҳатлашарди, улар орасида айниқса Филе оролидан³ келган башоратчини кўпроқ қадрларди. Шу боис Абидосдаги буюк ва қадимги эҳромнинг олий қоҳини Аменемхетнинг хотини ўлаётганида унга олдиндан маъбуда Хатхор (“Ўглинг фиръавн бўлади”, дея гайб овозда башорат берганини эшитиб, қўрққанидан юраги тарс ёрила ёзди ва шахсий соқчилари ичидан эса ишончлиларини ҳузурига чорлади: унинг тан соқчилари юнонлардан бўлиб, куфр ишлар қилишдан қўрқишмасди, шу боис Авлет уларга Абидосга сузиб бориб, олий қоҳин ўглининг бошини кесиб, саватга солиб, ҳузурига олиб келишни амр қилди.

Бироқ Нил йилнинг бу фаслида жуда саёзлашиб кетади. Аскарлар сузадиган кемалар эса саёзликда чуқур ўтириб қолганди, кема ўтириб қолган жойдан сал нарида қояли тоғлик орқали Абидосга олиб борувчи йўл бошланарди. Бу ерда яна шундай кучли шимол шамоли эсардики, кемача ҳар дақиқада тўнкарилиб, чўкиб кетиши ҳеч гап эмас эди. Фиръавннинг аскарлари қирғоқда меҳнат қилаётган деҳқонларни чақира бошлашди, қайиқда сузиб келиб, уларни қутқаришни ўтириб сўрашди. Бироқ деҳқонлар қарашсаки, булар исқандариялик юнонлар экан, уларни қутқаришни хаёлларига ҳам келтиришмади, ахир мисрликлар юнонларни ўлгудай ёмон кўришарди-да. Шунда аскарлар, биз фиръавннинг буйруғи билан келганмиз, деб қичқира бошлайди, бироқ деҳқонлар ўз ишларида давом этавердилар, фақат, бу қанақа буйруқ экан, деб сўрашди. Шунда аскарлар билан бирга сузиб келган, қўрққанидан эс-ҳуши йўқолгунча бўкиб ичиб олган соқчи аста қичқириб айтдики, уларга олий қоҳин Аменемхетнинг ўглини ўлдириш буюрилган, башоратга кўра у фиръавн бўлиб, Мисрдан юнонларни ҳайдаб чиқарар экан. Деҳқонлар буни ортиқ пайсалга солиб бўлмаслигини англаб етишди ва қайиқларни сувга тушира бошлашди, ҳолбуки, фиръавннинг Аменемхет ўлига тушиб қоладиган қандай иши бор-у, нима учун у фиръавн бўлиши керак экан — бу ёғини тушунишга уларнинг ақли етмасди. Бироқ улардан бири, бу ҳам деҳқон ва боз устига анҳорлар назоратчиси — мироб онамнинг қариндоши эди ва у ўлими олдида башоратли калималарни ирод қилаётганда у билан ёнма-ён, онамнинг хобгоҳида экан ва дарҳол оёғини қўлига олиб, бизникига ўқдай учиб кирган, орадан бир соат ўтиб-ўтмай, у эҳромнинг шимолий деворлари олдидаги уйимизга югуриб кирган. Бу ерда мен махсус оромгоҳда бешикда ухлаб ётар эдим. Шу вақтда отам катта қалъанинг чап томонида жойлашган мазорларнинг улуғ зотлар кўмилган қисмида эди, фиръавн аскарлари эса эшакларга миниб, жадал яқинлашиб келар эдилар. Қариндошимиз нафаси бўғилиб, ҳарсиллаб келиб, кайвони Атуа “Тилингиз узунлиги бошга бало бўлди, ҳозир аскарлар бостириб келишади-да, чақалоқни ўлдиришади”, деб қисти-бастига олди. Атуа билан қариндошимиз саросимада бир-бирига тикилиб қолибди: нима қилиш керак? Мени яширишсинми? Аскарлар ҳамма нарсани ағдар-тўнтар қилиб, эртами-кечми топиб олишади. Ш топ қариндошимиз ланг очиқ эшикдан ҳовлида ўйнаб юрган болакайни кўриб қолади.

— Опажон, бу кимнинг боласи? — сўради у.

— Бу менинг неварам, — жавоб берди Атуа, — шахзода Хур Моҳнинг кўкалдош акаси, мана шу балони бошимизга бошлаб келган кизимнинг ўғли.

— Опажон, — деди қариндошимиз, — бурчингиз сизга нимани амр қилиши ўзингизга аён, уни адо этмасангиз бўлмайди! — Унга болани кўрсатди. — Осириснинг муқаддас исми билан ҳукм этурмен!

Атуа титраб кетди ва сал бўлмаса ҳушдан кетаёзди — ахир бола унинг жигарпораси, юрагининг бир бўлаги эди-да, шундай бўлса ҳам у ўзини қўлга олди, ҳовлига чиқди, болани олди, уни ювинтирди, шойи кийимлар кийдирди ва менинг бешигимга ётқизди. Мени эса ечинтирди, аъзойи баданимга тупроқ чанги суртиб чиқди, шунинг учун оппоқ баданим қоп-қора тусга кирди, мени ҳовлида қоқ ерга ўтқазиб қўйди, бундан мен ўзимда йўқ суюндим.

Қариндошимиз эҳромга қараб кетди ва ҳаял ўтмай уйга эшак минган юнон аскарлари етиб келишди ва кайвони Атуадан олий қоҳин Аменемхет шу ерда турадими, деб сўрашди. Атуа: “Ҳа, шу ерда туради” деб жавоб берди, кейин уларни ичкарига таклиф қилди ва чанқоқларини босишсин деб сут ва асал улашди.

Ҳаммалари сут ва асалдан ичиб олишди ва шунда аскарлар билан бирга келган соқчи Атуадан: “Бешикда ётган ким, Аменемхетнинг ўғли эмасми?”, деб сўради ва Атуа, “Ҳа, бу унинг ўғли”, деб жавоб берди. Кейин аскарларга болани буюк истиқбол кутмоқда, унга башорат қилишларича, у ҳаммадан олий мартабага эришиб, давлатни бошқарар экан, деб ҳикоя қила кетди.

Бироқ юнон аскарлари қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборишди, улардан бири эса болани тутди-да, қилич билан бошини чўрт узди, ахта кул эса фиръавннинг қотиллик ҳукмини адо этишга буюрилган муҳрини чиқарди ва уни кекса Атуага кўрсатиб, “Олий қоҳинга ҳатто шоҳ ҳам давлатни бошсиз бошқариши маҳол экан деб, айтинглар!” — деди.

Аскарлар ҳовлига чиқишди ва шу пайт улардан бири мени кўриб қолиб, шерикларига: “Ҳой, бу ёққа қаранглар-а, мана бу тирмизакча шаҳзода гўдақдан кўра асл задагонларга ўхшаб кетаяпти; бирйўла бунисининг ҳам бошини олиб қўя қолсакмикан”, дея қичқирди, аскарлар тўхташди, бироқ гўдақ ўлдириш кўнгилларига урганидан кўкалдош акамнинг қонли бошини кўтарганча кетишди.

Кўп ўтмай ўлдирилган боланинг онаси бозордан қайтиб келди ва эри билан унинг кўзи боланинг бошсиз танасига тушиб, кайвони Атуага ташланишди, уни ўлдириб, мени фиръавн аскарларига топширмақчи бўлишди. Шу пайт отам келиб қолди, унга ҳамма гапни миридан-сиригача айтиб беришди, сўнг у Атуанинг қизи — энагамни ва эрини тутиб, тунда ҳеч кимга билдирмай, эҳромдаги зиндонлардан бирига ташлашни буюрди. Шундан кейин уларни ҳеч ким, ҳеч қачон кўрмаган.

Ҳозир қайғуга ботганим сабаби шундаки, худонинг хоҳиши билан тирик қолдим, фиръавн жаллодларининг қиличи эса бир бегуноҳ гўдакнинг қонига бўялди.

Одамларга менинг олий қоҳин Аменемхетнинг асранди ўғли эканимни, фиръавн унинг суюкли ўғли шаҳзодани қатл этишга буйруқ берганидан кейин мени асраб олганини айтган эди.

И Б О Б

Ушбуда Ҳур Моҳ — Гармахис отасининг тақиқини бузгани, арслонни енггани ва кайвони Атуа фиръавн айғоқчисининг шубҳаларини тарқатгани ҳақида ривоят қилинади.

Шундан кейин Авлет Найчи лақабли Птолемей бизни ўз ҳолимига қўйди ва шоҳ тахтига ўтириши башорат қилинган болани қидириш учун аскарларни Абидосга бошқа юбормади; зеро, ахта кўкалдош акамнинг бошини Искандариядаги саройига олиб келиб, унга

кўрсатган эди-да, фиръавн эса Қибрис шаробидан тўйиб ичиб олиб, ўз раққосалари қуршовида завқ билан най чалар эди.

Птолемей боланинг кесилган бошига яхшироқ қараб олмоқчи бўлди ва ахта қулга уни сочидан кўтариб, яқинроқ олиб келишни буюрди. Фиръавн қаҳ-қаҳ уриб кулди ва кафти билан унинг юзига уриб қўйди, қизлардан бирига эса янги дунёга келган фиръавнга гулчамбар тақишни буюрди. Ўзи эса қийшанглаганча тиз чўкди-да, шўрлик боланинг, боши узра масхарамуз қилиқлар қилди. Бироқ орийтли қиз бундай куфроналикка чидай олмади ва Птолемейга (мен бу ҳақда кўп йиллар кейин билдим) “Бу боланинг боши олдида тиз чўкиб, тўғри қилганини айтди, зеро, бу бола чиндан ҳам қанча замонлардан бери подшоҳлик қилган барча фиръавнлардан энг улуг фиръавндир, унинг исми Осирис, тахти эса марҳумлар салтанати Аментидадир”, деди.

Бу кескин жавобни эшитиб, Птолемей Найчи даҳшатдан титраб кетди, зеро, у кўплаб ёвузликлар содир этган ва охиратда Аменти қозилари олдида жавоб беришидан ўлгудай кўрқар эди. Қизнинг жавоби, шубҳасиз, яхшилик аломати эмасди ва у шаддод қизни қатл этишни буюрди — токи, бу қиз энди марҳум фиръавнга хизмат қилсин. Птолемей бошқа барча қизларни ҳайдаб юборди ва ортиқ най чалмади, фақат яна тўйиб ичиб олган тонгдагина найни яна қўлга олди. Искандария аҳолиси бу воқеа ҳақида кўшиқ тўқиди, уни бугунги кунда ҳам халқ кўчаларда хиргойи қилади. Мана ўша кўшиқнинг икки банди:

Птолемей сурнайчи,
Машҳур созанда.
Кўлида катта қайчи —
Жонни қирқар газанда.

Сози бирам ёқимли,
Қурбақалар вақ-вақи.
Аментида борганда
Кўйиб ёнар дўзахи.

Йил кетидан йил ўтиб бораверарди, аммо мен ҳали жуда ёш эдим ва Мисрни қандай воқеалар кўрқувга солаётганига ақлим етмасди. Ҳозир уларни тасвишлаб ўтирмайман, зеро, тақдирнинг менга ажратган муддати ҳаддан ташқари қисқа, фақат ўзим иштирок этган воқеалар ҳақидагина ҳикоя қиламан.

Шундай қилиб, мен вояга етдим, отам ва мураббийларим эса менга халқимиз қадим замонларда хабардор бўлган билимлар эшигини очар эдилар, маъбудларимиз ҳақида бола тушунадиган қилиб сўзлаб берар эдилар. Мен баланд бўйли ва зуваласи пишиқ эдим, кўринишим ҳам кўҳликкина эди, сочим Нит¹ маъбудаси сочидай қора, кўзларим нилуфардай мовий эди, баданим эса ибодатхоналардаги ганч ҳайкаллардай оппоқ эди. Мени такаббурликда таъна қилишларидан ҳайиқмасдим, зеро, қачонлардир менга ярашиб турган нарсдан (подшоҳлик тожу тахтидан) аллақачон мосуво бўлган эдим. Аммо кучимга келганда гап йўқ! Абидосда тенгқурларимдан биронтаси курашда мени енголмасди, найза ва сопқон отишни ҳеч ким менчалик эгаллаган

¹ Маъбуда Нутнинг сочидай қопқора — қадимги мисрликлар қоронги кечани Нут (инглизча Найт, русча Ночь) илоҳаси деб тасаввур қилганлар.

эмасди. Шу боис овда арслонни ўлдиришни қаттиқ орзу қилардим. Бироқ мен ота деб атаган одам менга ов ҳақида ўйлашни ҳам тақиқлаб қўйганди, зеро, менинг ҳаётим ҳаддан зиёд қимматли бўлиб, мен телбаларча таваккал қилишим кечириб бўлмас жиноят, дерди. Мен эҳтиром ила унинг қаршисида таъзим бажо келтирдим-да, “Бу сўзларингизнинг маъносини тушунтириб берсангиз” деб илтимос қилдим. Бироқ қария коҳин фақат хўмрайиб қўйди ва вақти келганда маъбудларнинг ўзи уларнинг маъносини чақиб беради, дея мужмалгина жавоб қилди.

Мен ортиқ қисталанг қилиб ўтирмай, нари кетдим. Аммо қалбимда газаб алангаланарди, чунки Абидосдаги бир йигитча ўз ўртоқлари билан отасининг подасига ҳамла қилган арслонни ўлдирган эди. Ана шу йигитча менинг қоматим ва қувватимга ҳасад қилиб, ҳаммага мени қўрқоқ деб гийбат қилар эди, мен буни билиб, билмасликка олардим, чунки шикорда сопқонда фақат шоқоллар ва кийикларнинггина овлардим. Энди ўн олтига тўлган вақтим бўлиб, ўзимни ҳақиқий эркак деб ҳисоблардим.

Бир куни қаттиқ алам ичида олий коҳин ҳузуридан қайтаётгандим, аксига олиб йўлда менга ўша йигитча учраб қолди. У мени чақирди-да, киноя билан гап бошлади. Айтишича, у атрофдаги деҳқонлардан Абидосдан ўттиз стадий¹ларча нарида, эҳром ёнидан ўтувчи анҳор ёқасидаги чангалзорлар орасида бир катта арслон яшашини билиб олганмиш. Устимдан кулишни тўхтатмай, у билан бирга боришимни ва ўша арслонни ўлдиришда унга ёрдамлашиб юборишимни илтимос қилди. Аммо, борди-ю, ҳар доим сочларингни ўриб-тараб қўядиган кампирлар давраси сенга кўпроқ ёқадиган бўлса, унда, майли, сенсиз ҳам ўзим бир амаллаб бунинг уддасидан чиқаман деди. Мен ҳақоратдан тутақиб кетдим ва сал бўлмаса унга айлантириб мушт солмоқчи бўлдим, аммо ўзимни тутдим ва отамнинг тайинлагани ҳам эсимдан чиқиб, шундай жавоб бердим:

– Нима ҳам дердим, сен билан бирга борганим бўлсин, модомики бир ўзинг арслон овига боришга аҳд қилибсанми, бўпти, борамиз, қўрқоқ менми ёки сенми, билиб оласан.

Бизда арслонларни бир киши ўзи овламайди, буни ҳамма биледи, одатда беш-олти одам тўпланади. Гапимни эшитиб, у дарҳол рад этди, шу тариқа унинг устидан кулиш навбати менга келганди. У чидаб туролмади ва ўқ-ёйни келтиргани уйига чопди, яна ўткир пичоқ ҳам олиб олди. Мен ҳам найзамни олдим – зилдай, тиканак дарахти ёғочидан ва сирғалиб кетмаслиги учун дастаси жимжимадор кумушдан ясалган. Хуллас, икковимиз арслоннинг ини томон йўл олдик, ёнмаён борар эканмиз, чурқ этмасдик. Охири у айтган жойга етиб келганимизда куёш қиёмдан анча оғиб қолганди; арслоннинг изини топишимиз қийин бўлмади, изларни анҳор ёқасидаги лойда дарҳол пайқадик, излар қалин қамишзор ичига олиб борарди.

– Хўш, мақтанчоқ, – дедим мен, – изларни қувиб олдинда сен борасанми ёки менми? – шундай дея биринчи бўлиб боришимни кўрсатиб, олға одимлаб кетдим.

– Йўқ, йўқ, эсингни ема! – қичқирди у. – Арслон устингга ташланиб, тилка-пора қилиб ташлайди. Кел, бундай қилайлик. Мен ҳозир қамишзор ичига ёйдан ўқ ота бошлайман. У ухлаб ётган бўлиши мумкин ва ўқлар уни уйғотади. – Шундай деди-да, қамишзорга қараб таваккалига ёйдан ўқ йўллади.

¹ Стадий – 185дан 195 метргача бўлган масофа ўлчови. (□□□□).

Тасодиф дейми буни ё бошқа нарсами, билмадим, аммо ўқ тўғри ухлаб ётган арслонга бориб текканди, йиртқич қамишзор орасида сариқ чақмоқдай чарақлаб кетди ва нақ рўпарамизда оёққа турсами! Ёллари ҳурпайиб, кўзлари ёнарди, биқинига санчилган ўқ титрар эди. Арслон шунақанги ғазаб билан ўкирдик, оёғимиз остидаги ер ларзага келгандек бўлди.

– От! – қичқирдим ҳамроҳимга. – Тезроқ от, у ҳозир сакрайди.

Бироқ мақтанчоқнинг юраги ёрилиб бўлганди, кўрққанидан ҳатто жағи осилиб қолди, бармоқлари ёйилди ва ёй ерга тушди, у телбаларча дод солиб, тўғри келган томонга қочди ва мен арслон билан юзма-юз қолдим. Мен бир жойда туриб, ажалимни кутардим, гарчи кўрққанимдан тош қотиб қолган бўлсам-да, қочиш хаёлимга ҳам келмади, арслон эса ерга қапишди-да, бор кучи билан сакраб, устимдан ошиб ўтди, ҳатто тегиб кетмади. Фақат хиёл бир томонга қийшайгандек бўлди, холос! Ерга келиб тушган заҳоти у яна сакради – тўғри мақтанчоқнинг орқасига сакради ва ўзининг қудратли панжаси билан бошига шунақанги куч билан урдик, бошининг ярми мажақланиб кетди, мия қатиғи атрофга сачради. Хит ўртоғим ерга бежон қулади, арслон эса унинг танаси узра тек туриб қолди-да, қаттиқ ўкирди. Мен кўрққанимдан эсимни йўқотиб қўйгандим, нима қилаётганимни ўзим билмасдим, найзани олдим-да, отгани чоғландим. Уни бошим узра баланд кўтарганимда, арслон орқа оёқларида тик турди, шунинг учун унинг боши менинг бошимдан тепароқда бўлиб қолди ва менга ташланди. Тамом, ҳозир у абжағимни чиқариб, қонимга белатади. Бироқ мен бор кучимни тўпладим-да, найзанинг пўлат учини арслоннинг томоғига санчдим, йиртқич оғриққа чидолмай, орқага тисарилди ва панжаси менга сал-пал тегиб, тирноғи унча чуқур бўлмаган из қолдирди. Зилдай найзам танасини деярли тешиб ўтган арслон чалқанча йиқилди, кейин азбаройи оғриқнинг зўридан ўкириб, ўрнидан турди ва олдинги панжалари билан найзани урганча ҳавога баланд сакради – нақ икки одам бўйи бараварида! Яна сакради ва яна чалқанча йиқилди – бу чиндан даҳшатли, чидаб бўлмас манзара эди. Жароҳатидан қип-қизил қон отилиб чиқарди. Йиртқич лаҳза сайин заифлашиб борарди, у энди ўзини кўтаролмай қолганди, ўкирик ириллашга, ириллаш эса аянчли инграшга айланди... аъзои бадани бир титради-да, жон берди. Энди мен ҳеч нарсадан кўрқмасам бўларди, аммо даҳшатдан бир қадам ҳам жилолмаётгандим, баданим дағ-дағ қалтирай бошлади – нима бўлганда ҳам ҳали она сути оғзидан кетмаган ўсмир эдим-да.

Бошим гангиб, мени кўрқоқ дея таъна қилиб келган шўрлик йигитчанинг жасадига, ўлиб ётган арслонга қараб турганимда оҳиста юриб келган аллақандай аёлни пайқамабман – бу бир вақтлар мени кутқариш учун жондан азиз неварасини қотиллар қўлига топширган (ҳолбуки мен буни билмас эдим) кайвони Атуа экан. У қирғоқда шифобахш гиёҳларни териб юрган экан, зеро, у донғи чиққан шифокор эди; бу ерларда арслон яшашини у умри бино бўлиб эшитмаган экан, чунки арслонлар одамлар деҳқончилик қиладиган жойларда камдан-кам ҳолларда пайдо бўлар эди. Улар асосан саҳрода ва Ливия тоғларида яшар эди. Ҳозир ҳам кайвони чакалакзорлар ичидан арслон отилиб чиққанини ва аллақандай одам уни ўлдирганини узоқдан кўриб турган экан. Чопиб келиб, бу мен эканимни билибди. Эҳтиром билан қаршимда эгилиб, таъзим бажо келтирди, сўнгра етти букилди. Мени олий мартабаларга муносиб тождор ҳукмдор, маъбуд-

ларнинг эркатойи, илоҳий учликнинг суюклиси деб атади, буниси ҳам майли, ҳаттоки фиръавнлар ичида энг улуғи, Миср халоскори эмишман!

Мен уни қаттиқ қўрқанидан ҳушини олдириб қўйибди деган тахминга келдим ва нега бунақа ғалати гапларни айтаётибсиз, деб сўрадим.

— Хўп, мен арслонни ўлдирдим, наҳотки бу шундай буюк жасорат бўлса? Нега мени бунчалик кўкларга кўтаряпсиз? Ўнталаб, йигирматаалаб арслон ўлдирган овчилар бор-ку! Осирис жилвасига дохил бўлган илоҳий Амонхатиб бир замонлари ўз қўли билан юздан ортиқ арслонни ўлдирган. Отамнинг хобгоҳида осиглиқ муқаддас скарабейда¹ шу ҳақда ҳикоя қилинади, худди буларни билмагандай гапирасиз-а? Бунинг нимасидан ҳайратга тушасиз, эй онгсиз она?

Бу сўзларни мен ҳаддан ташқари ҳайрат ичида айтдим, чунки ёшликка хос манманлик боис арслон устидан қилган ғалабани арзимаган нарса деб билгандим. Бироқ Атуа алёр айтиб, шунақанги баландпарвоз ибораларни қалаштириб ташламоқда эдики, уларни папирусга муҳрлаш учун қўл бормади.

— Эй, шоҳ зурёди, — хитобан деди кайвони, — онангнинг башорати тўғри чиқиб, ҳақ жойида қарор топди! Дарҳақиқат, онанинг оғзи билан буюк маъбуд Хатхор гапирган эди, эй маъбуддан пайдо бўлган гўдак! Бу башоратни мен сенга тушунтириб берай, сен менга қулоқ сол. Мана бу арслон — Рим, у Капитолийдан туриб бизга ўкиряпти, арслон зарбидан ўлган киши — Птолемей, худди зарарли хас-хашаклардай шоҳона Нил ерини тўлдирган Македония уруғи, сен эса Македония Лагийлари ёрдамида арслон — Римни кунфаякун қилгайсан. Македония ҳаромзодаси Рим арслонига ташланади ва арслон уни бурда-бурда қилиб ташлайди, сен эса арслоннинг қулини кўкка совурасан ва Кеметлар диёри яна озод бўлади — эшитяпсанми, озод бўлади! Эй, шоҳ тахтининг меросхўри, Кеми (Миср)нинг истиқбол умиди, маъбудлар сенга буюрганидек, ниятларингни пок сақла! Мафтункор аёлдан ҳазар қилгил, мен нимаики деган бўлсам, албатта, рўёбга чиққай! Мен кимман? Юраги ғуссадан куя-куя тамом бўлган, парти кетиб, шарти қолган бир аёл, бу сирни оғзимдан гуллаб қўйиб, оғир гуноҳ содир этдим ва ўз гуноҳимга яраша даҳшатли тўлов тўладим — жисмимдан, қонимдан олинган жондек неварамнинг умрини очилмай сўлдирдим, ўз қўлим билан уни жаллодлар қўлига топширдим. Аммо вужудимда халқимиз донишмандлиги зарралари йўқ эмас ва ҳузурида барчамиз тенг бўлган маъбудлар юзларини жабрдийдалардан тескари ўгирмайдилар. Шу боис бутун борлиқ онаси Исида мен билан кеча тунда гаплашган эди, — гиёҳ тергани ва сенга сирларни тушунтириб қўйгани бу ерга мени у юборганди, мана энди ҳаммаси сенга аён бўлди. Эсингда бўлсин: олдинда турган буюк синовга бардош беролсанггина башорат рўёбга чиққай. Қани, бу ёққа юр, ҳукмдор!

Шундай дея кампир мени анҳор бўйига бошлаб келди, унинг мойи, чуқур суви ойнадай тиниқ эди.

— Сувдаги аксингга боқ, — деди кампир. — Ахир бу бош Юқори ва Қуйи Миср тожини кийиш учун яратилмаганми? Ахир бу самимий кўзларда шоҳлик қилиш учун дунёга келган зотнинг салобати тов-

¹ Муқаддас қўнғиз, юнонча скарабей — куёшли тонг рамзи бўлган тиллақўнғиз шаклидаги тумор, тақинчок, муҳр ва эсдалик совғаларини қадимги мисрликлар турли фалокатлардан асрайди, деб тасаввур қилар эдилар.

² П т а х — турли касб-хунар ва санъатлар маъбуди Птах қадимги Мисрда энг кўп эъзозда эди.

ланмаяптими? Ахир бутун борлиқ яратувчиси Птах² сенинг шоҳона либослар кийишинг ва халқ эъзозига ноил бўлишинг, халқ сенинг жамолингни томоша қилиши учун сен азамат йигитчани йўқдан бор қилмадимми?

— Ҳой, тўхта, қаёққа кетяпсан! — қари жодугардай ҳирқироқ ва чийилдоқ овозда бирдан қичқириб юборди кайвони. — Мен ҳозир... бу қанақа нодон бола ўзи! Арслондан етган жароҳат худди заҳарли илон чиққандай даҳшатли ва хатарли бўлади, унга малҳам кўйиш керак, акс ҳолда у йиринглаб, иситма чиқаради. Туну кун кўз олдиндан арслонлару илонлар бир зум аримайди. Мен биламан буни, мендан бошқа ким ҳам биларди. Телбалигим бежиз эмас-да. Эсингда бўлсин: бу дунёда ҳамма нарса мувозанатда бўлади — телбаликнинг тенг ярми доноликдан, доноликнинг тенг ярми телбаликдан иборат бўлади. Ваҳ-ҳаҳ-ҳа-ҳа! Донолик қаерда тамом бўлиб, телбалик қаерда бошланишини ҳатто фиръавн ҳам билмайди. Хўш, нега аммамнинг бузоғидай менга анграйиб қарайсан? Башарангнинг қанақалигини бир кўрсанг бўларди, Искандарияда айтишганидек, қоҳинлик либосини кийиб олган мушукнинг ўзгинаси. Ҳозир мен яраларингга гиёҳ босиб, боғлаб қўйман ва бир неча кундан кейин ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетасан, ҳатто чандиқ изи ҳам қолмайди. Биламан, огрийди, аммо чидашга тўғри келади. Фила ороли ва Абидосда — ёки илоҳий ҳукмдорларимиз аташганидек, Обод шаҳарда, шунингдек уларнинг барча бошқа бурчакларида мангу уйкуда¹ ётганлар ҳаққи, бизнинг барча истакларимизни олдиндан биладиган Осирис ҳаққи, қасам ичманки, янги ой чиққан шомда юзингдаги жароҳат биз Исиди меҳробига қўйган гул япроқларидай нозик ва нафис бўлиб битгай, фақат мана бу гиёҳларни жароҳатингга қўйишга изн бер.

— Ё гапим нотўғрими, яхшилар? — мурожаат қилди у, башоратли нутқини ирод қилаётганда қандай тўпланганини мен сезмай қолган халойиққа қараб. — Гиёҳлар таъсирини кучайтириш учун жароҳатлар устида афсунлар ўқиётган эдим, ха-ха-ха-ха! Афсунлар кучига ҳеч нарса тенг келолмайди. Агар ишонмасангиз, хотинлари пуштсиз бўлганларнинг барчаси олдимга келсин. Сизлар Осирис эҳромидаги барча устунларни биттама-битта кучоқлаб чиқасизлар, аммо менинг дуоларим уларнинг дардига тезроқ малҳам бўлади, ишонаверинг. Худди пишган хурмолардай, улар ҳар йили туға бошлайдилар. Аммо ҳар бир касалнинг ўз дуоси бор, ҳар бир беморни ҳам, буларнинг ҳаммасини билиш керак, ана шунақа. Ҳаҳ-ха-ха-ха!

Нималарни вайсаяпти бу кампир ўзича? Кўраётганларим тушми ё ўнгми эканини билиш учун қўлим билан манглайимни силадим. Кейин тўпланганларга кўз югуртирдим ва оломон ичида соч-соқоли оппоқ одамга кўзим тушди. — У кайвони Атуага қаттиқ тикилиб қолганди. Кейинчалик менга айтишларича, у Птолемейлар айғоқчиси экан, онамининг башорати ҳақида фиръавнга бориб чаққан ва шу сабабли фиръавн аскарлари сал бўлмаса менинг бошимни олмоқчи бўлган ўша одам экан, шундан кейингина нима учун Атуа алмойи-алжойи гапларни айта бошлаганини англаб етдим.

— Ғалати-ғалати гапларни айтаяпсан, кампиршо, — деди чақимчи.

¹ Дафн этилган маъбуд — Осирис ёвузлик маъбуди Сат (Сет) эзгулик маъбуди Осирисни ўлдириб, жасадини ўн тўрт қисмга бўлиб, ҳар қаёққа сочиб юборган, маъбуда Исиди уларни излаб топиб, бир ерга (Абадий шаҳар — Абидосга) дафн этган, деб тасаввур қилинади.

² Тождан ҳам муқалдасроқ, деб қадимги мисрликлар шоҳона тахтни ва ҳукмдорлик рамзи бўлмиш олтин таёқни айтадилар.

³ Мақидунли Искандар Мисрни босиб олгач, мисрликлар одатига мувофиқ, Мемфис шаҳрида, муқалдас эҳромда подшоҳлик тожини бошига қўйган.

– Агар янглишмасам, сен фиръавн ҳақида, Юқори ва Қуйи Мисрининг тожи ҳақида, уни кийиш учун Птах ато этган йигитча ҳақида гапирдинг, шундай эмасми?

– Бўлмаса-чи, зеро, афсундаги сўзларнинг ўзи шунақа, эй, қовоқ-бош чол! Ҳозир биз учун илоҳий фиръавн Птолемей Найчи – маъбудлар унинг умрини узун қилсинлар – ҳаётидан ҳам муқаддасроқ нарса бор эканми? У чалган куйлардан бутун мамлакатимиз шодхуррам, бахтиёр. У бошига кийган Юқори ва Қуйи Миср тожидан² ҳам табаррукроқ нарса бўлиши мумкинми биз учун? У Александр Македониялик³ каби буюк зот, буюк шахсдир. Дарвоқе, сен биздаги ҳамма нарсани биласан: Митридат Евпатор Кос оролига олиб кетиб қолган ридосини қайтариб олиб кела олишдими? Ахир уни охири марта Помпей кийган эди, чоғимда, у ўз ғалабасини байрам қилаётганди, – йўқ, ўзингиз бир тасаввур қилиб кўринг-а: Помпей буюк Александр либосини кийишга журъат қилган! Товус патларига бурканган хўроз, шоҳона арслон ёнида безанган кўппак! Ҳа, айтмоқчи, модомики, арслонни тилга олдикми, мана бу йигитчага бир қаранг: у арслонни найза санчиб ўлдирди, ўзи ўлдирди, ёлғиз, бутун қишлоғимиз бундан дўпписини осмонга отсин, чунки арслон кутурган эди. Ана, тиши билан тирноқларини кўраяпсизларми, қандай кўрқинчли, албатта мен оми, аҳмоқ бир кампирман, аммо бу тиш ва тирноқларнинг кўринишиёқ одамни титроққа солади, – кўзим тушди дегунча дод солиб юбораман. Ахир мана буни, иккинчи йигитчани арслон ўлдирган. Ётипти, шўрлик, энди ҳеч қачон ўрнидан турмайди. Энди унинг жони Осирис томонга¹ учиб кетган, жонсиз жасад бу ерда қолди. Бир неча дақиқа олдин у гапирарди, куларди, ҳаракат қиларди. Уни тезроқ мўмиёчиларга олиб бориш керак. Бўлмаса куёшда у шишади, қорни ёрилади, тиббий ёришнинг ҳам ҳожати қолмайди. Қариндошуруғлари ортиқча сарф-харажат қилишдан қутуладилар. Фақат етмиш кун намакоб ичида сақлаб туришгани учун пул тўлашади, холос, – биздан жоизи шу, вассалом. Аҳ-ҳа-ҳа-ҳа! Роса вайсадимми ўзиям, ҳадемай қоронғи тушади. Олинглар бу шўрликни, анови арслонни ҳам. Сен эса, неварам, малҳамларни ечиб ташлама. Яраларинг энди оғримайди. Мен ақлдан озган бўлсам ҳам, бироқ бошқаларга пинҳон бўлган нарса менга аён, ҳа, ҳа, болажоним, ишонавер! Яхшиямки, фиръавнимиз олий қоҳин ҳазратлари ўғлининг жонини олганда сени фарзандликка қабул қилганди; сен қанчалик хушрўйсан, сухсурдай йигитсан, бунинг устига полвонсан. Анови ҳақиқий Хур Моҳ сенга ўхшаб арслонни ўлдирар олармиди? Ҳеч қачон, абадий ва азалий маъбудлар ҳаққи қасам ичаман! Юрагида ёлини бор оддий халқ ичидан қаҳрамон чиқади, ҳа, ҳа, гапимни билиб гапираман!

– Жуда кўп нарсаларни билар экансан, кампиршо, тилинг ҳам суяксизгина экан, – гудраниб деди чақимчи, Атуа унинг дилидаги барча шубҳаларни тумандай тарқатиб юрганди, – Нима ҳам дердик, неваранг жасоратига қойил қолмай иложимиз йўқ. Марҳумни олинглар-да, Абидосга олиб боринглар, сиз иккалангиз эса қолинглар, арслоннинг терисини шилишда ёрдамлашасизлар. Уни кейин сенга юборамиз, шикорбоз, – давом этди у менга мурожаат қиларкан, – аммо кеккайиб кетма, кеккаядиган иш қилиб қўйганингча йўқ: арслонларни бу тариқа фақат аҳмоқлар овлайди, аҳмоқнинг бошига эса мановининг куни тушиши муқаррар – ҳалок бўлади. То рақибингдан кучлироқ эканингга ишонч ҳосил қилмагунча ҳеч қачон кучлига қараб

¹ Марҳумнинг жони илоҳ билан қўшилиб кетади деб билишган.

қўл кўтарма.

Кўрган-кечирганларимни кўнглимда мушоҳада қилганча берилиб, уйга равона бўлдим.

Ш Б о б

Ушбуда Амонхатибнинг норозилиги, Гармахис — Ҳур Моҳнинг дуоси ва унга ҳар нарсага қодир маъбудлар аён этган аломатлар ҳақида ривоят қилинади.

Аввалига кайвони Атуя яраларимга қўйган гиёҳлар шираси худди оловдай куйдирди, бироқ аста-секин огриқ босилди. Булар шифобахш гиёҳлар эди, чунки икки кундан кейин яралар битди, шундан кўп ўтмай эса чандиқлар ном-нишонсиз ғойиб бўлди. Бироқ энди менга бир ўй тинчлик бермасди, мен отам деб атаган олий қоҳин Амонхатибга берган ваъдамни бузган эдим. Чунки у аслида ҳам менинг отам эканини ҳали билмасдим, унинг ўз ўғлини қандай ўлимга топширганини (бу тўғрида илгари ҳикоя қилган эдим), маъбудлар оқ фотиҳаси билан мени ўғил қилиб олганини, вақти-соати келиб эҳром қоҳинларидан бирига айланишим учун муҳаббат ила тарбиялаганини бот-бот ҳикоя қилишганди. Виждон азоби ич-этимни ерди ва қария Амонхатибдан ўлгудай кўрқардим, у ғазабланганида даҳшатли тусга кирарди, гапга оғиз очганида аёвсиз, совуқ оҳангдаги сўзларидан донолик ёғилиб турарди. Барибир ҳам унинг ҳузурига боришга, арслонни ўлдирганимга иқрор бўлишга, у менга ҳақли равишда берадиган жазосини қабул қилишга азму қарор этдим. Шундай қилиб, қон юқи найзани кўлимда тутиб, кўксимдаги ярадан қон сизиб турган бир алпозда улкан эҳромнинг ҳовлисидан олий қоҳин яшайдиган оромгоҳлар томон йўл олдим. Бу маъбудларнинг улуғвор ҳайкаллари териб қўйилган кенг-ковул хона бўлиб, кундузи залворли тош томда ясалган туйнукдан ёруғ тушар, тунда осма мис шамлар ёритарди. Мен танобий хонага сассиз кириб бордим, чунки эшик қия очиқ эди, оғир пардани силтадим-да, бир жойда туриб қолдим. Чаккаларим лўқ-лўқ қиларди.

Шамлар аллақачон ёқиб қўйилганди, чунки қоронғи туша бошлаганди. Шам ёруғида фил суяги ва обнус ёғочидан ясалган оромкурсида ўтирган кекса қоҳинга кўзим тушди, унинг олдидаги мраммар хонтахта устида “Марҳумлар китоби”нинг муқаддас матнлари иншо қилинган папирус ўрамлари ётар эди. Лекин қоҳин уларни ўқимасди, ухлаб қолганди, узун соқоли хонтахта устига тушиб турганидан уни ўлган деб ҳисобласа ҳам бўларди. Осма шамдоннинг гира-шира ёғдусида қоронғулик ичидан унинг юзини, папирус ўрамини, қўлидаги Англаб бўлмаснинг калималари нақшланган олтин узугини элас-элас илғаш мумкин эди, қолган ҳамма нарса зим-зиё қоронғулик қаърида эди. Нур унинг тақир бошига, оппоқ либосига, олий қоҳинлик ҳокимияти рамзи бўлмиш чинор таёғига, оёқлари арслон панжасига ўхшатиб ишланган, фил суягидан ясалган оромкурсига тушиб турарди. Тутинган отамнинг қоятошдай манглайи, шоҳона келбати, оппоқ қошлари остида ичига чуқур ботган кўзларининг тимқоралиги мени ҳайратга солди. Мен унга қараб турар эканман, бирдан аъзойи баданим титраётганини ҳис этдим, зеро, отамдан ғайриинсоний бир улуғворлик ёғилиб турарди. У маъбудлар орасида узоқ йиллар яшагани, улар жамоасида кўп вақтини ўтказгани боис уларнинг илоҳий ҳикматлари замирига шунчалик вобаста бўлган, мавжудлик бораси-

да биз оддий бандаларнинг ақлимиз етмайдиган сирларга шунчалик чуқур кириб борган эдики, энди, бу ҳаётни боқий дунёдан ажратиб турувчи чизикдан ҳатлаб ўтолмай, у қарийб Осириснинг иноят рут-басигача юксалган эди. Бу эса одамларни қаттиқ даҳшатга соларди.

Ундан кўзимни узмай, ҳамон тик турардим, у эса бирдан тимқора кўзларини очди, аммо менга қарамади, лоқал бошини мен томон бурмади ҳам, бироқ шу ердалигимни аллақачон кўрган эди ва нидо солди.

– Нега гапимга кирмадинг, ўғлим? – сўради у. – Арслон овига боришга қандай журъат этдинг? Ахир мен тақиқлаган эдим-ку.

– Арслон овига борганимни қандай билдингиз, ота? – кўрқиб шивирладим мен.

– Қандай билдингиз? Нима, ҳамма нарсани ўз кўзи билан кўриш ёки бошқалардан эшитиш керак, билишнинг бошқа йўллари йўқ деб ўйлайсанми? Эҳ, нодон бола! Арслон ўртоғингга сакраганда руҳим сен билан эмасмиди? Сен найзани кўтариб отганингда, сени ҳимоя қилиб арслоннинг томоғига санчилиши учун дуолар ўқимадимми? Уни қўявергин-у, ўғлим, нега айтганимни қилмадинг?

– Уша мақтанчоқ жуда жигимга тегди, – жавоб бердим мен ҳам кўрқоқ эмаслигимни кўрсатиб қўймоқчи бўлиб.

– Ҳа, болажоним, биламан, майли, сени кечираман, ҳали ёшсан, ёшлар эса қизиққон бўладилар. Энди гапимни яхшилаб эшит ва ҳар бир сўзим кўк гумбазида Сириус¹ чарақлаганида ташна қумга синган Сихор² сувидек юрагингга кириб борсин. Мана мен нима демоқчман. Бу уришқоқ болани тақдир сенга синов учун юборган эди. Сенинг ирода кучингни синаш учун. Кўриб турибсанки, сен синовга бардош беролмадинг. Шу боис сенга тайинланган муддат ортга сурилади. Бугун сендан кутилган қатъиятни намоён этганингда эди, қисмат сенга қандай йўл муҳайё этганини билиб олган бўлардик. Аммо сен тайёр эмас экансан, – бундан чиқди, сенинг вақтинг ҳам етиб келмаган.

– Отажон, мен ҳеч нарсани тушунмаяпман.

– Анҳор бўйида Атуа сенга нималар дегани ёдингдами?

Мен Амонхатибга кайвонийнинг сўзларини такрорладим.

– Сен унга ишондингми, ўғлим Гармахис?

– Йўқ, албатта! – мен шартга дедим. – Бундай беҳуда гапларга қандай ишониш мумкин? Кайвони ўзини бир оз бошқача тутмоқда эди. Ҳамма уни “томи кетган” деб ўйлайди.

Шу паллада отам парда ортида қоронғиликда турган мен томонга биринчи марта қараб қўйди.

– Йўқ! – қичқириб деди у. – Йўқ, ўғлим, янглишасан. У телба эмас, анҳор бўйида сен билан Атуа гаплашмади, бу ҳеч қачон алдамайдиган Аёлнинг овози эди. Бизнинг Атуамиз – лафзи пок башоратчи. Ўғлим, Миср маъбудлари сени қандай иш учун танлашганини билиб қўй ва, борди-ю, бўшлиқ қилиб, улар айтганидек бажармасанг, мусибатга дучор бўлгайсан! Шундай қилиб, қулоғингга қўйиб ол: сен зинҳор асраб олганим ва сени эҳромимиз қоҳини қилмоқчи бўлганим оддий одам эмассан, сен – пушти камаримдан бўлган ўғлим-

¹ Тонг осмонида Сириус пайдо бўлиши билан Нил тоша бошлайди.

² ...Сихор сувлари – мисрликлар Сихор, яъни Нил дарёсини илоҳий Хафий деб атаганлар. Нил дарёси кечаси осмонда Сириус юлдузи балқиб чиққан вақтда (июль ўрталарида) тоша бошлар эди. Сириус – Саодат юлдузи, илоҳ деб эъзозланган.

³ Оҳ подшоҳ. Мисрликлар ватанига форсларнинг иккинчи марта босқинчилиги вақтидаги Эрон ҳукмдори Артаксеркс III (Кайхусравни) Ох деб аташарди.

сан ва ҳаётингни сен ҳозиргина “томи кетган” деб атаган ўша кай-вони, ўзимизнинг Атуа қутқариб қолди. Лекин бу ерда бошқа гаплар ҳам бор, Гармахис Хур Моҳ; сен билан биз Миср шоҳлари сулоласининг сўнги зурёдларимиз, форс шоҳи Ох³ Мисрдан қувлаб юборган ўша фиръавн Нектанетнинг ягона қонуний меросхўрларимиз. Аммо форслар келдилару кетдилар, уларнинг ўрнини македонияликлар олди ва мана қарийб юз йилдирки, Лагийларнинг бу зўравонлари тожизмизни кийиб юришди, бизнинг ажойиб Кеметлар диёрини оёқости қилмоқда, маъбудларимизни устидан масхара қилиб кулмоқда.

Энди бу ёгини эшит, ўғлим, дилинга тугиб қўй. Икки ҳафта бурун бизнинг Птолемей Авлетимиз, Найчи деб аталувчи, сени ўлдирмоқчи бўлган мана шу шўрлик машшоқвачча қазо қилди; ахта қул Потин эса, ўша сенинг бошингни узиш учун жаллодлар билан бу ерга сузиб келган одам марҳум шоҳнинг сирига хилоф иш тутди ва тахтга унинг ўғлини — Птолемей Янги Дионисни ўтқазди. Шу боис унинг опаси, соҳибжамоллиги ва хулқи тийиқсизлиги билан машҳур Клеопатра Шомга қочди, у ерда, агар янглишмасам, қўшин йиғишга ва ўз укасига қарши уруш очишга ҳаракат қилади. Отасининг хоши-иродасига қўра улар қўшқоқим, тенг шерик ҳукмдорлар бўлиши керак эди. Бу орада, ўғлим, бизнинг бой, аммо ўзини ҳимоя қиллолмайдиган Мисрга Рим кўзини олайтиряпти, у бамисоли ўлжасини баландликдан мўлжалга олган ва ташланиб, чанг солишга пайт пойлаб турган бургутга ўхшайди. Сенга яна битта гапни айтаман, бунга ҳам юрагинга жойлаб ол: Миср халқи босқинчиларнинг зулмига ортиқ тоқат қилолмайди, одамлар форсларни нафрат билан эслайдилар. Искандария бозорларида уларни македонияликлар деб аташганида юракларида ғазаб аланга олади. Мамлакатда ғалаёнлар авж олмақда, у энди юнонларнинг оёқлари остида ва Римнинг қўланкасида яшай олмайди.

Ахир Лагийлар бизни қулга айлантирмадимми? Ахир улар болаларимизни¹ ўлдирмаяптими, деҳқонларимиз далаларда етиштирган барча ҳосилларни тортиб олиб, очкўзлик ва юҳолик билан жиғилдонларига урмаяптими? Эҳромларимиз емирилиб тугамаяптими? Бу юнон кофирлари бизнинг абадул-азал буюк маъбудларимизни ҳақорат қилмадимми, ҳақиқатнинг азалий моҳиятига путур етказмадимми, Абадият Ҳукмдорларидан унинг ҳақиқий исмини тортиб олмадимми, Серапис деб атаб ва Англаб бўлмас билан алоқани бузиб, уни ер билан яксон қилмадимми? Ахир Миср озодликка чақирмаяптими? Наҳотки унинг чақириқлари беҳуда кетса? Эй, йўқ, болажоним, Мисрнинг халоскори бор ва бу халоскор — сенсан. Мен қариб қолдим, шу боис тахтга ўтириш ҳуқуқини сенга бераман. Сенинг номингни аллақачон бутун мамлакат бўйлаб қадамжоларда шивирлаб айтишяпти, қоҳинлар ва авомуннос уларга аён этилган муқаддас рамзга садоқатли бўлишга онт ичмоқда. Аммо фурсат ҳали етиб келмаган — сенинг ҳам суягинг яхши қотмаган — бундай аёвсиз бўронга мўрт шохчалар бардош беролмайди. Узоқ эмас, бугун сенга синов юборилган эди, аммо сен бу синовдан ўтолмадинг.

Ўзини маъбудлар хизматида бағишлашга азму қарор қилган одам,

¹ Фарзандларимизни ўлдирётган шулар эмасми? — Мақдунли Искандар Мисрни эгаллагач, энг гайратли ва ақлли лашкарбошиси Птолемей I Лаг ўғлини ҳукмдор қилиб қолдирган. Аввалги Птолемейлар юз йил давомида Мисрни гуллаб-яшнатиб, илм-фанларни, санъатларни ривожлантирдилар. (Астрономия ва географияга доир “Альмагест” (“Ал-Мажистий”) китоби муаллифи Птолемей (Батлимус) ҳам шу Македониялик подшоҳлар авлодига мансуб эди. Птолемей III даврида Мисрда янги афлотунчилик, янги арастучилик, Эллинизм маданияти гуллаб-яшнаган. (□□□□)

Гармахис — Хур Моҳ, ўзидаги заифликларни мардонавор енгмоғи керак. Ўзининг ҳавойи истакларга маҳкум этиб қўймаслиги, ҳеч қанақа дунёвий ҳою ҳавасларга берилмаслиги керак. Сенга олий қисмат муҳайё этиб қўйилган, аммо сен унинг маъносини тушунишинг керак. Борди-ю, тушунмасанг, ўз вазифангни адо эта олмайсан ва шунда гарданингга таҳқирланган маъбудларнинг тавқи лаънати осилгай. Билиб қўй: шамшир жангчининг моҳир қўлига итоат этгани каби, дунё тарихини юзага келтирадиган воқеалар чатишмасида ўлмас маъбудлар гоҳо улар қошида доим тиз чўкиб келган оддий бандаларнинг хизматидан баҳра оладилар. Аммо ҳайф жанг авжида синган қиличга, уни ташлаб юборадилар, занглаб адо бўлади-да, хокка айланади ёки янгисини қуйиш учун оловда қайта эритадилар. Шу фикрлар билан сен юрагингни поклашинг, иродангни мустаҳкамлаб, қаддингни азод кўтаришинг керак, зеро, сен тақдир ярлақанган бандасан, Гармахис Хур Моҳ, оддий бандаларнинг барча шодликлари сен учун ортиқча даҳмазидир. Сен оғир жангда ғолиб келсанг — музаффар шоҳ йўли, асрлар оша эскирмайдиган шон-шараф йўли. Борди-ю, мағлуб бўлсанг — бошингга кўз кўриб, қулоқ эшитмаган балолар ёғилгай!

У жим бўлиб қолди ва бошини эгди, кейин яна сўзлай кетди:

— Бундай тақдиринг тафсилотларини кейинроқ билиб оласан. Ҳозир шу нарсаларни англаб олишинг лозим бўлади. Эртага сен Нил бўйлаб Анодаги¹ оқ деворли Мемфис² ёнидан сузиб ўтасан. У ерда ўз сирларини пинҳон сақлаб ётган эҳромлар бор, Мемфис эҳромларида³ сен ҳам қонуний тарзда олий қоҳин бўлиб етишувинг керак, сен бир неча йил эҳромларда истиқомат қилгайсан ва қадимги ҳикматларимиз хазинасига чуқурроқ кириб боргайсан. Мен эса шу ерда қоламан, зеро, ҳали куним битганича йўқ ва маъбудлар ёрдамида ўргимчак тўрини тўкиб ётаман, унда сен Лагийларнинг заҳарли зурёдини тутасан ва ер юзидан йўқ қиласан.

Менга яқинроқ кел, ўғлим, яқинроқ кел-да, пешонамдан ўпиб қўй, зеро, сен — менинг умидимсан, бутун Мисрнинг умидисан. Маҳкам бўл ва тақдир сени шон-шарафнинг лочин парвози юксакликларига муртафеъ қилгай-да, ўша ерда абадий қолурсен. Бироқ борди-ю, ўз бурчингга хиёнат қилсанг, бизнинг озодлик сари интилишимизга фириб берсанг, мен сени оқ қилгаймен. Кеметлар мамлақати сени дуойибад қилгай ва жонинг энг оғир қийноқларга дучор бўлгай, токи вақтнинг сокин оқимида ёмонлик уруғини яхшилик эгалламагунча ва Миср оқибатда яна озод бўлмагунча шундоқ бўлавереди.

Мен отамга яқин бордим, қалт-қалт титраганча унинг пешонасидан ўпдим.

— Отажон, агар сизга хиёнат қилсам, маъбудларнинг барча жазоларига дучор бўлай! — ҳаяжон билан дедим мен.

— Йўқ, сен менга хиёнат қилмайсан! — унинг овози гуриллаб чиқди. — Сен амру фармонларини ижро этаётганим маъбудларга хиёнат қиласан. Энди бор, ўғлим, сўзларимнинг мағзини чақ, улар қалбингнинг энг теран жойларига етиб борсин; сенга аён бўлганларнинг ҳаммасини вужудингга жо қил, олдинда турган жангга тайёр-

¹ Оқ деворли Мемфис яқинидан — ҳали шаҳар бунёд этилмаган вақтда подшоҳ Манас қалғасининг оқ деворли Пта руҳининг қалъаси деб аталарди, юнонча Египтос сўзи шундан олинган.

² Ано — грек-юнонлар тилида Гелиопол — Куёш шаҳри. Муҳимроқ пирамидалар бу ерда эмас, унинг жануби-ғарбий тарафида, Ғазо шаҳрида эди.

³ Одатда пирамидалар яқинида фиръавнлар ибодатхонаси жойлашган.

ланиш учун ҳикмат хазиначилари билан бойиб ол. Ўзинг учун кўрқма — сен барча ташқи бало-офатлардан маҳфузсен; сенга зиён етказиши мумкин бўлган ягона душман бу сенинг ўзингдир. Мен айтадиганимни айтиб бўлдим, бор энди.

Ҳаяжондан тўлқинланиб, у ердан чиқиб кетдим. Тун ҳаракатсиз қотиб қолганга ўхшайди, эҳром ҳовлиларида ибодат қилувчилардан ном-нишон кўринмасди. Ҳовлилардан тез юриб ўтдим-да, ташқи эшик ёнида қад кўтарган устун пойида пайдо бўлдим. Танҳоликка интиқ ҳолда осмони фалакка етиб олишга ошиқ каби залворли устун зиналаридан юқорига кўтарила бошладим, икки юзта пиллапояни босиб ўтдим ва тепадаги майдончага чиқдим. Қўлларимни панжарага қўйганча атрофни кўздан кечирдим. Шу лаҳзада Арат тоғлари узра тўлин ойнинг қизғиш чеккалари кўзга ташланди, унинг нурлари мен турган минорага, эҳром деворларига тушиб турар, маъбудларнинг тошдан йўнилган ҳайкаллари йилтиллари. Сўнг экинзор дала-лар совуқ нурга тўла бошлади, у ерларда бугдой пишиб етилмоқда эди. Исиданинг самовий ёритгичи (Ой) тоғлар ортидан кўтарилиб келаркан, Кемет ерининг отаси Сихор сувлари тинч оқиб ётган водийни аста-секин ёрита бошлади.

Ана, ёрқин нурлар энгил мавжларга тўқиниб бўса олди ва жавобан мавжлар яна бир жилмайиб қўйишди — сўнг бутун водий, дарё, эҳром, шаҳар, қоядор тепалик оппоқ нурда ярақлаб кетди, зеро, осмонга муаззам она Исида сузиб чиққан ва замин узра ўзининг музайян чодирларини ёйган эди. Манзара чиндан гўзал эди, ўзимни гўё жаннатга тушиб қолгандек сезмоқда эдим. Абидос эҳромлари тунда мағрур қад кўтариб турарди! Ҳеч қачон улар менга бу қадар улугвор кўринмаган эди — булар шундай ўлмас обидалар эдики, ҳатто Вақтнинг ўзи ҳам улар устидан ҳукмронлик қилолмасди. Мен Ой нурига кўмилган мана шу мамлакатда подшоҳлик қилишим керак эди, дилга азиз ушбу саждагоҳларни асраб-авайлаш, уларнинг маъбудларига эҳтиром бажо этиш вазифаси менинг зиммамда эди; мен Птолемейларни ағдариб ташлаб, Мисрни босқинчилар зулмидан озод қилишга муваккил этилган эдим! Том устида буюк фиръавнларнинг руҳи оқарди, улар руҳларнинг жисм билан битта бўладиган кунни кутиб, Фиводаги¹ Шоҳлар водийсида жойлашган ўз даҳмаларида ухлаб ётишибди! Тушимга ҳам кирмаган бу нечоғли олий тақдир! Вужудимни шодлик чулғади, қўлларимни олдинга чалиштирдим-да, минора тепасида тик турганча, шу пайтгача номаълум бўлган иштиёқ ила кўп исмли ва кўп қиёфали бу маъбуд ҳаққиға дуолар замзама қилдим.

— Эй, Амон², — хитоб қилдим мен, — барча маъбудлар шоҳи, абадият ҳукмдори, ҳақиқат ҳукмфармоси, бутун борлиқ парвардигори, фаровонликлар улашувчи, кучлилар ва заифлар қозиси, сенга барча маъбуд ва маъбудалар ва самовий кучларнинг бутун зумраси сажда қиладилар, сен вақт яратилгунга қадар ўзини ўзига ато этгансан, асрлар оша бардавом бўлиш учун қулоқ сол! Ўлим остонасида бизларни мағфират қилиш ва биз ҳуснимизга эга бўлишимиз учун қурбон бўлган эй Амон-Осирис³; ҳамма нарсани билгувчи донишманд ва меҳрибон шамоллар, Шарқ ва Фарбдаги марҳумлар салтанатининг ҳукмдори, олий шаҳаншоҳ Аменти, қулоқ сол! Эй Исида,

¹ Фивада Шоҳлар водийси — Ливия яссиноғлиги ёнбағирларида, Нил дарёсининг гарбий соҳилидаги тоғ дараларида Янги давр подшоҳларининг мақбаралари қурилатган водий.

² Амон — Кўёш маъбуди Амон-Ра. Янги давр подшоҳлигида кўпроқ эъзозланган. Эллинизм даврида (мил.ав. IV ва янги эра III асрлари) бу маъбуд Осирис бўлиб қолган.

³ Амон-Осирис — Қадимги Мисрда баъзи даврларда икки маъбуд, бошқа даврларда бир маъбуднинг турли исмлари деб эътиқод қилинган.

буюк она-маъбуда, Хурнинг волидаси, сеҳр-жодулар бекаси, самовий она, қулоқ сол! Модомики, сизларнинг хоҳиш-иродангизни рўёбга чиқариш учун, эй мангу маъбудлар, ҳақиқатан ҳам мени танлаган экансизлар, менга йўл кўрсатинглар ва у йўл ҳаётимни абадиёт ҳаёти билан боғласин. Менга қўлларингизни узатингиз, эй донишмандлар, куч-қудрат соҳиблари, нурли чехраларингизни бир кўрай! Қулоқ солинг, эй, қулоқ солинг гапларимга! — тиз чўкиб ўтирдим-да, осмонга боқдим.

Шу паллада Ой булут остига яширинди, тун бирданига зим-зиё бўлди, барча овозлар тинди, ҳатто ҳув пастдаги шаҳар итлари ҳам ҳуришдан тўхтади. Борлиқни шилимшиқ сукунат чулғади. Ҳалоқатли қоронғулик босиб, у тобора қуюқлашиб борарди. Юрагим муқаддас даҳшатга тўлди, бошимда сочларим қимирлагандек бўлди. Бирдан баҳайбат минора титраб кетди ва оёқларим ости чайқала бошлади, юзимга шамол эпкени келиб урилди ва юрагимнинг туб-тубидан чиқиб келаётгандек бўлган овоз бундай деди:

— Сен аломат намоеън этишимизни сўраган эдингми, Гармахис Хур Моҳ? Кўрқма — мана у.

Овоз тиниши билан кўлимга муздек қўл келиб тегди ва унга аллақандай нарсани кўйди. Булут ортидан Ой мўралади, шамол тинди, минора чайқалмай кўйди ва тун яна аввалгидек ўз улуғворлиги билан чарақлаб кетди.

Мен кўлимда ётган нарсага қарадим. Бу энди очилиб келаётган муқаддас гул — Нилуфар ғунчаси эди, ундан бошимни айлантирувчи муаттар бўй тараларди.

Мен ҳайрат ичида ғунчага қараб қолдим, у эса бирданига — во ажабо! — кафтимдан кўтарилди-да, ҳавога сингиб кетди.

IV Б о б

Ушбуда Хур Моҳнинг Анога йўл олгани, амакиси, ўша ерлик олий қоҳин Сепа билан учрашгани; унинг Анодаги ҳаёти ва Сенанинг уни нималардан воқиф этгани тўғрисида ривоят қилинади.

Тонгда мени эҳром қоҳинларидан бири уйғотди ва отам кеча гапирган саёҳатга тайёрланишимни буюрди, чунки айнан бугун юнонлар номини Гелиополис деб ўзгартириб олган Анога кема сузиб кетар эди. Мен унда Мемфиснинг Птаха эҳроми қоҳинлари билан сузарқанман. Улар бу ерга, Абидосга Гелиополиснинг зодагон аҳлларидан бирининг мумиёланган жасадини¹ олиб келган ва саховатпеша Осирис мақбарасидан сал нарида барпо этилган даҳмага дафн этган эдилар.

Отамдан хат олиб, мен кечқурун ҳам тараддуд кўра бошладим ва отам, эҳромимизнинг барча қоҳинлари ва хихматкорлари — ўзим учун кадрдон бўлган ҳамма билан самимий хайр-хўш қилиб, Сихор соҳилига бордим, бандаргоҳга тушдим-да, кемага ўтирдим. Жанубий ҳамроҳ шамол эсарди. Кема бурнида қўлларида таёқ билан турган дарға маллоҳларга кемани қирғоқда тутиб турган арқонларни ёғоч қоziқлардан ечишни буюрди. Шу вақт кўзим кайвони Атуга тушди, у нафаси бўғилиб, шифобахш гиёҳлар солинган савати билан кема

¹ ... Абад-шаҳар (Абидос)га мумиёси олиб келинган... — пок, ҳалол яшовчи ҳар бир мисрлик ўлганидан сўнг Абдий шаҳарда дафн этилишини орзу қилар эди.

томон чоғиб келарди. Охири бир амаллаб етиб келди-да, “Омон бўл, ўғлим, марҳаматли маъбудларнинг ўзлари сенга ёр бўлсин!” – деб қичқирди, сўнг яхшилик аломати сифатида бир пой кафшни менга қараб отди, мен кафшни тутиб олдим-да, узоқ йиллар асраб юрдим.

Кема сузиб кетди. Бироқ қулайроқ жойда тунагани тўхтаб-тўхтаб, дунёдаги энг чиройли дарёда олти кун сузишимиз керак эди. Бироқ бандаргоҳдан узоқлашганимиз, дунёга келганимдан буён ҳар куни кўриб турган манзара кўздан ғойиб бўлгач, мен мутлақо нотаниш одамлар орасида ёлғиз қолганимни ҳис этиб, юрагимга шундай ғусса босиб келдики, йиғлаб юбораёздим, фақат уятгина мени кўз ёши тўкишдан сақлаб қолди. Йўлда кўрганам ғаройиботларни бу ерда тасвишлаб ўтирмайман, мен уларни биринчи марта кўриб турардим, бошқа барча одамларга эса улар Мисрнинг ҳақиқий маъбудалари ҳукмдорлик қилган замонлардан буён маълуму машҳур эди. Бирга сузиб келаётган қоҳинлар мен билан ғоят ҳурмат ила муомала қилар ва бизга учраган нарсаларнинг барчаси ҳақида муфассал ҳикоя қилар эдилар.

Еттинчи куни эрталаб Оқ Девоглар Шаҳри – Мемфисга етиб келдик. Саёҳатдошларимдан айрилгандан кейин мен у ерда уч кун дам олдим ва қоҳинлар бутун борлиқнинг яратувчиси Птахнинг дунёдаги энг чиройли эҳромни бўлган бу эртақнамо гўзал шаҳарни томоша қилдириб, мақтовини кўкларга кўтаришди.

Олий қоҳин ва унинг икки маҳрами мени маъбуд Апис – муқаддас ҳўкизнинг муборак масканига олиб боришди. Ҳар нарсага қодир Птах шу ҳўкиз қиёфасида одамлар орасида яшайди. Ҳўкиз қора бўлиб, пешонасида тўртбурчак оқ қашқаси бор эди, сағрисидаги ола жой эса кўринишидан лочинни эслатарди, оғзида, тилининг остидаги бўртиқни кўриб, нақ муқаддас кўнғизнинг ўзи дейсиз, думининг учидаги попукча ола-була, иккала шохи ўртасига соф тилла тахтача тақиб кўйилган. Мен ичкарига кирдим-да, маъбудга сизиниш расмини адо этдим, олий қоҳин ва маҳрамлари эса бир четда туриб, диққат билан кузатишар эди. Сизиниш маросимини тугатиб, мен ирод қилишим буюрилган сўзларни айтгач, маъбуд тиз чўкди ва ёнгинамда ётиб олди. Олий қоҳин ва унинг икки ҳамроҳи (кейин билишимча, улар юқори Мисрнинг энг мўътабар аёнлари экан) менга яқин келишди ва аломатдан ҳангу манг қолганича етти букилиб таъзим қилишди. Ҳа, Мемфисда мен бири-биридан ғаройиб жуда кўп нарсаларни кўрдим, аммо начора, булар барчасини тасвишлашга вақтим мусоида этмайди.

Тўртинчи куни мени ўша ердаги эҳромнинг қоҳини бўлган амаким Сепанинг ҳузурига олиб бориш учун Анодан бир нечта қоҳин келди. Мемфисда менга бу қадар меҳрибонлик кўрсатган барча кишилар билан хайрлашдим, биз нариги қирғоққа сузиб ўтдик, эшакларга миндик-да, йўлга тушдик.

Йўлда солиқ йиғувчилар хонавайрон қилган кўпгина хароб қишлоқларни кўрдик! Фақат шу қишлоқларнинг акси бўлган, оламдаги мўъжизаларнинг энг улуғи – пирамидалар ҳаётимда биринчи марта кўз ўнгимда қад кўтариб турарди. Пирамидалар олдида эса Хор-эм-ахетнинг¹ сиймоси намоён эди. Бу ўша, юнонлар Гармахис Хур Моҳ деб атайдиган сфинкс – қанотли одам, тан-соғлик ва қувонч улашувчи, оналар онаси, илоҳа Исида, тақводорлик ва ғарба марҳум-

¹ Х у р р а м — Ахат тасвири — Ғазода, буюк пирамидалар яқинидаги Катта Сфинкс — Арслоншоҳ ҳайкали.

² М и н қ а в р — IV сулола подшоҳининг исми, юнонлар уни Микеринос дейдилар.

³ Қадимги Сиена (ҳозирги Асвон) яқинида машҳур ёқут тоши қазиб чиқариларди.

лар салтанати ҳукмдори Осирис, илоҳий Минқавр² эҳромлари, ту-гилганимдан бошлаб қонуний ҳуқуқимга кўра, олий коҳин бўлиш-дек толе соҳиби бўлмиш мен, Гармахис Ҳур Моҳ фаолият кўрсата-диган эҳромлар саф-саф бўлиб турарди. Пирамидаларга қарар экан-ман, уларнинг улуғворлигидан юрагим шувиллаб кетарди. Оқ қум-тошга ўйиб чекилган нақшлар қанчалик маҳорат билан ишланган, кўёш нурларини осмонга қайтариб юбораётган қизил Ас-Суон³ гра-нитни кўзни қамаштириб чарақларди! У пайтларда шу пирамидалар-нинг кичикроғи – учинчисида пинҳон сақланаётган хазиналар ҳақида ҳали ҳеч нарса билмас эдим, – оҳ, бу даҳшатли сирдан ҳеч қачон воқиф бўлмаганимда, қандай яхши бўларди!

Кун оғиб, кеч кириб кела бошлади ва шу пайт олдинда Ано шаҳри кўринди. Мемфисдан кейин мени ҳайратга солган нарса шаҳарнинг кичиклиги эди. У анҳордан келувчи сувлардан ҳосил бўлган кўллар билан қуршалган бўлиб, тепаликда жойлашганди. Ундан нари, ша-ҳар ортида, девор билан ўралган улкан майдон ўртасида маъбуд Ра эҳроми қад кўтариб турарди.

Дарвоза олдида бироз тараддуланиб қолдик ва устундор гумбаз остида бизни бўйи унча балан бўлмаган, аммо кўриниши савлатли киши кутиб олди, унинг сочи олинган, тим-қора кўзлари худди олис-даги юлдуздай милт-милт қиларди.

– Ассалому алайкум! – деди у кибрли қиёфасига асло мос келма-ган чийиллаган ва қуюқ овозда. – Ассалому алайкум, эй мусофир! Мен – маъбудларнинг қулфи забонларини¹ олувчи Сепаман.

– Мен эсам – Ҳур Моҳман, – жавоб бердим мен, – табаррук шаҳар Абидос ҳукмдори ва олий коҳин Аменемхетнинг ўғлиман. Сизга отамдан мактублар олиб келдим, эй Сеп.

– Ичкарига кир, – деди у. – Кир, киравер! – Унинг йилтиллаган кўзлари мени бошдан-оёқ синчиклаб кузатарди. – Хуш келибсан, ўғлим!

Шундай дея у менинг эҳром ички хоналаридаги оромгоҳлардан бирига олиб ўтди, эшикни ёпди, мен унга берган мактубларга кўз югуртирди ва бирдан бўйнимга осилиб мени кучди.

– Тангрилар ёрлақасин, – деди у ҳаяжон ила, – тангрилар ёрла-қасин сени, жияним, Кеметнинг умиди! Ниҳоят, маъбудлар илти-мосларимни эшитибди ва сени кўриш бахтига мени муяссар этибди. Энди барча мисрликлар ичида биргина мен биладиган ҳикматларни сенга айтурмен. Уларни фақат худонинг суйган бандаларига илини-шим буюрилган. Аммо сенга буюк қисмат ато этилган, шу боис маъ-будларнинг каломларини қулоғинга кўргошиндай куйиб ол.

У мени тагин кучди ва ҳозир бориб таҳорат қилиб келишимни, овқатланиб олишимни айтди. Эртага эрталаб эса суҳбатни давом эт-тирар эканмиз.

Эртасига суҳбатни давом эттирибгина қолмадик, Анода тунаган вақтимда деярли ҳар куни узоқ-узоқ суҳбатлар қилар эдик. Агар ама-ким айтган барча гапларни ёзмоқчи бўлсам, бутун Мисрда бунга етарли папирус топилмас эди. Сизни ҳали жуда кўп нарсалардан во-қиф қилишим керак, бироқ вақтим жуда оз қолганди. Шунинг учун сўнги бир неча йилдаги воқеаларни ташлаб ўтаман.

Ҳаётим бир маромда, белгилаб кўйилган тарзда кечарди. Тонг азонда турардим, ибодат қилгани эҳромга борардим, кейин эса бутун кун

¹ ... Маъбудларнинг оғзин очувчи — Сепанинг дуосидан сўнг марҳумнинг руҳи қурбонлик таомларини ейди ёки маъбуд ҳайкали бу таомларни, қурбонликларни қабул қилади, деб ўйлар эдилар.

кеч тушгунча машгулотлар билан банд бўлардим. Шу эҳромларга хос барча диний маросимларни ўргандим ва уларнинг мағзини чақдим. Маъбуд ва маъбудалар қандай пайдо бўлган, нариги дунё қандай юзага келган, шуларни билиб олдим. Юлдузлар ҳаракати сирлари, уларнинг орасидан Ер курраси ўтадиган йўл беш қўлдай равшан бўлди. Мени қадимги билимлардан воқиф этишди. Уларни сеҳр-жоду, фол-бинлик илми деб аташар экан. Тушлар таъбирини ўргатишди, киши руҳан Тангри таоло ҳузурига яқинлашиш санъатини эгалладим. Менга муборак рамзлар тилини, ташқи ва ички қиёфадаги алоқадорлик ва туб моҳиятини тавсифлаб беришди. Мен яхшиликнинг, ёмонликнинг азалий қонуниятларини, инсон ўзи билмай олиб қалбида сақлайдиган сирларни англадим. Мен яна пирамидалар сирларининг ҳам тагига етдим — оҳ, шундай нарсалардан беҳабар ўтиб кетганимда-чи! Мен Ҳурдан кейин ҳукмронлик қилган дастлабки шоҳлардан бошлаб, барча фиръавнларнинг ишлари ва кундалик турмушлари ҳақида ҳикоя қилинган йилномани ўқиб чиқдим; табобат санъатини эгалладим, сиёсатдаги назокатлар ва айёрликларни ўргандим, жаҳон мамлакатлари, биринчи галда Юнон ва Румо тарихини тадқиқ этдим. Юнон ва лотин тиллари борасидаги билимимни пухталадим — Анога келганимда мен уларни оз-моз билар эдим — у ерда яшаган вақтимда, оз эмас, кўп эмас, нақ беш йил давомида қўлларимни, ўй-фикрларимни пок сақладим. Одамлар ҳам, маъбудлар ҳам мени бирон аҳмоқона иш қилганликда ё кўнглимда кек сақлаганликда айблай олмас эдилар; барча билимларни битта қўймай ўзимга жо қилиб олиш ва менга каромат қилинган тақдирга муносиб бўлиш учун тинимсиз меҳнат қилардим.

Йилда икки марта отам Аменемхет меҳр-муҳаббат ва ғамхўрлик ила хат ёзиб юборар эди ва йилда икки марта отамга жавоб қайтарар ва албатта бу ердаги ишларимни тугаллаш вақти етмадимикан, сиз нима дейсиз, ота, деб сўрар эдим. Бироқ ўқиш муддати сира тугай демасди, таълим жуда чўзилди, аста-секин бундай ҳаёт кечириш жонимга тега бошлади, сабр косам тўлиб кетганди: ахир мен энди ёш бола эмасдим ва эркакча ҳаёт кечириб, уни қандайдир фаолият мазмуни билан тўлдиришга интиқ эдим. Гоҳо менга ростданам тождор бўлиш каромат қилинганига шубҳаланиб қолардим, тагин бу саробни ҳақиқат деб ўйловчи нашаванд хаёлпарастлар тўқиб чиқарган найранг бўлса-чи? Ҳа, томирларимда фиръавнлар қони оқади, мен буни билардим, зеро, Сеп амаким эҳром қоҳини, мени ҳаммадан махфий ҳолда сақланувчи, Ас-Сувон гранитидан қилинган лавҳани кўрсатган эди, унда ғойибона тимсол, рамзларда ҳукмронлик қилган даврларига қараб барча шаҳарларнинг номлари битта қолмай ўйиб ёзилганди. Бироқ бундан нима фойда? Мен — шоҳ тахтининг қонуний меросхўри бўлсам-да, ҳолбуки, давлатим, она-Ватаним Миср кулга айлантирилган ва Македония Лагийлари томонидан булганган дабдабаю асъаса қолган эди-да. Мисрликлар македониялик Птолемейларга шармандаларча юкингани-юкинган эдилар, қадим замонлардан бери юкиниб келади. Шунчалик юкинадик, энди мисрликлар ўз чехрасидан қулларча тиржайишни сидириб ташлашга, гавдасини ростлашга ва манфур зулм кишанларини ирғитиб ташлашга, озод инсонга хос шоён табассум ила оламга мағрур қарашга қурби етмайди, ҳа, қурби етмайди.

Мен яна Абидос эҳроми минораси томида қандай ибодат қилганим, маъбудлар менга қандай жавоб берганлари ҳақида эсладим ва мени яна шубҳалар чулғаб олди — тушимда кўрганмидим буларни ё

ўнгимда?

Бир куни кечқурун, машғулотлардан чарчаб, эҳром боғлари орасида жойлашган муборак дарахтзорга айлангани бордим ва бу ерда чуқур ўйга чўмган Септа амаким билан сал бўлмаса тўқнашиб кетаёздим, у ҳам битта-битта қадам босар, нималардир ҳақида фикрга толганди.

— Менга қара, Ҳур Моҳ, — қичқирди у чийилдоқ овозида. — Нега гамгин кўринасан? Сенга берилган масалани ечолмадингми ё?

— Йўқ, амакижон, — жавоб бердим мен, — масалани-ку жойида ечдим, у унчалик қийин эмас экан, аммо сиз ҳақсиз: ростдан ҳам дилим гаш. Юрагим шундай зилки, бу ердаги танҳолик тинкамни қуритиб юборди, назаримда, англаб етган билимлар юки мени босиб, ҳализамон янчиб ташлагудек бўляпти. Амалда қўлламасан, тўплаган кучдан нима фойда?

— Жуда бесабрсан-да, Гармахис Ҳур Моҳ, — жавоб берди у, — булар бари ёшликка хос гўрлик. Сен жанг таъмини татиб кўришга ошиқяпсан; тўлқинларнинг қирғоққа келиб урилишларини томоша қилавериш жонингга теккан — сен қайнаб турган бўронли денгизга отилиш ва кутурган табиий офат билан куч синашиш иштиёқида ёняпсан. Демак, сен бизни тарк этмоқчимисан, Гармахис Ҳур Моҳ? Эҳромимизнинг барча бўғотларини қалдирғоч уялари босиб кетган, полапонлар вояга етгач, улар учиб кетадилар, сен ҳам шундайсан, болажоним Гармахис Ҳур Моҳ. Нима ҳам дердим, сен айтганча бўла қолсин: сенинг фурсатинг етиб келди, ҳаммасини сенга ўргатдим ва, назаримда, шогирд устозидан ўтди. — У жим бўлиб қолди ва тим қора, чақноқ кўзларини артди — олдинда кутиб турган айрилиқ уни ана шундай қайғуга солганди.

— Ҳа, сен Абидосга қайтасан, кейин Искандарияга борасан. Искандарияда, эй Гармахис Ҳур Моҳ, ўз аждодларинг тожу тахтига эгалик қиласан. Сенга мамлакатда ишлар қандай кетаётганидан сўзлай, сен кулоқ сол.

Биласан, албатта, манави сотқин, ахта кул Питин марҳум Авлетнинг хоҳиш-иродасига қарши иш тутди ва унинг ўғли Птолемей Дионисни Мисрнинг ягона ҳукмдори қилиб қўйди, унинг опаси, малика Клеопатра Шомга қочиб кетди. Яна шу нарса ҳам сенга аёнки, маликаларга хос тарзда у катта қўшин билан қайтиб келди ва Пелузийни эгаллади, худди шу вақтда буюклар буюги, тақдир ярлақанган банда, қудратли Цезарь озроқ кемалари билан Помпейни таъқиб қилиб, бизнинг устимизга, Искандарияга сузиб келарди. У Помпейни Фарсал яқинидаги қонли жангда тор-мор келтирди. Цезарь Искандарияга сузиб келганда, Помпей ўлдирилган эди. Птолемей Дионис буйруғи билан лашкарбоши Ахилл ва Мисрдаги Рим легионлари қўмондони Луқий Септилий уни хоинларча жонидан жудо этган эдилар; Цезарь Искандарияга етиб келганида, шаҳар аҳлининг нақ ўтақалари ёрилаёзди, ҳатто унинг ликторларини (соқчиларини) қириб ташламоқчи бўлишди. Бироқ, ўзинг билганингдек Цезарь ёш шоҳ Птолемей Янги Дионис Ўн иккинчини ва унинг синглиси Арсинояни қўлга олди ва Клеопатранинг қўшинини ва юнон Ахилл қўмондонлик қилган Птолемей қўшинини тарқатиб юборилди, деб эълон қилди — бу қўшинлар Пелузий ёнида бир-бирига қарама-қарши, жангга шай ҳолда турарди. Бироқ Ахилл Цезарнинг буйруғини менсима-

¹ Бруксавам қалъаси — малика Клеопатра даврида бу жой Шоҳлар маҳалласи дейилар эди. Кейинроқ у Неаполис Бруксиум деб аталди. Император Каракалла даврида (211-217) мазкур қалъа деворлар билан ўраб олинган.

ди ва Искандарияга қараб ҳаракат қилди, унинг шоҳ ҳовлиси ва бандаргоҳи — Брусеум¹ қалъаси бўлган марказий маҳаллаларни қамал қилди ва Мисрга ким ҳукмронлик қилишини узоқ вақтгача ҳеч ким билолмай юрди.

Охири Клеопатра ҳаракат қилиш керак, деган қарорга келди ва тан олиш керакки, ғоят таваккалли бир режа тузди. Қўшинини Пелузийда қолдириб, у қайиқда кечқурун Искандарияга сузиб келди ва сицилиялик Аполлодор билан иккаласи қирғоққа тушдилар. Аполлодор уни қимматбаҳо сицилияча гиламга ўради-да, гиламни Цезарга совға қилгани олиб борди. Саройда гиламни очиб қарашса, унда дунёда ҳуснда тенгсиз бир қиз ётибди, бунинг устига у ақлли ва ўқимишли эди. Мана шу соҳибжамол қиз буюк Цезарни мафтун этди — ҳатто кўрган-кечирган йилларнинг аччиқ ҳикмати ҳам уни қизнинг жозибасидан сақлаб қололмади ва ўз бу телбалиги унинг ҳаётига зомин бўлаёзди, сонсиз урушларда орттирган шон-шавкатини йўққа чиқараёзди.

— Нодон! — Сеп амакимнинг сўзини бўлдим мен. — Жирканч! Сиз уни буюк дейсиз — ахир буюк одам ҳеч қачон маккор аёл макрига учармиди?! Тагин кимсан, ҳар бир сўзи билан бутун дунёни ётқизиб-турғизадиган Цезарь бўлса! Қўли билан биргина ишора қилиб, қирқ легионни жангга даъват этган ва халқлару мамлакатларни мусаххар айлаган Цезар алданадими?! Совуққон, ақли тиниқ, зеҳни ўткир, машҳурликда тенги йўқ қаҳрамон Цезарь бўлса-ю, бир сурбет аёл тузоғига илиниб ўтирса! Йўқ, энди мен биламан: сиз осмонларга кўтариб мақтаган ўша римлик барча бандалар каби зуваласи битта тупроқдан олинган ожиз ва нотавон банда экан!

Амаким менга диққат билан қараб қўйди-да, бошини чайқади.

— Билиб-билмай ҳар нарсани гапираверма, Ҳур Моҳ, ҳар қанча олов ва мағрур бўлсанг ҳам ҳаддингдан ошма. Ахир ўзинг яхши биласан: барча жанг зирҳлари қайишлар билан боғланади, қайишларини душман қиличи кесган жангининг ҳолига вой. Ҳеч қачон эсингдан чиқмасин: аёл зоти минг заиф бўлмасин, унга тенг келадиган куч дунёда йўқ. Аёл — олий ҳукмдор. У кўзимизга турли қиёфаларда намоён бўлади, қалбимизга кириб, уни эгаллаб олиш аёллар учун хамирдан қил суғургандай гап, у кўз очиб-юмгунча жонлию жонсиз ҳамма нарсани ўзига банди эта олади, аммо бунинг учун эринмай пайт пойлайди, эркакларга ўхшаб, улар ортиқча эҳтиросларга берилмайди, бироқ тажрибали суворий каби, эркакларни моҳирлик билан бошқарадилар: керак бўлганда — тизгинни қўйиб юборадилар. Истеъдодли саркарда учун олиб бўлмайдиган қалъа бўлмаганидек, аёл ҳам истаган одамнинг кўнглини олишга қодир. Сен ёшсан, қонинг бамисоли оловдек ёниқми? Аёл сендан чексиз муҳаббатини дариг тутмайди, эркалашларига сен ҳам тўймайсан. Ориятлимисан? У сенинг ҳокимиятга бўлган иштиёқингни олов олдиради ва сенга шон-шуҳрат чўққисига кўтариш йўлини кўрсатади. Чарчаб, кучдан қолдингми? У сенга ором олиш имконини яратади. Қоқилиб, йиқилиб тушдингми? У қўлтигиндан олиб кўтаради ва тасалли беради, енгилиб турганингда ўзингни зафар кучгандай ҳис этасан. Ҳа, Гармахис Ҳур Моҳ, аёл зотининг қўлидан келмайдиган иш йўқ. Зеро, ҳамма нарсада ва ҳар доим табиат унинг энг содиқ иттифоқдоши, аёл эса сени эркалатиб, қўллаб-қўлтиқлаб ва тасалли бериб, фақат саҳнадаги каби роль ўйнаб, юракдаги сирли мақсадини кўзлагани-кўзлаган. Ана шунақа, азизим Гармахис Ҳур Моҳ: ёруғ оламнинг тизгини аёлнинг қўлида. Аёлни деб урушлар олиб борилади, уни деб эркак ўзидаги

бор кучни аямай сарфлайди, уни зар-зеварларга кўмади; жасоратлар кўрсатади ва жиноятларга йўл қўяди, аёлни деб шон-шараф қозонади ва тахтга ўтиради, аёл эса бепарвогина юз ўтиради-да, бошқасига қараб кетади – сен унга ортиқ керак эмассан. У сенга қараб туради-да, Сфинксдай жилмайиб қўяди ва дунёда бирон-бир эркак зоти шу дамгача бу табассум замиридаги жумбоқни еча олгани йўқ, унинг қалбидаги сирнинг маъносини англай олгани йўқ. Гапларимдан кулиб чакки қилаяпсан, Гармахис Хур Моҳ: киши билмас бизни ерга кўтариб уриб, зафар кучган, устимиздан голиб келганига ҳали ҳам ишонмай турганимиз аёлнинг фусун ва сеҳрига дош бериб, қаршилик кўрсатолганингни кўрсам, отангга балли деган бўлардим.

Мен қаҳ-қаҳ уриб, кулиб юбордим.

– Ваъз ўқишда сизнинг олдингизга тушадигани йўқ, сўз маҳоратингизга қойилман, амакижон. Кўнглимга беихтиёр шундай гаплар келмоқдаки, ўзингиз ҳам аёллар сеҳр-жодуси таъмидан хўп тотганга ўхшайсиз. Йўқ, мендан кўнглингизни тўқ тутаверинг, аёллар қанча маккор ва фусункор бўлмасин, мен улардан кўрқмайман; улар мени ўзига тортолмайди, улар ҳақида ўйламайман ҳам, аммо сиз нима десангиз денг-у, аммо гапим шу: Цезарь нодон экан. Унинг ўрнида мен бўлганимда, бу суюқоёқ аёлнинг ўша заҳоти таъзирини берган бўлардим – ўша гиламга қайтадан ўраттирардим-да, сарой зинасидан денгизга улоқтиришга буйруқ берган бўлардим.

– Жим бўл! Ўтинаман, жим бўл! – қичқирди амаким. – Тақдир иши билан ўйнашма! Илоё, маъбудлар бу куфрона сўзларинг учун сени кечиргайлар ва мақтаниб айтганинг ирода кучингу сабр-бардошингга ўзлари тўзим беришсин. Эҳ, азиз болажоним, сен ҳали ҳаётнинг “ҳ” ҳарфини ҳам билмайсан, – ҳа, сен маъбуд мисоли хушрўйсан, куч ва эпчилликда сенга тенг келадигани йўқ, ким сендайин билимларни чуқур эгаллайди, ким сендайин суҳандонлик маҳоратини такмил айлабди, аммо барибир ҳам сен – ҳали она сути оғзидан кетмаган гўдаксан. Ҳали сенга юзма-юз турадиган дунё илоҳа Исиданинг маъбадидай қутлуғ эмас. Аммо дунёни ўзгартириш мумкин! Маъбудлардан тилагумки, сенинг муздек юрагинг ҳеч қачон эримасин, шундагина шон-шараф ва толе сенга ёр бўлмай, Миср эса – халоскорини топмай. Энди эса, йўқ демасанг, ҳикоямни давом эттирай, кўраяпсанми, Хур Моҳ, ҳатто тарихнинг энг муҳим эврилишларида ҳам аёл ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Клеопатранинг акаси, Цезарь озод қилган Птолемей Дионис унга қарши хиёнаткорона бош кўтариб чиқди. Аммо Цезарь Митридат билан биргаликда унинг қўшинининг абжағини чиқарди, Птолемейнинг ўзи эса қочиб қолди. У Нилнинг нариги соҳилига сузиб ўтмоқчи бўлди, бироқ унинг ўзи билан қочган аскарлари қайиқ чеккасига тиришиб чиқишга ҳаракат қилдилар ва, ўз-ўзидан равшанки, уни ағдариб юбордилар, шундай қилиб, Птолемей тақдири шармандаларча якун топди.

Уруш тугагач, Цезарь Птолемейнинг кичик ўғли Авлет, Янги Дионис Ўн учинчига ва Клеопатрага ҳам тожу тахт берди ва Дионисни Клеопатранинг расмий эри деб эълон қилди. Ҳолбуки, Клеопатра яқиндагина унга ўғил – Цезарионни туғиб берган эди. Цезарнинг ўзи эса Клеопатранинг синглиси, соҳибжамол малика Арсинояни ўзи билан бирга олиб, Римга равона бўлди. Рим кўчаларида Арсиноя занжирбанд ҳолда зафарни нишонлаш маросимида арава ортидан юриши керак эди. Бироқ буюк Цезарнинг куни битган эди. У шоҳларни ўлдиарди, унинг ўзини ҳам ўлдиришди, ўлаётиб эса чинакамига шоҳларга хос буюк иродасини намоён этди. Энди бу ёғига қулоқ

сол. Агар менгача етиб келган миш-мишлар алдамаса, маликаи улёмиз Клеопатра акаси ва эрини заҳарлаган, кичик ўгли Цезарионни эса тахтга ўзи билан ёнма-ён ўтқазган, бу тахтни Рим легионлари ёрдамида ушлаб турган ва, одамларнинг айтишича, унинг қалби ва тўшагида Цезарнинг ўрнини босган Секст Помпей Кенжани ҳам қўллаб турган. Аммо мамлакатда норозилик авж олади, унга қарши газаб алангаси кучайгандан-кучаяди. Барча шаҳарларда Кемет аҳолиси оғзидан эндиги келадиган халоскор ҳақидаги гаплар аримайди. Бу халоскор сенсан, Гармахис. Сенинг навбатинг келмоқда. Аломат ҳадемай, жуда тез кунларда юз кўрсатгай. Абидосга қайт, бизга маъбудлар раво кўрган сўнги сирларнинг тагига ет. Момақалди роқ бошланишига ишора берувчи билан юзма-юз бўл. У ишора берган заҳоти ишга туш, Хур Моҳ, – Кеметимиз учун ўч ол, римликлар ва юнонлардан мамлакатни халос эт ва қонун бўйича илоҳий ажодларингдан мерос бўлиб келаётган тахтга эгалик қил, фиръавнимиз бўл. Сен мана шундай олий қисмат учун ёруғ оламга келгансан, эй шаҳзода!

У Б О Б

Ушбуда Гармахис Хур Моҳнинг Абидосга қайтиши ҳақида; Осириснинг ўлими ва тирилишига бағишланган сирли мистария-маросимлари ҳақида; Исиданинг чорловларию Амонхатибнинг оқ фотиҳаси ҳақида ҳикоя қилинади.

Эртаси кун меҳрибон амаким Сепа билан кучоқлашиб хайрлашдим-да, Аноани тарк этдим. Сабрсизликдан юрагим тошиб кетмоқда эди – қани энди Абидосга тезроқ етиб ола қолсайдим. Йўлдаги кўрган-кечирганларимни миридан-сиригача тавсифлаб ўтирмайман, фақат шуни айтаманки, беш йилу бир ойдан бери бўлмаган жойимга омон-эсон етиб келдим, уни ташлаб чиққанимдаги она сути оғзидан кетмаган гўр болакай бўлиб эмас, олимлар бунёд этган фанларни сув қилиб ичган ва Мисрнинг маъбудлари бизга инъом этган қадимги ҳикматлари мағзини чаққан олий мартабали аллома бўлиб қайтиб келгандим. Ниҳоят, жонажон диёримни кўришга яна муяссар бўлдим, таниш чехраларни кўрдим, ҳолбуки, афсуслар бўлсин, кутганларимнинг кўпчилиги энди йўқ эди, уларнинг руҳлари Осирис салтанатига парвоз қилиб кетганди. Чор атрофда далалар ястаниб ётибди, менинг болалигим шу далаларда ўтган. Биз эҳромга яқинлашиб келдик, ана унинг миноралари, уларнинг дарвозаларидан бизни кутиб олгани коҳинлар чиқиб туришган экан, халқнинг бутун бир издиҳоми тўпланган эди. Энг олдинда кайвони Атуа турибди, беш йил давомида у деярли ўзгармаган эди. Беш йил муқаддам хосият белгиси деб орқамдан бир пой кавушини отган эди. Фақат йиллар чаккасига яна бир нечта ажин туширганди.

– Хур Моҳим, жоним болам! – деди у йиғлагудек бўлиб. – Ахийри қайтиб келдингми-а! Сени кутавериб кўзимиз тўрт бўлди! Шунақанги суқсурдай йигит бўлибсанки, туф-туф, кўз тегмасин! Нақ паҳлавоннинг ўзи бўлибсан! Ахир бир вақтлар энагалик қилгандим сенга, мен суюнмай ким суюнсин! Елкаларингни қара, савлатингни қара, кўрган сайин кўргинг келади. Аммо нега рангинг оппоқ, бу Анодаги коҳинлар сени роса овқатдан қисишган, ҳойнаҳой. Уларнинг “Маъбудларга тирик суяклар хуш ёқади”, деган нақларини унут. Ахир Искандарияда айтишади-ку, “Бўш қоқ тик турмайди, оч қорин яхши ўйлатмайди”, деб. Оҳ, маъбудларнинг марҳаматидан ўрги-

лай, бирданига ҳаммамизни бахтга кўмди-қўйди.

– Хуш келибсан ўз уйингга, болажоним, қадамларингга ҳасанот!
– шундай дея кайвони мени эшакдан тушар-тушмас маҳкам қучоқ-
лаб олди.

Бироқ мен уни ўзимдан нари итардим.

– Отам қанилар? Қанилар отажоним? – қичқириб дедим мен. –
Нега улар бу ерда йўқлар?

– Отангдан ташвишланма, суюкли неварам, – жавоб берди кай-
вони, – аъло ҳазратлари соғ-омонлар; улар сени ўз хонасида кутиб
ўтирибдилар. Кетдик ҳазратнинг қошларига. Оҳ, раҳмат ёғилган кун!
Яйра, Абидос!

Мен илгари таърифини келтирганим хосхона томон юриб кет-
дим, тўғрироғи, югуриб кетдим ва хонтахта ёнида ўтирган отам Амон-
хатибга кўзим тушди. У ўша шом чоғи сўнгги учрашувимиздаги ҳолатда
ўтирарди, аммо жуда қариб кетганди! Отамнинг яқинига бордим,
тиз чўкдим ва қўлидан ўпдим, у эса мени узоқ дуо қилди.

– Менга қара-чи, ўғлим, – деди у, – кекса кўзларим билан чеҳ-
рангни яхшилаб кўрай-да, фикрларингни ўқиб олай.

Мен унга бошимни кўтариб қарадим ва у мендан кўзини узмай,
узоқ тикилди.

– Ҳа, юрагинг қаърига кириб боролдим, – деди у охири, – фик-
рларинг беғубор, ақлинг ниҳоятда теран; сен умидларимни оқлай
оласан. Оҳ, бу йиллар ичида қанчалик ёлғизланиб қолганимни бил-
санг эди, аммо сени Анога жўнатиб, мен хато қилмабман. У ердаги
кўрган-кечирганларингдан сўзлаб бер. Хатларингга эса деярли ҳеч
нарса ёзмайсан, чунки сен ҳали бундай гаплардан тамоман беҳа-
барсан.

Шу тариқа мен ҳикоямни бошладим. Тун аллақачон чўкканига
қарамай, биз ҳамон суҳбатга тўймас эдик. Хайрлашув олдидан у айт-
дики, энди мен фақат худо суйган бандаларгагина насиб этадиган
сезиш сирларидан воқиф бўлишга тайёрланишим керак экан.

Буюк воқеага мен нақ уч ой тайёрландим, асрлардан бери ардоқла-
ниб келаётган урф-одатлар шуни талаб қиларди. Мен гўшт емасдим. Кун-
ларим зиёратгоҳларда кечар, Буюк Қурбонлиқ сирлари ва Марҳаматли
Она таъзиясини ўрганардим. Тунги ибодатлар чоғида мен меҳроб олди-
да тоат-ибодат бошлардим. Рухим Ягона Худо ҳузурига парвоз қилар ва
мен Англаб Бўлмас билан орамизда алоқа ўрнатилгандай ҳис қилар-
дим, Ер ва ундаги барча хурсандчиликлар бекорчи, ортиқча даҳмазалар
бўлиб кўрина бошлар эди. Энди мен одамлар орасида шуҳрат қозониш-
ни кўнглим тусамай қўйганди, юрагим, қанотларини кенг ёйиб олган
лочиндай бундай хоҳишдан баландларда парвоз қиларди. Извошчилар-
нинг қутқуларига қулоқ солмас эдим, дунё гўзаллиги эса мени ҳаяжонга
солмасди. Зеро, устимда тубсиз осмон гумбази ястанган, унда Тангри
чизган йўлдан абадий ва азалий юлдузлар ҳаракат қилиб, одамлар тақ-
дирини белгилар эди. Самода ўзларининг оловли тахтларида буюк илоҳ-
лар кўр тўкиб ўтирар, борлиқ фалаклар бўйлаб Қуёш аравасининг ғил-
дираб юришларини кузатар эдилар. Оҳ, ибодатчининг раҳмат соатлари!
Сизлар инъом этган бахт лаззатидан бир каррагина тотиб кўрган одам
бизлар хок ичида юкиниб юрган заминга қайтишни хоҳлармикан? Эй
манфур жисм¹, нечоғли ҳукмфармолик билан бизни тубсиз қаърга тор-
тиб кетмоқдасан! Озод руҳим Осирисга интилган чоғда нима учун би-
ратўла сендан ҳам халос бўлиб қўя қолмаган эдим-а!

¹ Вужуд тубанлиги – Қадимги Мисрда вужудга нисбатан руҳ аъло деб тушунар эдилар.

Уч ойлик синов учиб ўтмаган тақдирда ҳам ҳаш-паш дегунча ўтдикетди. Бутун Борлиқ Онаси билан чинакамига пайваст бўлиб кетадиган куним тобора яқинлашиб келарди. Ёрқин чехрангни кўришга қанчалар интиқман, о Исида, бу тилагим Тун ва Тонг билан учрашувидан-да ҳаяжонлироқ, ошиқ ўзининг гўзал қайлиғи фироғида куйганидан-да алангалироқ эди. Мана ҳозир ҳам, мен сенга хиёнат қилганимдан кейин, сен мендан ҳаддан ташқари узоқда бўлиб турганинга ҳам, эй илоҳа, қалбим сен томон интилмоқда ва биламанки, сен ҳамон ўша-ўшасан. Аммо менга сир пардасини кўтариш ва дунё яралгандан буён махфий сақланиб келаётган ҳикматли билимлар ҳақида ҳикоя қилиш ман этилган, шу боис ривоятимни давом этишимга ва ўша қутлуғ тонгдаги воқеаларни самимий тасвирлашимга руҳсат бер!

Буюк айём етти кун давом этди, зулмат ва жаҳолат тажассуми Сет яна Адолат Ҳукмдори Осирисни таъқиб этиб, охири уни хиёнаткорона ўлдиргани, Буюк Она Исиданинг эрига аза тутгани, Осириснинг ўгли отаси учун қасос олгани ва маъбудлар даврасида ўз ўрнини эгалловчи илоҳий гўдак Гор (Ҳур) туғилганда олам қанчалик шод-хуррам бўлганига бағишланган томошалар етти кун тингани йўқ. Томошалар қадимги қонун-қоидаларга қатъий риоя қилинган ҳолда уюштирилди. Муқаддас кўлда қайиқ сайли бўлди, қоҳинлар зиёратгоҳлар олдида ўзларини қамчи билан саваладилар, тунда кўчалардан маъбудларнинг тасвирларини кўтариб олиб ўтишди.

Ниҳоят, еттинчи куни, қуёш уфқ узра иниб тушганида эҳром ҳовлисига яна катта издиҳом жам бўлди ва хонандалар жўрликда Исиданинг қайғуси ва ёмонлик маъбудидан қандай ўч олингани ҳақида кўшиқ айта бошладилар. Кейин биз индамай дарвозадан чиқдик ва шаҳар кўчаларини айландик. Эҳром хизматкорлари оломон орасидан бизга йўл очиб борардилар, отам Амонхатиб олий қоҳин либосида ва кўлида чинор ёғочидан ясалган асо тутиб маросим олдида одимларди. Ундан ўн қадамча орқада мен борардим, бағишловни қабул қилишга тайёрланаётганларда бўлгани каби мен ҳам тоза сурп ридога чулғаниб олгандим; ундан кейин оқ қабо кийган, сопи узун ялов-байроқлар ва муборак тимсоллар тутган қоҳинлар изма-из келишарди. Бош қоҳинлар ортидан ёш қоҳинлар қадам ташлашарди, улар муборак кемани кўтариб олишганди; сўнгра хонандалар ва гўяндалар сафига навбат келарди, улардан кейин эса охири кўринмас мотам маросими олониши шаклда чўзилиб кетганди. Ҳаммалари қора либосда, чунки Осирис ўлган-да. Биз шаҳар кўчаларидан чурқ этмай юриб ўтдик ва эҳромга қайтиб келдик. Отам, олий қоҳин Амонхатиб миноралар оралигидаги ташқи дарвозадан ҳовлига кириб келганида овози ёқимли аёл муборак кўшиқни куйлаб кетди:

Осирисдан жудо бўлдик, ёронлар!
 Мотам тутинг энди сиз ҳам, маъбудлар!
 Кўкнинг фонуси ўчди,
 Оламни зулмат босди.
 Исида, маъбуда, йиғла, йиғлайвер
 Севикли ёринг жасади узра!
 Йиғланг сиз ҳам, Ой ва юлдузлар...

Куйловчининг майин овози бирдан тинди, бироқ улкан издиҳом дафн марсиясининг гамли сўзларини илиб кетди:

Қайғумизни айтайлик ибодат уйларида,
 Етти дарвозаси бор қадимий эҳромларда.
 Ёруғлик маъбуди – Осирис, уйғон!
 Сен зулматда ётсанг чекурмиз фиғон!
 Йўқлик оламидан биз томон қайтгил,
 Биз яна яшайлик умидвор, омон...

Жўрликда куйлаётган қайғули овоз ўчди-да, яна хонанда қизнинг овози янгради:

Дарвоза минорлари, сиз ҳам қайғуда,
 Шовуллаган ўрмон, дала қайғуда,
 Қайғудадир – ҳовуз ва кўллар.
 Йиғламоқда етти дарвоза,
 Йиғламоқда мангу деворлар.
 Самовий опа-сингил: Исида ва Нефтиданинг
 Ҳайкаллари йиғлар қайғуда...

Минглаб оломон яна гувиллаб ҳавони ларзага солди:

Қайғумизни айтайлик ибодат уйларида,
 Етти дарвозаси бор қадимий эҳромларда.
 Ёруғлик маъбуди – Осирис, уйғон!
 Сен зулматда ётсанг чекурмиз фиғон!
 Йўқлик оламидан биз томон қайтгил,
 Бизга яна келтир умид ва шодлик...

Сўнг яна ҳалиги қизнинг майин овози юракларни тўлқинлантириб юборди:

Осирисни йўқлаб Исида йиғлар:
 Садоқатли ёрим тарк этди мени,
 Аменти олами – совуқ ва зулмат –
 Ичра қолма, азизим, қайта қол энди.

Ра ёғдуси, сен,
 Зулмат деворларин парчалаб ташла.
 Сени излаб тоғларга бордим,
 Дарё, юлдузлардан сени изладим.
 Тугаса-да қувватим, тугамайди кўз ёшим.
 Тугади сабрим, қайта қол энди...

Қизнинг овози шўх янграб кетди:

Ана, қаранг, мўъжиза –
 Осирис жонланмоқда!
 Нут ўғлони, Осирис, сени кутар Исида –
 Вафодор, севикли ёринг.
 Тезроқ келу оғушига кир.
 Ўлинг Ҳур осмондан тушиб келмоқда,
 Ёвуз Сетни қатл этмоқ учун...

Биз илоҳий Ҳукмдор она рўпарасида бош эгиб, таъзим қилдик, унинг овози эса янада шодон янгради, бу шодон қўшиққа назарим-да қадимий ва қудратли деворлар ҳам жўр бўлди-ёв, уни тинглаётган

юраклар эса номаълум ҳаяжондан сув бўлиб оқди. Ниҳоят, ажойиб куй тинди ва ҳайҳотдай ҳовлига сукунат чўкди. Биз олдинга қараб юрдик ва хонанда қиз Уйғонган Осирис Қўшиғини, Умид қўшиғини, Тантана қўшиғини куйлай кетди:

Осирис, Исида, Хур, сизга шон-шараф,
Сиз келдингиз, ёмонлик қочди.
Энди ҳукм сурсин яхшилик.
Ҳукм сурсин Ҳақиқат ва нур!
Зулматдан бизни халос этди Хур!

Сўнгги хонишлар тинганда яна жўрликдаги қудратли овозлардан кулоқларимиз батанг бўлди.

Мана, жўрликдаги овозлар ҳам тинди, худди шу паллада, қуёшнинг сўнгги шуълалари ҳам уфқ ортига ўтиб, кўздан ғойиб бўлганда олий қоҳин маъбуд Осириснинг ҳайкалини қўлига олди-да, бутун эҳром ҳовлисини тўлдириб турган оломон олдида баланд кўтарди. Одамларнинг оғзидан азбаройи ҳаяжондан жон-жаҳди билан қичқириб айтилган сўзлар учиб чиқа бошлади: “Осирис! Осирис! Сен умидларимизга қайта ҳаёт бердинг!” Одамлар устидаги қора ридоларини шартта-шартта ечиб ташладилар ва ичдан кийилган байрамлик оппоқ кийимларида кўриндилар, сўнг барчалари маъбуд қаршисида эгилиб таъзим бажо келтирдилар ва шу билан байрам ўз ниҳоясига етди.

Аммо мен учун асосийси энди бошланарди — шу кун тунда олдимда махфий бағишлов турарди. Эҳром ҳовлисидан чиқиб, ғусл қилдим, энг нафис сурп либослар кийдим, эҳром зиёратгоҳларидан бирига кирдим ва қурбонлиқ садақаларини меҳробга қўйдим. Сўнг қўлларимни осмонга кўтардим ва дуолар ёрдамида бундай оғир синовга муносиб бардош бермоғим учун руҳимни кўтариш ва иродамни мустақамлашни Тангридан тилаб, муруқабага берилдим.

Сув куйгандек жим-жит эҳром ичида соатлар жуда имиллаб ўтарди, ниҳоят эшик очилди ва ичкарига отам — оппоқ ридо кийган бош қоҳин Амонхатиб ва у билан Исида қоҳини кириб келди. Отам уйланган,¹ шунинг учун ҳам Марҳаматли Катта Онанинг сирли байрамида иштирок этиш ҳуқуқига эга эмас эди.

Мен чўкка тушиб турган жойимдан турдим-да, итоаткорона отамнинг олдида бордим.

— Тайёрмисан? — савол берди қоҳин ва ўзи билан олиб келган шамдонни кўтарди, шам алангаси юзини ёритди. — Буюк маъбуда чеҳраси қаршисида намоён бўлиш учун тайёрмисан, эй, суюкли банда?

— Тайёрман, — шивирлаб дедим мен.

— Ҳаммасини яна бир марта яхшилаб ўйлаб кўр, — тантанавор оҳангда деди у. — Бу гоят муҳим қарор. Борди-ю, сен айтганинда маҳкам туриб олгудек бўлсанг, билиб қўй, шаҳзода Хур Моҳ, бугун тундаёқ жонинг тубан қобиғини тарк этади ва токи руҳ салтанатида бўладиган вақт ичида сен эҳромда жасад ҳолида ётасан. Ўлганидан кейин Аменти қозиларига рўбарў бўлганинда ва улар сенинг юрагингда — илоё марҳаматли Осирис бундай бўлишидан ўзи асрасин, — ёмонликни кўрсалар, сенинг аҳволингга вой, Хур Моҳ, зеро, ҳаёт нафаси бошқа ҳеч қачон баданингга қайтиб крмайди, исизиз ғойиб бўлади; вужудингнинг бошқа унсурлари ҳоли не кечишини, гарчи билсам-да, сенга очиқ айтишга ҳаққим йўқ². Шу боис қалбингга яна бир карра разм сол ва менга

¹ Қадимги Миср руҳонийларига уйланмаслик одати йўқ эди.

² Қадимги мисрликлар эътиқолига кўра, одам тўрт унсурдан иборат: жисм, унинг боқий оламдаги жўфти (Ка), жон (Би) ва унга илоҳий яратувчи пуфлаб киритган ҳаёт учқуни (Қав).

жавоб бер: фикрларинг тиниқми ва ёмонлик сояларидан холими? Абдий бўлган, Бор ва Доимо бўладиган ул маъбуда сени ўзига яқинлаштириши учун тайёрмисан? У, нимаики амр этмасин, қутлуғ хоҳиш-иродасини сўзсиз адо этишга тайёрмисан? Унинг амри билан фоний дунё аёллари ҳақидаги барча ҳаёлларни ўзингдан соқит қилишга тайёрмисан? Умрингнинг охиригача Унга хизмат қилишга, У сени ҳузурига, мангу ҳаёт салтанатига чақириб олгунга қадар Унинг шаън-шавкатини оширишга тайёрмисан?

— Тайёрман, — жавоб бердим мен. — Бошлаб бораверинг мени.

— Ундай бўлса, яхши, — деди қоҳин. — Мени маъзур тутасиз, олийжаноб Амонхатиб, энди биз у билан икковимиз борамиз.

— Оқ йўл, ўғлим, — деди отам, — маҳкам бўл ва сен аввал мунаввар руҳ салтанатида, сўнгра ёруғ оламда ер узра музаффар бўлгайсан. Дунёни бошқаришни чин дилдан истаган одам аввал ундан юксакка кўтарилиб олиши зарур. У ўзини Буюк Яратувчи билан яқин ҳис этмоғи лозим, зеро, фақат мана шу ҳиссиётгина унинг илоҳий сирлардан воқиф бўлишига имкон беради. Аммо эсингда бўлсин: маъбудлар гоят рашкчи бўладилар¹, уларнинг дунёни бошқариб турувчилардан иборат суукли зумраларига яқинлашмоқчи бўлган бандаларни хушнудлик билан қарши олмайдилар. Борди-ю, бу бандаларни тирикларнинг олдига, ерга қайтсалар, уларни янада қаттиқроқ қонунлар билан сўроқ қиладилар ва яна кескинроқ жазога мустаҳиқ қиладилар; борди-ю, бандалар ёмон, гуноҳ иш қилсалар, абадул-абад икки юзлари қора бўлади, борди-ю улар яхши, савоб иш қилсалар, халқлар ва мамлакатлар тарихи осмонида ҳамиша қуёшдай чарақлаб турадилар. Демак, шоҳ Ҳур Моҳим, юрагингни асло матонат тарк этмасин! Сен Тун осмони бўйлаб парвоз қилиб, сўнг фаровонликлар салтанатига дохил бўлганингда, эсингда бўлсин: саховат ила тақдир топган одам бошқаларни ҳам худди шундай қадрламоғи лозим. Энди эса, борди-ю, шунга азму-қарор қилган бўлсанг, дадил боравер, бу ёғига мен сенга ҳамроҳлик қила олмайман. Оқ йўл!

Отамнинг сўзлари юрагимни бамисоли оғир тошдай босиб тушди ва қизиғи шунда эдики, мен тирноқча ҳам тараддудланмадим! Бироқ самовий қудратли кучлар зумраси орасига боришни бор вужудим билан истаётгандим ва билардимки, юрагим ва фикрларим ёмонликдан мутлақо холи, тоза, мен ҳаққоний бўлган тилакнигина адо этишни орзу қилардим. Ёйнинг таранг ипини қанчалик куч билан тортиб турар эдим... йўқ, пайкон отилиши зарур!

— Кетдик! — дедим мен дадил. — Бошлаб боринг мени ўша жойга, эй доно қоҳин! Мен итоаткорлик ила ортингиздан борай.

Шундай қилиб, биз йўлга тушдик.

Давоми бор.

¹ Қадимги Миср динида маъбудларни севар ва улуглар эдилар.

Габриэле КЕЛЛЕР

Мен навқирон, дунё навқирон

Германия

ИБТИДО ВА ИНТИҲО

Куёшу ой, юлдузли осмон —
Миллиард йиллаб чайқалган уммон.
Гўдак қалби — шабнамдек тоза,
Ҳаёт номли сирли дарвоза.

Кулиб кутиб, йиғлаб кузатиб,
Гоҳ гул тутиб, гоҳ тошлар отиб.
Шундай яшар —
Ибтидодан интиҳо қадар.

ОҲАНРАБО

Оҳанрабо — тилсим тош,
Оташга жим қўйган бош,
Руҳим ила ўйнайсан.

Кўкрак — юрак қафаси,
Ернинг илиқ нафасин...
Туясан ё туймайсан.

Кўздан толган жолани —
Юракдаги нолани
Ёки кўзга илмайсан.

Сен юлдуздек парпираб,
Куёш каби ярқираб,
Кўз оласан — синмайсан.

Оллоҳдан келур нидо:
"Йўқдан бор бўлган дунё",
Руҳ шодланар жилмайсам.

Оҳанрабо — тилсим тош,
Менинг олов фариштам,
Сен қалбимни билмайсан...

ҚОРДЕК ОҚҚУШ КЕЛИБ

Қордек оққуш келиб — бир оққуш келиб,
Мени олиб учди боқий дунёга.
Атлас қанотлари шовуллаб кетди,
Тоғларнинг устидан учдик баландроқ,
Қанотларнинг ипак шивирларидан
Баногоҳ ўз исмим чиқди ёдимдан.

Пастликда лимиллаб оқарди дарё...
Ажаб... дарё тўла хушбўй қовунлар...
Тўлқинлар кафтига қўйиб бошини,
Гўё полизларнинг олтин тошлари
Оқиб чиқар эди дарё тубидан.

Шунда менинг қордан оқ — оппоқ қушим,
Атлас қанотлигим, ипак товушим
Пастликка шўнғиди, синдириб тунни,
Тўлқинлар бағрига ўзимни отиб,
Ундан тутиб олдим битта қовунни.

Бир илоҳий сувлар, гўзал томчилар
Ёмғирдек қуйилди устимга шу он.
Патлари шалаббо бир оққушсимон.
Ҳайратдан лол қотдим. Сокин ўлтириб,
Жаннат бўйларини жонимда туйиб,
Мен мириқиб едим сирли қовунни.
Ёнимда ҳис қилиб совуқ ўлимни...

Сўнг кўзимни очиб оқ тонгни кўрдим,
У атлас қанотли оққушим эди.
Бир нафас кўз юсам, қўрқинчли товуш:
— Барибир мен бир кун қайтаман, деди...
Ажабо, бу ёруғ кенг пешонамга
Неларни битибди тақдири азал.

Уриниб-суриниб яшаймиз мудом
Инсон боласи деб бўлсин мукамал,
Паймона тўлганда ойдек тўламиз,
Не ёзуғ борлигини шунда кўрамыз.

ҚУШЧА

Мен навқирон, дунё навқирон,
Куз фаслининг келмайин гали.
Боғимга бир қушча келарди
Олмалар фарқ пишган маҳали.

У қандайин қуш эди, ё Раб,
Чақмоқ эди зар қанотлари.
Боғлар бахтдан энтикар эди,
Гўзал ранглар — қуш баётлари.

Бизнинг жажжи, файзли гўшада
Узоқ-узоқ қолиб кетарди.
Мевалардан тўйиб ерди у,
Ўзи билан олиб кетарди.

Ўғлонларим қуш орзусида
Не тунларда бўлса-да соқчи.
Сочларини силаб, оғушлаб,
Уйқу эди гўзал пойлоқчи.

Аммо бир тун кенжатоӣ ўғлим
Қушни отди ўз камонидан.
Боғлар уввос тортиб юборди,
Томчилади қон армонидан.

Қора қонга бўялган эди
Сирли қушнинг нозик патлари.
Унда чил-чил синиб ётарди
Чақмоқ ёққан нур қанотлари.

Ёруғ олам жавоҳири ул!
Ўғлонлари қийқирди шодон.
Сўнг қуш излаб йўлга чиқдилар,
Топишолмай излашар ҳамон...

БОЛАЛАРИМГА

Ой ва юлдуз нурларидан
Кўйлакчалар тикдим сизга.
Шудринг ила ювдим уни,
Нурлар сепдим изингизга.

Бу кўйлаклар қайчи тигин,
Нина захрин сезмаганлар.
Унда ўсган меҳрим гулин
Жоҳил кўзлар эзмаганлар.

Кўйлакчалар чокларига
Томган меҳримнинг тотлари.
Бу кўйлаклар муҳаббатнинг
Гўзал олтин қанотлари.

ЛИМОНЗОР БОҒ

Тонг юлдузи менга кумуш ёнғоқлар берди...
Ҳар бирида бир қаср бор, қирқ олтин хона.

Сайр айладим, барча очиқ эшикка кирдим
Ва бирма-бир ёпиб чиқдим, бўлиб ҳайрона.

Барча ёпиқ эшикларни бирма-бир очдим,
Калитларим қолиб кетди лимонли боғда.

Заъфар рангли, ҳасрат тусли лимонзор боғда...
Калитларни сен топасан лимонзор боғдан...

ТУНГИ СЎҚМОҚ

Тунда ўрмонлардан ўтса йўловчи,
 Оч, разил бўрилар ғажиб ташлайди.
 Вужудин нимталаб, қилишиб улоқ,
 Қонини мириқиб ича бошлайди.
 Майсалар бўялиб кетади қонга...
 Бироқ эртасига қон оққан жойда
 Қип-қизил яйловлар яшнаб кетади.
 Йўловчи тип-тиниқ тоза қонини
 Поёнсиз заминга ташлаб кетади...

ЁШ ОНАГА

Сен бу бешик атрофидан қоч,
 Сеҳрланган ундаги оғоч,
 Боласини беласаки ким,
 Бу бешикда топади ўлим.

Сен бир бошқа бешик сотиб ол,
 Бўлсин тубо дарахти мисол.
 Ўсган бўлсин севги боғида,
 Муҳаббатнинг ўт қучоғида...

ЕТИМ ҚИЗ ТАБАРРУК БИБИСЕШАНБА ХОНАДОНИДА

Ўтлаб юрган жониворлар
 Қочиб қолдилар ғорга.
 Топаман, деб бўзладим,
 Бари кетди бекорга.

Излай-излай уларни,
 Умидимни узган чоқ,
 Бир уйга бориб қолдим,
 Унда ёнарди ўчоқ.

Фаришталар зикр айлаб
 Қўл очарди дуога.
 Унда гўзал бир аёл
 Шукр айларди Худога.

Кўзларига қаролмай,
 Тиздан кетди мадорим.
 — Эй Худо, ўзинг қўлла,
 Ўзингсан мададкорим.

Ўгай она зулмидан
 Ютдим лахта-лахта қон.
 Жаннат ўзинг экансан,
 Меҳрибоним онажон!

Овоз деди: Кўрқмагил,
Қисматинг бизга аён.
Артгил кўзинг ёшини,
Кўй йиғлама, болажон!

Биз сенга тутқазурмиз
Сабрнинг олтин тошин.
У синдирур жафони,
Фам кўрмагай ёш бошинг.

Оллоҳ сенга ёр бўлсин,
Манглайинг толедан оқ.
Фақат ўчиб қолмасин
Мен ёқиб кетган чироқ!

ОҚҚУШ МАЛИКА

Мени севмоқ учун, қул қилмоқ учун,
Ўзингга бўлсин деб, гўзал асира,
Оққуш қанотларим кесиб ташладинг,
Само саодатин унутсин дея.

Рўзғорнинг туби йўқ чоҳига отдинг,
Раво кўрдинг менга одам қисматин.
Дунё ташвишлари, нафс талвасаси,
Адоқсиз уқубат, ҳаёт ғалваси,
Қанотлар шитирин тингладим беун.

Сен қайга яширдинг пат либосимни,
Мен уни изладим бир умр маҳзун.
Тўрт фасл, ёзу қиш, беилож ва хун
Нурдан бино бўлган, тонгдайин маъсум.

Оҳ, уни топсайдим, топсайдим қани,
Учардим самога қалбимни очиб...
Сенинг дилхун, ишқсиз боғингдан қочиб,
Оққушлар тўдасин айлаб Ватаним...

*Олмон тилидан
Шарифа САЛИМОВА
таржималари*

Отажон ТОҒОН

Бегона

Роман

41

У руш аллақачон тамом бўлган, қиш бошланиши билан эски жойларига қайтиш ташвишини баҳорга қолдирган қўнғирларнинг барчаси ҳали-ҳануз орқаларига қайтишмаганди. Одаму ҳайвон нафаси тегмаган оғзи қулфлоглик кулбаю қора уйлар, оғилхонаю отхоналарнинг эшикларини ўргимчак уялари босиб кетган эди. Эгасиз, қаровсиз жойларнинг қуриган дарахтдай жонсиз кўриниши олдин ҳам обод бўлмаган қишлоқни кўзга янада хароба ҳолда кўрсатарди. Шу сабабли ҳам қишлоққа қоп кўтарган тижоратчими ёки бўйнига тўрва осган гадоё келиши ҳам қўнғирликларга, хусусан, бола-чақа учун катта бир воқеага, вақтларини шодон ўтказишга сабаб бўларди. Оёғи енгил болакайлар гадонинг орқасидан эргашиб, ўзлари ҳам гўё гадо бўлиб, эшикма-эшик юришдан эринишмайди. Гадо ёки тижоратчи кўча бошида кўриниши билан, бундан кўча охиридаги туркман ҳам дарров хабар топади.

Бу гал ҳам шундай бўлди. Эгамурод қўнғир Кўжуқ қишлоғидан қайтиб келмаса-да, фаранг тутқун учун табиб олиб келиши ҳақидаги хабар бутун қишлоққа тарқалиб улгурди. Шу сабабли Эгамурод уйининг пойлоқчилари кўпайди.

Қиш фаслининг ўртаси бўлишига қарамай, эрталаб исий бошлаган ҳаво пешинга яқин янада исиб кетди. Юрт ҳурмат қилган табибни эски кулбада кутиб олишни хоҳламаган уй эгалари ташқарига кигиз, гилам тўшаб, устига кўрпачалар тўшашди. Табиб энди ана шу ерда хастани кўриши керак.

Блоквил шу пайтгача эслаб қолган туркманча сўзларнинг барчасини дафтарга битиб, уларнинг маъноларини форс, француз, араб тилларидаги сўзлар билан қиёслаб ёзиб юрган эди. У француз тили билан туркман тили ўртасида маъноси ва айтилиши мос келадиган ўхшаш сўзларни учратмади. Лекин унинг хулосасига кўра, туркман тилида форс, араб тилларидаги сўзлар билан ўхшаш, маъноси яқин сўзлар кўп. Блоквил дафтарига «чаршак» (чоршоҳ), «аташгир» (оташгир) каби туркманча сўзларининг форсча «тўрт шох», «олов (ўт) тутмоқ» деган маъноларни англатишини белгилаб қўйган эди. Туркман ва форс тилларида ишлатилган умуммуштарак сўзларнинг кўплиги, шунингдек, Блоквил хотирасининг кучлилиги, тил билишга мойиллиги унинг сўзлаб билмасда, туркман тилидаги суҳбат нима ҳақида бораётганини дарҳол фаҳмлай олишига катта ёрдам берарди. Шу сабабли, Эгамурод ҳовлисига келиб, тўрт-беш одамнинг худди олдиндан маслаҳатлашиб олгандай «Қани,

Охири. Боши ўтган сонларда.

табиб келдими?» ёки «Асирни текширтириш учун бугун табиб олиб келасизми» деган сўзларнинг маъносига тушунди. «Табиб ҳозирча келгани йўқ», деган жавобни олган бу хил такалар қандай келган бўлсалар, ўшандай тезлик билан орқаларига қайтишарди.

Бироқ улкан гавдаси ва этдор юзига мос тулмаган, думалоқ доғдай, кичкина ошиққа монанд бурунга эга бўлган бир киши табибнинг ҳали келмаганини эшитса-да, тезда орқасига қайтишга шошилмади. У ёмон назар билан теварак-атрофни кўздан кечирди. Унинг диққат-эътиборини кўпроқ тортган жой — Блоквил яшаган кулба бўлди.

Блоквил офтобру жойга тўшалган кигиз устига бориб ўтиргандан кейин бу суллоҳ киши кулбанинг ичкарасини алоҳида текшириб чиқди, орқа томонга чўзилиб кетган марзага диққатини қаратди. Ҳар нарсага қараганини гўё билдирмасликка ҳаракат қилиб, тутқуннинг бўй-бастига ҳам ажабтовур кўз ташлаб олди...

«Кўжукнинг боғи» деб ном олган жойдан от миниб келган табиб аёл кексайган бўлишига қарамай, истараси иссиқ, оёғига маҳси кийиб олган, қўли енгил эмчи экан. Блоквил табиб аёлнинг санчган наштазининг оғриғини сезмади ҳам. Тутқуннинг «Чорвадор юрт табиби эски дард устига янгисини ҳам қўшиши мумкин», деган хавотири нотўғри бўлиб чиқди. Бибижамол табиб хастанинг чап қўлидаги наштар санчадиган жойини қандайдир бир гиёҳнинг ҳиди келиб турган суюқлик билан яхшилаб артди. Топ-тоза оппоқ матога ўраб келган наштазининг учини ҳам ўша суюқлик билан бир неча бор тозалади. Хуллас, у ўз билганича эҳтиёткорлик чораларининг барчасини бажарди. Тутқундан қон олиниб; наштар санчилган жой яхшилаб ўралди.

Кўжукли табиб орқасига қайтмоқчи бўлганида ҳам хаста ва унинг хўжайинлари кайфиятини кўтарадиган бирор сўз айтмади. Унинг фикрига кўра, қон олиш тутқуннинг кўзи оғриғига жуда самарали даво бермаслиги ҳам мумкин экан. Шу сабабли, икки кун ўтгач, беморнинг ўзини Кўжук қишлоғига олиб боришни ёки ўзи Кўнғир қишлоғига яна келиб кетиши зарурлигини билдирди.

Бибижамол табиб кетиш учун ўрнидан турганда Блоквил унга:

— Менинг сизга «минг бора ташаккур» дейишдан бошқа берадиган хизмат пулим йўқ. Сизни Яратганнинг ўзи паноҳида сақласин, опагон! — деди.

Оқморол айтилганларни туркманчага таржима қилар экан, табиб «опагон» деган сўзни эшитиб жилмайди.

— Менга ана шу олқишдан зиёд бойлик керак эмас, эй тангри бандаси. Сени ҳам, бизни ҳам Аллоҳ ўз паноҳида асрасин!

... Эртасига уйқудан туриб, кўзлари очилган тутқун кўзларининг кўриши олдингидан тузукроқ эканини сизди. У гўё бандиликдан озод бўлгандай қувонди. Аммо қувончи узоққа чўзилмади. Осмонда офтоб чарақлаб турса-да, пешинга яқин кўк юзини булут қоплагандай, яна ёруғ жаҳон қорая бошлади. Кўёш порлаб турар, осмонда ҳеч қандай булут кўринмай, ёруғ жаҳонни қоронғи қопламай турган пайтда бу нима гап? Хуллас, тутқуннинг кўзи кўриши ёмонлашгани аниқ бўлди.

Блоквил яна кулбадан чиқишга мажбур бўлди. Ёруғ олам ичига ўзини қанча урмасин, теварак-атроф аввалгисидан тиникроқ бўлмади. Кўзлари кўриши ёмонлашганига шунда у бутунлай ишонди.

Юсуфхон номидан уни қидириб келган тижоратчи пайдо бўлгандан буён Блоквил уй эгаларининг, хусусан, Эгамурод кўнғирнинг муносабати ўзига нисбатан яхшиланганлигини сизди. Теварак-атрофдаги аёллар, бола-чақа унга меҳр кўзи билан қарашар, имконлари бўлди дегунча унга мулойим сўз ташлаб ўтишарди. Доимо қовоғи солиқ

юрадиган Эгамуроднинг турқ-атвори ҳам очилгандай эди. Шу сабабли, ташқарида нималар биландир овора бўлиб юрган Аннабибини пайқаган Блоквил:

— Опа, Оқморол борми? — деб сўрарди тортинмай.

Асир соғ-саломат юрганида Аннабиби ҳар қандай сўроққа жавоб беришга эридан тортинарди. Бироқ ҳозир сўроқни эшитган заҳоти Оқморол турган уй эшиги олдида ҳозир бўлди.

— Оқморол, ташқарига чиқ! Сени тутинган эркак қариндошинг чақиряпти.

Оқморол ташқарига чиқиши билан бугун ҳеч қаерга иш билан кетмаган Эгамурод қўнғир ҳам сиртда пайдо бўлди.

Блоквил ўз ташвишлари билан уй эгаларини безовта қилганлиги учун оғабегидан кечирим сўради. Кейин ўзи йўлиққан хасталикнинг кўз оғриғидан бошқа касал бўлганида уларни мутлақо безовта қилмаган бўлишини айтиб, ҳозирги аҳволини Эгамуродга баён қилди.

— Агар оғабек табибни бу ерга олиб келишга қийналса, мени у яшаётган қишлоққа олиб борсинлар. Мен от орқасидан пиёда юриб боришга ҳам розиман. Мен ўз аҳволимни биламан. Кўзимнинг кўриши ёмон, тезроқ чораси кўрилмаса, кейин кеч бўлади...

Эгамурод бугун ҳам отга миниб Қўжуқ боғига боришга ҳаваси йўқ эди. Қўнғирдан Қўжуққача икки фарсаҳ чамаси йўл юриш, орқага қайтиш, кейин яна табибни уйига элтиб келиш лозим. Бироқ Эгамуроднинг одамийлик туйғуси такаббурлик туйғусидан устун келди. У бир оғиз сўз демай, отхона томонга юриб кетди.

Блоквил Оқморолга миннатдорчилик билдирди.

42

... Туркманлар менга кишимши, қант, шифобахш сув ва тарёк аралаштирилиб ишланган дорини кўзимга босишни маслаҳат беришди.

Жорж Блоквил хотираларидан

Эгамурод пешин вақтидан анча ўтиб Қўжуқ боғидан қайтиб келди. У кетганида ёлғиз от билан кетган бўлса, орқага икки отлик бўлиб қайтди. Эгамурод минган отнинг ортида ўн-ўн икки яшар ўғил бола ҳам мингашиб олганди. У табибнинг набираси эди.

Отдан тушган табиб вақт кетказишни истамай, ўз ишига киришди. У аввало Эгамуроднинг аёлига ўчоққа ўт ёқиб, қозон ичини сувга тўлдириб қайнатишни буюрди. Аннабиби дарҳол ўт ёқди. Оқморол эса ўз уйдан кичикроқ қозон олиб келди. Бибижамол табиб хуржундан турли-туман матолардан тикилган ва ичига малҳамлар солинган халтачаларни чиқара бошлади.

Шу пайт антиқа томошага шошилгандай, теварак-атрофда тўрт-бешта аёл пайдо бўлди. Уларнинг орқасидан аёллардан ҳам ўта қизиқувчан бир гуруҳ болалар осмондан тушгандай чуғур-чуғурлашиб келишди.

Кечаги офтобрўя жойда тўшалган кигиз устида қовушмаган ҳолда чордона қуриб ўтирган Блоквил текин томошабинларнинг атрофда уймалашиб-ўралашиб юрганини хоҳламаётгандай бўлса-да, бироқ уларга қарши бирор нарса дея олмади.

Тутқуннинг хаёлидагини уққандай, Оқморол:

— Нима бало, одам кўрмаганмисизлар? Боринглар, ўз уйларингиз олдида ўйнанг! — деб, болаларни хаста ўтирган жойдан узоқлаштирди.

Аслида болаларга айтилган бу танбеҳ катталарга ҳам қаратилганди. Болалар орқага қайтишса-да, полиздаги қўриқчидай узун лачакли аёллар ушбу сўзни эшитмагандай жойларидан қимирлашмади. Улар хастанинг нақ ёнбошидаги кигизда ўтирмасалар-да, икки қадам нарироққа бориб ўтиришди.

Ўзининг табиблик ишлари билан банд бўлган кампир аёлларнинг саломига алик олса-да, уларнинг бемақсад ўтирганларини истамагандай, соғлиқ-омонлик сўрашмасдан ишга киришиб кетди.

Табибнинг бу сафарги қиладиган давосини олдиндан билишни хоҳлаган тутқуннинг сабр-тоқати тугаб борарди. У ғирт саводсиз табибларнинг қўлидан бирор иш келишига ҳеч қачон ишонмасди. Уларнинг чиққан суякни ўз ўрнига солиши, синган-эзилган жойларни усталик билан даволаганини фаранг тутқун эшитган, бироқ кўз сингари нозик бир аъзони даволай олишларига иккиланиб ўтирарди. Оғабегни Эгамурод айтгандай: «Қош кўямиз деб, кўзни кўр қилмайлик!» деган нарса юз берса-я?! У вақтда, атрофни чала-чулпа бўлса-да кўриб турган кўзларидан ажралиши — ўлим дегани-ку!

Ўчоқ бошида ўзларига топширилган ишларни қойилмақом бажарган Аннабиби билан Оқморол ҳам яқин келиб, табибнинг навбатдаги кўрсатмасини кутиб туришди. Табиб кампир:

— Бу бечорага кечаги қон олганимиздан кейин новвот суви берилдимикан? — деб, Аннабибига қаради.

— Ҳозирги қаҳатчиликда новвотни қаердан оламин, опагон! — Аннабиби кинояомуз жилмайди. — Новвот топсак, ўзимиз ҳам жон-жон деб ер эдик шу паллада.

Жавоб табибга маъқул бўлмади. У Аннабибига хўмрайиб қия қаради. — Топилса-ку ўзимиз ҳам еймиз, бироқ хаста билан соғнинг тафовути кўп-да, бой келин! Ўзимиз новвотни қаҳатчилик ўтгандан кейин есак ҳам бўлаверади. Лекин хастага ўз вақтида бериш керак.

— Табиб опа нима қилмоқчи бўляпти? — Блоквил Оқморолдан ялинчоқ оҳангда сўради. — Агар сир бўлмаса, олдиндан айтиб, мени хотиржам қилсалар яхши бўларди.

Бибижамол табибнинг чеҳрасида табассум зоҳир бўлди ва фаранг тутқуннинг олдида турган очиқ халтачаларга қўлини узатиб деди:

— Ана, барча малҳам тайёрлайдиган дориларим шу ерда турибди. Очиқ турган нарсада сир бўлмайди, тойчоқ! Аллоҳга шукур, кўзларинг ҳали оқ-қорани пайқаяпти. Иншоолоҳ, яхши ҳам бўлиб кетади!

Кейин яна Блоквилга қаради-да:

— Бу — кишмиш, булар эса — қант билан тоғ суви. Манави эса озгина қорадори. Қўрқма, Бибижамол табибда ёмон нарса бўлмайди. Манов кишмиш илиқ сувда ювилиб, тоза жойга ёйилгач, устига оппоқ доқа ташлаб қуритилган. Унинг устига пашша, чивин, ари каби ҳашаротлар қўнган эмас. Бу кишмиш — Қўжуқ отамиз боғининг юртга машҳур узумининг қуритилгани. Бундай кишмиш ҳеч қаерда йўқ. Ҳозир шуларнинг ҳаммасини қайнатамиз. Олов деган нарса барча зарарли кушандаларга қирон келтиради. Сен, Оқморол қизим, шундай деб бунга тушунтир, хўпми? Ҳеч безовта бўлмасин. Унга кўз керак бўлса, Бибижамол табибга обрў керак!.. Менинг қўлларим эмас, Биби Фотима онамизнинг қўллари, қани, бошладик! Бисмиллоҳир роҳманир роҳим!..

Кейин табиб халталардаги нарсалардан керагича олиб-олиб, оппоқ матонинг устида аралаштирди. Энди улар қуюқ ҳолга келгунча қайнатилиши лозим эди.

Табиб кутган қуюқ малҳам тайёр бўлгунча анча вақт ўтди. Ўзаро

келишиб олингандай, ҳеч кимдан садо чиқмади. Бу ҳолат ўта қизиқувчан Блоквилни сўзлашга мажбур қилди:

— Сизнинг ушбу малҳамингиз билан шу пайтгача менга ўхшаш носоғ тузалганми, опа?

— Аллоҳ шифо беради, мен яратган эгамнинг кароматини олдиндан сезадиган авлиё эмасман, хон ўғил! — деб, халтачаларни тартибга келтираётган табиб тутқуннинг юзига қарамай гапирди. — Бироқ ана шу малҳамлар Аллоҳ бандаларига фойдаси тегмаганида эди, табиблар бу нарсаларни олтин-қумушдай авайлаб, ўзлари билан кўтариб юрмасдилар.

Табибнинг жавобидан қониқиш ҳосил қилган бўлса-да, Блоквилнинг юрагидаги ташвиш ҳовури пасаймади. Аксинча, даволаш вақти яқинлашган сайин беҳузур бўла бошлади. Ҳозир у теварагидаги одамларни чала-чулпа бўлса-да, кўриб турибди. Табиб аёлнинг ўз ишини пишиқ-пухта билишини ҳаракатларидан сезиб турар ҳамда уни барча кўриб турарди.

Қайнатилган малҳамни табибнинг олдига келтиришди. Малҳам бир оз совуғач, Бибижамол табиб уни икки дона думалоқ кўринишли шаклга келтирди. Кейин аёлларнинг бирини ёрдамга чақирди. Кўмакка Оқморол келди.

Оқморолнинг қўли яланғоч бўйнига текканда Блоквил унинг бармоқлари қалтираётганини сездди. Эркак кишининг танасига танаси теккан ёш соҳибжамолнинг ҳам баданида титроқ пайдо бўлди. У ўзини йўқотиб қўйди. Кўлини асирнинг бўйнига олиб борар, яна тезда орқага оларди.

— Маҳкамроқ тутсанг-чи, она қизим! — деб, табиб кампир Оқморолнинг қўлини ўз қўли билан қаттиқ босди. — Нима бўлди сенга, бўшашиб қолдинг? Қаттиқроқ ушла унинг бошини!

Ёш заифанинг кафтидаги ҳарорат тутқунга ҳам ажиб таъсир этди. Бир зум ҳушини йўқотгандай ҳам бўлди. Бироқ Блоквил ҳеч нарсани сездирмай, дарҳол ўзини қўлга олди. Нозик, мулойим кафтдан ўз танасига ўтган ёқимли ҳароратни у узоқ вақтларгача унутмай эсда сақлаб қолди.

Табиб тутқунга иккала кўзини катта очишни буюрди. Истаги амалга ошгач, унинг товуши мулойим жаранглади:

— Бисмиллоҳир роҳманир роҳим! Одам одамнинг тафтини олади! Инсон инсонга сабаб бўлади! Бу — Бибижамол элти Дурди Худойназар келинининг қўли эмас, илоҳи Ҳазрати Луқмон ҳакимнинг қўли! Ё Аллоҳ, ўзинг мададкор бўлғайсан! Ё Ҳазрати Луқмон! Биби Фотима!

Тутқуннинг катта-катта очилган кўз гавҳарлари устига малҳамлар илиққина бўлиб ёпишди. Малҳам устидан пахта қўйилиб, оппоқ дока билан боғланди. Доканинг устидан иссиқ рўмол ўралди.

— Ўрнига олиб бориб ётқизинглар!

Шу дамда чақириқни кутиб тургандай Эгамурод пайдо бўлди. У асирнинг қўлларидан маҳкам ушлаб, фарангни ўрнидан турғазди.

Бибижамол элти Дурди Худойназар келини сўнгги маслаҳатини берди.

— Кўзлари бир оз оғрийди. Оғриғига чидасин. Кўзларидан шовуллаб ёш оқади. Қанча оқса-да, боғланган рўмолларни белгиланган вақтгача ечмасин!..

Барча кўрсатмалар табибнинг айтганидай бўлди. Кулбасига етиб боргач, Блоквилнинг қовоқлари ачиша бошлади, бирмунча вақт ўтгандан кейин кўзидан шовуллаб ёш кела бошлади. У барча оғриқларга сабр-тоқат билан чидади.

Блоквил узун тунни тикка туриб ўтказди. У вақтнинг кундузлигини ҳам, қора тунлигини ҳам пайқамасди. Унинг учун вақтнинг барча кундузлари қоронғи тунга айланган эди. У фақатгина тахмин қиларди. Шунинг учун ҳам кулбанинг ичида кимнингдир пайдо бўлганини сезганда, ҳали ҳам тонг отмаган бўлса керак, деб ўйлади.

— Жорж, уйғондингизми? — деган таниш овоз эшитилди.

— Ухлай олмадим. Фақат ёнбошлаб ётдим.

Келган Оқморол экан. Унинг кўлида катта коса бор эди.

— Мен Сизга новвот суви олиб келдим, Жорж.

— Менга ҳеч нима керак эмас, Оқморол, — деди Блоквил одоб билан. — Мен тутқунликка ҳам, қийинчиликка ҳам чидайман. Фақат кўзим яхши бўлиб кетса бўлгани. Ҳамма орзу-умидим шунда.

— Кўзингиз очилиши учун ҳам новвотли сув ичишингиз керак. Табиб хола шунга қатъий тайинлаб кетди, ахир.

Ўзига томон узатилган катта косани пайпаслаб топганида, фарангнинг бармоқлари Оқморолнинг билагига тегди. Бу ҳолат кўз очиб-юмгунча вақт ичида рўй берган бўлса-да, асирнинг совқотган бармоқлари бир зумда исиб кетгандай бўлди.

— Ёмон кунлар ичида ҳам бахтли лаҳзалар бўлар экан-да!

Тутқун бу сўзларни новвотли сув ҳақида айтдимиз ёки ўзи ҳақидами, аниқ фаҳмлай олмаган Оқморол пичирлади:

— Тезроқ ичинг. Мен косани олиб, орқага тез қайтишим керак, Жорж!

Катта коса лиммо-лим қилиб тўлдирилган новвотли сув Блоквилнинг баданига ёқимли, ҳузурбахш ҳисларни ёйиб юборди.

43

Кўжуқли табибнинг белгилаб қўйган вақти келганда Блоквилнинг кўзидаги рўмол ва докаларни ечиб олишди. Улар олинган вақтда асирнинг кўриш ҳолати жуда ҳам мақтарли эмасди. Бироқ аста-секинлик билан ёруғ олам кўзлари олдида равшанлаша бошлади. Пешинга яқин тутқуннинг кўриши аввалгидай бўлмаса-да, анча яхшиланди.

Бундан қувонган фаранг йигит ўзини янгидан туғилгандай ҳис қила бошлади. У ёруғ оламини қайта кўраётганига суюниб, бандилигини ҳам, ўтиб кетган қора кунларини ҳам эсидан чиқарди. Албатта, бу ҳолат ўткинчи лаҳзалар эди.

Бир ҳафтача вақт ўтгач, Блоквил бутун умри давомида Кўжуқ боғидан келган Бибижамол табибни эслаб юрадиган даражага етди — кўзи мутлақо оғриқлардан холи бўлиб, кўриши ҳам аввалги ҳолатига қайтди. Кўзи билан боғлиқ хавф орқага чекингач, эски дарди — озодликка чиқиш истаги яна унга тинчлик бермай қўйди.

Бир куни пешинга яқин Эгамуроднинг ҳовлисида иккита аёл пайдо бўлди. Уларнинг иккаласи ҳам ўрта ёшлар атрофида эди. Ташқи кўринишидан, белларига маҳкам боғланган белбоғларидан, уларнинг жуда узоқлардан келганлиги аён эди. Блоквил бу аёлларнинг ўзини излаб келганлигини мутлақо ҳаёлига келтирмаган эди. Аксинча, у уруш ташвишларидан халос бўлган хотин-қизлар эндиликда қариндош-уруғлариникига меҳмондорчиликка бора бошлабди-да, деб ўйлади. Шунингдек, баҳор ташвишлари ҳам олдинда бўлгач, ҳозирги иш кам вақтда такаларнинг қишлоқма-қишлоқ меҳмон бўлиб юришларига имконият туғилган эди.

Аннабиби ташқарига чиқиб, улар билан омонлашгач, қўшни уйдан Оқморолни ҳам чақирди. Оқморолни доимо фаранг билан гаплашмоқчи

бўлганда тилмочликка чақирар эдилар.

Бир пайт Оқморолнинг орқасидан эргашиб икки аёл ҳам кулба томон кела бошлашди. Ана шундан кейингина Блоквил бу аёллар ўзи билан боғлиқ бир ташвиш билан келганини тахмин қилди. Аммо бу аёлларга ўзининг нима учун керак бўлиб қолганлигини тушунолмади. Устига устак, аёлларнинг орқасидан қараб қолган Аннабиби нима учундир маънодор кулимсираб турди. Унинг сирли жилмайгани ҳам тутқун учун тушунарсиз эди. Кулба эшигига яқинлашиб келган Оқморол ҳам жилмайишга мойил кўринди. Хуллас, ҳаракатларнинг барчаси Блоквил учун ҳам кулгили, ҳам сирли бўлиб қолаверди.

Келган аёллар асирга салом беришди-да, кулбанинг ташқари тарафида ўтиришди.

Оқморол меҳмонларнинг нима мақсадда келганини баён қилди. Хабарни эшитган Блоквил Эгамуроднинг аёли нима учун жилмайганининг маъносига энди тушунди. Гапнинг тагига етгач, тутқуннинг ўзи ҳам хоҳолаб кулиб юборганини сезмай қолди.

Аёллар Блоквилни азайимхон, жоду билан дуо қилувчи мулла деб билиб, ундан кўмак истаб келишган экан.

Тушунмовчиликлар бир оз сусайгач, Блоквил деди:

— Менинг жодуга ҳеч ҳам боғлиқ эмаслигимни ҳақида опаларга тушунтиринг, Оқморол. Мен бу нарсалар билан ҳеч қачон машгул бўлмаганман ва бунга ишонмайман ҳам.

Оқморол тутқуннинг сўзини тушунтирганида келган аёлларнинг бири:

— Кўли ва тилидан келадиган ёрдамни тангри бандаларига бахш этса, савоб бўлишини сен ҳам унга тушунтиргин, асал қиз! — деб, худди Оқморолдан гина қилгандай бир четга қараб гапирди.

Оқморол ҳали айтилганларни таржима қилиб улгурмасдан, иккинчи аёл ҳам:

— Сен, асал қиз, унга айт. Ўзининг азайимхонлигини яширмай қўя қолсин, — деди. — Биз унинг дуохон, жодугўй эканлигини аниқ билиб келдик. Бу фаранг мулланинг ҳақиқий азайимхонлигини Хонўтган бозорида ҳозир ҳамма гапираётибди. Одамлар билади, бўлмаса у оғизга, тилга тушмасди.

Блоквил яна кулиб юборди.

— Мен ҳатто мусулмон ҳам эмасман-ку, опалар. Католикман. Шуни яхши тушунинглар, ахир!

Аёлларнинг иккаласи ҳам норози оҳангда бошларини чайқашди. Ҳатто уларнинг бири ўзининг жуда билагонлигини ҳам яширмай, яна гапира бошлади:

— Азайимхон фақат бизларда эмас, шиаларда ҳам учрайди, асал қиз. Биз буни ҳам биламиз.

— Шиалар ҳам Сизга ўхшаб мусулмон, опа! — Блоквил тушунтирмоқчи бўлди. — Шиалар ҳам сизлардай. Лекин шиалар Ҳазрати Алининг йўлини маъқуллашади. Туркманлар эса сунний Муҳаммадни ўзларининг пайғамбари билиб, уни улуғлайдилар.

— Жон сингилжон, сен унга айт, ахир. Бизнинг зоримиз бор, зўримиз йўқ. Бизлар ҳамма воқеадан хабардоримиз. Яширишга ҳаракат қилманглар. Бир бола дарёга фарқ бўлгач, уни ярим кундан сўнг сувдан топишибди. Деярли ўлган болани мана шу фаранг ўзига келтирибди. Шуни ҳам эшитдик йўлда. Бўлганми шундай воқеа, бўлган экан, ана... Келаётганимизда фаранг мулла ҳақида сўрасак, «У ўзининг сўқир бўлаёзган кўзларини дуолаб, фол очиб, тузатди» деб айтганлар ҳам бўлди. Ҳар бир нарсанинг бўлиши, аввало, Аллоҳдан. Бироқ фарангнинг

ҳам бизга раҳми келсин! Шунинг яхшилаб тушунтир, жон сингилжон! Илоҳим сени ёмон кўзлардан сақласин, ҳеч қачон дард кўрмагин! Бизнинг бахтимизга бунинг тилини тушунадиган сен бор экансан. Бирорта сўзимизни қолдирмасдан унга айт, қизим...

Оқморол уларнинг истакларини бажарди, бирорта сўзни ўзгартирмасдан тутқунга етказгач, ҳамма фарангнинг жавобини кута бошлади.

— Мен энди нима қилишим керак шунда? — деб, ўз навбатида Блоквил тилмочлик қилиб турган қизга савол берди.

Оқморол жим турди. Бу жимликдан ўзича маъно чиқарган аёл шошилди.

— Нима деяпти, қизим?

Аёлларнинг умидини пучга чиқаришни хоҳламаган Оқморол ёлғон сўз ишлатди.

— Ўйлаб кўришим керак, деяпти.

Ҳалигина йиғлаб турган аёлнинг юзи ёришиб кетди.

— Ана, кўрдингми? Ўйлансин, асал қизим, яхшилаб ўйлансин. Эртагача ўйланса ҳам биз ташқарида унинг жавобини кутиб туришга розимиз. Аннамуроджоним ухлалмаяпти, ахир!

Блоквил меҳмон аёлларнинг ўзларига маъқул жавоб олишларга қатъий бел боғлаганларига кўзи етгач, узоқ вақт ўйга толди. У мусулмон дуохонлари, мулаларининг беморларга, ўзларига ишонган одамларга қилган таъсирлари тўғрисида кўп китоб ўқиган, кўп нарсаларни эшитган ҳам эди.

Аёллар жўнаб кетишгач, кўп вақт ўтмай, қудуқдан сув олишга келадиган асир қожор кўринди. Сувга келган инсоннинг қўлида кўза ёки сувқовоқ бўларди. Асир қожор эса узун қўлларини силкитганча, идишсиз келганди.

Қожор кулбанинг эшиги олдига келиб тўхтади-да, салом-аликни ҳам эсидан чиқариб Блоквилга:

— Оғабек! — деди ҳовлиқиб. — Мен ўз қулоғим билан эшитган бир хабаримни сенга айтиш учун келдим. Шу кеча сени ўғирлашмоқчи, эшитдингми? Эҳтиёт бўл, оғабек!

Бу хабар нохуш бўлса-да, унинг моҳияти миясига яхши етмагани учун Блоквилга чивин чаққанчалиқ ҳам таъсир этмади.

— Ўғирлашмоқчи деддингми?! Ўғирлаб, нима, мен катта бир олтин ёмбисимидим?

— Ҳа, ўғирлашмоқчи. Менга бунинг Кўкча қишлоғидан бизнинг хўжайин уйдан сомон олиб кетишга келган ҳамшаҳарим айтди.

— Мен ҳам сенинг каби оддий тутқунман. Биз кимга ҳам керак эканмиз? Агар бизни ўғирлашса, озод қилиш учун ўғирлашмайди, албатта.

— Унга баҳо бериш менинг ишим эмас, оғабек. Менинг бурчим шу хабарни сенга айтиш эди. Бирор фойдаси бўлмаса, тутқунни ўғирлаб, уни бекорга олиб қочишмаса керак? Сени сотиб олиш учун Эрон подшоши ваъда берганини барча бандилар билади. Уни туркманлар ҳам билишади. Менинг вазифам шунини айтиш эди!

Ана шу хабарларни айта-сола эроний асир хайрлашмасдан орқасига қайтди. У Оқморол яшаётган уйнинг орқасидан ўтиб кўздан ғойиб бўлгач, Блоквил сал ўзига келди. Тутқун олиб келган хабар, айниқса, шоҳ Насриддин берган ваъда ҳақидаги сўзлар унинг умидини янгидан жунбушга келтирди.

Блоквил ҳаяжонлана бошлади, ўзи тўғрисида эл-юрт орасига тарқалган асоссиз гап-сўзлар ҳақида ўйлай бошлади. Эгамурод уч-тўрт

кун олдин ўз тутқуни учун аввал белгилаган баҳо устига яна бир неча минг туман пул қўшадиган бўлибди, деган хабарнинг моҳияти ҳам ҳозиргина унинг онгига бориб етди. Бир тутқуннинг қўл-оёғини боғлаб, бошқа қишлоққа олиб қочиб, тўрт минг туман баҳо қўядиган туркманда қандай инсоф бўлсин?!

Блоквилнинг бошида яна қулфурушлар яшайдиган Бухоро, Хива деган шаҳарларнинг ҳам номи айлана бошлади. Катта пул ишлаш мақсадлари амалга ошмаса, ўғрилар оёқ изларини йўқотиш учун тутқунни баланд янтоқ ғарами устига ташлаб, тагидан олов ёқиб кетишдан ҳам тоймайди.

Ана шундай хавфлар ҳақида ўйланган Блоквил сапчиб ўрнидан турди-да, тўғри Оқморолнинг қора уйига қараб йўл солди. У қанчалик тез юрмасин, уй остонасига етганда тўхтади ва Муҳаммадаваз полвонга овоз берди. Жавоб бўлмагач, фаранг Оқморолнинг номини айтиб, чақира бошлади:

— Оқморол! Ман Жорж ҳастам. Хоҳеш микўнам, аз хона бирун бийойид, баройэ шўмо хабари дорам!¹

Эшик орқасидан совуқ ўтмаслик учун осиб қўйилган гиламчанинг сурилган овози эшитилди. Сўнгра эшик очилиб, қизнинг оппоқ юзи кўринди.

— Чэ хабар? Гуш микўнам. Бегуйид!²

Блоквил эшитганларини айтганида ҳанг-манг бўлган Оқморол, гўё айтилган хавф худди ҳозирнинг ўзида рўй берадигандай ёқасини тутди.

— Буни сизга ким айтди?

— Таниш қожор атайин келиб, айтиб кетди.

— Буни дарҳол Эгамурод оғамга айтишимиз керак!

— Сиз айтмасангиз мен яхши тушунтира олмайман деб, бу ёққа бостириб келавердим. Кечиринг мени!

Сингласининг асирни орқасига эргаштириб уй олдида пайдо бўлиши оғанинг жаҳлини чиқарди. Иккаласининг бирга юришини ёқтирмади. Эгамуроднинг овози бошқачароқ чиқди.

— Бу қанақа юриш?! Бир-бирингизнинг изингизга тиркашиб келишингизни қандай тушуниш мумкин?

— Бугун тунда Жоржни ўғирлашар эмиш, Эгамурод оға!

Хабар ҳайратланарли бўлса-да, Эгамурод ўзини йўқотмади.

— Буни сенга ким айтди?

Оқморол жавоб бериш ўрнига, тутқунга қаради.

Агар тўғрисини айтса, хабар келтирган асирнинг калтакланиши мумкинлигини тахмин қилган Блоквил ҳақиқатни айтишни истамади.

— Кимдан эшитганим муҳим эмас, хабар муҳим, оғабек!

— Бу гапинг ҳам тўғри, фаранг мулла! Ҳа-а, шу гап олдин ҳам менинг қулоғимга чалинганди, демак, бу чинга айланибди-да! — деб, Эгамурод бўйнининг орқасини қашиди. — Шунчаки гап-сўз деб ўйлагандим...

Эгамурод уйига кириб кетди. Кўп вақт ўтмай қўлида тўппонча билан қайтиб чиқди.

Қўш оғиз фаранги тўппончанинг ўзиники эканлигини билган Блоквилнинг кўзлари чақнаб кетди.

Эгамурод яроғни асирга узатди.

— Бу сенда турсин!

Ўзининг тўппончасини зўр қизиқиш билан синчиклаб текшириб

¹ Оқморол, мен Жоржман. Илтимос, ташқарига чиқинг. Сизга айтадиган хабарим бор. (Форсча.)

² Қанақа хабар? Гапиринг, қулоғим сизда! (Форсча.)

чиққан асир унинг оғзига, дастасига қаради. Тепкисини орқасига қайтариб кўрди. Кейин:

— Ўқсиз тўппончадан яхши калтак фойдали, оғабек! — деди.

— Шунақа деб ўйлайсанми? — Эгамурод илжайди. — Ўғри халқининг кўрқадиган нарсаси яроғ билан кўздир. Ўзинг биласан, кўзнинг ҳам ўки йўқ. Таёқдан ҳайвон кўрқади. Эндиликда, Худога шукур, иккала кўзинг ҳам соғ.

Оғабекнинг кўзни тилга олиши билан қилган яхшилигини эслатяпти шекилли, деб ўйлаган тутқун:

— Кўзим учун мен сиздан кўп миннатдорман, оғабек! — деди. — Агар сизнинг ёрдамингиз бўлмаса, бу вақтгача мен, балки, кўр бўлиб қолган бўлардим.

Миннатдорчиликни эшитиб хурсанд бўлган Эгамурод Оқморолга топшириқ берди.

— Сен унга айт, тўппонча ўқсиз бўлса-да, ёнида турсин. Туркманларда «Ўғрининг тоши бўш» деган гап бор. «Одам ботир бўлса-да, у ўғриликка чиқса, кўрқоқроқ бўлади» дегин. «Кўрқоққа ҳамма нарса қўша кўринади» деб айт.

— Ўғрилар келса, мен уларга нима дейишим керак? Ўқсиз тўппонча билан нима деб ўзимни ҳимоя қиламан?

— Тўппончани ўғрига тўғрилайсан-да, «ҳозир отаман!» деб қичқираверасан. Ўғрининг яна кўрқадиган нарсаси — шовқин-сурондир.

Блоквил кулбасига етгунча «ҳозир отаман!» деган сўзни такрорлаб борди. Кейин уни дафтарига ёзиб, французча таржимасини ёнига қўшиб қўйди...

Кудуққа тушиб кетган болакайнинг отасидан совға сифатида олган силкма телпакни бошига кийиб, эски кўрпага ўраниб олган тутқун миясидаги алғов-далғов фикрлар оғушида сира ухлай олмади. Бу шароитда у эрталабгача ҳам ухлай олмаслиги тайин.

Ташқари жимжит эди.

Кечалари нон-чойдан сўнг туркманлар одатга кўра бир-бирларининг уйига йиғилсалар, уйларига кетиш учун ўринларидан турганда, «уйкута ётиш пайти бўлди», дейишади. Фарангнинг тахминича, ўғрилар ва нияти ёмон одамлар фақат ана шу вақтдан кейингина мақсадларини амалга оширишга киришадилар. Ана шу фурсат яқинлашгани сайин Блоквилнинг ҳам ташвиши орта бошлади.

Блоквил ўз хўжайини Эгамурод кўнғирнинг асирини қўлдан чиқармаслик учун ҳаракат қилишини тушунади. Бироқ бошқа бир нарсани миясига асло сиғдира олмасди. Агар Эгамурод «Тутқунини ўғирлатибди» деган ёмон номга қолмасликни истамаса, ёки у фаранг асирни сотиб, мўлжалидаги маблағдан ажралишни хоҳламаса у пайтда нима учун Блоквилни оғзи очиқ кулбада ёлғиз қолдиряпти? Нега у ёмон ниятли одамларнинг мақсадларини билса-да, асирини ўзи ётган қора уйига олиб ўтмаяпти? Агар у шундай қилса, ўз бола-чақасининг жони хавф остида қолади, деб ўйлаёттимикан? Ёки у асир ўғирланса ўғирлансин, ўз бошим омон қолса бўлди деб фикр юритяптимикиан?

Тўсатдан кулба томон келаётган қора кўланка кўринди.

— Сен ҳали ҳам ухламадингми, фаранг мулла? — деган таниш овоз унинг кўнглига бир оз таскин берди.

Эгамуроднинг улкан қора кўланкадай бўлиб келишининг сабаби бор экан. Унинг елкасида кигизга ўралган кўрпа-тўшак бор эди.

Ичи кўрпа-тўшакли кигиз ёнбошига гупиллаб тушгач, Эгамуроднинг мақсадига тушунган Блоквил:

— Сиз келди, оғабек? — деб сўради.

— Ҳа, биз келди! — деб, асирнинг чала сўзлашига мос оҳангда Эгамурод кулбанинг бир чеккасига кигизни ёйиб, унинг устига тўшагини, кейин ёстиқ-кўрпасини ташлади.

Эгамурод кўнғирнинг бу ҳаракатини ўзига кўрсатилган ҳурмат деб қабул қилган фаранг унга ёқадиган бир гап айтгиси келди. Бироқ сўз бойлиги ғариб бўлгач, истагини қисқача кўринишда ифодалаб қўя қолди:

— Яхши, оғабек, яхши!

— Албатта, яхши. Худога шукур, яхши! — қоронғида юз-кўзи кўринмаган Эгамуроднинг йўғон овози тун зулматини ёриб юборгандай бўлди. — Бирдан икки яхши бўлади. «Ёлғизлик Худога ярашади» деб, ёшуллилар беҳуда айтишмаган.

Жавоб эшитилмагач, яна Эгамуроднинг ўзи гапира бошлади.

— Сен ҳам бизни деб ташвишга қолдинг, фаранг мулла. Биз ҳам сени деб кўп озор тортдик. Шунча тортган ташвишларимиз ҳарна ўз муносиб рағбатини олса экан.

Тилига яхши тушунмаса-да, ёнида ҳомийнинг пайдо бўлиши асирнинг руҳини кўтарди. Бундан ташқари, ҳам уй эгаси, ҳам кул хўжайинининг ўғриларга қарши туриш мақсадида иссиқ ўрнидан туриб, совуқ тунни қоронғи кулбада кечиришга бел боғлаганлиги Блоквилнинг унга нисбатан меҳрини оширди. Зеро, тилига тушунмаса-да, энди Блоквил кулбада ёлғиз эмасди. Агар Эгамурод ухлаб қолса, зарурият туғилганда уни уйғотмоқ учун тутқун қоронғи кечани типпа-тик ўтказишга ҳам рози эди.

Тўсатдан:

— Аҳволлар қандай, фаранг мулла? — деган овоз сукунатни бузди. Эгамуроднинг ҳали ҳам ухламагани билган тутқун дарҳол:

— Аҳвол нағз!¹ — деди.

Биров билан эмас, қоронғи кулба билан сўзлашганида ҳам фаранг жуда хурсанд бўларди.

— Сен уйланганмисан, фаранг мулла?

Блоквил гап бошидаги ва охиридаги икки сўзнинг маъносини билса-да, ўртадаги асосий сўзнинг маъносига тушунмади. Эгамурод яна такрорлади:

— Уйланганмисан деяпман мен сенга?

— Оғабек, мени тушунмади.

— Нима десам экан-а, сенга? Кайвонанг борми, кайвонанг?

Блоквил форс тилидаги кадбону деган сўзга яқин айтилган гапнинг маъносини фаҳмлади.

— Кайвона йўқ.

— Онам борми?

— Онанг вор.

— Отанг борми?

Блоквил бу сўзга тушунмагани учун жавоб бермади.

— Падар борми? — деб, Эгамурод унга ёрдамлашди.

— Падар нест.

— Нестинг нимани билдиради?

— Йўқ, йўқ, — деб Блоквил сўзини тўғрилади.

— Шундай десанг-чи! Нест дединг, паст дединг, топдинг мен тушунмаган сўзларни. Сен вор дема, бор дегин. Бо-ор! Тушундингми?

— Бо-ор.

Муаллимчилиги самара бераётганига суюнган Эгамурод

¹ Яхши. (Форса.)

«шоғирд»ини қоронғида кўрмаган бўлса-да, жилмайди.

— Ўзи, сен бўладиган йигитсан. Жорж, сенинг дининг қандай? Сен мусулмон эмассан-ку, а?

— Меники дин мусулмон эмас.

— Мусулмон эмаслигингни айтмасанг ҳам биламанч.

— Мен католикман.

— Бу гапингга тушунмадим. Э, бўлди, тушундим деб ҳисоблайвер.

— Ман аз Париж, оғабек.

— «Ман» деганинг мен. Кейинги сўзларинг туркманча эмас. Сен мусулмон бўлишни истамайсанми, мулла фаранг?

— Йўқ.

— Йўқ дема. Биз сени суннат қиламиз. Озгина оғрийди, бироқ мусулмон бўласан. Биз ҳам савоб иш қилган бўламиз. Бир кофирни мусулмон қилиш ҳажга бориб келиш билан тенг бўлар эмиш. Биз сени мусулмон қилайлик.

— Йўқ, оғабек. Мен мусулмон йўқ, — деб Блоквил барча айтилганларга тушунмаса-да, маъносини фаҳмлагач, қаршилиқ кўрсатди. — Мен мусулмон эмасман.

— Уни аллақачон айтдинг... Э, оғайни, иккаламининг сўзлашишимиз гўё қоронғи уйга томон қўл силкитганга ўхшайди. Кел, яхшиси, ухлайлик.

Шу билан икки томонни ҳам қийнаб қўйган савол-жавоб тамом бўлди. Бироқ туннинг ҳали тамом бўлишига анча вақт бор эди. Шу сабабли бўлса керак, қутилмаганда қоронғи кулда хиргойи эшитила бошлади.

— *Марви шоҳи жаҳон асли маконим-ей,
Жон олиб, жон бердим-ов сенинг устингда.
Хонўтганда бордир-ей, бозор-дуконим-ей,
Хўб савдо кўргандим сенинг устингда...*

Эгамуроднинг ёқимли хиргойиси фаранг тутқунга маъқул бўлди. У оғабекдан мамнун ҳолда деди:

— Марви шоҳи жаҳон, браво!

— Бу занғарга бир нарсанинг сал учини кўрсатсанг дарҳол давомини фаҳмлайди-я?! — деб, Эгамурод ўз-ўзи билан гаплашди. — Марви шоҳи жаҳон дейишини кўр бу кофирнинг.

Ўртага яна жимжитлик чўкди. Блоквил ўз фикрини туркман тилида яхши тушунтира олмагани учун жим бўлиб ўтиришга мажбур эди.

Сухбатни давом эттиришни Эгамурод ўз ихтиёрига олди.

— Жорж, сен неча ёшдасан? — Блоквил жим бўлгач, ўзи билан ўзи савол-жавоб бошлади. — Мана, мен қирқ яшарман, қирқ. Сен нечага кирдинг.

Фаранг тутқун бу гапга тушунди. Тушунса-да, ўзининг йигирма саккиз ёшда эканлигини туркманча айта олмади.

— Мен ўн, ўн саккиз...

— Ўн саккиз деясанми? — қоронғиликни кулги овози бузди. — Кўйсанг-чи, сенинг ёшинг анчагача бориб қолган бўлиши керак, биродар...

* * *

Олам ёруғлашгач, уйқудан уйғонган Эгамурод ўрнидан турди-да:

— Бай-бай, Худо буюргач, ухлабмиз-да, маза қилиб, — деди. — Сен ҳам ёнингда ҳамроҳинг бўлгандан кейин роҳат қилиб ётдингми, мулла фаранг?

— Роҳат! Роҳат! — деб, Блоквил унинг устидан мазах қилгандай кулди. — Эртангиз хайрли бўлсин, оғабек!

— Хайрли бўлсин! — деб Эгамурод кўрпа-ёстиғини кигизга ўрай бошлади. — Энди ҳеч ким келмайди!

Блоквил ҳозир унинг кўрпа-тўшакларини олиб, кулбадан тезроқ кетишини жуда-жуда хоҳларди. Чунки у Эгамурод хуррак отмаётган бир пайтда салгина мизғиб олмоқчи эди. Э, бу туркман оғабек хуррак отавериб, туни билан уйқу бермади. Энди ўғри келадими, қароқчи келадими, — ким келса келсин — унгача Блоквил озгина мизғиб олмаса, уйқусизликдан ўлиб бўлди...

44

Бугун жума куни эди. Кўчанинг кунботар томонидаги бир хонадонда дунёдан ўтганларни хотирлаб Худойи ўтказилаётганди.

Пешинга яқин уйғонган Блоквил ҳожатхона томонга бориб келганида теварак-атрофда ҳеч кимни кўрмаганди. Катта-кичикнинг барчаси Худойи ўтказилаётган жойга кетишган. Бундай жимжитлик қочишни ўйлаб юрган асир учун жуда қулай фурсат. Аммо ўтган кундаги воқеадан кейин бошқа одамлар томонидан ўғирлаб кетиш хавфи туғилгач, Блоквил қочиш ҳақида ўйламай қўйди.

Фаранг ўзининг кулбасига кирган заҳоти Оқморол яшайдиган уйнинг ёнбошида икки нафар отлиқ пайдо бўлди. Улардан бири табиб келган куни тутқун яшайдиган кулбани синчиклаб кўздан кечирган улкан гавдали, пучуқ бурунли одам эди. Уни кўрган Блоквилнинг кўнгли алағда бўлди.

Отлиқлар ёмон ният билан келган одамга эмас, балки таклиф билан келган обрў-эътиборли меҳмонга ўхшарди. Улар хотиржам отдан тушдилар. Улардан бирининг қўлидаги арқонга кўзи тушгандан сўнггина Блоквилнинг юрагида хавотир пайдо бўлди.

Икки нафар пиёда одамнинг кулба томон юра бошлагани фарангни яна-да сергаклантирди. У энди нима биландир атрофдагиларни бу хавfli хатти-ҳаракатларидан огоҳлантириш лозимлигини сизди, зеро, улар кулбага кириб, қўл-оёғини боғлаганларидан кейин кеч бўлади, унда асирнинг қўлидан ҳеч нарса келмаслиги аниқ эди. «Қўлингдан нима келадиган бўлса, оёқ-қўлинг боғланмасдан олдин бажар!».

Яқинлашиб келганлардан бири шеригига:

— Кулбадан чиқмасидан олдин боғлайлик! — деди.

Блоквил ички бир туйғу билан бу сўзларнинг маъносини илқис англаб қолди, бу сўзлар фарангни дарҳол кулбадан ташқарига чиқишга ундади.

Кулбадан чиққач, у жим турмади.

— Ёрдам! Ёрдам! — деб, кучи борича қичқирди.

Келганлар асирнинг ёрдам сўраб бақиршидан ажабланмадилар. Аммо фарангнинг сўнги ҳаракати уларни тўхташга мажбур қилди: тутқун уларга қўшоғиз тўппонча ўқталиб турарди. Шунда қароқчиларнинг оёқларига титроқ турди.

— Ия, бу қанақаси бўлди?! — деди улардан бири зўрға гапириб.

— Ме-мен ҳам ҳайронман, — деди пучуқ бурунли бақувват одам соқовланиб. — Унинг қўлида тўппонча бор-ку!

— Отаман! Ҳозир отаман! — деган хавfli товуш келганларни янада довдиратди.

Улар асир томонга келолмас, орқага қочишнинг ҳам иложини қилолмасдилар. Қочолмасдилар ҳамки, уларга қаратилган тўппонча

бечора босқинчиларни ниҳоятда қўрқитиб юборган эди.

— Ҳозир отаман!

Шу пайт ўртадаги уй эшигига осилиб турган гиламчанинг бир чети кўтарилиб, уй олдида Муҳаммадаваз полвон пайдо бўлди.

— Тўхта, фаранг мулла! Отма! — деб ҳайқирди у.

«Отма!» деган сўзни эшитган қароқчилардан бири ўлимдан қутулганига ишониб, отига қараб югурди.

Блоквил унинг шамолдай югуриб, қуш сингари эгар устига осонгина минганини кўриб, ҳайрон қолди.

Фаранг тутқуннинг тўппончасидан кўзини ололмай қолган пучуқ буруннинг қочишга ҳам кучи етмади.

Унинг йўлида кўндаланг турган Муҳаммадаваз полвон қўлидаги қўшотар милтиқнинг кўндоғини ерга қўйди.

— Хўш, баҳодир, бу қанақа қилиқ бўлди?

Пачақ буруннинг овози қалтираб чиқди.

— Ассалому алайкум, оғам!

— Тангри саломини олмасам, яратган эгамга ношукурлик қилган бўламан. Ваалайкум ассалом. Лекин мен сен сингариларга оға эмасман...

Тўппончанинг оғзи пастга тушганини, қўшотар милтиқ кўндоғининг ерга тиралганини кўриб қароқчи бир оз ўзига келди.

— Оғам, бемаъни бузоқнинг гўштини бир ебмиз, кечиринг...

— Шу бўйинга, гавданга уялмай-нетмай бундай қабоҳат ишга бош қўшиб, яна менга «оға» дейсанми? Сен сингариларнинг менга оға деб айтишга ҳаққи йўқ, билдингми, эй!..

Бад ниятли одам баҳайбат гавдасига ярашмаган ҳаракат қилиб, елкаларини қисганича ерга қаради.

— Гуноҳимни ўтинг, ёшулли! Қайтиб мен сизнинг кўчангизга келсам, отамнинг боласи бўлмай!

— Ёмон ният билан келиб ҳам бир кўр-чи!

— Ҳай, бир ўйин қилибмиз, ёшулли, кечиринг энди, — деган пучуқ бурунлининг сўзи кулгили чиқди.

— Қари йўлбарс ўққа ўзини тутмайди! Сенинг бу гапинг ҳам айбингни бекитолмайди. Уйин қилган бўлсанг, сен ҳам энди менинг ўйинимни томоша қил!

Оқсоқол бир нарсани излагандай теварак-атрофига қарай бошлади. Ниҳоят, унинг кўзи ўчоқ ёнбошида уюлиб турган кул устида тўнтарилиб ётган синиқ чинни чойнакка тушди. Чойнакнинг жўмраги синиб, ярамас ҳолга келгани учун ташқарига чиқариб ташланганди.

Муҳаммадаваз полвон пучуққа буйруқ берди:

— Анови кулда ётган чойнакни бу ёққа олиб кел!

Ёмон иш устида қўлга тушган баҳайбат одам кул устида ётган синиқ чойнакни олиб келишни ўзи учун айб иш деб ҳисобламади.

Оқсоқол ўғрини кулбанинг ёнбошида тўхтатди-да, синиқ чойнакни телпагининг устига қўйишни буюрди. Энди нима бўлишини билишга қизиққан ўғри айтилган гапни бажарди. Телпақнинг устида тўнтариб қўйилган қопқоқсиз чойнак унинг бошига яхши ўрнашди.

— Сен менга қараб турма, қўрқасан. Яхшиси, орқанга ўгирила қолгин! — деди полвон.

Пучуқ бурунли киши буни ҳам бажарди.

Милтиғини қўлига олган оқсоқол, оралик масофани ўлчаш учун қадамини катта-катта ташлаб, пучуқ бурунлидан ўн қадамча

узоқлашди. Сўнг орқасига айланди-да, милтиқнинг қўндоғини елкасига тиради.

— Фо па тирэ!¹ — деб, Блоквил шошганидан француз тилида бақириб юборди. — Отиш йўқ, оғабек!

— Отаман, чироғим! — деб, ёшулли милтиғини нишонга қаратганича гапирди. — Кимнинг остонасига қадам босганини билиб қўйсин. Бундан кейин бу хил ёмон ишларга аралашмаслиги учун сабоқ бўлади...

Бошида чойнак тўнтарилган одам изига айланмоқчи бўлган эди, «Қимирлама!» деган ҳайбатли овоз янгради.

Милтиқ гумбурлаб отилди. Телпак тепасида турган синиқ чойнак парча-парча бўлиб, сочилиб кетди. Унинг майда-майда бўлаклари пучуқ бурунлининг телпаги устидан ерга тўкилди. Ўқ овозидан пайдо бўлган кучли шовқиндан бошлар оғриди. Шу билан ёшуллининг «ўйини» ҳам тугади.

Бу ўйин нима билан тугагини билмай кўзларини очиб-юмиб турган Блоквил:

— Оғабек, ажойиб! — деб, қичқирганини билмай қолди.

Милтиқнинг қўндоғини ерга тираган ёшулли пучуқ бурунлига деди:

— Хўш, сен энди менинг саволларимга жавоб бер-чи!

— Ме-е... ҳо-ҳозир... — деб, ўғри соқовланди. — Нима сўрасангиз, мен та-тайёр, ёш-ёшулли!

— Сенинг исминг нима?

— Раҳимқули, ёшулли.

— Номингни унутмабсан, ёмон эмас! — деб, оқсоқол жилмайди.

— Кимлардан бўласан?

— Холсахат қассоблардан.

— Бундан чиқди, сен насл-насабли одамларга тегишли экансанда! — деб, Муҳаммадаваз полвон афсусланиб бошини чайқади.

— Сиз Холсахат қассобни танийсизми, ёшулли? — қўрқувдан титраб турган ўғри шошиб сўради.

— Шанбанинг бозорида бегона одам йўқ! Холсахат қассобни мен жуда яхши танийман. Агар сен ростдан ҳам ўшалардан бўлсанг, бу ердан соғ-омон кетгин-да, қилган қилмишингни унга айтиб бер: «Муҳаммадаваз полвон мени сиз туфайли соғ-саломат қўйиб юборди», дегин. Йўлинг беҳатар бўлсин! Ўзинг ҳам иштонинг ҳўлланмай туриб, бу турмушда машаққатсиз ҳеч нарсага эришиш мумкин эмаслигини фаҳмлаб кетгин!

Бу савол-жавобдан сўнг ўзини ўлим чангалидан қайтган деб ҳисоблаган пучуқ қора уйнинг чеккасида эгасини кутиб турган оти тарафга қараб юра бошлади. У уст-бошидаги синган чойнак қолдиқларини қоқатганида ёшулли уни йўлдан тўхтатди.

— Сен, хон ўғил, отнинг ёнига борма! Уни биз ўз отхонамизга боғлаймиз. Озорга қолиб юрма энди!

— От менга керак-ку, ёшулли! — деб, Раҳимқули ёлворган оҳангда сўради.

— От керак бўлса, уни Холсахат қассобнинг ўзи келиб олиб кетсин. Қассобга «Қўнғирли Муҳаммадаваз полвон дуойи салом юборди» дегин.

Пучуқ бурунли одам ёшуллининг истагига қарши боролмай, пиёда йўлга тушди.

¹ Фо па тирэ! — Отма (французча):

Эрон ҳукумати мен учун катта тўлов пули бергандан кўра аҳду паймондан воз кечишни маъқул кўрди.

Жорж Блоквил хотираларидан

Қанчалик қийин бўлмасин, кун ўтиб турар, машаққатли бўлса-да, ой айланиб турарди. Блоквилнинг фикрича, ўтган кунларнинг, айланган ойларнинг кўтариб турган юки йўқ. Балки барча ғам-ташвиш тутқуннинг ўз елкасига тушиб, эзиб ётибди. Бир томони асирлик, бир томони етишмовчилик, очлик-қаҳатчилик қуршаб олган фарангнинг аввалги гавдасининг ҳозир яри ҳам қолмаган. Уни тирик тутиб турган, қаро қисматиға шуъла ташиб, ёритиб турган нарса — эртанги кунга бўлган умиди. Келажак кунлардан бирида унинг қисмати ярақлаб очилиб кетадигандай эди, унинг назарида... Шу тарзда кунлар, ойларнинг олиб келиши кутилаётган бахтдан бенасиб қолаётган капрал эндиликда фаслларга умид кўзи билан қарай бошлади. Бироқ баҳор фаслининг дастлабки кунлари унга хушхабар ўрнига шум хабар олиб келди.

Ўзини овшарли Юсуфхоннинг вакили Абдалбек деб таништирган, Машҳаддан Марвга хабар юборган одамнинг айтишига кўра, Эрон ҳукумати француз қўшинининг капрала Жорж Анри Гулибеф де Блоквил билан шартнома тузган бўлса-да, икки минг туман тўлов пули бериб уни асирликдан озод қилишни истамаслигини билдирибди. Бу совуқ хабар фарангнинг ёруғ оламини торайтириб юборди! Блоквилнинг жаҳли чиқди: «Икки минг туман пулга кучи етмаган шоҳ қанақа ҳукмдор бўлди? Агар унинг ўрнида бўлсам, подшоликни ташлаб гадолик қилган бўлардим!»

Бу сўзлар Техрондан минглаб масофа узоқликда чангиб ётган Қўнғир қишлоғида айтилмоқда эди. Бу сўзлар айтилса-айтилмаса, шоҳ барибир шоҳлигини ташламайди. Икки минг туман пулга кучи етмаган шоҳ эса аллақачондан бери сариқ ва оқ қоғозлар устида мук тушиб, имзо чекишда давом этар, мамлакатини чапдастлик ила бошқарар эди-ю, аммо ҳашаматли кўшк ичида, мўл-кўлчиликда яшаётган шоҳ Насриддин Қўнғир қишлоғида ярим оч, ярим ялонғоч кезиб юрган капрални ҳеч эсига олай демасди. Ташвишини қилай деса, унинг ўз юртида ҳам Блоквилга ўхшаган муҳтожлар оз эмасди.

Катта давлатнинг катта ташвишлари орасида ўзининг ташвиши қудуққа қичқиргандай беиз кетишини яхши тушуниб етган бечора капрал тутқунликдан қутқариши мумкин бўлган яна икки йўлни топиб, шулардан умид қила бошлади. Биринчиси — ўзининг аҳволи тўғрисида Парижга — Франциянинг ҳукумат даражасидаги расмий шахсларига хабар етказиш, иккинчиси — туркман сардори Қўвшутхон билан юзма-юз учрашиш йўли эди. Шу икки йўлни бир-бири билан бирлаштира олса янада яхши. «Парижга хабар етказиш ташвишини қилганидан кўра, буни Қўвшутхон номи билан амалга оширса — тез ва муваффақиятли бўлиши мумкин», деб ўйларди капрал.

Абдалбекдан шум хабар келган кундан буён ўтган бир ҳафта давомида Блоквил Эгамурод оғабекнинг қулоғига ўз фикрини қайта-қайта уқтирди. Ниҳоят, Муҳаммадаваз полвоннинг ҳа-ҳалаб берган ёрдами билан Қўвшутхоннинг ҳузурига боришга Эгамуродни кўндирдилар. Буларга қўшилиб Муҳаммадаваз полвоннинг ўзи ҳам хон қабулхонасига борадиган бўлди.

Шундай қилиб, кунларнинг бирида Муҳаммадаваз полвон эрталабки номозини ўқигандан кейин, учовлон нонуштани пухталагач,

Кўнғирдан чиққан уч отлиқ Хонўтган томонга қараб йўлга тушди. Қартай бошлаган оғасини ёлғиз юборишга кўзи қиймаган Эгамурод улар билан бирга йўлга чиққанига кейинчалик ўзи ҳам қувонди.

Йўловчилар отга мингунларига қадар шундай бир воқеа юз берди. Муҳаммадаваз полвон уйдан чиқиб улгурмаганди. Эгамурод эса отхона томонда эди. Кийиниб ташқарига чиққан Блоквил хўжайинларининг топширигига қараб, кулбасининг ёнида теварак-атрофни кузатиб турганди. Шу пайт сув олиш баҳонасида қудуққа бораётган Оқморол фақат тутқунга эшитиладиган паст овозда шипшиди:

— Жорж, бугун мен ҳам тоғамларнинг молларини соғишмоқ учун яйловга кетяпман. Уч-тўрт ҳафта вақт ўша жойда қоламан. Агар кўришолмасак, ўз юртингизга омон-эсон бориш насиб этсин. Кўнглингизни оғритган бўлсак, биздан рози бўлинг. Оллоҳ сизнинг йўлингизни бехатар қилсин!

Блоквил вақт зиклигидан зўрға:

— Мен тирик эканман, сизни эсимдан чиқармайман. Яратган эгам сизнинг ҳам бахтингизни бутун қилсин. Сиз ўзингиз менга туғишган синглимдан афзалроқ яхшилик қилдингиз! — дейишга улгурди.

Муҳаммадаваз полвон йўталиб, ташқарига чиқди. Отхона томондан отларни олиб келаётган Эгамурод кўринди.

Қудуқдан сув олаётган Оқморол Жоржга охири марта назар ташлади. Блоквил унинг чиройли ғамгин кўзлари ёшланганлигини пайқади. Ёш қалқиган бу кўзлар шунда олдингидан ҳам чиройли кўриниб кетди. Фаранг тутқун ичдан отилиб келган ҳаяжонини ютинар экан: «Бу қора кўзларни мен ҳамиша хотирамда сақлайман!...» деб шивирлади.

Қишлоқнинг кунчиқар томонида, кенг майдоннинг чеккасидаги қамишзор олдида кишилар ариқ қазишарди. Ёқилган хас-хашакдан кўтарилган энгил тутун ердан тарқалаётган нам ҳаво билан аралашиб, бурунга баҳор нафасини келтирарди.

Фасллар ичида шу фасл Блоквилнинг энг яхши кўрган фасли эди. Агар ҳозир у ўз юртида бўлганида, дўсту ёрлари билан биргаликда овга чиққан бўларди. Кечқурун улар билан янги ов гўштидан мазза қилиб еб ўтирган бўларди.

Мана, унинг энг яхши кўрган фасли. Ҳозир ҳам у от устида. Ҳозир ҳам унинг ёнида шериклари бор. Бироқ бу гал капрал овга чиқаётгани йўқ, ўз қисматининг тиланчиси бўлиб отга минди. Унинг ёнидагилари ҳам Париждаги дўст-биродарлари эмас...

Кечқурун орқа томонга қанақа хабар билан қайтишлари ҳали номаълум. Бироқ кечқурун Париждагидай ҳашаматли қаср ўрнига — эски кулбага, ов гўшти ўрнига — омади келса сувга қайнатилган ёрмача, бу ҳам бўлмаса чой билан қуруқ нонга етишиши маълум. Шу сабабли, айти пайтда уни баҳор ҳам, баҳор ҳавоси ҳам севинтираётгани йўқ.

Блоквил ярим йилдан ошиқ муддат давомида туркманлар ўртасида яшаётган бўлса-да, ҳозиргача уларнинг орасида эзма одамга дуч келмади. Тутқун бу ҳолатни ўзига хос айёрлик деб тушунтиришни, биллолмади. Ниҳоят, у бундай камгапликни давр кўйган тамға, деган хулосага келди. Чунки қожорлар билан бўлган охириги урушда ҳам жуда кўп туркманлар ҳалок бўлганди. Бу хонадондан одам ҳалок бўлмаган бўлса, ёнидаги қўшнисиникида вафот этганлар бор. Бундан ташқари кам сонли туркманлар бир-бирлари билан қариндош, ёки уруғдош бўлиб чиқарди. Туркманларда урушда ҳалок бўлганларнинг хотираси ниҳоятда ҳурмат қилинарди. Балки улар кураш майдонида вафот этганларнинг руҳларини қадрлаб кам гапиришса керак. Балки доимо

улар ҳақида ўйлаб, ичида улар билан сўзлашиб юрар.

Куннинг кўп вақтини эски кулбасида ўтказиб, одамлар билан кам мулоқотда бўлганлиги сабабли Блоквил камгап эди, туркманлар қўлига асир тушгач, доимо жим юришнинг ҳам яхши хусусият эканлигига кўзи етди.

Бу гал ҳам то Марв қалъасининг деворлари кўрингунча йўл юрилса-да, уч отликнинг ўртасида ҳеч қандай суҳбат бўлмади ҳисоб. Фақат Марв томондан от-эшақли, орқаси юкли йўловчи келаётган бўлса, улар Муҳаммадаваз полвонга салом бериб ўтишади. Ёшулли уларнинг саломига алик олиб, яна жим бўлади.

Блоквилга бу эл-юрт одамларининг таниш-нотаниш инсонлар билан ўзаро саломлашиш одати маъқул тушди. Мана, қаранг, оқсоқол бўлганлиги сабабли ҳамма таниш-нотаниш унга салом берапти. Тўғри, ёшулли бўлганлиги учун ҳам кўпчилик балки уни танир. Бироқ ёшуллининг ўзи уларнинг ҳаммасини танийдими — буниси номаълум. Камгаплик яхши одат-у, аммо оғзига сув солгандай жим кетишни Блоквил хоҳламайди. Жим юришдан кўра, Эгамуроднинг хиргойисига ўхшатиб ашула айтишса ҳам яхши эди. Ҳа, истасанг-истамасанг бир юртдан бошқа бир элга, бунинг устига асир бўлиб келганингдан кейин шу юртнинг одатларига риоя қилиб яшайсан-да! Кўлингдан бошқа нима ҳам келарди?

Марвнинг чеккасидаги шўр босган кенг майдонда жуда кўп одамларнинг бир жойга йиғилиб турганини кўришди. Отлиқлар уларга яқинлашганларида итларнинг вовуллаши, ақиллаши эшитила бошлади. Кўп итларнинг баравар вовуллаши одамларнинг шовқинини босса, бирданига одамларнинг ҳис-ҳаяжон аралаш бақирини итлар овозини босиб кетарди.

Бу жойда нима бўлаётганини Блоквил ёнидагилардан сўрамасданоқ фаҳмлади. Одамлар ит уруштириб, итлар жангини томоша қилишаётганди. Шарқ халқларининг урф-одатларига фаранг баъзан қойил қолса, баъзиларини ёқтирмасди. Айниқса, унга маъқул бўлмаганлари орасида энг жирканчлиси — одамларнинг ит уриштириши. Фарангли ит урушини Техрон марказида, Машҳад чеккасида, Хуросоннинг кенг майдонларида ҳам кўрган. Тутқун ит уруштириб одамларнинг лаззат ола билишларини ҳеч ақлига сиғдира олмасди. «Иккита ит урушди нима-ю, мана шу одамларнинг ўз болалари урушди нима — барибир эмасми?»

Ҳаёт қизиқ, бир нарсани кўришни хоҳламасанг, шу нарса қайта-қайта сенга дуч келаверади. Блоквил ҳам ўзи истамаган ҳолда кўп жирканч воқеа-ҳодисаларнинг мажбурий томошабини бўлиб қолди. Мана, унинг хўжайинлари ҳам отларини ит уруштирилаётган майдонга буришди.

Кўнғирликлар от устида ўтирганлари сабаб, ўртада содир бўлаётган воқеани одамлар устидан ҳам бемалол кўришди. Ана, иккита бир-бирига ўхшаш, каллалари кичкина қозондай, оёқлари йўғон-йўғон баҳайбат итни олдинга етаклаб, ўртага чиқаришди. Кейин уларни бир-бирларига кишлаб ипларини ечиб юборишди. Икки оёқли эгасининг кўнглини овлашни истаган тўрт оёқли жониворлар бир-бирига ташланди. Суяк кемириб, эговланган ўткир тишлар бир-бирларининг танасини тишлаб уза бошлади. Иккита итнинг ҳам иягидан қирмизи қонлар ерга томчилай бошлади. Итларнинг бириси босиб, бириси туриб узоқ вақт бир-бирларини тишлашди. Ахири итларнинг бири енгилганини тан олди. Бироқ униси тишлашни тўхтатмай ҳамон мағлубни эзиб-тилкаламоқда.

Ҳайвонлар урушидан эътиборини одамларга қаратган Блоквил энди

йиғилганларни кўздан кечира бошлади. Катта-кичик барча одамлар иккита тўрт оёқли ҳайвоннинг бир-бирини ваҳшийларча тишлашидан, азоб беришидан лаззатланишарди.

Енгилганини сездирган итнинг эгаси энди мукофот ололмаслигини билиб, ўз итининг ҳам янчилиб, тилкаланиб ётишини истамай, мағлубиятни тан олиб, итларни ажратишни сўради.

Ит урушига ҳакамлик қилаётган одам икки қўлини юқорига кўтариб, бор овози билан бақирди:

— Одамлар! Авазкелди букрининг¹ ити голиб бўлди, ҳой эшитдиларингми?

Ҳакам учун Авазкелдинингми ёки яна бир бошқасинингми ити голиб чиққанлигининг сира фарқи йўқ эди. Унга икки ҳайвон урушиб, бир-бирини ғажиса, титкилаб ташласа, қон тўкса — бўлгани.

Авазкелди букри деб ном олган кишига бир кийимлик мато мукофот сифатида берилди. Шундан кейин Муҳаммадаваз полвон отининг жilовини силкди. Ит уруши томошабинлари орқада қолди. Бироқ улар билан йўловчилар ораси қанча узоқлашса-да, одамларнинг шовқини, бақир-чақир, итларнинг овози узоқ вақтларгача қулоққа чалиниб турди.

Жимгина келаётган Муҳаммадаваз полвоннинг сўз бошлашига ит уруши сабаб бўлди.

— Кўрдингми, фаранг мулла? Инсон иккита итни уруштирди. У жониворларнинг бири қон тўкса-да, мукофот ололмади. Бошқасига мукофот берилди. Шу ит жониворга ўша матодан бирор нарса тикилади деб ўйлайсанми?

Полвон оға ўз саволига ўзи жавоб қайтарди.

— Асло, тикилмайди! У матони итни урушга етаклаб, унинг қони тўкилишига сабабчи бўлган одамнинг хотини кийим қилиб қияди. Ана сенга бу ҳаётнинг телба-тескарилиги. Булар-ку, ит экан. Турмушда-чи, одамларни урушга ундаган, йўналтирган одамлар ҳам қўйлак кийишади, мукофотлар олишади! Ҳалок бўлган одамларнинг қони унинг учун матога айланади. Ана сенга бу дунёнинг бевафолиги!

Оқсоқолнинг айтганлари ҳақ. Бироқ бу сўзларнинг ўзига қандай дахлдорлигини Блоквил тушунолмади турди. «Ёки ёшулли ҳам мени мана шундай тўёна кийганлардан бири деб ҳисоблаётганмикан? Балки шундайдир. Эҳ, оқсоқол, оқсоқол! Ана шу уруш туфайли менинг кийган тўёна кийимларим вужудимга ўт билан олов бўлиб тегаётганини сиз билишингиз лозим-ку, ахир?! Сиз ақлли ва ҳушёрсиз-ку!»

Блоквилнинг тахминига кўра, Муҳаммадаваз полвон хон ҳузурига борадиган йўлни жуда яхши билади. Чунки у ҳеч кимдан боришлари керак бўлган манзилни сўрамай, тўғри қалъанинг кун ботар томони охирига боргач, ўнг томонга қайрилди. Ҳар жой-ҳар жойда ўткир қуёш нури остида ранги сўлган кўзиқориндай кўриниб турган қора уйлар ёнидан юриб, Мурғоб дарёси қирғоғига чиқишди.

Дарёга етишгач, Ҳамза Мирзонинг топшириғига кўра чизган хариталарини кўз олдида келтирган капрал ҳозир қаерда турганликларини дарҳол аниқлади.

Дарёнинг чап қирғоғида Бурказ қишлоғи, ўнг қирғоқда эса Кўкча қишлоғи жойлашган эди. Эрон қўшинлари дарёнинг чап қирғоғини ёқалаб, шу ердан Қораёп томонга ўтгани ҳам эсида. Муҳаммадаваз полвон эса ўнг қирғоқ ёқалаб, кун ботар томонга юрди. Бироқ у Блоквил тахмин қилган қишлоққа етмай, дарёдан унча узоқ бўлмаган жойда кичкина қишлоқ ичига қараб отини ниқтади.

¹ Б у к р и — бу ерда, уруғ номи.

Мана шу қишлоқ Қўвшутхон ва унинг қариндош-туғишганлари яшайдиган маскан эди.

Қаторлашиб турган уйлар чеккасидан юриб қишлоққа киришгач, Блоквил қайсиси улуғ хон уйи эканлигини тахмин қила бошлади. Ўртароқда, бошқа уйлардан ўзининг дабдабаси билан ажралиб турган оқ уй олдида бошқа хонадонлардан тафовут қиладиган гиштлик айвон бор эди. Фаранг ўша уйни хоннинг уйи деб тахмин қилди. Дарҳақиқат, у адашмаганди.

Айвонли жойдан ўттиз-қирқ қадам узоқликда отлар, эшак ва хачирлар боғланадиган махсус қурилмада беш-олти от боғлиқ турарди. Булар ҳам ўша уйнинг хон хонадони эканлигидан гувоҳлик берарди. Отларнинг барчаси эгарланган ҳолда. Ушбу ҳолат — улуғ хон ёнига иш-ташвиш билан келган одамларнинг бу ерга узоқ ўтириш учун келмаганлигидан далолат берарди. Фарангнинг бу тахмини ҳам рост чиқди. Шу дамда улуғ хон узоқ қишлоқлардан келган ёшуллилар билан суҳбатлашиб ўтирганди.

Қўнғирдан келган одамларнинг олдидан чиққан ёш йигит улар билан саломлашди-да, отларни боғлаш мумкин бўлган жойни кўрсатди. Кейин у меҳмонларни оқ уйга таклиф қилди.

— Ҳозир улуғ хон оғамиз банд. Мен унга кимларнинг келганини айттайин, — деди ёш йигит келганларнинг саволларига жавоб бераркан.

— Сен, иним, хонга Қўнғирдан Муҳаммадаваз полвон келди дегин. Ёнида икки нафар ҳамроҳи ҳам бор деб айт.

Ёш йигит чиқиб кетгач, Блоквил силкма телпаги остидан уй ичини кўздан кечирди. Ичкарида одамни ҳайратга соладиган ўзига хос ҳеч нарса йўқ. Унинг илк назари устунда осиелиқ турган эгри қиличга тушди. Қилич қини ўймакор безаклар билан безалганди. «Қўвшутхон ана шу қилич билан отга минармикан-а?» деган фикр тутқуннинг хаёлидан ўтди.

Ёш йигит қайтиб келганида унинг қўлида катта чинни чойнак бор эди. У чойнакни саксовул ўти ловуллаб ёниб турган ўчоқнинг чеккасига қўйди-да, ёнбошда турган туя жунидан тўқилган дастурхонни ўртага ёйди.

— Оғалар, қўлларингизни ювасизларми?

— Албатта ювамиз, — деб Муҳаммадаваз полвон уч одам ўрнига ёлғиз ўзи жавоб қайтарди.

Ёш йигит ўчоқ бошида турган човгумни олди ва эшикка яқин турган мис идишни кўтариб меҳмонларнинг қўлларига бирма-бир сув қуйиб чиқди...

Уч одам дастурхон атрофида ўтирди. Блоквил туя жунидан тўқилган дастурхонни Эгамуроднинг уйига кирган пайтида кўрган эди. Бироқ нақшлар билан тўқилган бунақа чиройли дастурхонни у биринчи бор кўриб туриши. Шу сабабли ўз хатти-ҳаракатини туркманлар қандай қабул қилишлари ҳақида ўйлаб ҳам ўтирмай, дастурхонни эҳтиёткорлик билан силаб кўрди.

Унинг ҳаракатларига кўз ташлаб ўтирган ёшулли:

— Бунинг отини «дастурхон» дейишади, мулла фаранг, — деди. — Баъзан сочоқ ҳам деб аташади. Яхши ўраб қўйилса, унинг ичига чумолига ўхшаш ҳашаротлар киролмайди. Ўзи ҳам туя жунидан тўқилади.

— Нима учун фақат туя жунидан? Бошқа ҳайвонларнинг жунидан тўқилса бўлмайdimи?

Ёшулли жилмайди.

— Тўқиса бўлаверади. Бироқ туяга Хизр назари тушган мол дейишади. Муҳаммад пайғамбаримиз ҳам уни жуда маъқул кўрганлар. Кейин унинг ўзи ҳам энг ҳалол мол саналади.

Жавобдан кўнгли тўлган Блоквил бошини қимирлатиб қўйди.

Туя жунидан қилинган сочоқ очилган заҳоти иссиқ ноннинг ёқимли ҳиди бурнига урилган фарангнинг иштаҳаси юришиб, оғзида беихтиёр сўлак пайдо бўлди.

— Бисмиллоҳир роҳманир роҳийм! — деб, думалоқ нондан икки тўғрам синдириб олган ёшулли Блоквилга ҳам узатди. Фаранги шу жойда ёшуллининг ҳаракатини такрорлаши, нондан икки тўғрам синдириб, уни Эгамуродга ўтказиш кераклигини биларди. Бироқ ҳозир у одатни тушунмаган киши бўлиб, нондан катта бўлакни синдириб олди. Эгамурод оғасининг юзига қаради.

Блоквил ҳозир кимдир ўзига бирор танбеҳ сўз айтса керак деб ўйлаган эди. Лекин ҳеч ким индамади. Ёшулли ҳам ҳеч нарсани кўрмагандай жим ўтираверди.

Оқ буғдойдан мазали қилиб ёпилган нон тутқуннинг оғзига жуда ёқиб кетди.

— Мулла фаранг, чойдан ҳам ичиб ўтир.

Блоквил оқсоқолнинг кўнгли учун пиёлага қўлини узатди. Бўлмаса бу вақтда унинг иштаҳаси чойни эмас, оқ нондан яна бир катта бўлакни хоҳлаётганди. Бироқ у ўзининг олдинги ҳаракатини такрорламаслик учун вужудда куч топа олди.

Чиройли нақшлар билан тўқилган дастурхон мазали оқ нонни ўз қанотлари остига бекитди.

— Қани, мулла фаранг, ўтганларнинг хотирасини эслаб, қуръондан тиловат қилайлик энди!

... Учоқ бошида чўкка тушиб, келганларидан буён фарангга кўз қири билан назар солиб ўтирган ёш йигит тиловат ўқиб бўлгач, дилидагини тилига чиқарди.

— Мулла фаранг деганингиз, оғам, қожорлар билан келган азайимхон эмасми, ўзи?

— Азайимхонми, азайимхон эмасми, унисини билмадим. Бироқ унинг ўзи ўша қожорлар билан келган фаранг эканлиги аниқ.

— Ундай бўлса, бу фаранг худди ўша азайимхоннинг ўзи! — деб, ёш йигит асирнинг эгаларидан ҳам кўп нарсани биладигандай ишонч билан гапирди.

— Азайимхон бўлмаса, уч ойлаб ухлай олмаган хастанни ухлата олмас эди, ахир! Султонингиздан бир йигит ана шу азайимхоннинг дуосидан соғайди. Ҳозир у хотиржам ухляпти. Ўзи у йигит бизларнинг узоқроқ жиянимиз эди. Шу сабабли мен уни яхши биламан. Бўлмаса раҳматли уста Бозиргон ҳам ўзи билган кучли табибга уни олиб борган экан. Бироқ нафи тегмаган. Фаранг азайимхоннинг дуоси унинг дардига шифо бўлди.

— Уста Бозиргон вафот этдиларми? — деб сўради ёшулли.

— Ҳа, — деб ёш йигит ерга қаради. — У фақир Қораёп курашида дунёдан ўтди.

Муҳаммадаваз полвон бир нима демоқчи бўлди. Бироқ эшиқдан келган хабарчи салом бергач:

— Улуғ хон сизларни кутяпти! — деди.

Кўнғирликлар олди айвонли уйга ўтишди.

Кўвшутхон меҳмонлар билан омонлашгач, Муҳаммадаваз полвонга қаради.

— Полвон оға, сизни ҳам кўриш насибамизда бор экан! Сўранг!

— Навбат хондандир!

— Хон бўлсак ҳам, навбат сиздан бўлади, полвон оға!

Блоквил туркманларнинг бир-бирлари билан учрашганларида

соғлиқ-омонлик сўрашиб такрор ишлатиладиган анъанавий гап-сўзларига яна бир бор шоҳид бўлди.

Муҳаммадаваз полвон нима мақсад билан келишганини хонга атрофлича баён қилиб берди.

Уларни диққат билан эшитган Қўвшутхон «Сен нима дейсан?» деган маънода Блоквилнинг юзига савол назари билан қаради.

Хон назарининг маъносига тушунган Блоквил деди:

— Муҳтарам Қўвшутхон жаноблари! Бошингизда эл-юрт ташвиши, сизга қарашли жойларда мингларча тутқун борлигига қарамай, мени ҳузурингизда қабул қилганлигингиз учун сизга ўзимнинг миннатдорчилигимни билдиришга ижозат бергайсиз. Мен буни ўзимнинг сизга қарши бўлмаган давлат фуқароси бўлганим билан изоҳлайман. Менинг буюк давлатимга эътибор бериб, арз-ҳолимни эшитаётганингиз учун сизга саломатлик тилайман...

Фаранг ўзининг умр баёнини узундан-узоқ сўзлар билан баён этмоқчи деб тахмин қилган Қўвшутхон унинг ўз сўзида бир оз тин олганлигидан фойдаланиб:

— Мен сизнинг тўғрингизда эшитдим, — деди. — Абдалбек деган кишининг Машҳаддан олиб келган жавобидан ҳам хабардорман. Албатта, бундай иккиюзламачилик шоҳ Насриддиннинг дастлабки бебурдлиги бўлса эди, биз ундан ҳайрон қолардик. Шоҳ Насриддиннинг мўътабар ҳисобланган муҳри ҳам худди қалби сингари ваъдасига вафосиздир. Биз унинг шундай эканлигини олдин ҳам билардик. Айниқса, Эронга таклиф қилинган саксон нафар туркман оқсоқолларининг соқоллари оқ эканлигига ҳам эътибор қилмай, виждонсизларча иш қилганидан буён эса...

Улуғ хоннинг Абдалбеккача барча нарсалардан воқифлигига кўзи етган Блоквил энди ўзининг кимлигини баён этишнинг ҳожати ҳам йўқлигига амин бўлди. У сўзни қисқа қилиб, ўзининг охириги мақсадини баён этиши лозим эди.

— Муҳтарам Қўвшутхон! — деб у жуда дадил гапирди. — Шоҳ муҳрининг иккиюзламачилигини билган хон шоҳ бўлмаган одамнинг сўзига ишона оладими?

— Бизнинг унча катта бўлмаган элимиз белининг куч-қудрати — шоҳдан фарқ қилган содда, ватанпарвар фуқароларимизнинг аҳдида қатъийлиги ва бизнинг ҳам унга ишонмоғимиздадир.

— Унда марҳаматли хон, ана шундай шоҳдан тафовутланганлардан бири бўлган менга, яъни Франция давлатининг вакилига Сизнинг ёрдам беришингизни сўрайман.

Қўвшутхоннинг саволомуз назари Блоквилдан изоҳ талаб қилди.

— Сиз менинг қуруқ сўзимга, албатта, ишонмайсиз. Аммо сизнинг ишонишингизга умид қиламан, мен туркман халқига ёки туркман хонига хиёнат қиладиган одам эмасман. Бу юрт тупроғига қадам қўйишим менинг қисматимда бор экан. Мен Франция ҳукумати номига Марв вилояти Улуғ хони номидан аҳволни тўла баён қилиб нома ёзилишини маъқул билардим. Ўша нома менинг сиз бош бўлган юртдаги асирлик муҳлатимни қисқартирар ва тўланиши лозим бўлган маблағнинг тезроқ келиш вақтини тезлатарди.

Қўвшутхон жимгина ўйланиб ўтирди. Бу сукунатнинг ҳар сонияси Блоквилда асирликдаги ўтган ҳар бир кунига баравар келадиган туйғу уйғотди. Ниҳоят така туркманлар хони фаранг асирнинг руҳини чўктирмайдиган сўзлар билан гапира бошлади.

— Аввало, иккиюзламачилик қилинмай ёки сўраб олинмаган фуқаро учун улуғ давлатга бизнинг хат ёзишимиз асоссизроқ бўлиши мумкин.

Ундан ташқари, улуғ давлатнинг фуқароси Марв хони билан эмас, Эрон шоҳи билан кафолатнома тузган. Шунга асосланадиган бўлсак, улуғ давлатга хатни биз эмас, балки кафолатнома берган шоҳ ёзса мақсадга мувофиқ бўлади. Охириги ўзим — биз сени ўз диёримизга меҳмондорчиликка таклиф қилмаганмиз. Биз сенинг уйингга «Ётган устига турган келмасин» қилиб бостириб, қўлингни боғлаб бу ерга олиб келган эмасмиз...

Кўвшутхон шундан бошқа гап айтса ёки айтмаса ҳам хулосасининг энг сўнги нуқтасини қўйгани барчага тушунарли бўлди. Ана шу нуқта ҳам Блоквилнинг ойлар давомида кутиб келган танҳо орзусининг устига ўзининг қора қанотини ёпди. Чунки уни биладиган якка одам — Кўвшутхон эди. Унинг юзига ҳам энди умид билан қараб бўлмасди. Чунки асир орзусини йўқ қилган ҳам унинг ўзи.

Ажабо, кутилмаган жавобни олган Блоквил фақат шунинг учун келганмиди? У ўзининг орқасида Эрон, Афғонистон каби давлат эмас, балки улардан жуда баланд ҳамда қудратли бўлган улкан империя турганлигини таъкидлаб, туркман хонининг ўзига нисбатан муносабатини ўзгартирмоқчи бўлди.

— Марҳаматли хон, сиз Франциянинг қандай давлат эканлигини эшитгандирсиз. Менинг ўзим ҳам, туркманча айтсам, шоҳ қўшқига тааллуқли хонадон фарзандиман.

Блоквилнинг бошламоқчи бўлган сиёсатига аллақачон тушуниб етган Кўвшутхон гапга яраша жавоб айтишни маъқул топди.

— Биз одамларга қўшқка яқин-узоқлигига қараб нарх қўймаймиз. Биз қўлимизга тушган душманнинг барчасига асир деб қараймиз.

Блоквил улуғ хондан бундай қатъий жавоб олишини кутмаганди.

— Шундай бўлса-да, ўзингизга душман бўлмаган давлат фуқаросини душман деб билмаслик керак, марҳаматли хон!

— Биз йўқ жойдан ўзимиз учун душман яшаш ниятида эмасмиз. Туркман учун минг дўст оз, бир ёғий кўпдир.

Блоквил бу хон билан даҳанаки курашда тенг бўлолмаслигига кўзи етди. Аммо берилган жавобни олиб кетавергани билан шароитининг яхши бўлмаслигини ҳам у биларди. Шу сабабли нима қилиб бўлса-да, хонга ўз таъсирини ўтказиши керак эди. Унинг таъсир деб тутингани ҳам ўз давлатининг буюклиги эди. Асир билан хон ўртасидаги тушунмовчилик ҳам ҳар иккаласининг ўша бир нарсага ўзларича турли баҳо беришларидан иборат эди. Блоквил Эрон давлатининг фуқароси эмаслиги сабабли ўзини туркманларга душман ҳисобламасди. Туркманлар эса уни бошқа давлатнинг фуқароси эканлигига қарамай, ўз душманлари орасида уларга ёрдамчи бўлиб келганлиги сабабли душман санашмоқда. Мана шу нозик, аммо ўта аҳамиятли фарқни француз капрала туркман хонига тушунтиролмай ҳалак.

Эшиқда пайдо бўлган ёш йигит:

— Хон оға, Ахалдан меҳмонлар келишди! — деб, турган жойидан хабар айтди.

Улуғ хон йигитнинг сўзига қарамай:

— Қариндошларнинг отини боғланг-да, нон-чойига хизматда бўлинг! — деди. Ёш йигит чиқиб кетгач, у яна Блоквилга қаради. — Биз сени ўзимиз учун душман ҳисобламаймиз. Туркманларга қарши қилич яланғочламаганингга ҳам ишонамиз. Аммо душманимизга дўст бўлиб устимизга келган одамни ўзимизга дўст деб билсак, биз қанақа одам бўламиз? Ўзинг ўйлаб кўр. Бундан ташқари, мен хон бўлсам-да, эшигимда асир сақламайман. Мен хон ҳисоблансам-да, уйида тутқун сақлаган одамларга уларни озод қилинг, деб ҳам айта олмайман.

Душман асирга айлангани билан, у дўст бўлиб қолмайди. Душманни энгинг деб эл-юртга ёлворган хон қон тўкиб ғалаба қозонган юртдошларига душманингизни бўшатиш, деб айта олмайди. Бу энди эл-юртнинг ўз ишидир.

Қўвшутхон сўнги сўзим шу, дегандай гапини тугатди. Бунга тушунган фарангли асир:

— Мен сизнинг атрофингизга сиёсат тўрини ёймоқчи эмасман, марҳаматли хон. Лекин сиз менинг буюк Франция давлатининг фарзанди эканлигимни асло эсдан чиқарманг, — дея овозини баландлантириб гапирди.

Блоквилнинг дағдағали овози Қўвшутхоннинг юрагини тирнади. Шундай бўлса-да, улуг хон Блоквилга қараб:

— Шу сўзингни мен учинчи марта эшитяпман, — деди. — Биламан, сен ўз буюк давлатинг фарзандисан. Унга ҳам мен ишонаман. Аммо сен ҳам бизнинг кичкина юртимизнинг тоғ эканлигига ишон. Қанча кучли бўлмагин, тоғни шох билан сузиб, ағдариб бўлмайди демокчиман сенга...

Ўз сиёсий ҳужумининг ҳеч қандай натижа бермаганига ҳар томонлама кўзи етган Блоквил Қўвшутхоннинг сўнги сўзлари қаршисида яна ноилож қолди.

46

Шариат қонунларини сўзсиз бажарганликларига қарамай, мен бўлган ва кўрган бошқа Шарқ халқлари билан таққослаганда туркманларда диний фанатизм билан мақтаниш мавжуд...

Жорж Блоквил хотираларидан

Баҳор кириши билан кечалар қисқариб, кундуз кунлари узайган бўлса, Блоквил учун аксинча бўлди. Офтоб ботиши билан изи кўринмаган узун кечаларни ўтказиш унга ниҳоятда қийин эди. Кундуз кунлари нима бўлса-да, ҳарна бирор юмуш топилади. Фарангнинг илтимоси билан Эгамурод кўнғир унинг қўлига белкурак топиб берди. Баҳор ҳавосида елкаларини терлатиб ишлаган тутқуннинг ҳаракатлари анча енгиллашди. Олдин деҳқончилик нима эканлигини билмаган капрал белкурак билан ер ағдаришни, эгат тортишни ўрганди. У икки ҳафтанинг ичида бир таноб ерни ағдариб чиқди. Шундай бўлса-да, кечқурунлари яна зерика бошлади.

Кейинги пайтларда тунлари тўрт-беш соатдан кўп ухлай олмайдиган Блоквил ўз соғлиғидан хавотирлана бошлади. Бошида пайдо бўлган оғриқ қолмаганлиги сабабли миямга зарар етдимикан, деб кўрқа бошлади. Ташвиш, ўй-хаёл, орзу — уйқунинг кўп қисмини ўз томонига ағдариб, ўтказиб олганди. Орзу-умиддан яққол кўриниб турган натижа чиқмаса-да, фарангни омон сақлаб турган нарса — ана шу орзу-умид. Бир қилган орзуси амалга ошмаса, кейингисига белини боғлайди. У ўзи бошлаган ишнинг ниҳояга етишини, манаман деган ҳукмдорларнинг ҳам вафот этишини, баҳайбат кўшк ва саройларнинг харобага айланиб, қум-тупроқ тагида қолиб кетишини эсига туширади. Шу тарзда жабр-жафоли ҳақиқат билан ширин-шакар орзулар ўртасидаги Худо берган умрини чўзишга ҳаракат қилади.

Бугун уни хўжайинларининг қариндошларидан бири илтимос қилиб олиб кетди. У Эгамуродларникидан уч хўжалик узоқликда, кунчиқар томонда яшайди. Фаранг тутқун қорамағиз кишининг орқасидан эргашиб

борар экан, бошидан кечириб турган воқеалар ҳақида ўйлаб, маъносиз жилмайди. Қандайдир ярим чорвадор, ярим деҳқон одам француз армиясининг капралини, улуг давлатнинг ҳарбий мутахассисини илтимос қилиб келган қариндошига ёрдам бериш мақсадида жўнатиб юборди. Яна денг, меҳмондорчиликка эмас, ҳайвон қаторида ишлатиш учун юборди. Ундан ташқари, у ўша ишга кўниш-кўнмаслигини мағрур капралдан ақалли сўраб ҳам ўтирмади. Блоквилнинг эндиликда ўз сўзи, ўз фикри бўлиши ҳам шарт эмас, хўжайинлари нима деса у шуни бажариши керак, вассалом. Бошқа йўл, ўзга нажот йўқ. Ана, қисмат-ла энгилтаклик билан ўйнашсанг, шунақа аҳволга тушасан! Меҳрибон онангнинг ёлворишларига қулоқ солмасанг, кўз ёшига раҳм қилмасанг, юрагидан сизилиб чиққан сўзларини тингламасанг — толеинг шундай бўлади! Мана шу жойдан ўлмайд қутулсанг, то сўнгги даминггача онангни бошингга тож қилиб юрсанг ҳам оздир, муҳтарам жаноб Жорж Блоквил!

Эгамуроднинг қариндоши фарангни ертўла қаздирмоқ учун сўраб келтирган экан. У асирнинг қўлига белкурак бергандан кейин, хўжайинларча овозини баландлатиб, буйруқ берди. Унинг ишга киришганини кўргач, ўз уйига кириб кетди.

Блоквил уй эгаси қайтиб келгунча, унга янги топшириқ берилганга қадар ишлаб туриши керак эди. Ҳаёт, турмуш деб ном олган ёлғончи дунё инсон фарзандини ҳамма нарсага кўникишга мажбур қилар экан. Блоквил, мана, молхона ёнида, гўнг-тезаклар ҳиди анқиб турган сассиқ ҳаводан нафас олиб ишлашга мажбур бўлмоқда. Ҳозир унинг бажариб турган ишини ҳарбий ҳамкасбларидан бири кўриб қолса, кўзига ишонмаган бўларди.

Кўп ўтмай, теварак-атрофдан етиб келган ёш-яланглар фаранг тутқуннинг ишлаётган жойини қуршаб олишди. Улар ёнбошда ётган узун йўғон теракнинг устида тизилиб ўтириб, асирга тикилиб қарай бошлашди. Болаларнинг деярли барчаси қорамағиз, уст-боши жулдур эди. Уларнинг ўтиришларига кўзи тушган Блоквил беихтиёр жилмайди. Йўғон ёғоч устида ўтирган бу болакайлар унга уясининг чеккасида тизилиб ўтирган қалдирғоч болаларини эслатди.

Ертўлани қазишнинг ярмига етар-етмас, бир оз нафасини ростлаб олмоқ учун тутқун чуқурдан чиқди.

— Сеники отинг нима?

— Ўғилжаҳон, — деб ўрилган калта сочлари диккайиб турган етти ёшлар атрофидаги қизалоқ жавоб берди.

— Сен ўғил эмас, сен қиз.

— Менинг номим Ўғилжаҳон. Ўзим қизман. Вой, анови одамни! Ха-ха-ха...

— Вой, унга ўғил бола дедими-эй?! — деб, кўзлари чақнаб турган болача шовқин-сурон билан сўзлади.

— Ўғил бола билан қизни танимас экан-да бу одам.

Блоквил болаларга диққат билан тикилди. Улар бир-бирларига мутлақо ўхшамасди, ҳар бири ўзига хос бир олам эди. Юз кўринишларига диққат билан қарасанг, ниҳоятда ўзига хос қиёфага эга. Тутқунда уларнинг суратини чизиш ҳаваси пайдо бўлди. У беш-ўн қадам узоқликда турган тандирга қараб олди ва битта болага буюрди.

— Бор, кўмир олиб кел менга!

Фаранг ғалати оҳанг билан гапирса-да, болалар тушунишди.

— Кўмир олиб кел деяпти!

— Кўмирни нима қилади бу?

Болакай ўрнидан дик этиб сакраб турди-да, югуриб бориб тандирнинг ёнида ётган ёғоч косовни олиб келди.

Блоквил белкуракнинг уч томони билан косовнинг бош тарафини ингичкалади. Сал ўтмай пўстлоғи махсус шилиб олинган йўғон теракнинг юзида ўрилган сочлари улоқчанинг шохидай диккайиб турган қизалоқнинг шакли пайдо бўлди. Расм қизчага жуда ўхшарди, қизалоқ ва болалар унга ҳайрон бўлиб, жуда хурсанд бўлишди ҳамда чапак чалиб юборишди.

Блоквил болакайлардан биттасининг кафтини очиб, косовнинг учи билан уч-тўрт марта у ёқ-бу ёққа чизган эди, бирданига унинг ёнбошга қараб турган сурати пайдо бўлди. Олдинга чиқиб турган бурун, лаб, оғиз, шалпанг қулоқлар қуйиб қўйгандай боланинг ўзига ўхшарди. Бу расм ҳам болаларнинг шовқин кўтаришларига сабаб бўлди.

Ёш-ялангнинг қий-чувини эшитиб, уй эгаси ташқарига чиқди.

Йўғон теракка чизилган шаклни кўриб Эгамуроднинг қариндоши ҳам жилмайди. У олдин суратга, кейин қизалоққа бир неча бор қаради. Охир-оқибат жилмайшни жиддийликка айлантириб:

— Сен, фаранг мулла, инсоннинг суратини чизиш ман қилинганлигини билмасмидинг? — деди. Блоквилга сўроқ оҳангида қараб, яна сўзида давом этди. — Бу дунёда одам суратини чизсанг, у дунёда жонингдан жон берасан унга.

Блоквил мусулмон бўлмаса ҳам мусулмончиликнинг айрим қонун-қоидаларидан хабардор эди. Бундан ташқари, янги хўжайиндан паст келишни истамай:

— Мен у дунёга борганимдан кейин жонимдан жон беришга тайёрман, хўжайин! — деди.

Тутқуннинг сўзи Эгамуроднинг қариндошига маъқул бўлмади. Унинг жаҳли чиқди.

— Жонингдан бу қадар безор бўлсанг, суратни ўз юртингга борганингда чизавер. Бизнинг элимизда бундай гуноҳ иш қилма. Сен кабиларнинг гуноҳларини кўтариб юрмаймиз.

— Сурат чизиш гуноҳ эмас, хўжайин.

Охирги сўз туркманнинг ниҳоятда жаҳлини чиқарди. У қоғоғини уйиб, беписанд оҳангда дўқ аралаш гапирди.

— Сен бу ерга сурат чизиб, одамларни кулдиришга келмагансан. Сўзингни қалта қил-да, белкуракка ёпиш! Тушундингми? Бизга ақл ўргатмоқчи бўлгани-чи, бу баччагарнинг...

Асир бўлгач, айтилган ишни қилишга мажбур экансан. Жавоби қанча маъноли бўлмасин, нафи тегмаслиги аниқ бўлгач, тутқун яна чуқурга тушди.

Туркмандан кўрққан болакайлар ҳам тўрт томонга қочиб кетишди...

47

Олиб қочишга келганларнинг қўлига тушмай, бир балодан қутулдим деган Блоквилнинг бошига энди бошқа ташвиш тушиб қолди. Бу бало — ёнингда хуррак тортиб ётганлари билан ҳам, қўлингга ўқсиз тўппонча берганлари билан ҳам даф бўладиган офат эмасди. «Оқморол ҳомиладор эмиш» деган ёқимсиз хабар бутун қишлоққа ёйилганди. Бу воқеанинг сабабчиси, фаранг тутқунни ўйлашарди.

Оқморолларнинг ҳовлисида бегона эркак кўринмаслигини ҳисобга оладиган бўлсак, ҳомиладорлигининг сабаби ҳам дарҳақиқат бир нуқтага бориб тақаларди, — бу нуқта ҳам Оқморол билан доимо кўришиб, гаплашиб юрадиган Блоквил эди.

Кўжиқнинг боғидан табиб олиб келганларида бир гуруҳ аёлнинг кўзи олдида асирнинг бошини меҳр билан ушлаб турган аёлнинг эл ухлаб, ит

ётгандан сўнг нималар билан машғул бўлиши Яратган эгамнинг бир ўзига аён. Бандаси эса фақат ўз кўзи билан кўрганига ишонади. Бандаларнинг ҳам кўрган-эшитгани Оқморолнинг катталаша бошлаган гавдаси билан қишлоққа ёйилган турли миш-мишлар эди.

Кудуқдан сув олиб кетган новча қожор яна Эгамуроднинг ҳовлисида пайдо бўлди. Унга кўзи тушган Блоквил янгилик эшитиш учун кулбасидан ташқарига чиқди.

Қишлоқнинг ичида бемалол юриб, кишилар билан юзма-юз сўзлашиб юрганидан туркман тилини ҳам яхшигина ўрганган қожор эл орасидаги барча миш-мишлардан хабардор эди. У сув олиш учун келган пайтида эшитган хабарларини, Қўнғирдаги бандиларнинг аҳволини, қачон қанчасининг ўз юртига кетганигача Блоквилга айтиб берарди.

Бу гал Блоквил қожордан ҳол-аҳвол сўрашга мажбур бўлди.

— Фуломбек, бугун нега хафасан? Ёки хўжайининг билан муносабатинг бузилдими?

Фуломнинг овози ташвишли ва кўркув аралаш эди.

— Юртимдан узоқда эканлигимни айтмасам, менда ташвиш йўқ, оғабек. Мени хафа қилган нарса сенинг ташвишинг.

— Иккаламизнинг ҳам дардимиз бир бўлса, нима сабабдан менинг аҳволим сени озорга қўяпти?

— Йўқ, бундай эмас, оғабек. Сенинг аҳволинг оғирлашмоқда...

Фуломбек қишлоққа тарқалган миш-миш ҳақида айтганида Блоквилнинг ҳуши бошидан учиб кетди. У беихтиёр Оқморолнинг уйи томон қаради. Бу миш-мишлар асосида Оқморол устидан ёғиладиган тавқри лаънатлар ҳақида ўйга толди. Хуллас, Фуломбекнинг сўнгги айтган сўзлари яхши хабар эмас эди.

Фуломбек гапиришни хоҳламаётгандай, яна, бунинг устига одоб билан ўзини тутган ҳолда сўзлай бошлади.

— Мен сенга ўз қулоғим билан туркманлардан эшитганларимни айтяпман, оғабек. Бунинг устига бирор сўз ҳам қўшмадим. Ўтган кеча менинг хўжайиним ўз иниси билан шу ҳақда сўзлашди. Қилинган суҳбатнинг якуни эса...

Асир қожорнинг жим бўлиши Блоквилни баттар хавотирга солди.

— Нима дейишмоқда? — сўради у ҳовлиқиб.

— Ўша аёлни ҳам, фарангни ҳам бўлак-бўлак қилиб, кутурган итнинг олдига ташлашади, дейишмоқда. Бу уларнинг одаги эмиш. Аёл сабабли эркакни, эркак сабабли аёлни ҳам ўлдиришар эмиш. Мен сени кўрқитиш учун келмадим, оғабек. Сени бу воқеалардан хабардор этиш учун келдим. Шариат қонунлари жуда қаттиқ, оғабек. Шуларни сенга билдириш ниятида келдим. Бунинг учун мендан хафа бўлма, оғабек...

Блоквил Фуломбекнинг шундан кейинги гапларини эшитмади. У қандай ўрnidан турганини, қандай қадам ташлаганини сезмай, кулбасига кириб кетди. Эски кигизнинг устига ўтиргандан сўнг кўрган туши эсига тушди. Техронда кўрган туши ярим йилдан сўнг Қўнғир қишлоғида амалга ошармикан-а? Тушида Блоквил қоп-қора, яланғоч аёл-ажиналар қўлида ўлган эди. Энди-чи, чиройли бир қиз сабабли қизнинг қариндошлари қўлида ҳалок бўладими-а?

Блоквил бир соат чамаси ташқарига тикилиб ўтирди. Уйидан чиқиб, Оқморолни кизатмоқчи эди. Ёнбошдаги уйлардан хотин-халаж, бола-чақа кириб-чиқиб турибди. Лекин Оқморол кўзга кўринмади. Балки у қишлоққа тарқалган бу ёмон хабардан кейин ташқарига чиқишга уяляптимикиан? Мусулмон оламида шариат қонун-қоидаларига маҳкам риоя қилинса, унда Оқморолнинг бошига бу хил савдо — шармандалик қандай қилиб тушди экан-а? Ўлимдан кўрқмаганмикиан?

Фаранг тутқуннинг барча тахминлари тахминлигича, барча саволлари эса саволлигича қолмоқда.

Кейинги пайтларда қудуқдан сув олишга келган қишлоқ аёллари сонининг кўпайгани, ҳеч қачон келмаган хотинлар ҳам шу атрофда гирдикапалак бўла бошлаганининг сабабини ҳам Блоквил энди тушуна бошлади.

Ана, қудуқ ёнида яна икки нафар аёл пайдо бўлди. Қирқ ёшлар атрофидаги бу хотинларни ҳам Блоквил бугун биринчи маротаба кўриб турибди. Улар қудуқ томон келишар экан, эҳтиётлик билан Оқморол турадиган уй томонга қараб-қараб кўйишарди. Аслида уларга сув керак эмас. Аёлларга хос қизиқувчанлик уларни бу ерга олиб келган. Эркаклар ҳам фаришта эмас-ку, аммо миш-мишларни, ёқимсиз хабарларни тарқатишда аёлларнинг олдига ҳеч ким туша олмайди. Улар барча юртларда бир-бирларига ўхшар экан. Ҳатто Париждаги олий табақа аслзодалар даврасидаги аёллар ҳам атрофдаги хотинларнинг аслида кимлигини, қаерда қанча ўйнаши борлиги-ю, ўша ўйнашининг давлати қанчалигини билиш учун жонини фидо қиладилар. Шуларни билмасалар, аниқлаб тагига етмасалар, уйларида роҳатланиб ухлай олмайдилар. Еганлари ичларига тушмайди. Бундан ташқари, Парижда аҳвол бутунлай бошқача. Уйнашинг учун, никоҳсиз бола туққанинг учун сенга ёғочдан дор тиклашмайди, албатта. Аммо хотин-халажнинг ғийбатлари-чи! Бундан ёмон жазо бўлмаса керак. Ғийбатдан, миш-мишлардан қўрқмайсанми — унда маза қилиб яшайвер!

Сувга келган икки нафар аёл Блоквилнинг тахминларини ўзларининг ҳаракатлари билан тасдиқлашди. Улар қудуқдан сув олсалар ҳам, идишларига қуйсалар ҳам ҳеч шошилмасди. Уларнинг иккала кўзи Оқмороллар уйи томонга қадалган эди. Сув олиб бўлдилар ҳам, аммо улар ўзаро суҳбатлашиб, уйларида ҳеч қандай юмушлари йўқдай, кетишга шошилмасдилар.

Улардан бири фаранг тутқун кулбаси томон назар ташлагач, ёнидагига имлаб, бир нарсалар деди. Асир бу имонинг маъносига тушунди. Имо «гуноҳкор ана шу кулбада яшайди» деса, иккинчи имо «Албатта, шу ерда. Бу қизнинг қилиб юрган ишларини кўр! Мусулмон аёл етти ёт кофирнинг қўйнига кирибди-я? Шарманда!» — деяётгандай...

Сувга келган бу икки бекорчи аёл ғийбатни ҳар қанча чўзмасинлар. Оқморолнинг эшиги очилмади. Бироқ бу хил аёллар мақсадларига етгунча, биридан сўнг иккинчиси қудуққа келаверади...

Эҳ-ҳа, бу иккала аёл озгина сабр қилишганида мақсадларига етган бўлишарди. Улар қора уйнинг орқасига ўтган заҳоти, эшик очилиб Оқморол уйдан чиқди.

Бутун вужуди кўзга айланган Блоквил Оқморолни биринчи қадам ташлашидан кузата бошлади. Унинг юриши, қарашида безовталиқ йўқдай. Бироқ у кўлидаги эски латтани ўчоқнинг бошига ташлаш учун яқинроқ келганида, айтилган ғийбат гаплар... рост бўлса керак, деб ўйлади тутқун. Ҳаво илиқ бўлса-да, Оқморол устига иссиқ тўн кийиб олган, тўн ичидаги гавдаси анча тўлишиб кўринарди. «Ҳаво илиқлигида нима учун у тўн кийиб чиқди? Эгамуроднинг хотини ичкари-ташқарига кириб-чиқиб турганида тўн киймайди-ку. Балки Оқморол ўзининг ҳозирги ҳолатини яшириш учун тўнга ўралганмикан? Ҳозир-ку, майли, тўн билан ёпасан, яна икки-уч ойдан сўнг нима қиласан, шўрликкина? Фаранг тутқун Оқморолни шу кунгача кўп маротаба кўрган бўлса ҳам, нима учун унга диққат билан қарамаган экан-а?!

Оқморол орқасига қайрилганда тутқун эшитганларининг бари

хақиқатга яқин келишини аниқ сезді — Оқморол аввалгидай енгил қадам ташламас, оёқ олиши оғирлашқан эди.

Нима учун Оқморол кулбага боқмай, орқасига қайрилди? Балки у ҳам қишлоқда тарқалган хабарларни эшитгандир? Хабардор бўлса, ҳеч бўлмаганда, гуноҳкор деб гумон қилинаётган одам билан аҳволни маслаҳатлашиб олиши керак эди-ку, ахир?! Гаплашмоққа унда имконият бор. У бундан уч кун олдин атрофда ҳеч ким йўқлигидан фойдаланиб, фарангга пиширган уношисидан бир шокосада келтириб берганди. Оқморолнинг унга раҳми келса керак, ахир?

Саволлар Блоквилни жинни қилай деди. Борди-келдилар тўхтаб, одамлар ухлашга ётгунича жавобсиз саволлар сони ортиб бораверди. Ниҳоят, жавоб топадиган фурсат ҳам келди. Блоквил бундай қулай фурсатнинг келишини кутмаганди, бунга ишончи ҳам йўқ эди.

Ой ботиб, тун алламаҳал бўлса-да, ухлай олмаган Блоквил уйдан чиқиб, тўсатдан уй олдида турган Оқморолни кўриб қолди. У ташқарида ўзидан бошқа ҳеч кимнинг йўқлигига амин бўлгач, кулба томонга кела бошлади. «Бундай бўлиши мумкин эмас. Ўтиб кетаётган бўлса керак. Энди у кулбанинг эшигидан қарашга ҳам қўрқади».

Асир адашганди. Оқморол ўтиб кетмади, кулбанинг эшигидан қарашга ҳам қўрқмади. Қайтанга у қадамни тўхтатмай, кулба ичига кирди. Икки инсон қоронғилик ичида пичирлаб гаплаша бошладилар.

— Ёнимга келишдан қўрқмадингизми, Оқморол?

— Мен энди ҳеч нарсадан қўрқмайман, Жорж.

— Бунга сабаб нима?

— Энг қийин нарсани ўлим дейишади. Ўлимдан ҳамма нарсаси бор одамларгина қўрқади.

Блоквил Оқморолнинг нима учун бундай деганини унинг ҳозирги аҳволи билан боғлади.

— Бу гапингиз тўғри. Оғир кундан ўлим ҳам енгил. Бироқ сиз ҳали жуда ёшсиз. Умрни ўтказиш, ҳаётдан лаззат олишингиз керак. Эркин одам турмушдан лаззат ола билмаса — унинг ўзи гуноҳкор.

Фарангнинг нақ қаршисида, сомоннинг устида ўтирган Оқморолнинг чуқур хўрсиниб нафас олгани эшитилди.

Ожизанинг бу ҳаракати Блоквилнинг айтган сўнги сўзларига билдирган жавоби эди.

— Турмушда лаззат йўқ, азоб-уқубат бор.

Ўртага яна жимлик чўкди. Оқморолнинг ҳозирги ҳолати, оғзидан чиққан ҳасратли сўзлар тушунарли бўлгани учун ҳам тутқун сукутга чўкди. Шу сабабли, шароит билан боғлиқ бўлмаган:

— Оқморол, сиз неча ёшдасиз? — деган саволи ўринсиздай бўлди.

— Бизнинг элда аёлларнинг ёшини сўрашмайди. Бироқ ҳозир...

— Ҳар элнинг ўзига хос урф-одати бўлади. Бўлмаса, ёшни сўраш айб эмас-ку? Мен йигирма тўққиз ёшдаман. Сиз неча ёшдасиз?

— Мен минг саккиз юз ўттиз учинчи йилда Нормандияда туғилганман.

— Демак, сиз мендан тўрт ёш катта экансиз-да? — деган савол Оқморолнинг жавобни тўғри тушунмаганини билдирди.

Блоквил кулди.

— Мен ўттиз уч ёшда эмасман, Оқморол. Мен ўттиз учинчи йилда туғилдим. Ҳозир бир минг саккиз юз олтмиш биринчи йил. Мен йигирма саккиз ёшга кирганман.

— Ие, сен мендан кичик экансан-да! Сўзингга олдин тушунмабман.

Шу пайт Оқморолнинг чеҳрасида қандай ўзгариш пайдо бўлгани кўринмаса-да, тутқун уни кулимсиради, деб ўйлади.

Ёшларини билиб олишгач, улар ўртасидаги гап-сўз ҳам тўхтади. Барибир ухлай олмаслигига кўзи етгач, Блоквил қизни безовта қилмади, унинг ўз ёнидан кетишини ҳам истамади. У кулба эшигидан осмонда нур сочиб турган юлдузларга қаради-да, сўзлаш учун баҳона топганига хурсанд бўлди.

— Юлдузларни кўряпсизми, Оқморол? Осмонда ҳар кимнинг ўз юлдузи бўлар эмиш, шунга биласизми? — деди.

Блоквилнинг кўнгил кўтариш учун топган бу ибораси суҳбатга кўр бўлолмади.

— Менинг юлдузим йўқ! — деган кескин гап суҳбатга сув қуйгандай бўлди.

— Албатта бор, Оқморол. Сизники бўлмаслиги мумкин эмас.

— Меники йўқ. Ерда бахтсиз бўлган одамнинг осмонда юлдузи бўладими?

«Бу нима учун асосий гапга ўтмаяпти? Ёки Фуломбек келтирган хабар ғийбатдан лаззат оладиган аёллар томонидан ўйлаб топилган чўпчакмикан? Шундай бўлганда ҳам, Оқморол ҳозир менинг ёнимга ҳуда-беҳудага келган бўлмаса керак?»

Нима бўлса-да, Блоквил ёқимсиз сўзни бошлашдан ўзини тийди. У қоронғида жим ўтирмаслик учун сўзлашишга баҳона изларди. Гаплашишга баҳона ҳам зарур пайтда топилмас экан. Шу сабабли фарангнинг:

— Оқморол, сиз эрга тегдингизми? — деган саволи бир мунча ғалатироқ эшитилди.

— Сен менинг ҳақимда билгинг келяптими? — деганда Оқморол гўё жилмайгандай бўлди.

— Инсон ўзи ҳурмат қилган энг азиз кишисининг кимлигини билгиси келади-да.

Оқморолдан анча пайтгача садо чиқмади. Тутқун ҳам ўзининг кимлигини билдиришни хоҳламаган аёлни қистамади. У яна қанақа савол топсам бўлар экан, деб ўйлаётганда, Оқморол сўзлай бошлади.

— Мен ўн икки яшар вақтимда эронийлар босқини бўлди ва мен қожорлар қўлига асирликка тушдим. Ун икки ёшимда қиз бола ҳолимда мени олиб кетишди, ўн беш ёшимга етганимда Эрондан қиз ҳолимда орқага қайтиш насиб этди менга, Жорж...

Ана шу фурсатларда Ҳамза Мирзо бошчилигида сарбозларнинг Серахс яйловида туркман келини билан ўтказган «Бекзода томошаси» фаранг тутқуннинг эсига тушди:

— Улар сизга қўл тегизмай, орқангизга қайтардиларми? — деганини ўзи ҳам сезмай қолди.

— Бунинг шундай бўлганлиги бир Худога ва бир ўзимга аён. Бунга бошқа ҳеч ким ишонмайди. Шу сабабли мен бахтсиз бўлиб қолдим... Бир гал улар мени битгаси билан никоҳламоқчи бўлишди. Рози бўлмадим. Илк бор мен рози бўлмаганим учун шариат қонунини бузишмади. Мардлик қилишди. Кейин Аббосали сабабли менинг кўнглимга қарайдиган бўлишди.

— Аббосали дегани ким?

— Аббосали Хуросонда мен бандиликда бўлган жойнинг кат худоси экан. Уни туркманларнинг бурказ уруғи одамлари асир қилишган экан. Мени ўша Аббосали билан алмашишни кўзлашган экан. Кейин алмашишди.

— Кейин-чи?

— Мен сен кутиб турган нарсани билипман, Жорж. Уни ҳам айтаман. Уч йил чўрилиқда, бегона юртда асирликда бўлиб келган заифа кимга

керак? Туркманлар номи қора бўлган заифага уйланмайдилар.

— Эронликлар мардлик қилишди дедингизми?

— Ҳа, шундай бўлган. Ўзинг ёмон бўлгандан кўра номинг ёмон бўлгани чатоқ. Ота-онам йўқ. Ўзинг билган туғишган оғаларим бор. Яна энг яқин қариндошим бор. У мени яйловга олиб борган тоғам бўлади. Ана шу қариндошларим ҳимоясида юрибман.

Оқморол сўзини тугатгач, Блоквил:

— Бизнинг юртимизда сизга ўхшаган заифаларни «қари қиз» дейишади, — деди.

— Бу сўз туркманларда ҳам бор. Пешонангга нима ёзилса, ўшани кўриш буюрилар экан.

— Пешона, пешона деб, сиз энди қари қиз бўлиб яшайвермоқчимисиз?

Оқморол яна чуқур хўрсинди.

— Менинг яшаш-яшамаслигим маълум эмас. Бироқ энди беш ой бўлди, мен қари қиз эмасман.

— Унда кимсиз?

— Ҳеч ким.

— Буни қандай тушуниш керак?

— Омадсиз бир заифаман. — Бирданига Оқморол ўзининг чегарадан чиқаётганини сезиб қолди, дарҳол сергакланди. — Мен нималар деб валдираяпман-а?! Ҳа, мен ҳам инсонман. Кимгадир юрагимни очишим керак, ахир. Бўлмаса юрагим ёриладиганга ўхшайди. Бераҳм яқиндан раҳмли ёт яхши...

Оқморолнинг сўнги сўзлари Блоквилнинг эркини қўлидан олди. У ўзининг қаердалигини эсидан чиқариб, бир оз олдинга сурилди. Оқморолнинг қўлларидан ушлади. Қиз қўлларини дарҳол тортиб олди.

— Раҳмли ёт бераҳм яқинга айланмоқчи бўляптими?

Қизнинг бу сўзлари фарангни хижолатга қўйди. Блоквил ўзининг қизариб кетган юзини қоронғиликда Оқморолнинг сезмаганига қувонди.

— Мени кечиринг, Оқморол? Кечирасизми?

— Ўзим ёруғ жаҳон билан хайрлашмасам, қариндошларим... Ухлай олмагач, дардларимни бир тўкай деб келгандим ёнингга.

— Мен ҳеч нарсага тушуна олмаяпман, Оқморол.

— Тушунмаганинг ҳам яхши. Қўли билан қилган елкаси билан тортар экан. Буларнинг бари қисматимда бор экан. Мен қисматга ишонаман, Жорж.

Эгамуроднинг эшиги тарақлаб очилди.

Оқморол турган жойида қотиб қолди.

— Янгам ташқарига чиқди, — деди у.

Кўп вақт ўтмай, Эгамуроднинг эшиги ёпилди.

Оқморол ўзига келди.

— Янгам ичкарига қайтиб кирди.

Ана шу хабар Блоквилнинг Оқморол оғзидан эшитган энг охириги сўзи бўлди.

48

Муҳаммадаваз полвоннинг эрталабки намоз вақтида айтадиган «Аллоҳу акбар»идан сўнг атрофдаги уйларнинг бола-чақасидан бошқа барча одам ўрнидан турарди. Намоз ўқисин-ўқимасин ёши катта туркман бу дамда ўрнида ётса — бориб турган одобсизлик саналарди. Блоквил ҳам кейинги пайтларда ана шу қоидага амал қиладиган бўлиб

қолди. У ҳам доимо азон товушидан уйғонади...

Бугун ҳам шундай бўлди. Намоз тугагач, тутқун ташқарини айланиб келди. Шу вақт Муҳаммадаваз полвон қулба томонга кела бошлади. У Блоквилнинг ёнига камдан-кам келарди. Шу сабабдан ҳам ҳозир фаранг йигит хаёлига келган ёмон фикрдан қўрқиб кетди. «Сен бизни эл-юртга шарманда қилдинг!» деса, унга нима деб жавоб беради? «Мен бегуноҳман» деганига булар барибир ишонмайдилар. Кеча тунда... «Оқморол нима сабабдан бошига келиши мумкин бўлган хавф ҳақида индамади экан? Ёки булар аллақачон аниқ бир қарорга келишган-микан?»

Муҳаммадаваз полвоннинг қулба томон келаётган йўли қисқарган сайин, фаранг тутқуннинг қўрқуви шунча орта бошлади. У ўзини ҳар қанча қўлга олишга ҳаракат қилмасин, ўзини шу лаҳзаларда ҳар қанча хотиржамдай тутмасин, қалтирай бошлади.

— Ассалому алайкум, оғабек! Эртангиз хайрли бўлсин!

— Ваалайкум ассалом, фаранг мулла. Омон-эсон турдингми?

Оқсоқолнинг юзига кўзи билан, овозига қулоғи билан баҳо берган Блоквилнинг кўнгли жойига тушгандай бўлди. Чунки ёшулнинг юзига қаҳр, овозида ғазаб оҳанги йўқ эди. Аксинча, полвон олдингилардан ҳам мулоийм саломлашди. Блоквил бунга ҳайратланди.

Уч-тўрт ой бундан олдин экинзорда ишлаб юрганида, унинг ишини кузатган ёшулли гап-сўз орасида: «Фаранг мулла, биз сени уйлантирсак нима дейсан? — деганди. — Агар сен ўз динингдан чиқиб, мусулмон динини қабул қилсанг, биз сени уйлантира оламиз». Ўшанда Блоквил: «Агар сизга ўз динингиздан қайтиб католик динига киринг десам, уни қандай қабул қилардингиз?» дейиши билан ёшулли мот бўлганди. Ваҳоланки, Муҳаммадаваз полвон ҳазил қилмаган, астойдил, чин юракдан гапирганди. Умуман, ўшанда фаранг йигит ёшулнинг ҳазиллашмаганини, юрагида йўқ нарсани тилга ҳеч қачон олмаслигини тушунганди... Аммо, ҳозир Муҳаммадаваз полвон: «Мулла фаранг, гуноҳ иш қилдингми, энди мард бўл. Сен Оқморолга уйланишга мажбурсан!» деса, унга қандай жавоб бериш керак? Агар у Оқморолга уйланишга рози бўлса, ўз динидан ҳам чиқиши шарт-ку. Мусулмон динига кирмаса, уни Оқморол билан никоҳдан ўтказишмайди. Никоҳлашмаса, Оқморолни ўлдиришади. «Булар пулни олгунларича мени ўлдирмасликлари мумкин. Бироқ Оқморолни ўлдиришлари аниқ. Мени эса... Жорж Блоквилни эса изидан пул келиб, товон пули олингач ҳам ўлдираверадилар. Барибир булар жонга жон олмасдан қўйишмайди. Озодликка чиқиб, ўз юртига хотиржам кетаётган капралнинг орқасидан икки нафар отлични жўнатиш қийин эмас-ку...»

Блоквилнинг ичини таталаб, миясини еб ётган бу хавфли тахминлар бу сафар ҳам хато бўлиб чиқди. Муҳаммадаваз полвон ўз уйи томон қўлини силкиб:

— Мулла фаранг, иш-пишинг бўлмаса, ана у кигизнинг устида битта от нўхтаси турибди. Унинг сўкилган жойларини яхшилаб тикиб бер! Ўзимнинг қўлимдан ҳам тикиш келади-ю, бироқ ҳайф, кўз энди яхши кўрмай қоляпти! — деди.

Буни эшитиб кўрсатилган томонга қушдай учиб бориб-келган фаранг ёшуллини қучоқлаб олай деди.

— Оғабек, сиз мени алдаётганга ўхшайсиз! Телпакнинг бир дона жунини қимирлатмай, унинг устидаги чойнакни нишонга олган кўзингиз нўхтани тикиш лозим бўлганда кўрмай қолдимми?

Мақтовни эшитган ёшулли эриб кетай деди, чин дилдан хохлаб кулди.

— Шошиб қолганда карнинг қулоғи очилади, кўрнинг кўзи... Кигизнинг устида ип, бигиз, мум бор...

Асосий ташвишни орқага ташладим, деб ўйлаган фаранг тутқун уйнинг соя томонидаги кигиз тарафга енгил қадам ташлаб кетди.

Блоквилнинг сурат, харита чизиб ўрганган қўллари, бармоқлари игна-жуволдиз ушлашга ҳам уста эди. Бундан бир ҳафта олдин фарангли Эгамурод кун бўйи уриниб эплей олмаган эгарни озгина вақтнинг ичида гулдай қилиб қўлдан чиқарганди. У анчадан буён қўни-қўшниларнинг тешилган қумғони-ю, чойнакларининг жўмрагини чегалашми-ямашми, нима олиб келишса, шуни тузатиб ўрганиб қолган, бундай ишларни у ҳавас билан, қойилмақом қилиб ўринлатарди. Чунки унга вақтни ўтказиш учун бунақа ишлар ҳаводай зарур эди.

Блоквил мумланган ипни жуволдиз тешигидан ўтказиб, ишни бошлайман деб турганида, кунчиқар тарафдан келаётган тўриқ отлиққа кўзи тушди. Бу ёшулли уй ичидагилар ҳам эшитсин дедими, қора уйнинг соясида нўхта тикиб ўтирганнинг саломига ҳайқириб алиқ олди.

Меҳмоннинг юзи қаҳр-ғазабдан бўзариб кетган эди. Унинг жуда ҳурматли одам эканлигини уйдан чиққан Эгамуроднинг қўл қовуштириб салом беришидан билса бўларди.

Блоквил отдан тушган одам ўзи билан ҳам қўл олишиб кўришса керак деб ўйлаб, қўлидаги абзалларни кигиз устига қўйди-да, қўл узатишга тайёрланди. Аммо бу баджаҳл одам Эгамуроднинг: «Ёшулли, бу уйда...» деган хабаридан сўнг сояда турганга эътибор ҳам бермай, Муҳаммадаваз полвоннинг уйи томон бурилди.

Ўртадаги эшик устига кигизсимон ёпинчиқ ташланган бўлса-да, уй ичидаги суҳбат ташқарига бемалол эшитилиб турарди. Ичкаридагилар одатдагидай салом-алиқ қилишгач, узоқ вақт жим бўлиб қолишди.

— Урушнинг кенгаши бўлмайди, полвон ога! — сўз бошлади меҳмон. — Бу ерда тушунарсиз ҳеч нарса йўқ. Сир деб сақламоқчи бўлганимиз кўпчиликка маълум бўлгач, сирлигини йўқотади. Бу хабар биз томонларга ҳам етиб борди.

— Ҳа, шундай. Эл-юртга шарманда бўлдик, Яйлимхон! — деб, Муҳаммадаваз полвон бўғиқ овозда гапирди.

«Меҳмоннинг номи Яйлимхон экан, — деди Блоквил ичида. — Номининг кейинига «хон» қўшилган экан, у ҳеч бўлмаганда ўз уруғининг катХудоси бўлса керак».

— Гуноҳқорни топиш лозим! — бу Эгамуроднинг овози эди.

— У гуноҳқор ким экан? — меҳмоннинг сўзи кескин чиқди. — Қариндош мен учун ҳам, сиз учун ҳам теппа-тенг қариндош. У менинг жияним бўлса, сизларнинг синглингиз! Шу сабабли очиқ гаплашайлик. «Қанжиқ думини ўйнатмаса, ит унинг изига эргашмайди».

«Қанжиқ» дейилгани тушунарли, демак, гап Оқморол тўғрисида кетаяпти. «Меҳмон — қизнинг тоғаси экан-да». Блоквилнинг кўзи бигиз билан жуволдизнинг учида бўлса ҳам қулоғи уй ичига қаратилган эди. У ичкарида бошланаётган бўроннинг шамолигача қўлдан чиқармай, барчасини билгиси-эшитгиси келарди. Албатта, юз берган воқеа жуда кўнгилсиз эди. Аммо европалик капралнинг воқеага баҳо беришига кўра, одам бунчалик ўзини ўтга-чўққа ураверишга ҳеч қандай асос йўқ. «Инсон фақат ўз юраги буюргангани қилиши керак. Булар эл-юрт кўзидан уялар эмишлар! Эл-юртга нима, йўқ жойдан гап-сўз топади. Умуман, фарангга қолса, эл-юрт дейилган тўдага муғлақо қулоқ солмаслик лозим. Эл-юрт деб аталган тўда уч бўлакдан иборат бўлади. Унинг асоси — қўлидан, тилидан ҳеч нима келмайдиган кўпчилик.

Иккинчи бўлак — иши кўплигидан ҳеч нимага эътибор бермайдиган озчилик. Учинчи бўлак — ўша икки бўлак номидан гапириб, бундан унга, ундан бунга гап ташиб, ўз манфаати йўлида фойда қўзлайдиган муттаҳамлар. Шунинг учун ҳам инсон фақат ўз қалбига қулоқ солиши шарт...» Аммо начора, фарангли тутқун нималар ҳақда хаёл сурмасин, нималарни ўйламасин, ҳар бир элнинг ўз қонун-қоидаси, ўз урф-одати бор экан...

Эгамурод уйдаги эркакларнинг ичида ёши энг кичиги бўлса-да, ўз гапини ўтказишга ҳаракат қиларди. У меҳмон билан баҳсга киришганида ҳам овози жуда дағал чиқди.

— Қуйруқ кўрганда қуйруқ эгаларини ҳурмат қилмаган итнинг бошини энг олдин кесишимиз шарт!

— Ким экан у кўппак?

Муҳаммадаваз полвон шундай савол берган эканми, демак, Фуломбекнинг фарангга олиб келган хабари нотўғри бўлса керак-ов...

— Ўзидан сўраб кўрмадингизми?

— Сўрамоқчи эмасмиз, — деб Эгамурод Яйлимхонга жавоб берди. — Бошимизгача шармандалик лойига ботганимиздан сўнг, сўроқ-текширув қилишдан фойда йўқ. Сиз ҳам келган экансиз, Яйлим оға, ишни узоққа чўзиб юришининг кераги йўқ. Агар сизда раҳм-шафқат ҳисси устун бўлса, бу ишни амалга оширишни менга буюринглар!

— Бу воқеа аниқ бўлгунча, Қўнғирдан бошқа жойга жўнатиб юборсак қандай бўлади? — Муҳаммадаваз полвон энди юмшоқ оҳангда гапира бошлади.

Қизиққон Эгамурод Яйлимхондан ҳам олдин қичқирди:

— Нима деяпсиз, оға?! Ўзини Қўнғирдан чиқариб юборганимиз билан, шармандалигимизни нима қиламиз?!

— Тўғри айтяпсан! Шарманда бўлганимизни қопга солиб олиб кетиб бўлмайди, полвон оға...

«Меҳмон ҳам Эгамуродни қўллаб-қувватляпти. Ёшуллинг ҳолига ҳеч ким эътибор бермаяпти...»

— Мен бошқа бир нарсани тахмин қиляпман. — Гапираётган Эгамурод эди. — Агар тухмат қилаётган бўлсам, гуноҳимни Худо кечирсин... Ўтган ҳафтада фаранг ҳаво олиш учун кулбасидан ташқарига чиқиб кетганида унинг ётадиган жойига кирдим. Сомоннинг орасидан ичида овқат юқи бор бир идиш чиқди. Идишни у ерга ким олиб борган? Унинг кундуз кунлари кулбага мутлақо эътибор бермаслигини биламиз. Демак, тунда яшириниб борган... Феъли тўғри бўлса, идишни нима учун бекитяпти? Гуноҳкор, менимча, ўша тутқуннинг ўзи бўлиши керак...

Блоквилнинг қўлидаги бигиз нўхтага эмас, фарангининг чап қўлидаги ўрта бармоққа санчилди. У аввалига оғриқни сезмади. Бигизни орқага тортиб олганидан сўнг қип-қизил қон тутқуннинг кафтига оқиб туша бошлади.

— Сув кўрмай, иштонимизни ечсак, у олдинги шармандалигимизнинг устига қўшилган чипқон бўлиши мумкин! Менга бир ҳафта, ярим ҳафта вақт беринг. Мен ўзим у билан бир оға сифатида сўзлашиб кўрай. Айб қилган бўлса, айбига яраша жазосини олар. Бўлмаса, ноҳақ тўкилган қоннинг гуноҳига ботиб қоламиз. Бундай қоннинг гуноҳи азим бўлади.

Худди шу бугун ниҳоясига етадиган умри яна бир ҳафтага узайганини англаган Блоквил Муҳаммадаваз полвоннинг сўзларидан сўнг бармоғидаги оғриқни сеза бошлади. У қонли бармоғини оғзига солди.

— Гапни чўзмайлик, полвон оға! Ҳафталаб, ойлаб вақтни узайтирсак, ўзингиз киндикона бўлиб қолманг тагин. Кейин, одамлар орасида қандай

юрасиз, ахир? Шу сабабли сизга бир ҳафта эмас, бир кун фурсат берайлик. Мен эртага кеч оқшом етиб келаман. Ушангача масалани ечмасангиз, уни тун қоронғилигида саронжомлаб қўя қоламиз. Обрўйингизни ўйлайлик, полвон оға. Яйлимхон ҳам қолган умрини ор-номус тагида ўтказишни истамайди. Имонсиз мен бўлиб қолай. Ор-номусим куйгандан кўра, имоним куйсин... Агар эшигингизда сақлаб юрган қулингиз қизнинг номусига теккан бўлса, сизнинг гуноҳингизни ҳам мен бўйнимга оламан. Сизга яна бир кун фурсат унда...

Яшайдиган умрининг бир куни қолган Блоквилни ичкаридагиларнинг бошқа гап-сўзлари энди қизиқтирмай қўйди. У нима қилишини билолмай, тикаётган нўхтани бўйнига осди-да, кулбаси томон жилди. Юриб борар экан, бўйнидан осилган нўхта бўғзидан бўғиб, нафас олдирмаётгандай туюла бошлади...

49

Кайфи ошиб қолгандай чайқалаётган Блоквилнинг нимадир қилишга ам қили етмай қолди. Унинг боши ғувиллаб, кулоқларига бир нарса тикилгандай эди. Анчадан бери давом этиб келаётган бош оғригидан сўнг сочларининг ости музлагандай бўлди. У иссиқ кулбада бошининг совуқ қотганини ёмон хосият деб ҳисоблади, қон босимим ўзгарган бўлса керак деб, сочини кафти билан таради. Сочларининг ҳам ярми оқариб кетгандир?

Унинг кечадан бери тортган азобларини ҳеч нарса билан қиёслаб бўлмайди...

Фаранг тутқун шу ҳолатида ҳам ташқаридан кўзини узмасди. У Муҳаммадаваз полвоннинг кулбага келишини ёки ўзининг чақирилишини кутиб ўтирарди. Бироқ ёшулли пешингача бир неча бор ташқарида кўринган бўлса-да, тутқун томонга эътибор қилмади. «Ёшулли нима сабабдан суҳбатни бошламай орқага ташламоқда? Бу билан қаерда нимани ютмоқчи? Ёки ўзим унинг ёнига борсаммикан? Йўғ-е, бу фикринг нотўғри, Жорж!..»

Блоквил шундан сўнг туркманлар ўзлари сўз очмагунларича, ҳеч нарсани билмагандай юраверишга аҳд қилди.

Фаранг тутқун шу лаҳзаларда атрофида Муҳаммадаваз полвон сингари турмушнинг кутилмаган ўйинларини писанд қилмай, барига совуққонлик билан, хотиржам назар ташлайдиган оқсоқолнинг борлигига минг бор шукур қилди. «Ана шу ҳам Худонинг менга раҳми келгани бўлса керак? Бўлмаса қизиққон туркманлар аллақачон йўлбарснинг оёқ санашига ўхшаган ўйин қилишлари мумкин!»

У Париждаги бир ҳазилкаш дўстининг давраларда кўп такрорлайдиган латифасини ҳозир шу дамда яна эсга олди. Латифада айтиладики, бир қуён ўрмонзорда қочиб бораётган экан, олдидан иккинчи бир қуён чиқиб, қочишининг сабабини сўрабди. «Орқамдан йўлбарс қувлаб келяпти! У кимнинг оёғи бешта бўлса, ўшанинг бошини емоқчи!» деб жавоб берибди қочиб бораётган қуён. «Ундай бўлса, сен нимага қочасан? Сенинг оёғинг бешта эмас-ку, ахир?!» деб иккинчи қуён ҳайрон қолибди. Шунда қочиб кетаётган қуён: «Эй қариндош, йўлбарс олдин оёқларингни гавдангдан ажратиб олиб, ундан кейин санай бошлайди-да» деб, яна қочишда давом этган экан...

Блоквил ҳам қизиққон туркманларни ўша оёқ санайдиган йўлбарс билан қиёслади. Улар ҳам аввало бошингни кесиб, ундан кейин гуноҳқор ёки гуноҳқор эмаслигингни текширсалар керак...

Ёз фаслининг офтоби тикка келиб, куйдира бошлади. Ёз чилласи

кирган пайт. Шундай иссиқдан сўнггина фарангнинг бошоғриғи камайиб, қон томирларининг зарби сал мўътадиллашди. У яна қоғоз-қаламларини қўлига олди. Катта дафтарини очган эди, Оқморолнинг жилмайиб турган сурати чиқди. Тутқун бир пайтлар ирим қилиб, унинг кулиб турган суратини чизган эди. Дур-марвариддай бўлиб қаторлашиб турган оппоқ тишлар Оқморолнинг гўзал чеҳрасига янада кўрк кўшиб юборган. Блоквил суратга қараб турганича: «Мен ҳеч нарсага тушунмаяпман, Оқморол! — деди инграб. — Сиз нима учун ўзингизни ўзингиз қийнаяпсиз? Сиз нима учун мени ҳам қийнаяпсиз? Сиз нима учун бу ишда мен билан биргалашиб чора изламаяпсиз?» Сурат, албатта, жим эди. У жим турган ҳолида ҳам гўзал. Нафис қилиб чизилган расм гуноҳкор бўлмаса-да, фаранг йигит расмини майда-майда қилиб йиртиб ташлади. «Кулбадан Оқморол олиб келган идишни қидириб топган Эгамурод дафтардаги соҳибжамол қиз суратини ҳам топиб олиши сўзсиз...»

Чанқатадиган овқат емаган бўлса-да, фаранг тутқин ҳозир негадир сув ичгиси келди. У кулбадан кўрқиб чиқди-да, қудуққа томон юрди. Худди гаплашилгандай, шу пайт Муҳаммадаваз полвон ҳам уйдан ташқарига чиқди. У гўё тутқун билан сўзлашиб олмоқчидай эди. Бироқ қудуққа томон икки-уч қадам ташлаган қария бирдан тўхтади.

Кўча томондан сийрак соқолли, сариқдан келган мўйсафид одам, қирқ ёшлар атрофидаги узун бўйли, от юзли бир киши пайдо бўлди. Улар тўғри юриб Муҳаммадаваз полвоннинг ёнига келишди. Иккала оқсоқол омонлашиб, соқолларини сийпалашди, ҳол-аҳвол сўрашишди.

Туркманларнинг урф-одатига кўра, келган одамлар нотаниш бўлса-да, Муҳаммадаваз полвон уларни уйга таклиф қилди. Бироқ сийрак соқолли оқсоқол таклифни қабул қилиш ўрнига:

— Сизнинг давлатли ўчоғингиз остонасидан ҳатламоққа бизнинг ҳам ҳақимиз йўқ, полвон, — деб кутилмаган жавоб қайтарди.

— Бу нима деганингиз, биродар? — Муҳаммадаваз полвон ҳайрон қолиб, яна мақол ишлатди. — «Уйга кирган жайроннинг икки шохидан бошқа гуноҳи бўлмайди», соқолдош!

— Бизларнинг бегуноҳ жайронлигимиз ҳозирча аниқ эмас. Тўғриси айтсам, бизлар бошидан товонигача гуноҳга ботган одамлармиз. Шу сабабли, ташқарида туриб суҳбатлашаверайлик...

— Фаройиб меҳмон экансиз-да, ўзингиз?! — Полвон оға жилмайишга уринди. — Гуноҳи бор кишилар, айбдор одамлар бугунгидай жазирама иссиқда меҳмондорчиликка келадими?

Ёшулли айтмоқчи бўлган гапларини олдиндан тасдиқлагандай бошини қимирлатди:

— Биз гуноҳимиз бўлгани учун келдик, соқолдош!

Ғалати меҳмонларнинг гуноҳқорона хабарини эшитишга чоғланган полвон энди сергакланиб:

— Ундай бўлса, шу ерда айтаверинглар! — деди. — Сизларга рухсат!

Шу пайт отхона томондан келган Эгамурод меҳмонлар билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашди.

— Бу менинг укам бўлади! — дея ёшулли Эгамуродга томон имо қилди, — исми Эгамурод.

— Бизлар кимнинг Эгамуродлигини, кимнинг Муҳаммадаваз полвон эканлигини аллақачон суриштирганмиз! — деб, келган ёшулли барча нарсадан хабардорлигини олдиндан билдирди.

Меҳмонларнинг кўзи ўзига томон тушганини сезган Блоквил яна бошини эгиб улар билан саломлашди, бироқ уларнинг ёнига бормади. Иш билан банд одамдай, қудуқнинг бошидан кетмай тураверди.

— Хабарингизни айтаверинг, меҳмон. Менинг укамдан яширадиган гапим йўқ.

— Бизларнинг айтмоқчи бўлганимиз инингизга ҳам тааллуқлилиги учун қайтанга бунинг ҳам келгани яхши бўлди... Бу ҳам менинг укам! — Ёшулли меҳмон келганидан буён овозини чиқармай, юзини ерга қаратиб турган шеригига назар солди. — Исми Жўрақули. Ана, оғалар, инилар, баҳор пайтида Жўрақули бизнинг юзимизни ерга қаратди. Ундан ҳам ёмони — сизларни номус тагида, гапга қолдирди! Энди бўлар иш бўлиб ўтди. Бизлар бошимизни этагимизга солиб келдик. Менинг бундан бошқа айтишга-сўзлашга тилим бормаяпти. Аҳвол сизларга ҳам, бизларга ҳам маълум.

— Бундан келиб чиқдики, — деб соқолини сиқимлаган Муҳаммадаваз полвон Эгамуродга қаради. — Хизр деганимиз хирс (айиқ) чиқибди-да!

Эгамурод овозини чиқармай, ўз уйига кириб кетди.

— Аҳвол мана шунақа, соқолдош, — деб, меҳмон полвонга қаради. — Энди бизлар сизларнинг жавобингизни кутамиз.

Муҳаммадаваз полвон бир нима демоқчи бўлган пайтда Эгамурод уйдан чиқди. Унинг уйга нима учун кириб чиққанига оғаси эътибор бермаган бўлса-да, ёшулли меҳмон диққат қилган экан! У Эгамуроднинг белидаги тўппончага қаради-да:

— Сен, иним, тўппонча олиб келдинг, шекилли, — деди, — туркманда «Қари ҳўкиз қассобдан қўрқмайди» деган нақл бор. Агар бизлар тўппонча, пичоқдан қўрқадиган бўлсак, ажалнинг устига ўз оёғимиз билан юриб келмасдик. Бизларни бу хонадонга ўз қилмишимиз олиб келди. Қочиб ҳам юришимиз мумкин эди, яшириниб ҳам. Аммо бир номардлик устига яна бошқа бир номардликни қўшмайлик деб келдик. Қолаверса, икки томон ҳам туркман бўлгач...

Эгамурод аниқ жавобни олган бўлса-да, жим тура олмади.

— Муддаони айтинг, бўладиган гапни, оқсоқол!

— Дарҳақиқат, кўп гапдан аниқ гап яхши. Кечириб билсангизлар, кечирим сўраб келдик. Қабул қилмаймиз десангизлар, мана, гуноҳкорнинг ўзини олиб келдик. Қайсинисини қабул қилсангизлар, ихтиёр сизларда. Нимани раво кўрсангизлар, бизлар рози. Қўли билан қилган елкаси билан торгар, дейилган нақл бор.

Бир қўлини белига тираб турган Эгамурод кинояли луқма ташлади.

— Сиз, оғам, «ҳам ўғриман, ҳам ғолибман» деган нақлга риоя қилишни энди бу ерда эсингиздан чиқаринг! Сиз ҳам бизнинг номусимизни паймол қилдингиз, ҳам устимизга келиб ўз шартингизни қўймоқчи бўляпсиз. Бизга энди обрў керак эмас. Ор-номус керак. Обрў тўкилиб бўлди. «Даъвогаринг кўнғир бўлмасин» деган гапни эшитмаганмисиз?

Эгамуроднинг дағдағали сўзларига ёшулли парво қилмади.

— Энг олдин шуни билиб ол, иним, бу иш даъво-жанжалдан катгароқ иш...

— Уни биз сиздан яхши тушуниб турибмиз.

— Эгамурод, жим бўл! — деб, полвон оға қаҳр-ғазаб билан кесиб гапирди. — Обрўнинг бари тўкилгандан ярми тўкилгани яхши!

Келган ёшулли ҳам кўпни кўрган оқсоқол экан. У ҳар бир эшитган сўзини ақл тарозусига қўйиб, ҳамманинг кўнглини топиб сўзлашга ҳаракат қиларди:

— Қалби қаҳр-ғазабга тўлган кишининг ҳолатини биз ҳам тушунамиз... Бироқ соқолдош яхши гап айтди. «Зарарнинг ярмидан қайтмоқ ҳам фойда». Кечиришимизни қабул қилсангизлар, қизингизга эгалик қилиб, бизлар

ҳам ёмон гап-сўзлардан қутулардик. Ундан ташқари, бу қисматдир, оғалар, инилар. Тақдирдан қочиб қутулиб бўлмайди. Шундай ишлар бўлади деб, биз ётсак-турсак ҳам миямизга келган эмас. Тақдир бўлмаса, Яратган эгам учраштирмаса, бу ҳам, у ҳам бир пайтда бир жойга яйловга чиқармидилар? Келинлар, Худонинг хоҳиши билан рози бўлайлик!..

Келган ёшуланинг «бу ҳам» дегани — ўз иниси, «у ҳам» дегани — Оқморол бўлса керак, деб ўйлади Блоквил. Бу гапдан хулоса чиқариладиган бўлса, Оқморол билан Жўрақули бир-бирлари билан саҳрода яйловга борганда учрашган, бўладиган нарса ўша ерда юз берган...

— Сизларнинг аҳволларингиз қандай? — деб, Муҳаммадаваз полвон шу гап билан кечирганини билдирмоқни маъқул топди.

— Бизни, соқолдош, кўриб турибсиз. Жўрақули уч мучални тўлдирди. Келинимиз фақирнинг умри қисқа экан, беш яшар қизини бизларга қолдириб, боқий дунёга кўчди. Ўзимиз чорвадормиз. Тирикчилигимиз мол-ҳолнинг орқасидан ўтиб туради. Жуда бой ҳам эмасмиз, ўтакетган қамбағал ҳам эмасмиз, Худога шукур. Қозонимиз ҳар куни қайнайди. Ўзимиз ҳам сизлар сингари одамлар билан қариндош бўлсак, Яратган эгамдан миннатдор бўлардик. Қон ҳиди келиб турган иш хайрли тамом бўлса — тўй қилиб бермоқчиман. Сизлар ҳам...

Меҳмоннинг тугатмаган гапидан «Сиз ҳам бизни қўллаб-қувватланг!» деган маънони уқиш мумкин эди. Келган ёшуланинг ҳар бир яхши сўзи, ўзини тутиши Муҳаммадаваз полвоннинг кекса қалбидаги ғазаб истеҳкомини йиқитди.

— Ўзингиз қайси уруғдан бўласиз? — деганида, Муҳаммадаваз полвоннинг овози ниҳоятда мулоимлашди.

— Бизлар, соқолдош, арсарининг улутепа уруғиданмиз. Бўлаётган жойимиз Кўжиқнинг боғида. Такаларнинг вакил қабиласининг Юсуф уруғи билан қариндошмиз! Қиз олиб, қиз беришяпмиз.

Муҳаммадаваз полвон ўз уйини кўрсатиб:

— Қани, соқолдош, уйга кирайлик энди! — деди.

Ёшулли меҳмон енгил қадам ташлаб, полвон оға таклиф қилган уйга томон юрди. Бироқ Жўрақули ёшулларнинг орқасидан уйга қирмай, қора уйнинг соя томонига ўтиб турди...

Шу куни офтоб ботаётган маҳали сийрак соқолли оқсоқол орқасига икки нафар аёлни эргаштириб яна Муҳаммадаваз полвоннинг хонадонидан пайдо бўлди. Кўп вақт ўтмай, уч нафар бўлиб келган меҳмон ёшулли тўрт нафар бўлиб қоронғилик ичида кўздан ғойиб бўлди.

Жорж Блоквил ана шундан кейин қайтиб Оқморолга дуч келмади. У бутун Кўнғир қишлоғида якка-ёлғиз бўлиб қолди.

50

Мурғоб дарёсининг чап қирғоғидаги топазлар уруғигача ўзимни жўнатадиган Абдал сардорнинг отлиқлари билан йўлга тушдим. Теварак-атрофдаги уйлардан йиғилган кўплаб кишилар мени анча йўлгача кузатиб боришди...

Жорж Блоквил хотираларидан

1861 йил ноябр ойининг сўнгги кунларидан бири. Қовоғи қоп-қорайиб, ҳурпайиб турган қора булут осмон билан ерни бирлаштирмоқчи бўлгандай заминга энгашди. Тепадан худди улкан қозонни тўнтариб қўйилгандай эди. Дунё ниҳоятда зерикарли кўринади. Аммо ўша зерикарли, кишида ғамгин кайфият уйғотадиган бўғиқ кун Блоквилнинг асирликда ўтказган ўн тўрт ойи давомидаги

хар кун, хар соат, хар сония кутган хуш хабарни олиб келди...

Оқморолнинг анчадан буён эшиги очилмаган қора уйининг кун чиқар тарафида пайдо бўлган Абдал сардор кулба оғзида турган Блоквилга назари тушиб жилмайди.

— Жаноб, мен сизга хуш хабар келтирдим!

Хушхабарнинг маъноси тушунарли эди. Чунки Блоквил неча вақтлардан бери ўша хушхабарни кутмоқда! Шу сабабли ҳам Абдал сардор ҳозир унга қоп-қора булутни ёриб чиққан офтобга ўхшаб кўринди. Ўша офтобдан ажралиб чиқиб, қалбига ўрнашган порлоқ мулойим шуъла фарангнинг неча ойлардан буён муз сингари жунжиқтириб турган ички дунёсига ҳарорат бағишлади. Осмондаги қуюқ қора булут сурилиб, олам чарақлаб кетгандай бўлди. У отдан тушиб, ўзига томон келаётган Абдал сардорни қучоқлашга тайёрлана бошлади.

Абдал сардор отининг жиловини шеригининг қўлига берди-да, уйдан чиққан Эгамурод билан саломлашиб, унга бир нималар деди. Кейин иккаласи Муҳаммадаваз полвоннинг уйига кириб кетишди.

Блоквил ўзининг Машҳадда яшаётган европалик дўст-биродарлари юборган тўлов пули келгунча Юсуфхоннинг акаси, Абдал сардорнинг иниси ва яна бир одамнинг Серахсга келтирилиб, гаровга қўйилганлигидан ҳали беҳабар эди. Абдал сардорнинг манов оти — ўзини Ватанига олиб кетадиган жонивор эканини қалбан сезиб турарди. Шу сабабли оёқлари калтадан келган, ола-чипор, кулранг ёлли от унинг кўзларига ҳозир дунёдаги энг ажойиб бедов бўлиб кўринди.

Абдал сардор олиб келган хатини, хушхабарини Муҳаммадаваз полвонга топширишга улгурдимми-йўқми, воқеалардан аллақачон хабар топган теварак-атрофдаги ёш-қари, эркак-аёл — барча одам шу жойга йиғила бошлади. Улар ичида ҳасса тутган кексалар ҳам, болаларини қучоқлаган, оғизлари ўралган аёллар ҳам, дуч келган нарсани оёқ кийими ўрнида кийиб олган ярим-яланғоч болалар ҳам бор. Фаранг тутқун ертўла қазиганда атрофида йиғилган болаларнинг барчаси ҳам шу ерда. Блоквил уларнинг ҳаммасини кўзидан-юзидан танирди, қадрдонлашиб кетган эди.

Йиғилганлар орасида Қўнғирга биринчи келган кунёк бўйнига илон осиб олиб қаттиқ чўчитган Чақон тентак ҳам бор. «Бугунги воқеадан у ҳам хабардор бўлса, демак, энди бутун Марв мени билган бўлса керак!»

Анови қизча — улкан оқ терак устига кўмир билан сурати чизилган Ўғилжаҳон номли қизалоқ. Унинг бошидаги қизил рўмоли остидан кўриниб турган сочлари ҳозир ҳам диккайиб турибди. Кўзларидан ёшлари тўкилай-тўкилай дейди. «Наҳотки бу болалар менга шунчалик ўрганиб қолишган бўлса?!»

Блоквил кўзлари тўрт бўлиб, эшик очилишини кутарди, ниҳоят эшик очилди. У ердан Абдал сардор билан Эгамурод чиқишди. Эгамурод ўз уйига кириб кетди. Абдал сардор эса кулба ёнига келди.

Икки нафар эркак кишининг қучоқлашишларига, бир-бирларининг юзу яноғларидан бир неча бор ўпич олишларига қўнғирликлар ҳайрон бўлиб қарашди.

Атрофдагиларга тушунарсиз тилда Абдал сардор билан қилинган қисқа гап-сўздан сўнг кулбасига кириб кетган Блоквил у ерда узоқ турмай дарҳол ташқарига чиқди. Унинг учун зиндонга айланган кулбадаги майда-чуйда нарсалар ичидан қўлига олиб чиққани — муқовасига «Туркман диёридаги ўн тўрт ойлик асирлик» деб ёзилган қалин дафтар эди.

Кайфияти чоғ Эгамурод уйдан чиқди-да, енгил қадам ташлаб

оғасининг уйига ўтди. Астарсиз чакмонини ҳар доимгидек елкасига ташлаб олган Муҳаммадаваз полвон укаси билан биргалашиб фарангнинг ёнига келди.

Эгамурод кўнғир кўлидаги кўшоғиз тўппончани унга узатди.

— Яроғингни олиб кет, мулла фаранг. Бу сеники эди...

Тўппончани кўлига олиб, бир оз ўйланиб турган Блоквил уни Муҳаммадаваз полвонга узатди.

— Бу яроғ мендан сизга эсдалик бўлсин, оғабек! Сизга ҳамиша ҳурматим баланд, оғабек...

Фарангдан кўшоғиз тўппончани¹ қабул қилиб олган Муҳаммадаваз полвон ўнғайсиз ҳолга тушиб жилмайди. У яроғни кўлига олар экан, ярим туркманча, ярим форсча гапира бошлади.

— Сен бу ерда азоб чекканинг айни ҳақиқат, мулла фаранг! Асирни тутиб туриш учун махсус буйруқ олганимиз ҳақида ўзинг ҳам билардинг. Аҳволимиз, кун-кечиришимиз ҳамин қадар бўлгач, сен ҳам биз билан баравар яшаб, жафо тортдинг, меҳмон... Энди буларнинг барчасини эсингдан чиқаргин-да, ўз юртинга омон-эсон бориб ет! Оллоҳу акбар!

Кекса полвон шундай деб икки кафти билан юзини силади.

— Йўлинг бехатар бўлсин! Яратган эгам сени паноҳида асрасин...

Блоквилнинг бошидан кечирган кунлари ҳеч қачон эсидан чиқмайдиган воқеа бўлса-да, Муҳаммадаваз полвоннинг чин кўнгилдан айтган сўзлари ҳозир уни титратиб юборди, кекса полвоннинг ҳалиям бақувват кўлларини кўшқафти билан маҳкам қисди-да, атрофдагиларга қаради. Ўзига тикилиб турган юзларча кўзлар ичида у шу маҳалда ўзи учун ниҳоятда азиз бўлиб қолган ўша соҳибжамол қизни — Оқморолни, унинг қора кўзларини излади. Минг афсуски, у шундай соҳибжамол, кўнгли гўдакникидай мусаффо, покиза туркман гўзали билан инсонларга хос видолаша олмади. Бунга Оқморол ҳам, Блоквил ҳам айбдор эмасди. Капрал буни тушунди. Қаерда бўлмасин, бундан буён оқ юзли Оқморолнинг чеҳрасини мутлақо кўра олмаслигини ҳис қилган капрал армон билан чуқур хўрсинди... Бахтли бўлсин ишқилиб Оқморол!

Тақдирига қонли саёҳат ёзилиб, ваҳшийдан-ваҳший, жирканчдан-жирканч фожиаларни бошидан кечирган, илк бор туркман тупроғида француз товонининг изини қолдирган Жорж Блоквил яна Ардарбант саҳросига бир назар ташлагиси келиб қолди. У инсон назари етмайдиган масофада ястаниб ётган Хуросон паст текисликлари узра кунботарга томон от югуртиришга шайлана бошлади. Чунки у томонларда раҳм-шафқатсиз турмуш машаққатларидан хўп таъзирини еган капрални икки йилдан буён гўзал Париж шаҳри кутиб турарди...

Марв — Москва — Париж — Ашхобод.

1993—1995 йиллар.

Туркман тилидан
Музаффар АҲМАД ва
Машариф САФАРОВ таржимаси

¹ Муҳаммадаваз полвоннинг ушбу сўзлари Ж.А. Блоквилнинг «Туркман диёридаги ўн тўрт ойлик асирлик» номли кундалигидан сўзма-сўз олинди. (Муаллиф изоҳи).

² Жорж Анри Гулибеф де Блоквилнинг кўшоғизли тўппончаси Муҳаммадаваз полвоннинг ҳозир Мари тумани «Ҳақиқат» жамоа ҳўжалигида яшаётган набираларидан бири — Қақагелди Жуммиевнинг хонадонида оилавий мулк, эсдалик сифатида сақланмоқда. (Муаллиф изоҳи)

Фозил ИСКАНДАР

Номус ва виждон яшаб қоладими?

Яқинда адиб Фозил Искандар бирданига иккита мукофотга — "Замонавий мумтоз адабиёт йўналиши" бўйича "Ясная поляна" адабий мукофоти ва Россия Федерацияси ҳукуматининг маданият соҳасидаги мукофотига сазовор бўлди.

Айни чоғда Ваган ва дунё адабиётининг намоёндаларидан бири 83 ёшда бўлишига қарамасдан ҳар қанча эътирофу мукофотларга эришган бўлмасин, мудом ижод қилишда давом этиб, бундан ташқари Россиянинг ижтимоий муҳити борасида ўзининг кескин фикр ва мулоҳазаларини ҳам билдирмоқда. "Демократия ҳақидаги ширин орзулар бугунги кунда изсиз тарқаб кетди", — дейди у. Келажакдан нимани кутиш мумкин? Бу ва бошқа саволларга "Чиконинг болалиги", "Чегемлик Сандро" асарлари ҳамда "Қуёнлар ва бўғма илонлар" ривоят-қисса муаллифи куйидагича шундай жавоб брани.

НОМУС — НООДАТИЙ СЎЗ

— *Фозил Абдулович, сиз: "Демократия бизни демократия ҳақидаги ширин орзудан махрум этди", — дедингиз. Коммунизм ҳақидаги орзу аввалроқ завоп топганди. Энди нимага интилишимиз керак? Ёрқин капиталистик истиқболгами?*

— Уруш бўлмаслигига. Шундай тинч-осойишта ҳаётни орзу қилингики, унда жамиятнинг ҳар бир қатлами ўз ўрнини йўқотмасин. Бугун синфий кураш нафсий курашга, яъни пул учун курашга айланиб кетди. Бунга балки тоқат қилса бўлар, лекин қашшоқлар ҳақ-ҳуқуқларининг аёвсиз топталиши яққол кўзга ташланиб қолмоқда. Биз инсон ҳуқуқлари Декларациясидан инсон ҳуқуқлари декорацияси (кўргазмаси)га ўтдик. Ҳамма умид шундаки, бу жараёнлар бир кун келиб инсоний қадр-қимматни идрок этувчи ижтимоий тузумни шакллантириши мумкин. У қандай деб номланади — бунинг нима аҳамияти бор?

— *Айтишларича, бугун сиз 91-йили Россия эришган озодлик — унга сўнги СССР Олий Кенгашининг депутати сифатида ўзингиз ҳам овоз бергансиз, жамиятни на фақат маъмурий-буйруқбозликдан, балки уят ва номус, виждон ва ахлоқ туйғуларидан ҳам мосуво қилганлигидан ташвишдасиз....*

— Ҳа, шундоқ. Бугунги ҳаёт мураккаб кўнгилсизликлар билан тўлиб-тошган. Бугун "номус" сўзи ноҳўя — бамисоли одоб чегарасидан ташқаридаги сўзга айланиб қолди, айни пайтда улар билан бир қаторда "олижаноблик" ва "виждон" сўзлари ҳам. Мен гап нимада ўзи, дея узоқ ўйладим. Ва кейин англадимки, бугунги кун одамларимиз қалбида мутлоқ эркинликка интилиш ҳисси илдиз отган экан. Мутлоқ тўқис виждонга интилиш туйғуси буюк рус адабиётини вужудга келтирди. Мутлоқ озодликка, эркинликка интилиш эса жамиятнинг мисли кўрилмаган ваҳшийлашувини юзага чиқарди. Гапимни шеър билан давом эттираман: *"Қаёққа қарама — урчир разолат, Биз қайга борайлик, излаб адолат? Ношуд қошида не қилмоғинг керак? Сен ҳам ношуд бўла билмоғинг керак!"* Бошқа

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

121

нима ҳам қилиш мумкин? Бутун мамлакат бўйлаб бир-биримизга "ношудлик қилиш" билан машғулмиз. Кўплаб диёнатли одамлар бу борада ҳолдан тойдилар. Белоруссиядан Камчатка қадар, "Ҳаёт зугми мени енгди муқаррар..." Бир зиёли одам яқинда менга ёрилиб: "Тўғрилиқдан чарчадим. Бу қабиҳлик чоҳига қулайман деганим эмас, бироқ лоқайд бир бандага айланиб қолишим аниқ...", — деди.

— **Балки биз ахлоқий тамойиллардан онгли равишда қутулмоқни истамаетгандирмиз? Магар бу аридан амр этилган бўлса?**

— Бу, биласизми, инсоннинг пинҳоний майлидир. Виждон унинг хоҳишига кўра яшашга халал беради. Чунки у ўзини чекламоғи ва ён-атрофига қарамоғи керак. Бундай "чекловлар" ҳар кимга ҳам хуш келавермайди. Эмин-эркин яшашга нима етсин, нима қилсанг — инон-ихтиёринг ўзингда... Сизга айтсам, ана шу чегарада жилов қўлдан кетади...

— **Демак эркинлик биз учун барибир уқубат экан-да?**

— Агар у ахлоқ занжирларини узиб ташласа ва бошбошдоқликни келтириб чиқарса — албатта. Агар эркинлик инсоннинг табиий манфаатларини ҳимоя қилса, бу — саодат. Булар иккисини бир-биридан қандай фарқлаш мумкин? Россиянинг келажаги қандай бўлиши айнан шу нуқтада мужассамдир. Илгариги даврда дуруст инсон бўлиш анча осон эди. У йилларда ноҳўя ҳатти-ҳаракат ўзининг маълум чегарасига эга эди. Агар кимдир ўзининг виждонига қарши борса, нима қилаётганлигини ақалли англари. Инсофсизликнинг, виждонсизликнинг ҳозирги қиёфаси мажхул ҳамда мавҳум ва айнан шу боисдан даҳшатли ва ёвуздир.

Мустабид тузум халқни жарликка ҳайдаб, уни беихтиёр равишда бошқа чоҳлардан иҳота қилган эди. Эндиликда эса биз ҳеч бир нарсани тутиб қололмаган ҳолда ахлоқан машғум чоҳнинг нақ қирғоғида турибмиз. Намойиш ва йигинлар сурон солмоқда, халқ эса жим, чунки "номус ва виждон яшаб қоладими-йўқми", ҳали билмайди. Лаҳмийўл охирида ёруғлик борми? Ҳар қалай бор: "Руҳий инқироздан чиқиш йўлагига сизни буткул юзсизлик, имонсизлик кутмоқда, йўлингизни ортга буринг...". Қайта шаклланиш мамлакатда ҳали ниҳоясига етгани йўқ. Фарбга эмин-эркинлик Россияга қараганда юз йил аввал кириб келди. Улар бу эмин-эркинликнинг ортиқча хатти-ҳаракатларига тизгин солишни, жиловлашни ўрганиб олдилар. Бизлар-чи — ҳали бунинг ҳадисини олганимиз йўқ.

— **Ҳар ҳолда, эмин-эркинлик, озодлик, айниқса, оддий одамлар учун жуда қимматга тушади, дейишади.**

— Унинг баҳосини ўлчаб бўлмайди. Бироқ барибир мамлакат эркин нафас олиши керак. Ўзини кўлга олиб, одам ҳар қалай ҳар қандай шароитда ҳам чинакам, ҳалол ва тўлақонли ҳаёт кечириши керак. Бизлар барчамизнинг бу қонуниятга бўйсунмоқликдан ўзга чорамиз йўқ. Ўз-ўзидан равшанки, мен бу жараёни осон, талафотларсиз ва ақл-идрок асосида рўёбга чиқмоғини хоҳлардим. Буни ким ҳам хоҳламайди, дейсиз? Биз ҳаммамиз бир улкан кема — Россиядамыз-ку.

"МАЙДА МИЛЛАТДАН"ЛИГИНГИЗ СИЗГА МУАММО ТУҒДИРМАЙДИМИ?

— **Вахтанг Кикабидзе 2008 йилдаги рус-грузин тўқнашувидан кейин унга ўзининг 70-йиллиги ва Россия бўйлаб гастроллари муносабати билан берилган Дўстлик орденини нима учун рад қилганлигини тушунтириб, мухбирларга шундай деган эди: "Менинг ватаним — Грузия менга қадрлидир. — Ва қўшимча қилганди: — "Мимино" фильмидаги қахрамонлар шундай дейишади: "Одам ўз заминида яшати керак". Сизга қай бири қадрли — Россиями ёки Абхазиями?**

— Бу ҳақда сира бош қотирмаганман. Гарчи "Нега яшаш жойи қилиб Москвани танлагансиз, Сухумини эмас?" дея мендан баъзан сўраб қолишса ҳам уларга қандай жавоб қилишим мумкин? Мен рус ёзувчисиман. Асарларимни рус тилида битаман, лекин Абхазияни куйлайман. Москвада мен ўзимни бегона санамайман. Яшаш жойи қилиб танламаганман ҳам уни. Мен учун ҳаёт танлаган, ёшлик пайтимда. Мен бу ерда ўқидим, кейин ишладим, Мен узоқ пайтлардан бери бу ернинг ўзиникиман. Яқинда ўғлим Александр сўраб қолди: "Дада, рус

эмаслигингиз бирон марта сизга халал берганми?" Мен ўйга толиб, кейин жавоб бердим: "Биласанми, Саша, йўқ, ҳеч қачон!" Ва фақат менгагина эмас. "Рус бўлмаганлик" жуда кўпларга сира ҳам халал бергани йўқ. Фақат кейинги пайтлардагина кимлар учундир муаммога айланди. Бироқ бу Россия учун хос муаммо эмас. Демак, ҳаммаси жой-жойига қайтади.

— **Грузинлар Абхазия ҳақида шундай дейишади: "Бу бизнинг ички ишимиз! Биз ўзимиз ҳал қилиб оламиз, биз абхазлар билан қўшимиз. Кавказда қўшни бу — энг яқин қариндош дегани. Агар бизга аралашилмаса, биз бир-биримиз билан ҳамиша келишиб оламиз."** Сиз қандай фикрдасиз бу борада?

— Қанийди, шундай бўлса. Агар иккала томондан ҳам шундай хоҳиш билдирилса, буни қон тўкмасдан, урушсиз ва ҳеч кимнинг аралашувисиз ҳал қилиш мумкин. Абхазлар билан грузинлар келажақда бир-бири билан аҳил яшаб кетиши мумкинми? Нима учун аҳил яшаб кетишмасин? Бу уларнинг ўзларига боғлиқ. Бироқ барибир, менимча, уларга бир давлатда эмас, ҳақиқатдан ҳам яхши қўшнилари бўлиб яшагани маъқулроқ. Гина-адоватларни кечира билмоқ ҳам керак.

— **Урулда икки томондан тўкилган қон-чи? Уни ҳам кечирмоқ керакми?**

— Нима, бўлмаса улар бир-биридан ўч олишсинми? Ундан кейин-чи? Бу чора йўли эмас, боши берк йўл. Россия шўролар салтанати йиқилгандан кейин ўзаро низолардан холи қола билди. Унинг қудрати мана шунда.

— **Сизнинг шундай ҳикматли сўзингиз бор: "Доплик — ҳаёт билан келиша билмоқда, у билан мураса йўлини тутмоқдадир". Сиз нима билан барибир мураса қила олмадингиз?**

— Ёмонлик билан. Мен ёмонлик қилиш, разиллик туйғусининг инсон қалбига хос хислат эканлигини, ундан инсоннинг қутулмоғи, уни жамиятдан қувиб чиқармоқ қийин эканлигини тушуниб етдим. Биз ҳар қанча уринмайлик, чўкиндидек унинг юқи барибир қолади. Мен имконим борича разилликка қарши курашдим, бироқ барибир уни енга олмадим. Разилликни фақат жиловлаб туриш мумкин, унга эрк бермай, ичга қамаш мумкин. Жамият ҳар қандай шароитда ҳам ўзида зулмат билан, бошбошдоқлик билан келиша олмайдиган туйғуни шакллантирмоғи керак. Бироқ инсон — тугалланмаган ижобий мавжудот. У ҳамиша, астойдил хоҳласам ҳамма нарсани яхши томонга ўзгартира оламан, дея ўйлайди. Аммо бу кўплаб авлодларнинг зиммасидаги иш. Сабр ва тоқат қила билиш керак.

— **Шундай ақидага сиз ижодингизда амал қиласизми?**

— Ижод, китоблар — бу бошқа гап. Одамларни аяш керак, лекин фикрда бешафқат бўлмоқ лозим. Ёзиш, бу — ҳаётни яшайдиган даражага келтириб, таҳрир қилишдир. Мен айнан мана шу иш билан машғулман.

Максим ВОЛОДИН суҳбатлашди.

*А и Ф"нинг 2012 йил
7-сонидан олинди.*

М.МИРЗО таржимаси

Болеслав ПРУС

Фиръавн

Тарихий роман

ЙИГИРМАНЧИ БОБ

Ярим соатдан сўнг қароргоҳнинг чироқлари кўринди ва тез орада шаҳзода гуруҳи у ерга етиб келди. Ҳар томонда эшитилаётган бурғу овози барчани оёққа турғизди, қуролларини қўлга олишга даъват этди. Жангчилар баланд овозда берилган буйруққа биноан қаторга турдилар. Зобитлар ворис пойига йиқилдилар ва ғалабанинг дастлабки онларидаги каби уни кўтариб, фавжлар олдидан олиб ўтдилар. Дара ҳайқириқлардан зириллаб кетди. «Абадий яша, музаффар шаҳзода! Сени маъбудлар ярлақасин!»

Машъала кўтарган навкарлар қуршовида коҳин Ментесуфис келди. Уни кўрган ворис зобитлар қўлидан чиқиб, коҳин истиқболга югурди.

— Биласанми, муқаддас ота, ливияликларнинг етакчиси Техеннани тутиб олдик.

— Бош кўмондон ўз кўшинини ташлаб кетишига арзимайдиган ўлжа... айниқса хоҳлаган пайтда душман босиб келиши мумкин бўлганда...

Рамсес бу танбеҳнинг адолатли эканини ҳис этди, шунинг учун ҳам кўнглида туғён бош кўтарди.

Унинг муштлари тугилиб, кўзлари ялтиради.

— Волиданг номи билан илтижо қиламан, ҳукмдор, жим бўл, — шивирлади орқада турган Пентуэр.

Маслаҳатчисининг кутилмаганда айтган сўзлари уни ҳайрон қилди ва бирпасда совиб, ўзига келди, хатосини тан олиши кераклигини тушунди.

— Ҳақиқат сен томонда, муқаддас ота. Кўшин ўз бошлиғини, бошлиқ ўз кўшинини ҳеч қачон ташлаб кетмаслиги керак. Лекин сен, муқаддас зот, ҳарбий кенгаш вакили сифатида менинг ўрнимни босарсан деб ўйлагандим.

Босиқлик билан айтилган жавобдан Ментесуфис ҳам юмшади ва ўтган йилги машқларда Рамсес кўшинни худди шу тариқа ташлаб кетганини, фиръавндан танбеҳ эшитганини унга эслатиб ўтирмади.

Шу аснода улар ёнига дўриллоқ овозли Патрокл келди. Юнон саркардаси яна маст ҳолатда эди. У узоқдан туриб шаҳзодага деди:

— Муқаддас Ментесуфиснинг нима қилганини биласанми, ворис! Душман сафларидан қочиб, онҳазратнинг кўшини тарафига ўтган ливияликларга авф эълон қилдинг. Уларнинг кўплари мен томонимга қочиб ўтди, натижада душманнинг чап қанотини мажақлаб ташладим... Бироқ муҳтарам Ментесуфис барчасини йўқ қилишга буйруқ

Охири. Боши ўтган сонларда.

берди... Авф этилиши лозим бўлган мингга яқин аскарлар ҳалок бўлдилар.

Шаҳзода қизишиб кетган эди, бироқ Пентуэр яна пичирлади:

— Жим бўл, илтижо қиламан, индама!

Аммо Патроклнинг маслаҳатчиси бўлмагани учун у бақирини давом этди:

— Энди биз фақат душманнигина эмас, ўзимизникиларнинг ҳам ишончини йўқотдик. Қўшинимиз хиёнаткорлар бошқараётганини билиб, тарқалиб кетмаса бўлгани!

— Сен ёлланган ярамас! — совуқ оҳангда жавоб қилди Ментесуфис, — қўшин ва онҳазрат ишончини қозонганлар ҳақида шундай дейишга қандай тилинг борди? Дунё пайдо бўлганидан бери бундай шаккокликни ҳеч ким эшитмаган! Бу ҳақоратинг учун ҳукмдор қасос олмасин тагин.

Патрокл дағал хохолади.

— Юнонлар орасида ухлаётганимда зулмат илоҳлари менга даҳшат солалмайдилар, уйғоқ бўлганимда эса кундузги илоҳлардан ўзимни ҳимоя қила оламан.

— Бор, ухлаб ол! Ўша юнонларинг олдига бор, майхўр, — ўшқирди Ментесуфис. — Сенинг касофатинг туфайли бошимизга яшин тушмасин!

— Сенинг тақир бошингга яшин тушмайди, қурумсоқ, — жавоб қилди сархуш юнон, бироқ ворис уни қувватламаётганини кўриб, қўшин ёнига қайтди.

— Асирларни авф этганимдан сўнг уларни ўлимга буюрганинг тўғрими, муқаддас зот?

— Сен қароргоҳда йўқ эдинг, — деди Ментесуфис, — шундай бўлганидан кейин жавобгарлик сенинг зиммангга юкланмайди. Мен эса сотқин аскарларни ўлдириш кераклиги ҳақидаги ҳарбий қонунларимизга итоат қиляпман. Подшоҳга хизмат қилиб, сўнг душман томонига ўтган жангчилар зудлик билан ўлдирилиши лозим. Қонун шундай дейди.

— Агар мен шу ерда бўлганимда-чи?

— Бош кўмондон ва фиръавннинг ўғли сифатида мен итоат қиладиган қонунларинг ижросини тўхтатиб қўйишинг мумкин эди, — деди Ментесуфис.

— Қайтишимни кутиб туролмадингми?

— Қонун дарҳол ўлдиришга буюрган. Мен шу талабни бажардим.

Шаҳзода гангиб қолганидан гапини узиб, ўз чодир томон йўл олди.

У ердаги ўриндиққа чўқар экан, Тутмосга деди:

— Шундай қилиб, мен ҳозир коҳинларнинг қулиман. Улар асирларни ўлдирадилар, зобитларимга таҳдид қиладилар, ҳатто менинг мажбуриятларимни ҳам ҳурматламайдилар. У бахтиқароларнинг қатл этилишига нега жим қараб турдинг?

У уруш вақтидаги қонунни ва Херихорнинг янги буйруғини рўқач қилди.

— Гарчи атиги ярим кун бўлмасам ҳам, бош кўмондонман-ку, ахир.

— Бироқ сен кетаётиб кўмондонликни мен ва Петроклга қолдираётганингни айтдинг, — эътироз билдирди Тутмос. — Муқаддас Ментесуфис келгач, ўрнимизни унга бўшатиб беришимиз керак эди...

Ворис Техеннани тутиш қимматга тушганини ўйлади ва шу аснода кўмондоннинг қўшинни ташлаб кетиши ман қилинган қонунни

бор кучи билан ҳис этди. Ўзининг ҳақ эмаслигини тан олиши, ундан ҳам кўпроқ, қоҳинларга бўлган нафрати кўзигани унинг ҳамиятига тегди.

— Шундай қилиб, мен ҳали фиръавн бўлмасданоқ асирга тушдим — муқаддас отам абадий яшасин! Демак, бу ҳолатдан чиқишни ҳозирроқ бошлаш лозим, энг муҳими, сукут сақлаш керак... Пентуэр ҳақ, индамаслик, ҳамма вақт сукут сақлаш, нафратни бебаҳо ёмби сифатида юракка кўмиш зарур... У тўлиб-тошганда эса... О пайғамбарлар, қачондир қилмишларингиз учун жавоб берасизлар!..

— Ҳукмдор, нега муҳораба якуни ҳақида сўрамаяпсан? — сўради Тутмос.

— Гапиравер, қулоғим сенда.

— Икки мингдан кўпроқ лашкар қўлга олинди, уч мингдан зиёди ўлдирилди, бир неча юз киши қоча олди, холос.

— Ливия қўшинининг сони қанча экан? — сўради шаҳзода ҳайрон бўлиб.

— Олти-етти минг.

— Бўлиши мумкин эмас! Наҳотки шугина урушда қўшиннинг барчаси ҳалок бўлди?

— Ишониб қийин, лекин бу — ҳақиқат, — деди Тутмос. — Бу уруш кўп даҳшатли кечди. Сен душман қўшинини ҳар томондан қуршаб олдинг. Қолган ишларни жангчилар... яна, Ментесуфис бажарди. Машҳур фиръавнларнинг эсдаликларидан бирортасида бунақанги мағлубият ҳақида маълумотлар келтирилмаган.

— Бўпти, бориб ухла, Тутмос, чарчадим, — гапни бўлди шаҳзода шуҳратдан боши айланаётганини сезиб.

Шаҳзода пўстак устига чўзилди, лекин ўта толиққанига қарамай ухлай олмади.

«Демак, мен шундай ғалабага эришдим!.. Бўлиши мумкин эмас!..» ўйлади у.

Урушни бошлашга буйруқ қилганимга ўн тўрт соат бўлди!.. Атиги ўн тўрт соат!.. Бўлиши мумкин эмас!

У қисқа вақт ичида душманни енгди! Лекин урушни тузукроқ кўрмади. Унинг ёдида фақат қуюқ сариқ туман, кейин азобли фанонлар қолди, холос. Ҳозир ҳам унга ўша кўз илғамас қоронғилик кўриниб тургандай, ларзага солувчи шовқинни эшитгандай гўё, жазирама иссиқни ҳам ҳис этипти... гарчи жанг аллақачон тугаган бўлса ҳам...

Кейин унинг хаёлида қумга ботиб, қийинчилик билан қадам бошиш мумкин бўлган саҳро гавдаланди... Ихтиёрида қўшиннинг сара отлари бўлишига қарамай улар тошбақа юриш қилиб гандираклашади. Жазирамани айтмайсизми! Наҳотки инсон шунчалар қийинчиликка чидаса...

Ана, тўфон ёғиляпти!.. У қуёшни тўсиб қўйди, куйдиради, чақади, бўғади!.. Пентуэрнинг танасидан рангдор учқунлар сачрайди!.. Одамларнинг боши узра умрида биринчи марта эшитаётгани момақалдироқ гумбурлайди. Сўнг саҳродаги сасеиз тун... Чопаётган ўлак-сахўр... Оҳактош устида сфинкснинг қора шарпаси...

«Қанча кўрсанг, шунча ҳайратланасан, — ўйлади Рамсес. — Мен ҳатто эҳромларимизни тиклаш жараёнида, сфинкс, абадий сфинкснинг яратилишида қатнашдим. Буларнинг ҳаммаси атиги ўн тўрт соат ичида рўй берди!»

Унинг миясидан яна бир фикр — охиргиси ўтди: «Шунча воқеаларни бошидан кечирган одам узоқ яшамайди!»

Унинг баданидан совуқ титроқ ўтди ва ухлаб қолди.

Эртасига Рамсес кеч уйғонди. Унинг кўзлари оғриб, суяклари зирқирар, йўтал қийнар, лекин фикрлари тиниқ ва юраги жасоратга тўла эди.

Чодирга кираверишда у Тутмосни кўриб сўради:

— Нима гап?

Ливия чегараларидаги тингчиларимиз ғалати воқеаларни маълум қилишяпти, — жавоб қайтарди Тутмос. — Дарамиз томонга каттагина оломон шиддат билан келяпти экан. Лекин у қўшин эмас, балки қуролсиз аёллар ва болалардан иборат бўлиб, оломон олдида Муссаваса бадавлат ливияликлар билан келаётган эмиш.

— Бу келиш нимани англатиши мумкин?

— Эҳтимол, омонлик сўраётгандирлар?

— Биринчи жангдан кейин-а? — ҳайрон бўлди шаҳзода.

— Лекин қанақа жанг! Даҳшат босганидан қўшинларимиз уларнинг кўзига бир неча баробар бўлиб кўрингандир. Ўзларини заиф ҳисоблаб, ҳужум қилишимиздан ҳадикда бўлишлари мумкин.

— Кўрамиз. Лекин бу ҳарбий ҳийла эмасмикан? — деди Рамсес, ўйланиб туриб. — Бизникилар қандай ҳолатда?

— Соппа-соғ, тўқ ва қувноқ... фақат...

— Фақат — нима?

— Кечаси Патрокл қазо қилди, — пичирлади Тутмос.

— Қазо қилди! Нимадан? — қичқириб юборди шаҳзода ўрнидан сапчиб туриб.

— Айримлар кўп ичган дейишса, бошқалари бу маъбудларнинг қасоси демоқдалар. Юзи кўкариб кетган, оғзидан кўпик чиққан...

— Атридадаги қулга ўхшаб, эслайсанми? Унинг исми Бакура эди. Ўша куни у танобийга ҳоким устидан арз қилиб кирган эди. Ўз-ўзидан маълумки, кўп ичгани учун ўша тунда жон таслим қилган эди. Шундай эмасми?

Тутмос бош ирғади.

— Биз жуда ҳам ҳушёр бўлишимиз керак, жанобим, — деди у пичирлаб.

— Ҳаракат қиламиз, — деди ворис хотиржамлик билан. — Патроклнинг ўлимига ҳайрон ҳам бўлмайман. Нима бўпти? Маъбудларни ва ... ҳатто қоҳинларни ҳақорат қилган қандайдир майхўр ўлибди-да...

Тутмос бу кесатиқ гапларда таҳдид оҳангини сездди. Шаҳзода кўппак каби содиқ бўлган Патроклни жуда яхши кўрарди. У жуда кўп таҳқирлашларни кечирди, лекин саркарданинг ўлганини эса кечира олмади.

Чошгоҳдан сал олдин қароргоҳга Мисрдан янги куч — Фива фавжи келди. Бундан ташқари бир неча минг одам ва юзлаб хачирларга ортилган озиқ-овқат ҳамда чодирлар бор эди. Шу пайтнинг ўзида Ливия томон юборилган тингчилар югуриб келишиб, дара томонга бораётган қуролсиз одамлар тобора кўпаяётганидан хабар беришди.

Валиаҳднинг буйруғига биноан кўпсонли отлик чопарлар атрофни айланиб, душман қўшинларининг беркиниб олиш эҳтимолини ўргандилар. Ҳатто қоҳинлар Амоннинг кўчма ибодатхонасини кўтарганича энг баланд тепалик устига чиқишиб, кўзларини маъбудлар ўткир қилишларини тилаган ҳолда дуолар ўқидилар.

Сўнг қароргоҳга қайтиб келишиб, кўплаб қуролсиз одамларнинг яқинлашиб қолгани ва уч мил атрофида душман қўшини кўринмаётганини хабар қилдилар.

Шаҳзода бу хабарни эшитиб кулди.

— Кўзларим ўткир бўлса ҳам, — деди у, — шунчалик масофадаги аскарларни кўрмаган бўлардим.

Коҳинлар ўзаро маслаҳатлашиб, агар шаҳзода бегоналар олдида сирни очмасликка ваъда берса айtilган масофани кўра олиши мумкинлигини билдирдилар.

Рамсес қасам ичди. Шундан кейин коҳинлар тепаликка Амон меҳробини ўрнатиб, дуо бошладилар. Шаҳзода таҳорат қилиб, ковушини ечгандан сўнг меҳроб учун олтин занжир ва исирикдонни қурбонлик қилди. Шундан кейин коҳинлар уни тор ва қоронғи қути ичига киритдилар ва девор томонга қарашини тайинладилар. Шундан сўнг қироат янгради ва ички деворда ёруғ доира кўринди. Тез орада ёруғлик хиралашиб, қум сайхонлиги, қоялар ва уларнинг ўртасида осийликларнинг соқчилик жойлари кўринди.

Коҳинлар янада рағбат билан қироат қила бошладилар. Саҳронинг иккинчи қисми ҳам пайдо бўлиб, унда одамлар чумолилардек бўлиб кўринди. Увоқдек кўринган шакллар ҳаракатлари, кийимлари, ҳатто юзлари ҳам равшан кўринар эдики, Рамсес уларнинг тузилишини такрорлаб бера олар эди.

Ворис чексиз ҳайратга тушди. Кўзларини ишқалаб, ҳаракатланаётганларга қўлларини теккизиб кўрди. Туйнукка қарамай қўйган эди, ҳаракатлар ҳам тўхтаб, қоронғи бўлиб қолди.

У меҳроб ичидан чиққанида катта коҳин сўради:

— Қалай, шаҳзода, Миср маъбудларининг қудратига энди ишонгандирсан?

— Дарҳақиқат, сизлар буюк донишмандсизлар, бутун дунё сизларга эҳтиром кўрсатиб, қурбонликлар қилиши керак. Борди-ю, сизлар учун келажак ҳам шунчалар очиқ бўлса, унда сизларга ҳеч нарса писанд эмас.

Унга жавобан коҳинлардан бири меҳробга қараб дуо ўқий бошлади ва бироздан сўнг у ердан овоз эшитилди:

— Рамсес, давлат тақдири тарозида турибди ва сен янги ой кўрингунча Миср ҳукмдори бўласан.

— О, маъбудлар! — ҳайқирди ҳайратланган шаҳзода. — Наҳотки отам шунчалар бетоб?

У қумга юзи билан йиқилди. Ибодат қилаётганлардан бири ундан яна қандай янги нарсаларни билишни хоҳлаётганини сўради.

— Хабар бер, Амон ота, ўйлаган нарсаларим амалга ошадими?

Бир дақиқа чамаси ўтиб меҳробдан келган овоз жавоб берди:

— Агар шарққа уруш бошласанг, маъбудларга қурбонлик келтириб, уларнинг хизматкорларини ҳурматласанг сени узоқ умр ва шон-шавкатга тўла ҳукмдорлик кутади.

Куппа-кундузи, очиқ далада бўлиб ўтган бу мўъжизалардан кейин ҳаяжон чулғаб олган шаҳзода ўз чодирига келди.

«Коҳинларга ҳеч нарса қаршилиқ қила олмайди», — қўрқинч аралаш ўйлади у.

Чодир ичида Пентуэрга дуч келиб, деди:

— Менга айт-чи, маслаҳатчим, — деди унга, — сиз коҳинлар инсон юрагидаги яширин мақсадларни ўқий оласизларми?

Пентуэр бош чайқаб, рад жавобини берди.

— Инсон, — деди у, — бошқа юракни билишдан кўра қоя ичида нима яширинганини кўра олади. Юракка эса маъбудлар ҳам кира олмайдилар. Фақат ўлимгина инсон фикрини оча олади.

Рамсес енгил хўрсинди, лекин ташвишларидан батамом қутулмади. Кечга томон машварат чақирилиши керак бўлганида у йиғи-

лишга Ментесуфис билан Пентуэрни ҳам таклиф этди.

Патроклнинг тўсатдан вафот этганидан ҳеч ким оғиз очмади. Эҳтимол, бошқа муҳим ишлар кўплигидан шундай ҳолат юз бергандир. Ливиялик элчилар унга пешвоз чиқишиб, Муссаваса номидан унинг ўғли Техеннани авф этишни илтижо қилишди, Мисрга итоат қилиш ва абадий тинчлик сақлашга ваъда беришди.

— Нодон одамлар халқимиз олдида Мисрнинг заифлиги ва фиръавннинг соя эканлиги ҳақида ваъз айтишиб, уларни ишонтирдилар. Бироқ кечаги жангда кучингизга иқрор бўлдик ва халқимизни кулфатга, молимизни талонга қўйгандан кўра сизларга итоат этиб, ўлпон тўлашни лозим топамиз.

Ҳарбий кенгаш бу баёнотни эшитиб, ливияликларни ташқарига чиқиб туришга буюрди ва шаҳзода Рамсес муқаддас Ментесуфиснинг фикрини сўради. Бу ҳол ҳатто саркардаларни ҳам лол қолдирди.

— Кечаги куни, — гап бошлади муҳтарам пайғамбар, — Муссавасанинг илтимосини рад этишни, урушни эса Ливияга кўчиришни ва қароқчилар уясини йўқ қилишни маслаҳат берган бўлардим. Аммо бугун Мемфисдан муҳим хабарнома олдим. Шу туфайли мағлубларга шафқат қилишга овоз бераман.

— Муқаддас отам касалми? — ҳаяжон билан сўради Рамсес.

— Ҳа. Лекин ливияликларни бирёқли қилмагунимизча сен, ҳукмдор, бу ҳақда ўйламаслигинг лозим.

Ворис бошини ғамгин эгиб қолганида Ментесуфис қўшимча қилди.

— Мен бурчларимдан яна бирини бажаришим лозим бўлади... Кеча, ҳурматли шаҳзода, Техеннага ўхшаган арзимас ўлжа учун бош қўмондон қўшинни ташлаб кетмаслиги ҳақида танбеҳ берган эдим. Бугун ўйласам, мен хато қилган эканман. Агар сен, ҳукмдор, Техеннани қўлга киритмаганингда биз Муссаваса билан бунчалик тез сулҳ тузмаган бўлардик. Сенинг донолигинг, бош қўмондон, уруш қонунларидан устун эканлиги аён бўлди.

Ментесуфиснинг таассуфи Рамсесни ҳайрон қолдирди.

«Бу ҳақда у нега гап очди? — ўйлади шаҳзода, — отамнинг оғир хасталигини фақат Амонгина билмайди шекилли».

Валиаҳд кўнглида яна эски туйғулар: қоҳинларга ва улар кўрсатган мўъжизаларга нафрат уйғонди.

«Демак, яқинда фиръавн бўлишимни маъбудлар айтган эмас, балки Мемфисдан хабар келгану қоҳинлар мени меҳроб ичига киритиб, алдаганлар. Уларнинг саҳрода, меҳроб деворида кўрсатганлари ҳам ёлғон эди».

Вориснинг мудом сукут сақлашини улар фиръавннинг оғир хасталигидан қайғуришга йўйдилар. Саркардалар Ментесуфиснинг гапидан кейин бирор сўз айтишга ботинмаганликлари туфайли ҳарбий кенгаш тугади. Ливияликлардан кўпроқ ўлпон олиш, улар томонга Миср қўшинларини юбориб, урушни тезроқ тугатиш ҳақида бир овоздан қарорга келдилар.

Фиръавннинг вафот этиши энди ҳаммага аён эди. Ўз фиръавнини муносиб равишда дафн этиш учун Мисрга тинчлик ва осойиш керак эди.

Машварат ўтган чодирдан чиқаётиб шаҳзода Ментесуфисдан сўради:

— Бугун тунда жасур Патроклнинг жони учди. Унинг жасадига эҳтиром билдириш лозим бўлар, муқаддас зотлар?

— У ёввойи ва ашаддий осий эди, — жавоб берди қоҳин, — лекин унинг Мисрга қилган улкан хизматлари ваҳждан у дунёлиги тадо-

ригини кўришимиз лозим. Рухсатинг билан унинг жасадини Мем-фисга юбориб мўмиёлаш, сўнгра Фивадаги шоҳлар марқадрлари қаторига қўйишларини тайинлаймиз.

Рамсес дарҳол рози бўлди, лекин ундаги шубҳалар яна ортди.

«Кеча, — ўйлади у, — Ментесуфис менга шогирди каби зуғум қилди, маъбудларга шукрим, калтакламади. Бугун эса одобли бола отаси билан гаплашгандай муомала қилди ва тиз чўкмади, холос. Бу ҳолат чодирим ёнига ҳокимият ва қасоснинг яқин келаётганидан эмасмикан?»

Шуларни мушоҳада этар экан, шаҳзоданинг кўнгли фаҳрга тўлди ва коҳинларга нисбатан ғазаби кучайди. Бўлганда ҳам, бу қаҳр сас-сиз, қумликда беркиниб ётиб, ҳимоясиз оёқни яралайдиган газанда-ники сингари эди.

ЙИГИРМА БИРИНЧИ БОБ

Қоровуллар афв сўраган ливияликлар оломонининг тунда дарага кириб келганидан хабар бердилар. Дарҳақиқат, саҳрода улар ёққан гулханларнинг шуъласи кўринарди. Кўёш чиққач, бурғулар овози янгради. Мисрнинг тўлиқ курулланган кучлари водийнинг кенг жойини эгаллади. Вориснинг ливияликларни яна ҳам қўрқитиш ҳақидаги буйруғига асосан лашкар сафлари орасига замбилчилар қўйилди. Отлиқлар орасига эса эшак минган чўпонлар терилди. Шу тариқа мисрликлар саҳродаги қум каби ёйилдилар, ливияликлар эса, тепасида шунқор айланаётган каптардек типирчилай бошладилар.

Соат тўққиз бўлганида бош кўмондон чодирини ёнига зарҳал тортилган жанговар арава келиб тўхтади. Пешонасига товус пати қадалган отлар олдинга интилганида икки сайис уларнинг тизгинидан тортар эдилар.

Рамсес чодирдан чиқиб, аравага ўтирди. Тизгинларни ўз қўлига олиб аравакашнинг ўрнига маслаҳатчиси Пентуэрни ўтказди. Мулозимларидан бири шаҳзоданинг боши узра улкан соябонини ёзди. Ортидан, араванинг икки четида зар юргизилган аслаҳалар кўтарган юнон зобитлари борардилар. Ворисни кузатиб бораётганлардан сал нарида ливиялик Муссавасанинг ўғли Техеннани қуршаб олган хос навкарлар қадам ташлар эдилар.

Мисрлик қўшинлардан сал наридаги Главк дарасидан чиқаверишда раҳм-шафқат сўраётган ливияликларнинг ҳоли забун оломони турарди.

Шаҳзода душман элчиларини кутиб олиш учун аёнлари билан баландликка чиққанида қўшин сафи уни жарангдор ҳайқириқлар билан кутиб олганини кўрган Муссаваса баттар эзилди ва ливиялик оқсоқолларга пичирлади:

— Сизларга айтган эдим-ку, доҳийсини илоҳийлаштирувчи жангчиларгина шундай ҳайқиришади.

Босқинчилиги билан ном чиқарган ливиялик беклардан бири Муссавасага қараб шундай деди:

— Фиръавн ўғлининг марҳаматини кутгандан кўра отларимизнинг учқурлигига ишонсак яхшироқ бўлармиди? Бу қутурган арслон тирноқлари билан теримизни шилади. Биз эса она елинидан маҳрум бўлган қўзичоқлардай бўлиб қоламиз.

— Билганингни қил, — жавоб қайтарди Муссаваса, олдинда бутун бошли саҳро. Халқ мени гуноҳларимизни ювиш учун юборган. Энг муҳими, уларнинг қўлида менинг ўғлим Техенна тутқунликда.

Агар ўғлимга афв сўраб, уни олиб кетмасам фиръавн вориси бутун ғазабини унга тўкади.

Ливияликларнинг тўдаси олдига икки осиёлик от йўрғалатиб келди ва ҳукмдор улардан итоаткорлик сўзини кутаётганини маълум қилди.

Муссаваса оғир хўрсиниб, ҳукмдор турган тепалик томон йўналди. У умрида бунчалар оғир саёҳат қилмаган эди. Жулдур бўз кўйлаги кул сепилган елка ва бошини қуёш тигидан яхши ёпмас, майда тошлар оёқларига ботар, юрагида эса ўзи ва халқининг мағлубияти туфайли пайдо бўлган мотамзада ўкинч ётар эди. Бир неча юз қадам юрганидан кейин нафасини ростлаб олиш учун тўхтаб олар, қуллари кўтариб бораётган совғалардаги олтин узуклар ва қимматбаҳо тошларни ўмаришмаётганига ишонч ҳосил қилиш учун орқасига қараб қўяр эди.

Ҳаёт синовларида ақли тўхтаган Муссаваса одамларнинг бировлар бахтсизлигидан ҳам фойдаланиб қолишларини биларди.

«Маъбудларга ҳамдлар бўлсинки, — ўз мусибатига таскин берарди айёр ёввойи, — ҳадемай фиръавн тожини киядиган шаҳзода олдида таслим бўлиш қуръасини менга сундилар. Ғалаба соатларида Миср ҳукмдорлари саховатли бўлиб кетадилар. Агар ҳукмдорнинг юрагини забт этиш насиб бўлса, у Ливиядаги мавқеимни оширади ва бу ҳуқуқ кўпроқ ўлпон тўплаб олишимга ёрдам беради. Техеннани тахт ворисининг ўзи тутиб олгани қандай яхши бўлди. У ўғлимга зиён-заҳмат етказмайгина қолмай, эҳтиромга кўмиб ташлайди».

Муссаваса шундай ўйлар билан орқасига тез-тез қараган ҳолда кўнглидан баъзи фикрларни ўтказар эди: «Гарчи қул яланғоч бўлса ҳам гавҳарлардан бирини оғзига солиб олиши, ҳатто ютиб юбориши ҳам мумкин».

Ливиялик саркарда ҳамда уни кузатиб келганлар вориснинг аравасига ўттиз қадам қолганда қоринлари билан ерга ётдилар ва то шаҳзоданинг мулозими ўрнидан туришни буюрмагунича қимирламадилар. Яна бир неча қадам ташлаб, уч марта ётиб-турдилар. Ҳар гал Рамсес уларнинг ўрнидан туришларини буюриб турди.

Шу аснода шаҳзоданинг аравасида тик турган Пентуэр ўз хожасига шивирлаб турди:

— Улар юзингда на ғазаб ва на мурувват ишорасини сезишмасин. Аксинча, ўз душманларидан нафратланган, енгил ғалабалардан қаноат ҳосил қилмайдиган Амон маъбудиди каби сокин бўл.

Ниҳоят, тазарруга келган ливияликлар валиаҳд қаршисида тўхтадилар. Шаҳзода гўё ёввойи ўрдакларга тикилган каркидон сингари зарҳал аравасида сипо бўлиб ўтирар, мағлублар эса даҳшатли куч олдида ўзларини қаерга уришларини билмас эдилар.

— Сен ўша, — ирод қилди Рамсес, — сен ўша, ливияликларнинг оқил доҳийси Муссавасамисан?

— Ҳа, мен ўша, сенинг қулинг, — жавоб берди у ва яна ерга ётди.

Ўрнидан туришга рухсат берилгандан кейин шаҳзода сўроқда давом этди:

— Маъбудларнинг мулкига қўл кўтаришдек оғир гуноҳга қандай жазм этдинг?

— Ҳукмдор, — жавобини бошлади ливиялик айёр, — ливияликлардан иборат ёлланма аскарларнинг фиръавн кўшини таркибидан чиқариб юборилгани туфайли пайдо бўлган кек уларнинг ақлини қоронғилаштириб қўйди. Улар мени ва қабиладошларимни эргаштириб, ўзларининг ҳалокатлари сари тик бордилар. Маъбудлар шохид,

агар абадий барҳаёт фиръавннинг қўшини тепасида сендек Амонсифат бошлиқ бўлмаганида уруш анчагача давом этган бўларди. Сен қутилмаган вақтда келган саҳро қуюни каби ёпирилдинг, қутилмаган жойда пайдо бўлдинг ва қамишзорни пайҳон қилган буқа каби сўқир душманни янчиб ташладинг. Шундан кейин Ливиянинг даҳшатли деб аталган фавжлари сен бошқаргандагина бирор нарсага арзиши мумкинлигини тушундилар.

— Ақл билан гапиряпсан, Муссаваса, — деди валиаҳд. — Илоҳий фиръавн қўшинлари худудингга бормаи туриб, ўзинг пешвоз чиққанинг яна ҳам яхши бўлди. Бироқ мен сизларнинг тобелигингиз қачонгача эканини билмоқчиман.

— Юзингни мурувват томонга бур, Мисрнинг улуғ ҳукмдори, — жавоб қила бошлади Муссаваса. — Сенинг хузурингга қарздорлар сифатида келдик. Номинг Ливияда ҳам улуғланган, тўққиз элнинг қуёшисан ва бизнинг ҳам қуёшимиз бўл. Мағлуб бўлган ва давлатингга қўшилган халққа нисбатан адолатли бўлишларини тайинласанг бўлгани. Майли, амалдорларинг бизни одиллик билан бошқарсинлар, бизга ва биродарларимизга қарши қўядиган ғаразли ёлгонларни сенга етказмасинлар. Бизни ўзингнинг ироданг билан бошқаришларини буюр. Озодликни, мулкни, ота-боболаримиз тили ва одатларини авайласинлар. Сенинг қонунларинг ўзингга тобе бўлган барча халқларга тенг бўлсин, амалдорларинг бировга мурувват кўрсатиб, бошқаларига шафқатсиз бўлмасинлар. Ҳукумат барчага барабар бўлсин. Сенинг харажатларингга етарли ва даромадингга яраша ўлпонларни йиғсинлар. Лекин хазинангга тушмай, малайлар ва малайларнинг малайлари чўнтагига тушадиган яширинча солиқлар солмасинлар. Буюргинки, бизни бошқаришда ўзимиз ва болаларимиз камситилмасин, зеро, сен бизнинг илоҳимиз, асрлар оша ҳукмдоримизсан, ахир. Ҳаммага бирдай нур сочиб, қувват ва ҳаёт бахш этувчи қуёшдан ибрат ол. Раҳм-шафқатингни тилаб доимо дуода бўлайлик, биз — ливиялик фуқаролар пойингга бош қўямиз, буюк ва қудратли фиръавннинг вориси» (1. Фиръавн Хорехемба (Исо таваллудидан олдинги 1740 й.) хилхонаси устидаги битиклардаги сўзлар).

Ливиялик айёр бек Муссаваса шуларни айтиб, яна қорни билан ерга ётди. Бу ақлли гапларни тинглаётиб, тахт ворисининг кўзлари ёнди, емга тўйиб яйловдаги бияларга ошиқётган айғирга ўхшаб бурун қатакларни кенгайди.

— Урнингдан тур, Муссаваса, — деди шаҳзода, — ва сўзларимни эшит. Сен ва халқинг тақдири ерни ёпиб турувчи осмонга монанд бўлган олийҳиммат фиръавнга боғлиқ. Маслаҳатим шуки, ливиялик оқсоқоллар билан тўғри Мемфисга борасизлар ва ҳукмфармо олдида юзтубан йиқилиб, ҳозиргина айтган сўзларингни такрорлайсизлар. Масала қандай ҳал бўлишини билмайман. Модомики, матбудлар тавба қилувчилардан юз ўғирмас эканлар, ўйлайманки, сизлар яхши қабул қилинасизлар. Энди онҳазрат фиръавнга атаб келтирган совғаларингизни менга кўрсатинг. Уларга қараб, қудратли ҳукмдорга маъқул бўлиш-бўлмаслигини чамалаб кўраман.

Шу пайт шаҳзоданинг аравасида турган Пентуэр нарироқдаги Мен-тесуфиснинг имлаётганини кўриб қолди. Аравадан тушиб, муқаддас зот ёнига келганида Мен-тесуфис унинг қулоғига пичирлади:

— Бундай ғалаба навқирон жанобимизнинг бошини айлантирма-сайди, деб кўрқаман. Қайсидир йўл билан бу тантанани тўхтатиш керакмикин, нима дейсан?

— Аксинча, — жавоб қайтарди Пентуэр, — тантанани тўхтатма.

Вориснинг ҳаддан зиёд қувониб кетмаслигига мен кафилман.

— Мўъжиза яратасанми?

— Ундай қила олармидим. Унга беҳад шодликдан сўнг залворли ғам келишини кўрсатаман, холос.

— Билганингни қил, — деди Ментесуфис, — олий кенгаш аъзоси сифатида маъбудлар сенга иқтидор бериб қўйишган.

Карнай ва ноғоралар овози янгради, ғалаба юриши бошланди.

Ливиянинг машҳур вакиллари қуршовида совғалар кўтарган яланғоч қуллар олдинда бордилар. Улар илоҳларнинг олтин ва кумуш ҳайкалларини, мушк-анбар солинган ҳуққалар, зар ҳошияли идишлар, газламалар, рўзғор буюмлари ва ниҳоят, ёқут, лаъл ҳамда зумрад тўла олтин барқашлар кўтариб олган эдилар. Совғани кўтариб борувчи қулларнинг сочлари қиртишлаб олинган, қимматбаҳо тошларни ютиб юбормасликлари учун оғизлари боғлаб қўйилган эди. Рамсес тепаликда, арава четига тиранганича мағлуб ливияликлар ва ўз кўшинларига қаради. Шу туришда у чипор какликларни кузатаётган бургутга ўхшар эди. Кўкси фаҳрга тўлгани ва ундан қудратлироқ ғолиб йўқлигини ҳамма сезиб турарди.

Шу пайт бирдан хушёр тортди, юзида тушунуксиз ҳайрат зоҳир бўлди. Унинг ортида турган Пентуэр шипшиди:

— Менга қулоғингни яқин олиб кел, жаноб. Сен Бубаст шаҳрини тарк этганингдан кейин у ерда мудҳиш воқеалар юз берди. Финикиялик аёлинг Кама юнон йигити Ликон билан қочиб кетди.

— Ликон билан?

— Қимирлама, ҳукмдор, ғалаба қунидаги хафалигингни қулларингга зинҳор билдирма.

Шаҳзода пойида мағлуб ливияликлар саватлар тўла мева ва нон, жангчилар учун катта хумларда шароб ва майлар кўтариб борардилар. Жангчилар сафлари орасидан ҳаяжонга тўла луқмалар эшитилар, лекин Пентуэрнинг ҳикояси таъсирида уларни эшитмас эди.

— Маъбудлар финикиялик аёлни жазоладилар.

— Уни тутишдими?

— Тутишди, лекин уни шарқдаги хилватгоҳга жўнатишга тўғри келди... У мохов касалига учраган...

— Эй маъбудлар! — пичирлади Рамсес. — Ўша бало менга юқмаганми?

— Хотиржам бўл, жаноб, агар сенга ҳам юққанида ҳозиргача биллинган бўларди.

Шаҳзоданинг танасидан совуқ ўрмалаб ўтгандай бўлди.

— Одамларни баланд қоядан ғам жарлигига итариб юбориш маъбудларга шунчалар осон!

— Ярамас Ликон-чи?

— У осий хиёнаткор, — деди Пентуэр, — бундай хиёнатчилар ер юзида жуда оз.

— Биладан, у менга жуда ҳам ўхшаб кетади, худди ойнадаги аксимдек, — деди Рамсес.

Энди шаҳзода араваси ёнига ғалати ҳайвонларни ҳайдаб бораётган ливияликлар яқинлашдилар. Олдинда бир ўркачли туя имиллар, афтидан, жунлари ўсиб кетган бу ҳайвон саҳродан яқинда тутиб олинганга ўхшарди. Туя ортидан икки карки, йилқи уюри ва ўргатилган шер қафас ичида олиб ўтилди. Улардан орқада қафасдаги ранг-баранг қушлар, сарой хонимлари учун маймун ва кучукчаларни кўтариб боришарди. Энг охирида эса жангчилар овқатига мўлжалланган буқалар ва қўйлар подаси ҳайдаб ўтилди.

Валиаҳд ҳайвонларга кўз қирини ташлаб қоҳиндан сўради:

— Ликонни тугишдими?

— Энди сенга нохуш хабар айтаман, бояқиш ҳукмдор, — шивирлади Пентуэр, — лекин билиб қўй, Миср душманлари юзингда ғам аломатини кўришмасин...

Ворис типирчилаб қолди.

— Иккинчи аёлинг яҳудий Сарра...

— У ҳам қочиб кетдими?

— Зиндонда қазо қилди.

— Эй маъбудлар! Уни ким қамади?

— Ўғлингнинг ўлимида ўзини ўзи айблаган эди.

— Нима?!

Шу аснода шаҳзоданинг пойида жарангдор хитоблар янгради. Боши қуйи эгилган Техенна етакчилигидаги асирлар саф тортиб ўтар эдилар.

Шу дақиқада Рамсеснинг юраги изтиробга тўлди ва Техеннани ёнига чақириб, сўз қотди:

— Отанг Муссавасага яқинроқ кел. У сени ушлаб кўриб, тирик эканингда ишонсин.

Бу сўзларни ҳаяжонланган ливияликлар ва Миср кўшинининг жангчилари ҳайқириқлар билан қарши олдилар. Бироқ шаҳзода уни эшитмади.

— Ўғлим ўлдими? — сўради қоҳиндан. — Боланинг ўлимида Сарра ўзини айбладими? Наҳотки унинг ақлини ноқислик тўсиб қўйган бўлса?

— Болани Ликон аблаҳ ўлдирган...

— О, маъбудлар, менга мадад беринг!.. — ингради Рамсес.

— Ғолиб саркардага муносиб равишда бардам бўл, ҳукмдор!

— Бу надоматни енгиб бўладими? Эй бераҳм маъбудлар!

— Ғўдакни Ликон ўлдирган. Сарра қотилни қоронғиликда кўргани учун сен деб ўйлаб, шаънингни ҳимоя қилган ва ўзини бу ишда айблаган...

— Мен эса уни уйимдан ҳайдадим! Мен уни финикиялик аёлга чўри қилиб тайинладим... — пичирлади Рамсес.

Сафнинг охирида жангда ҳалок бўлган ливияликларнинг кесиб олинган кўллари тўлдирилган саватларни кўтариб мисрлик жангчилар ўтдилар. Бу манзарани кўрган шаҳзода кўзларини беркитиб, аччиқ-аччиқ йиғлади.

Саркардалар шу заҳоти лашкарбошининг кўнглини кўтариш учун аравани қуршаб олдилар. Қоҳин Ментесуфис эса шу дақиқадан бошлаб ҳалок бўлган душман жангчиларининг қўлини кесмасликни таклиф этди.

Миср тахтининг вориси эришган биринчи ғалаба ана шундай, кутилмаган тарзда тугади. Бироқ ливияликлар қалбини жангдаги мағлубият эмас, балки Рамсеснинг кўз ёшлари ларзага солди. Гулхан атрофида ливиялик ва мисрлик жангчиларнинг тинчлик билан топганини бўлиб ёйишлари ва бир идишдан сув ичишлари ҳеч кимни ҳайрон қолдирмади. Узоқ йиллар давом этиши мумкин бўлган душманлик ва нафрат ўз ўрнини тинчлик ҳамда ўзаро ишончдек теран туйғуларга бўшатиб берди.

Ворис Муссаваса, Техенна ва таниқли ливияликларга совғаларни зудлик билан Мемфисга олиб боришларига кўрсатма берди, уларни ҳимоя қилиб бориш учун соқчилар ажратишни топширди. Ўзи эса чодирига кириб кетиб, бир неча соат кўринмади. Ҳатто Тутмосни ҳам қабул қилмади. Чунки ғам юки энг яқин кишисидан ҳам устунроқ эди.

Кечга яқин Калипп бошчилигида юнон зобитларининг вакиллари келишди. Ворис уларнинг келишидан муддаоси нима эканини сўраганида Калипп шундай деди:

— Сендан шуни сўраб келдикки, жаноб бошлиғимиз, қулинг бўлмиш Патроклнинг жасади мисрлик коҳинлар қўлига берилмай, юнонлар одати бўйича оловда ёқилса.

Шаҳзода ҳайрон бўлди.

— Маълумингиз бўлса керак, Патроклнинг жасадидан коҳинлар муқаддас мўмиё ясаб, фиръавнлар марқадлари ёнига қўйишмоқчи. Дунёда бир одамга бундан ортиқ иззат-иқром бўладими?

Юнонлар иккиланиб, жим бўлдилар. Ниҳоят, Калипп юрак ютиб, деди:

— Сенга дилимиздагиларни изҳор этишга рухсат бер, жанобимиз. Жасадни ёқишдан кўра мўмиёлаш афзалроқ эканини яхши биламиз. Зеро, ёқилган одамнинг руҳи шу заҳотиёқ абадийлик оламига кетади. Мўмиёланганнинг руҳи эса бу дунёда минг йиллар яшаб, унинг гўзалликларидан баҳраманд бўлади. Бироқ мисрлик коҳинлар, о, йўлбошчи, қулоқларингга малол эшитилмасин! — Патроклни ёмон кўришади. Коҳинлар мўмиёни сақлаб, кейинчалик уни азоблаш учун ерда қолдирмаётганига ким кафолат беради? Қасос олинишидан шубҳаланиб туриб юртдошимиз ва йўлбошчимизнинг руҳини сақлаб қолмасак, нимага ҳам арзирдик?

Рамсеснинг ҳайрати яна ҳам ортди.

— Билганингизча йўл тутинглар, — деди у.

— Агар улар жасадни беришмаса-чи?

— Гулхан тайёрланглар, қолган ишни ўз зиммамга оламан.

Юнонлар кетганидан сўнг Рамсес Ментесуфисга одам жўнатди.

ЙИГИРМА ИККИНЧИ БОБ

Коҳин ворисга кўз қирини ташлаб, уни рангпар ва ҳорғин қиёфада кўрди. Кўзлари хиралашган ва ичига ботган эди.

Юнонлар хоҳишини эшитган Ментесуфис Патроклнинг жасадини беришга рози бўлди.

— Юнонлар ҳақ, — деди коҳин. — Биз Патроклнинг ўлиmidан кейин унинг соясига азоб беришимиз мумкин эди. Лекин қайсидир мисрлик ёки халдейлик коҳиннинг бундай жиноятга қўл уриши ақлсизлик белгиси. Майли, ўлиmidан кейин уларнинг одатига кўра бахтиёр бўлса, жасадни ҳамюртлари олиб кетишсин.

Шаҳзода шу заҳоти тегишли буйруқ билан зобитини жўнатгач, Ментесуфисни тўхтатиб қолди.

Узоқ сукут сақлагандан сўнг у коҳинга савол берди:

— Муқаддас пайғамбар, хотинларимдан бири Сарранинг ўлгани, ўғли эса ўлдирилгани сенга маълум бўлса керак?

— Бу воқеа, — жавоб қилди Ментесуфис, — биз Бубастдан чиқиб кетган кунимиз тунда содир бўлган.

Шаҳзода сапчиб ўрнидан турди:

— Ё қудратли Амон! — хитоб қилди у. — Бу воқеа аллақачонлар бўлган, бу ҳақда нега менга айтмадинглар! Ҳатто мен ўғлимни ўлдирилганликда гумон қилинганимни ҳам.

— Жаноб, — деди коҳин, — жанг арафасида бош қўмондоннинг ҳеч кими — на отаси, на боласи бўлди. Шундай муҳим дақиқаларда сени шум хабар билан безовла қилармидик.

— Бу гапинг тўғри, — деди Рамсес, — билмадим, агар бизни ҳозир

бехосдан тутмоқчи бўлишса, ўзимизни ҳимоя қила олармидик. Умуман, энди мен тинч юра оламанми... Шунчалар увоқ, шундай чиройли гўдак... Гарчи қаҳр қилган бўлсам ҳам мени деб ўзини қурбон қилган ўша аёл!.. Шунчалар бахтсизликнинг бўлиши ва инсон юраги уни кўтара олишини ҳеч қачон ўйлаб қўрмаган эдим.

— Вақт ҳаммасини даволайди... Вақт ва ибодат, — пичирлади коҳин.

Шаҳзода яна бош чайқади, чодир ичидаги қумсоат зарралари бир маромда пастга тўкилаётганини эшитиш даражасида жимлик чўкди.

— Менга айт-чи, муқаддас ота, — деди ниҳоят ворис, — ёқилган мурда билан мўмиёланганнинг ўртасида қандай фарқ бор? Гарчи мактабда бу ҳақда нималардир тинглаган бўлсам ҳам, лекин юнонлар бунчалар катта аҳамият беришаётган бу масалани яхши англай олмайман.

— Бизлар бунга жуда катта аҳамият берамиз, — жавоб қайтарди коҳин. — Бу ҳақда ғарбий саҳронинг каттагина майдонини эгаллаган марҳум подшоҳлар, қояларга ўйиб ясалган эҳромлар гувоҳлик беради. Марҳумларни дафн этиш ва ўлиmidан кейинги яшаш жойларини жиҳозлаш одамларнинг муқаддас вазифасидир. Зеро, биз тана қобиғида эллик, юз йил яшаганимизда бизнинг сояларимиз тамомила тозаланиб бўлгунича бир неча ўн минг йил яшаймиз. Тирикларга қараганда ўликларга кўпроқ аҳамият беришимизга Ассирия ёввойилари кулиб қарайдилар. Балки ўлим ва қабр сирлари уларга ҳам маълум бўлганида марҳумларга эътиборсизлигидан таассуф қилган бўлар эдилар.

— Мени хафа қилияпсан, — деди у, — менга қарашли икки кишининг Миср одатларига кўра дафн қилинмаганини унутдингми?

— Янглишяпсан, шу дақиқаларда уларни мўмиёлашяпти. Сарра ҳам, ўғлинг ҳам узоқ сафарда асқотадиган ҳамма нарсаларни олишяпти...

— Чинданми? — Рамсеснинг юзи ёришди.

— Шундайлигига мен кафилман, — жавоб қайтарди коҳин. — Ер остидаги ҳаёт ўзи томон чорлаганидан сўнг, жанобим, уларни саодат оғушида топасан.

Ворис коҳиннинг гапидан мутаассир бўлди.

— Демак, муқаддас ота, қачонлардир ўғлимни ва ўша аёлни кўриб: «Сарра, биламан, сенга жуда бераҳм бўлдим», деб айта олишимга аминсан.

— Ҳозир сени кўриб тургандек аминман...

— Гапиравер... айт! — хитоб қилди шаҳзода. — Инсонларнинг бир қисми қабр ҳақида ўйламайди. Фиръавндан кейин мендан бошқа зот йўқ деб ўйлаган дақиқаларда шундай бахтсизлик бошимга тушди.

— Жасадни ёқиш билан мўмиёлаш ўртасида қандай фарқ бор деб сўраган эдинг, жаноб, — гап бошлади Ментесуфис. — Ўртадаги тафовут кийимни йўқ қилиб ташлаш билан уни жавонда сақлашга ўхшайди. Агар кийим бут бўлса, у бир неча марта асқотиши мумкин. Агар биттагина либос бўлса-ю, уни ёқиб юборилса — бу ақлсизлик бўлар эди.

— Буни билмайман-да, — деди Рамсес, — бу ҳақда ҳаттоки олий мактабда ҳам сабоқ бермайсизлар.

— Бироқ фиръавн ворисига айтишимиз мумкин, — давом этди коҳин. — Биласанки, инсон зоти бадан, маъбуднинг учқуни ва соясидан ёки бошқача қилиб айтганда, маъбуднинг учқуни билан танани бирлаштирувчи Кадан иборат. Одам ўлганида унинг сояси бегуноҳ яшаган бўлса, шахсий учқуни шу заҳоти абадий ҳаёт учун маъ-

будлар ёнига кетган бўлар эди. Аммо ҳар бир одам гуноҳга ботиб, ўзини кир қилади. Шу сабабли соя Ка гоҳида минг йиллар давомида покланиши керак. Покланиш шундай кечадикки, кўзга кўринмас Ка ердаги одамлар орасида кезиб юриб, савобли ишлар қилади. Айтгандай, жиноятчиларнинг соялари тобут ортида ҳам жиноятлар содир этиб, ўзларини ҳам, танасидаги маъбуд учқунини ҳам нобуд қилдилар. Эслатиб ўтиш жоиз — сен учун бу нарса сир бўлмаса керак, — соя Ка худди инсонга ўхшайди, лекин у ўта шаффоф тумандан тўқилган сингари нафис бўлади. Соянинг боши, танаси ва қўллари бўлиб, у юради, гапиради, нарсаларни улоқтиради, кўтаради, одамга ўхшаб кийинади, ҳаттоки, ўлганидан бир неча юз йил ўтгунга қадар тамадди ҳам қилиб туриши керак бўлади. Шунинг учун уларга нознеъматлар кўрсатилса, бас. Аммо соя қувватни ер тагида абадий қоладиган танасидан олади. Агар биз жасадни қабрга қўйсак тез бузилади ва соя тупроқ ҳамда чириндидан озиқланишга мажбур бўлади. Мабодо, жасадни ёқадиган бўлсак, унда соя учун озиқ бўлиб фақатгина кул қолади. Борди-ю, танани минг йилга етадиган қилиб мўмиёласак, Ка сояси доим соғлом, кучли бўлиб, покланиш муддатини хотиржам, ҳаттоки осойишта ўтказди...

— Қизиқ, — пичирлади ворис.

— Коҳинлар минг йиллик тадқиқотлари самараси ўлароқ қабрдаги ҳаётнинг кўпгина муҳим тафсилотларидан хабардор бўладилар. Шу нарса равшан бўлдики, қазо қилганнинг ички аъзолари сақланиб қолса, унинг сояси бўлган Ка одамга зарур бўлган озукани талаб қилади. Озиқ етишмай қолганида эса соялар одамларга ташланиб, уларнинг қонини сўрадилар. Агар удумларимизга кўра жасаднинг ичи олиб ташланса, соя озиқсиз юриши мумкин. Малҳам суртиб, ичига хушбўй гиёҳлар тўлдирилган танаси эса соя учун миллион йилларга етади. Яна шуниси ҳам маълумки, агар ўлган одамнинг қабри қаровсиз қолса, унда соя зерикади ва ер юзида тентираб юради. Агар марҳумнинг ётар жойида ўзлари тириклигида яхши кўрган кийим, жиҳозлар, асбоб-ускуналар қўйилиб, қабр деворларига ўзи иштирок этган воқеалар — зиёфат, ов, ибодат, уруш тасвири чизилса, бунинг устига яқинлари, чўрилари, отлари, итлари ва ҳайвонларининг ҳайқаллари қўйилса, унда соя дунёга ҳеч нарсага зориқмай чиқади. Зеро, бу нарсаларни марҳумлар ўз уйларидан топадилар. Бундан ташқари шу нарса аниқки, кўпгина соялар ҳатто тазарру йўлидан ўтиб ҳам абадий хушбахтлик дунёсига кира олмайдилар. Чунки улар зарур дуоларни, маъбудлар билан қай йўсинда мулоқот қилишни билмайдилар. Биз бу ҳақда «Марҳумлар китоби»дан олинган парчалар ёзилган папирусга мўмиё ўраётиб огоҳлантирамиз. Хуллас, бизнинг дафн маросимларимиз сояга қувват бағишлайди, уни ноқулай вазиятдан ва ер юзида зерикишдан сақлайди, маъбудлар билан мулоқотига ёрдам беради ҳамда тирик одамларни соялар хавфидан асрайди. Марҳумларга қулай жойлар ва у жойларда саройлар бунёд этишимизнинг боиси ҳам шунда.

Шаҳзода нималарнидир ўйлади ва ниҳоят, сўз қотди:

— Тушунаман, сизлар ҳимоясиз, заиф сояларни зарур нарсалар билан таъминлаб, уларга хизмат кўрсатасизлар. Бироқ... сояларнинг ҳақиқатдан ҳам борлигига мени ким ишонтира олади? Сувсиз саҳролар мавжудлигини шундан биламанки, — давом этди шаҳзода, — мен уларни кўраман, чунки кумларга ботганман, жазирама иссиқ азобини танамда синаб кўрганман. Сувлар тош лаппак бўлиб қоладиган, буғ эса оппоқ момиққа айланадиган мамлакатлар борлигини

биламан. Буларни менга ишончимни қозонган зотлар айтган... Лекин ҳеч ким кўрмаган соялар, уларнинг ўлимидан кейинги ҳаётини қаёқдан биласизлар, қайсики, ўлганлар юртидан ҳеч ким қайтиб келмаган бўлса?

— Янглишяпсан, шаҳзода, — деди қоҳин, — соялар одамларга кўринади. Ҳаттоки одамларга сирларини айтган ҳодисалар ҳам бўлган. Фивада ўн йил яшаб, ёмғирни кўрмаслик, юз йил яшаб сояни учратмаслик мумкин. Бироқ Фивада юз йил умр кечириб, ер юзида минг йил яшаган одам кўплаб ёмғир ва сояларни кўриши мумкин.

— Лекин минг йил яшаган ким у? — сўради шаҳзода.

— Қоҳинларнинг муқаддас табақаси яшаган, яшайпти ва яшайверди, — жавоб қилди Ментесуфис. — Бу табақа Нил соҳилларига ўттиз минг йил аввал кўчиб ўтди, даврлар ичида ер ва самони тадқиқ қилди, донишмандлик илмини яратиб, далалар, тўғонлар, каналлар, эҳром ва ибодатхоналар тарҳини чизди...

— Буниси тўғри, — унинг гапини бўлди Рамсес, — қоҳинлар табақаси донишманд ва қудратли табақа. Лекин соялар қаерда? Ким уларни кўрган? Кимлар сўзлашган?

— Шуни билгинки, жаноб, — гапида давом этди Ментесуфис, — соя ҳар бир одамда бор. Қудратли кучи ва ўткир нигоҳи билан ажралиб турадиган одамлар бўлганидай, шундай инсонлар борки, уларга тириклигидаёқ соя ажратиб чиқаришдек истеъдод берилган. Бу ҳақда бизнинг муқаддас китобларимиз ишончли мисолларга тўла. Ўлимга ўхшаш уйқуга кетган пайғамбар кўп бўлган. Шунда уларнинг танасидан ажралиб чиққан соя дарҳол Тир, Ниневия, Бобилга бориб, биз учун муҳим бўлган мажлисларда кўзга кўринмас ҳолатда иштирок этишган. Пайғамбар уйғонганида эса унга бор гапни айтган. Кўплаб жодугарлар ухлаётиб ёмон кўрган одамлариникига соясини юбориб, оила аъзоларини қўрқитган. Шундай ҳодисотлар ҳам бўлганки, сеҳргарнинг соясидан қочиб бораётган одам сояни найза ёки шамшир билан жароҳатлаган. Шунда қувғиндаги одамнинг уйида қонли излар пайдо бўлган, сеҳргарнинг танасида худди соядагига ўхшаш жароҳат пайдо бўлган. Тирик одамнинг сояси ўзидан бир неча қадам нарида турган ҳолатлар ҳам кўп кузатилган...

— Қанақа соя эканлигини биламан, — истеҳзо билан гудурлади шаҳзода.

— Шуни ҳам айтиб қўйишим керакки, — давом этди Ментесуфис, — нафақат одамлар, ҳатто ҳайвонлар, ўсимликлар, тошлар, бинолар, жиҳозлар ҳам ўз сояларига эга бўлади. Фақат — таажжубли ҳолат! — жонсиз нарсаларнинг соялари жонларга айланиб, улар ҳаракат қиладилар, жойдан-жойга кўчиб юрадилар, ҳаттоки хаёл суриб, турли ишоралар, кўпинча тақиллатишлар орқали фикр билдирадилар. Одам ўлганида унинг сояси ҳали ҳаёт бўлади ва гоҳида бошқа одамларга кўринади. Бир хил соялар овқат сўрайди, бошқа бирлари хонада юра бошлайди, боғда меҳнат қилади ёки ўзларининг ит ва мушуклари сояларини овлайдилар. Баъзи соялар одамларни қўрқитиб, уларнинг уй анжомларини йўқ қиладилар, ўзларининг қонини ичиб, тирикларга хушомад қиладилар... Бироқ сахий соялар ҳам бўладикки, уларнинг аксарияти бола парваришлаётган оналар, душман хавфидан хабар берувчи шаҳид жангчилар, бизларга муҳим сирларни очувчи қоҳинлардир... Ўн саккизинчи сулола давридаёқ фиръавн Хеопснинг (ўзига эҳром қурган халққа зулм қилгани учун тазарру ўтамоқда) сояси Нубия олтин конларида пайдо бўлиб, у ерда ишлаётган тутқунларга раҳми келганидан янги сув булоқларини кўрсатган.

— Қизиқ воқеаларни ҳикоя қилиясан. муқаддас ота, — деди Рамсес, — меннинг ҳам бирор нарса дейишимга ижозат берсанг. Ўша соя худди менга ўхшар, менга ўхшаб кийинган эди. Тез орада билдимки, у соя эмас, тирик одам, пировардида билсам, ўғлимни ўлдирган Ликон экан... У жиноятларини финикиялик Камани таъқиб қилишдан бошлаган. Нобакорни тутиш учун мукофот белгиладим. Аммо бизнинг миршабларимиз уни тутиш ўрнига ҳатто Камани ўғирлаб кетишига ва бегуноҳ гўдакни ўлдиришига бефарқ қарадилар... Энди билсам, Камани топишибди, лекин анави аблаҳ тўғрисида ҳеч гап йўқ. Эҳтимол, у соппа-соғ, ўғирлаб топган бойлиги ҳисобига озодликда қувнаб юргандир. Янги жиноятларга тайёргарлик кўраётган бўлиши ҳам эҳтимол.

— Ўша қотилни кўпчилик таъқиб этипти, — жавоб қайтарди Ментесуфис. — Эртами, кечми, у қўлимизга тушса, Миср халқи тахт ворисининг бошига солган кулфатларига яраша жазо беради.

— Унинг қўлимга тушишини истайман, — деди шаҳзода. — Тириклигида бундай соянинг бўлиши — хавfli ҳолат (I. Қизиқ. Мисрликларнинг “соялар” назариясига таяниб келганлар ҳақида қайғуриши ҳозир Оврупода тарқалмоқда. Бу тўғрида Адольф д'Асьенинг китобида батафсил баён этилган).

Суҳбатнинг бу тарзда якунланишидан унчалар кўнгли тўлмаган муқаддас Ментесуфис шаҳзода билан хайрлашди. Ундан кейин Тутмос кириб, юнонлар ўз ҳарбий саркардаси учун гулхан ҳозирлагани ва бир неча ливиялик аёллар дафн маросимида йиғи солишга рози бўлганликларини маълум қилди.

— Маросимда ўзимиз ҳам қатнашамиз, — деди Рамсес. — Ўғлимнинг ўлдирилганини биласанми? Увоққина гўдак! Уни қўлларимга олганимда кулиб, қўлчаларини узатган эди. Ҳайронман, инсон юраги қанча аблаҳликларни сиғдириши мумкин. Агар ярамас Ликон менинг ҳаётимга чанг солганида уни кечирган бўлардим... Аммо болани ўлдириш...

— Сарра ўзини қурбон қилганини сенга айтишдими? — сўради Тутмос.

— Ҳа. Энди ўйласам, аёлларим ичида у энг садоқатлиси бўлган экан. Мен эса унга шафқатсизлик қилдим... Нега энди, — ҳайқирди шаҳзода хонтахтани муштлар экан, — ҳалигача ярамас Ликон топишмайди?! Менга айтишларича, финикиялик аёл... Миршаблар бошлиғига мукофот ваъда қилдим... Бунда бир сир бер.

Тутмос шаҳзоданинг ёнига ўтиб, қулоғига шивирлади:

— Эҳромдан хабар келди. У коҳинлар таъқибидан қочиб. Мисрдан чиқиб кетиш учун яшириниб юрибди. Хирам Ёубаст миршаббошисидан билган эмишки... Ликон қўлга олинган, лекин бу — сир.

Тутмос шаҳзодага кўрқиброқ қаради.

Рамсес ғазабга келган эди, бироқ шу заҳоти ўзини қўлга олди.

— Ушланган? — такрорлади у. — Нега сир тутишлари керак?

— Миршаббоши олий кенгаш буйруғига итоат қилиб, қотилни Мефреста беришга мажбур бўлган.

— Хўш!.. Хў-ўш! — бир неча бор такрорлади Рамсес. — Демак, ҳазрат Мефрес билан олий кенгаш учун бир томчи сувдек менга ўхшаган одам керак экан! Гўдагим билан Саррага каттагина дафн маросими ўтказишмоқчи. Жасадни малҳамлаб, қотилни хавфсиз жойга яширишмоқчи! Хўш! Муқаддас Ментесуфис — буюк донишманд. Гарчи учинчи тоифали коҳин бўлсам-да, у менга бугун қабр сирлари, ўлимдан кейинги ҳаёт ҳақида батафсил гапирди. Ликоннинг қўлга

олингани, баттол қотилни Мефрес яшириб қўйгани ҳақида оғиз ҳам очмади. Афтидан, муқаддас оталар тахт ворисига у дунёнинг сирларидан айтиб, бу дунё синоатларини беркитишяпти. Шундай!

— Билишимча, ҳукмдор, бу ҳолат сени ҳайрон қилмайди, — деди Тутмос. — Коҳинларга ҳушинг йўқлигини фаҳмлашиб эҳтиёт чораларни кўришяпти. Бунинг устига...

— Нима, бунинг устига!

— Онҳазрат жуда бетоб... жуда ҳам...

— Шундайми? Отам касал бўлса-ю, мен қўшин тепасида туриб саҳро қумларини қўриқлаб юрсам. Бу гапни айтганинг яхши бўлди! Коҳинларнинг менга эътибор беришларига қараганда фиръавн оғир бетоб... Менга ҳамма кароматларни кўрсатишади, кўп гапларни айтишади, Мефреснинг Ликонни яшириб қўйгани ҳақида эса — йўқ. Тутмос, — деди шаҳзода унга мурожаат қилиб, — ҳарбий қўшинга таянишим мумкинлигини ҳозир ҳам эътироф этасанми?

— Ўлимга тик борамиз, буюрсанг бас!

— Киборларга ҳам кафолат берасанми?

— Ҳарбий қўшинга ишонгандай!

— Яхши, — деди ворис, — биз энди Патроклга охириги эҳтиромимизни билдиришимиз мумкин.

ЙИГИРМА УЧИНЧИ БОБ

Шаҳзода Рамсес бир неча ой давомида Қуйи Миср мулкдори вазифасини бажариб турган вақтда онҳазрат отасининг саломатлиги ёмонлашди. Дилларга қувонч бахш этувчи абадийлик ҳукмдори ва куёш билан мунаввар бошқа мамлакатларнинг ҳукмфармоси азиз аждодлари ётган ерлар — Нил дарёсининг Фива қаршисидаги соҳилларидан жой олиши яқинлашаётган эди.

Фуқароларнинг жонини омон қолдириш, кўнгли тусаганида аёлларни эрларидан тортиб олиш ҳуқуқига эга бўлган илоҳманд ҳукмдор ҳали қариб қолмаган, бироқ ўттиз йилдан ортиқроқ подшоҳлик қилиш уни шунчалар толиқтирган эдики, ёшлиги ва ҳуснини зулмат мамлакатаида қайта тиклашни хоҳлаб қолди. У дунёда ҳамма фиръавнлар бахтиёр халқининг боши узра асрлар давомида яйрайдики, шу боисдан ҳам у ёқлардан ҳеч кимнинг қайтгиси келмайди.

Бундан ярим йил аввал ҳам онҳазрат фиръавн мамлакат ҳукмдори вазифасини бажариб, бу дунёнинг хавфсизлиги ва фаровонлигини таъминлашни уддалаётган эди. Эрта тонгда ҳўрозлар биринчи бор қичқирганида ҳукмдорни уфқдан бош кўтараётган куёш мадҳияси билан уйғотдилар. Фиръавн ўрнидан туриб, зарҳал идишда пушти сув билан юз-қўлини чайди. Кейин унинг илоҳий баданига хушбўй мой суртиб, ёвуз руҳларни ҳайдайдиган дуолар ўқидилар.

Покланган ва исириқ тутунидан баҳраманд бўлган фиръавн дарахтларга илинган лоймуҳрларни узиб, ибодатхонага борди ва фил суюгидан бежирим қилиб ишланган Осирис ҳайкали ётган меҳробга ўтди. Бу илоҳнинг ҳайкали ғайритабиий хислатларга эга бўлиб, қаҳрли Сети илоҳи бир вақтлар кесиб ташлаган қўллари, оёқлари ва боши ажралиб кетар, эрталаб эса фиръавннинг дуоларидан сўнг аъзолар яна ўз-ўзидан ўсиб чиқар эди. Осириснинг яна тирилганига ишонч ҳосил қилган ҳукмдор уни ўрнидан тургизиб ювинтирар, қимматбаҳо кийимлар кийдирав ва қаҳрабо тахтга ўтқазиб, атрофида исириқ тутатар эди. Бу маросим алоҳида аҳамиятли бўлиб, мабодо, Осириснинг илоҳий танаси бут бўлмаса, бу нафақат Миср, балки бутун

дунёда каттагина фалокат юз беришидан дарак эди.

Осирис илоҳини тирилтириб, кийинтиргандан кейин ибодатхонадан таралувчи хушбўй ҳидлар бутун мамлакатга таралиши учун эшикни очиқ қолдирарди. Ибодатхонани қўриқлайдиган қоҳинларни ўзи тайинларди. Қўриқчи қоҳинлар ибодатхонани ёвуз одамларнинг назаридангина эмас, уларнинг юзаки фикрларидан ҳам ҳимоя этар эдилар. Чунки муқаддас жойга жуда яқин келиб, ҳайкални беҳосдан туртиб юбориб ақлини, баъзан ҳаётини бой берганлар ҳам кўп бўлган.

Ибодатини тугаллаган фиръавн дуоғўй қоҳинлар кузатувида катта емакхонага йўл олди. У жойда ўзи учун алоҳида хонтахта ва курси ҳамда аввал ўтган ўн тўққиз сулолани акс эттирувчи ўн тўққиз хонтахта ва курсилар қўйилган эди. Фиръавн курсига ўтириши билан ёш йигит-қизлар пиширилган гўшт ва ширинликлар солинган тақсимчалар ҳамда шароб тўлдирилган кўзаларни олиб киришди. Подшоҳ емакхонасини кузатиб турган қоҳин биринчи тақсимчадаги овқатдан ва биринчи хурмачадаги шаробдан татиб кўрди, сўнг хизматкорлар овқатни тиз чўккан ҳолда фиръавнга узатдилар, қолган тақсимчалар эса ажодларнинг ҳайкаллари олдига қўйилди. Одатга кўра фиръавн тамаддини тугатиб, танобийни тарк этганида ажодларига тортилган таомлар подшоҳ болалари ва қоҳинларга тарқатиларди.

Емакхонадан чиққан фиръавн худди шу бинога тенг келадиган кўриниш хонаси томон йўл олди. У жойда юқори мартабали давлат арбоблари ва яқин оила аъзолари юзтубан ётиб саломлашганларидан сўнг ҳарбий вазир Херихор, хазиначон, олий қози ва миршабларнинг олий бошлиғи давлат ишлари тўғрисида унга ҳисоб бердилар. Маърузалар маросим рақслари билан бўлиниб турганида раққосалар тахтга гуллар сочишди.

Шундан сўнг фиръавн танобийнинг ёнидаги кичикроқ хонада бир неча дақиқа ётиб дам олди. Кейин илоҳлар олдида шароб сепиб, исирик тутатди ва қоҳинларга кечаси кўрган тушларини айтиб берди. Тушларининг таъбир-тафсирини келтирган ахийлар фиръавн иқтидор этган ишлар ҳақида фармонлар тайёрладилар.

Мабодо ҳукмдор туш кўрмаса ёки тушига лойиқ-муносиб таъбир топилмаса, у мулоиймгина жилмайиб, керакли ишларни буюрарди. Бу буйруқлар қонун даражасида бўлиб, баъзи майда тузатишларни ҳисобга олмаганда уларни ўзгартиришга ҳеч ким ботинмас эди.

Чошгоҳдан кейинги соатларда онҳазратни сарой ҳовлисида саф тортиб турган содиқ навкарлари олдига тахтиравонда олиб чиқишарди. Шундан сўнг у айвонга чиқиб, дунёнинг тўрт томонига дуолар йўлларди. Шундай дақиқада минораларда байроқлар ҳилпираб, тутак карнайларнинг овози янграр эди. Ким, қаерда бўлмасин, мисрликми ёки ёввойиларми — ҳамма юзтубан ётар, дуоларнинг бир парчаси ўз устига ёғилишига умид боғлар эдилар.

Дуолар пайтида одамларни ҳам, ҳайвонларни ҳам уриб бўлмас, агар жиноятчи фиръавн айвонга чиққанда ўзига ҳукм ўқилганини исботласа, унга бериладиган жазо юмшатиладарди. Зеро, еру осмоннинг ҳукмдори олдида қудрат, ортида эса раҳм-шафқат юрарди.

Халқни бахтиёр қилган ер юзи ҳукмдори ўзининг боғига тушар, дарахтлар соясида аёлларининг хушомадларига кўмилиб, уйлари олдида ўйнаётган болаларни томоша қиларди. Агар болалардан бири гўзаллиги ёки чаққонлиги билан эътиборини қозонса, уни ёнига чақириб сўрарди:

— Сен кимсан, болакай?

— Фиръавннинг ўғли Бипотрисман, — жавоб берарди бола.

- Ойингнинг исми нима?
- Менинг ойим Амесел хоним, фиръавннинг аёли.
- Нималар қилишни биласан?
- Ўқиш ва ёзишни биламан. Мана: «Отамиз ва илоҳимиз бўлган мунаввар, муқаддас фиръавн Рамсес абадий яшасин!»

Абадият ҳукмдори шундай пайтларда жилмайиб, нозик, деярли ҳарир бармоқлари билан боланинг жингалак сочини дадил силаб, ҳайратланиб қўярди. Шундан кейин фиръавн жилмайишда давом этар, бола эса чинакамига шаҳзода ҳисобланар эди.

Модомики, илоҳий қўллар кимнинг елкасига қўйилса, у одам ҳаётда ҳам нималигини билмаслиги ва бошқалардан устун бўлмоғи керак эди.

Тушлик пайтида ҳукмдор бошқа емакхонага борар, девор бўйлаб териб қўйилган Миср вилояти маъбудлари билан овқатларни баҳам кўрар эди. Илоҳлар емаган овқатлар, табиийки, коҳинлар ва сарой оғаларига қолар эди.

Кечқурун фиръавн Никотрисса хонимни қабул қилди, маросим рақсларини томоша қилиб, турли хил таомлардан тотиб кўрди. Сўнг ювиниш хонасида покланиб, Осирис ибодатхонасига мўъжизакор илоҳни ечинтириб, жойига ётқизиш учун кирди. Ҳамма ишни ба-жаргандан сўнг ибодатхона эшикларини муҳрлаб, саф тортган коҳинлар ҳамроҳлигида ўзининг хос уйи томон йўл олди.

Қуёш чиққунга қадар фиръавн уйқуда бўлар, ён хоналардаги коҳинлар маъбудлар орасида юрган унинг руҳига дуолар ўқирдилар. Уларнинг илтижолари давлатнинг кундалик вазифаларини ҳал этиш, Миср сарҳадларининг дахлсизлиги ва шоҳларнинг хилхоналарига бирор нопок шахс кириб, шавкатли ҳукмдорлар оромини бузмаслигини тиламоқдан иборат бўлар эди. Бироқ кундузи билан чарчаган коҳинларнинг дуолари ҳар доим ҳам ижобат бўлавермас, давлат ичидаги қийинчиликлар кўпайиб борар, муқаддас сағаналар таланар, нафақат бойликлар, балки фиръавнларнинг мулклари ҳам олиб кетиларди.

Бундай ҳолатлар шунинг учун рўй берардики, мамлакатда келгинди ва мажусийлар кўпайиб кетиб, халқ улардан Мисрга дахлдор илоҳлар ва муқаддас жойларга шаккоклик қилишни ўрганган эдилар.

Коҳинлар ҳукмдорнинг уйқусини бир марта бузишган эди. Мунажжимлар фиръавнни уйғотиб, ойнинг қайси буржда эканлигини, уфқ узра қайси сайёралар нур сочаётгани, қайси юлдузлар туркуми ернинг ўртасидан ўтаётгани ва умуман, осмонда ғайриоддий нарсалар кузатилмагани ҳақида дарак бердилар. Гоҳида шундай ҳодисотлар ҳам юз берар эдики, юлдузлар одатдагидан кўпроқ учар, ер устидан олов ўрамлари тезлаб ўтарди.

Мунажжимларнинг маърузаларини тинглаган ҳукмдор, агар ташвишли ҳолат бўлмаса, олов ҳеч қандай хавф туғдирмаслигини айтиб, уларни тинчлантирар эди. Фиръавннинг буйруғига асосан ҳамма кузатишларнинг тафсилоти жадвалга солинар, сўнг ҳар ойда Мисрнинг энг донишмандлари — Сфинкс ибодатхонаси коҳинларига юборилар эди. Олиму фозиллар шу ёзувларга қараб хулосалар чиқаришар, энг муҳимларини Бобилдаги халдей коҳинларидан бошқа ҳеч кимга, ҳатто ўзларининг маслақдошларига ҳам билдирмас эдилар.

Ярим тундан кейин, агар кўнгли тусаб қолса, ўрнига ётган фиръавн хўрозларнинг биринчи қичқиривигача ором олар эди.

Бундан ярим йил муқаддам тинчлик ва саломатлик улашувчи, ер

ва осмоннинг бедор ҳомийси, саховатли илоҳ бўлган фиръавн ана шундай ибратомуз ва мураккаб ҳаёт кечирган эди.

Мана, ярим йилдирки, унинг барҳаёт руҳини тупроқ ва охират ишлари бот-бот тортиб қоларди. Умуман овқат емаган ва тунлари мутлақ мижжа қоқмаган пайтлар ҳам бўларди. Гоҳи қабул пайтида фиръавннинг кичкина юзида чуқур ҳасрат зоҳир бўлар, ҳушидан кетиш ҳолати тез-тез такрорланарди.

Бундан ташвиш чеккан шоҳина Никотриса, муаззам Херихор ва коҳинлар ҳукмдордан ҳадеганда аҳвол сўраб турардилар. Бироқ ҳукмдор елка қисиб индамас, машаққатли турмушини давом эттирарди.

Шундай пайтларда сарой табиблари қувват бахш этувчи дорилардан яширинча берардилар. Шароб ҳамда овқатга дастлаб от ва буқанинг кули, сўнгра шер, карки ва фил хокини қўшар эдилар. Шундай бўлса ҳам кучли дорилар унга сира таъсир этмагандай кўринарди. Ҳушини йўқотиш тезлашгани боис вазирлар фиръавнга ҳисоб бериш учун келмай қўйдилар.

Бир куни пурҳикмат Херихор шоҳина ва коҳинлар билан ҳукмдор олдида юзтубан ётиб, унинг илоҳий танасини текшириб кўришга изн сўрадилар. Ҳукмдор рози бўлди. Шундан сўнг табиблар уни обдон текшириб, бармоқ билан чекиб кўришди. Аммо ўта озғинликдан бўлақ ҳеч қандай хавфли аломатлар топмадилар.

— Ўзингни қандай ҳис қиляпсан, ҳукмдор? — сўради табибларнинг энг доноси.

Фиръавн жилмайди.

— Юзидан нур ёгилувчи отам ёнига қайтиш пайти келганини сезяпман, — жавоб берди у.

— Муқаддаслар муқаддаси ўз халқига зарари тегмаса бунга эриша олмайди, — деди Херихор шошиб.

— Сизларга бир вақтнинг ўзида ҳам шер, ҳам бургут тимсоли бўлган ўғлим Рамсесни қолдираман, — ялинди ҳукмдор. — Агар унга чиндан ҳам қулоқ солсангиз, у Мисрни шундай тақдир билан юзлаштирадики, ҳали унақасини олам эшитмаган.

Муқаддас Херихор ва бошқа коҳинлар бу ваъдани тинглаб ўзларини совуқда қолгандай ҳис этдилар. Улар тахт ворисининг ҳам шер, ҳам бургут экани, унга итоат этишларини билишар, бироқ ҳозиргидай бағрикенг, қалби меҳрга тўлиб-тошган, далаларга ёмғир ва эпкин бўлган ҳукмдорнинг узоқроқ яшашини хоҳлардилар.

Шу боисдан улар бир тан бўлиб фиръавн даволатишга розилик бермагунича юзтубан тушганларича қоринларида ётавердилар.

Шунда табиблар уни боққа — хушбўй ҳидлар таратувчи дарахтлар соясига олиб чиқишиб, қиймаланган гўшт, қуюқ шўрва, сут ва узоқ муддат сақланган шароб беришларини буюрдилар. Бу мўъжизали воситалар фиръавннинг қувватини оширди. Аммо тез орада хурж қайталаниб қолди. Энди табиблар уни муқаддас буқа Аниснинг зотидан бўлган бузоқнинг қонини ичишга мажбур қилдилар. Лекин қон ҳам узоқ ёрдам бермади ва қаҳри илоҳ бўлган Сети эҳромининг олий коҳинига маслаҳат солдилар.

Тунда коҳин онҳазратнинг хобхонасига кириб, беморни кўргач, даҳшатли дори ёзиб берди.

— Бокира болаларнинг қонини ичишинг керак, — деди у. — Ҳар куни бир қадаҳдан.

Хобгоҳда буни эшитиб турган коҳин ва амалдорлар карахт бўлиб қолишди. Кейин ўзаро шивирлашиб, бу тадбирга деҳқон болалари тўғри келишини, зеро, коҳин ва жанобларнинг болалари ёшлигида-

ноқ бокиралигини йўқотишларини рўкач қилдилар.

— Кимнинг қони бўлса ҳам — барибир, — жавоб қайтарди бераҳм коҳин, — фақат фиръавн ҳар куни янги қон ичиб турса бўлгани.

Тўшақда кўзларини юмиб ётган ҳукмдор бу даҳшатли маслаҳат ва сарой аъёнларининг шивир-шивирини эшитди. Табиблардан бири бу тадбирга мос келадиган болаларни излаш керакми, деб Херихордан журъатсизлик билан сўраганида фиръавн кўзини очди ва йиғилганларга ақлли кўзларни бир-бир тикиб деди:

— Ҳатто тимсоҳлар ҳам ўз болаларини емайди, шоқол билан бўрилар кучуклари учун жонини беради. Наҳотки мен Мисрлик болалар — ўз болаларимнинг қонини ичсам? Кимдир менга шундай номақбул дори тайинлашини сира ўйламаган эдим.

Ёвуз илоҳ коҳини юзтубан ётиб, ҳақиқатда ҳам Мисрда ҳеч ким болалар қонини ичмагани, лекин илоҳий кучлар беморнинг саломатлигини шу йўл билан қайтариб беришини айтиб, ўзини оқлашга уринди. Бу усулдан Ассирия ва Финикияда фойдаланишларини ҳам кўшиб қўйди.

— Миср ҳукмдори саройида шундай қабиҳ нарсаларни айтишга уялсанг бўларди, — деди фиръавн. — Финикияликлар ва ассирияликларнинг фаросатсиз ёввойилар эканлигини биласанми? Бегуноҳ тўкилган қон кимгадир фойда беришига ҳатто гўл деҳқон ҳам ишонмайди.

Абадий ўлмас зот шундай деб гапини яқунлади.

Саройнишинлар қизарган юзларини қўллари билан беркитдилар. Сетининг олий коҳини киши билмас ғойиб бўлди.

Шунда Херихор ҳукмдорнинг сўниб бораётган ҳаётини сақлаб қолиш учун охири чорани қўлламоқчи бўлиб Фива эҳромларида Бобилнинг оқил коҳини, тенги йўқ халдей Бероэс яшириниб юрганини фиръавнга маълум қилди.

— У ёт кишиларнинг, — деди у, — бу муҳим ишда сенга маслаҳат беришга ҳуқуқлари йўқ. Шундай бўлса ҳам, эй шоҳим, сени бир кўриб қўйишга руҳсат бер. Ишонаманки, у дардингга шифо топади ва муқаддаслигингга даҳрийларча ширк келтирмайди.

Фиръавн бу гал ҳам содиқ хизматкорининг гапига кирди. Икки кундан сўнг қандайдир махфий йўллар билан чақирилган Бероэс Мемфисга келди.

Оқил халдей фиръавнни атрофлича кўрмасдан туриб қуйидагича маслаҳат берди:

— Мисрда дуолари Яратганнинг тахтигача етиб борадиган одамни топиш керак. Агар у чин юракдан дуо қилса фиръавннинг соғлиги тикланади ва узоқ йиллар яшайди.

Буни эшитган фиръавн атрофидаги коҳинлар гуруҳига қараб деди:

— Қаршимда шундай муқаддас зотларни кўряпманки, агар улардан бири мен ҳақимда қайғурса соғайиб кетаман...

Шундан сўнг у бироз жилмайди.

— Бизларнинг барчамиз одамлармиз, холос, — деди мўъжизалар яратувчи Бероэс, — ва руҳимиз ҳар доим ҳам Мутлақ ҳокимга етиб боравермайди. Шундай бўлса-да, сен онҳазратга чин дилидан дуо ўқийдиган ва дуолари мўлжалга етадиганни хатосиз топиш йўлини айтаман.

— Майли, топақол, у умрим охиридаги дўстим бўлиб қолсин.

Ҳукмдорнинг розилигини олган халдей одам яшамайдиган бир тавақа эшикли хона ажратишларини сўради. Ўша кунисёқ куёш чиқидан бир соат олдин фиръавнни ўша хонага олиб боришларини буюрди.

Белгиланган соатда тўрт олий қоҳин фиръавнга зигирпоядан тўқилган либос кийдиришди, ёвуз руҳларни ҳайдайдиган мўъжизакор дуолар ўқишди ва жанобларини арз дарахтидан ясалган оддий замбилга ўтқазиб биттагина хонтахта қўйилган бўш хонага олиб киришди. Хонада Бероэсан бошқа ҳеч ким йўқ эди. У юзини шарққа буриб, ибодат қилди.

Қоҳинлар ташқарига чиққанларидан сўнг халдей оғир эшикни қулфлади, елкасига ҳарир бўйинпўш ташлади, фиръавн олдидаги хонтахтага ялтироқ қора шарни қўйди. Чап қўлига Бобил пўлатидан ясалган ханжарни, ўнг қўлига эса безак берилган калта таёқчани олиб ўзи ва фиръавн устида айлантирди. Сўнг навбати билан тўрт томонга юзини буриб, пичирлай бошлади:

— Аморул, Танеха Патистен, Рабур, Адонай... Менга раҳминг келсин, мени покла, ғамхўр ва меҳрибон осмон отаси... Арзимас қулингга кулоқ бер, исёнкор руҳлардан асра, токи мен осойишта фикр юришиб, муқаддас ишларингни идрок этай!

У дуодан тўхтаб, фиръавнга мурожаат қилди:

— Мери-Амон Рамсес, Амоннинг олий қоҳини, мана бу қора шарда учкун кўряпсанми?

— Оппоқ учкунни кўряпман, у худди гулнинг тепасида айланган асаларига ўхшайди.

— Мери-Амон Рамсес, учкунга қара, ундан кўзингни узма, кўзингга нималар кўринмасин, ўнгга ҳам, чапга ҳам қарама. — Кейин тагин пичирлади: — Барана, Ленсиз, Галдахиенсис, Гению, лаҳнада элларининг қудратли беклари бўлган арши аълони бошқарувчилар номи билан менга олий ҳукумат томонидан берилган ҳуқуққа таяниб сизларни чақираман, илтижо қиламан, буюраман.

Бу сўзлар зикр этилганидан фиръавн сесканди.

— Мери-Амон Рамсес, нималарни кўряпсан? — сўради халдей.

— Шар ортида даҳшатли бош кўриняпти... Малла сочлари тик бўлди... Юзи кўкимтир рангда... Кўз соққалари пастга қарагани учун фақат оқи кўриняпти... Гўё бақириб юборадигандай оғзи катта очилган...

— Бу — қўрқув, — деди Бероэс ва шарнинг юқорисига ханжар тифини тутди.

Фиръавн бирдан ғужанак бўлиб қолди.

— Бас! — қичқирди у. — Нега мени азоблаяпсан? Чарчаган тана дам олишни, жоним абадий чароғон мамлакатга учиб кетишни хоҳлаяпти. Сизлар эса ўлишимга қўймай, бунинг устига янги азоблар ўйлаб топяпсизлар... О... Бўлди қилинглар!

— Нималарни кўряпсан?

— Шифтдан икки ўргимчак тушаётганга ўхшайди. Улар даҳшатли, хурмо дарахтидек йўғон, тўзгиган, қуйруғи қалқонсимон... Гўё бошим устида ҳайбатли ўргимчак осилиб олиб, кема арқонига ўхшаш тўр билан мени ўраяпти.

Бароэс ханжарни юқорига бурди.

— Мери-Амон Рамсес! — деди у яна, — фақат учкунга қара, атрофга назар солма... Мана белги, мен уни сизларнинг гувоҳлигингизда кўтаряпман... — пичирлади у. — Маъбуднинг мадади ила қуролланган жасур башоратчиман, сизларни афсун билан чақираман... Айе, Сарайе, Сарайе, Айе, Сарайе... Абадий барҳаёт соҳиби қудрат номи билан чақираман.

Фиръавннинг юзида мулойим табассум пайдо бўлди.

— Назаримда, — сўз қотди у, — Мисрни кўряпман... Борлиқ Мисрни. Ҳа, бу Нил... Мана бу ерда Мемфис, нарида Фивалар...

У чиндан ҳам Мисрни кўрди. Борлиқ Миср, лекин у боғдан сарой-гача кесиб ўтган хиёбон ҳажмида эди. Бу ғаройиб манзара фиръавн бирор нуқтага тикилиб қараганида ўша нуқта деярли табиий ҳажмга эга бўлар эди.

Қуёш ерга олтинранг нурларини сочиб пастлаётган эди. Кундузги қушлар уйқуга ўтиришган, тунгилари паноҳ топган жойида уйғонишган эди. Саҳрода чиябўрилар увиллар, уйқусираган арслон ўлжасига тайёрланиб, бикр танасини чўзиб керишарди.

Нил балиқчиси ташлаган тўрини шошиб тортар, савдо кемалари қирғоққа келиб тўхтар эди. Кун бўйи анҳордан сув тортиб даласига қуйган деҳқон ҳавозадан челагини олар, бошқаси омочини елкага қўйиб лойсувоқ кулбасига қайтар эди. Шаҳар чироқлари ёнди, эҳромларнинг қоҳинлари оқшомги ибодатга тўпланар эдилар. Атрофга гард қўнар, арава гупчакларининг гижирлаши тинган эди. Тор миноралар устидаги одамларнинг кечки ибодатга чақираётган ҳазин овозлари эшитилди. Бироз ўтгач, фиръавн ер узра қанот қоқмай учаётган кумуш қушларни кўргандай бўлди. Улар эҳромлар, саройлар, кўчалар, устахоналар, Нилдаги кемалар, қишлоқ кулбалари, ҳаттоки конлардан учиб чиқар эдилар. Дастлаб уларнинг ҳар бири юқорига ўқдек отилиб чиқар, бироқ йўлини кесиб ўтган кумушпат қушга дуч келар, унга бор кучи билан зарба бериб, биргаликда ерга қулар эди. Улар арш-аълога чиқишда бир-бирига тўсқинлик қилган одамларнинг бирининг ўзгасига зид бўлган дуолари эди.

Фиръавн қулоқ тутди.

Дастлаб унга қанотларнинг парвози, тез орада эса сўзлар эшитилди.

Унинг қулоғига соғлигини қайтариб беришини илтижо қилиб сўраётган беморни ва бемори узоқроқ бетоб бўлишини сўраётган табибнинг гапларини эшитди. Экинзор эгаси Амондан омбордаги дони бус-бутун сақланишини, ўғри эса осмонга қўлларини чўзганича ўғирлик қилишга халақит бермаслигини тиларди.

Уларнинг дуолари ҳавода худди палахмон тошларидай тўқнашиб кетарди.

Саҳродаги йўловчи қумга юзтубан тушиб, шимол томондан ёмғир олиб келувчи шамол эсишини ёлвориб сўрайди. Кема дарғаси тўсинга бошини уриб шарқдан эсаётган шамолнинг яна бир ҳафта туриб беришини илтижо қилади. Деҳқон ботқоқликнинг тезроқ қуришини, қашшоқ балиқчи эса ботқоқликнинг ҳеч қачон қуримаслигини тилайди.

Уларнинг дуолари ҳам бир-бирлари билан тош каби тўқнашади ва Амоннинг илоҳий қулоқларига етиб бормайди.

Тош конларида ўзгача шовқин ҳукм суради, занжирбанд маҳкумлар намланган поналар билан улкан қояларни ёрадилар. Кундузи ишлаётган сангкорлар тезроқ кеч бўлиб, уйқуга ётишни истаса, тунда ишга борадиганлари кўксига муштлаб, қуёш ҳеч қачон ботмаслигини тилайдилар. Тарашланган тошларни сотиб олган савдогарлар конда маҳбусларнинг кўпайишини, уларни озиқ-овқат билан таъмин этувчилар эса ишчиларга ўлат тегиб, ўзларига кўпроқ фойда қолишини сўрайдилар.

Кондагиларнинг дуолари ҳам арши аълога етиб бормайди.

Фиръавн ғарбий чегараларда жангга тайёрланаётган икки қўшинни кўрди. Ҳар иккиси ҳам қумбағирлаб ётиб, Амондан душманига қирон чақиради. Ливияликлар мисрликларга шармисорлик ва ўлим тиласа, мисрликлар ливияликларга лаънат ёғдирадилар. Ҳар иккаласининг дуолари ҳам икки бургут каби осмонда тўқнашиб, пастдаги

сахрога қулайди. Амон уларни ҳатто кўрмади ҳам. Фиръавн ҳоргин нигоҳини қаёққа бурмасин, ҳамма жойда бир хил ҳолат эди. Деҳқонлар ҳордиқ чиқариш ва солиқларнинг камайтирилиши ҳақида, мирзалар эса солиқларнинг ўсиши ва иш тугамаслигига тилак билдирадидлар. Коҳинлар Амондан Рамсес XII нинг умри узоқ бўлиши ва пул муомаласида уларга халақит берувчи финикияликларни қириб ташлашини тиларди. Ҳокимлар финикияликларни омон сақлашга ва коҳинларнинг ўзбошимчалигига барҳам берувчи Рамсес XIII нинг тезроқ тахтга ўтиришини сўраб, маъбудни чақиришарди. Куёнлар оч шерлар, қашқир ва чиябўрилардан жон сақлаб қолиш учун маконларини ташлаб қочардилар. Лекин ҳаётдаги тажриба эса бошқача — бу кеч ўнлаб сафдошларининг йиртқичлар қорнини тўйдириш учун қурбон бўлишини кўрсатар эди.

Шундай қилиб, дунё бўйича душманлик ҳукмрон эди. Ҳар ким бошқаларни даҳшатга солиш илинжида. Ҳар ким ўзига омад тилаб, яқинларига бу тилакнинг зарари ҳақида ўйламас эди.

Шу сабабдан уларнинг дуолари гарчи кумуш қушларга ўхшасада, нишонга етиб бормас эди. Ва илоҳий Амонга ердан бирорта дуо етиб келмагани учун у қўлларини тиззаларига қўйиб, илоҳлиги ҳақидаги ҳаёлларига бериларди. Дунёда эса сўқир тақдир ва тасодиф ҳукмронликни давом эттирарди.

Бирдан фиръавнга аёл овози эшитилди:

— Уйга югур, шўқатой, ибодат вақти бўлди.

— Ҳозир! Ҳозир! — жавоб қайтарди боланинг овози.

Ҳукмдор овоз келган томонга қараб, мирзанинг яйлов четидаги нураб турган кулбасини кўрди. Уй эгаси ботаётган куёш нурида кундузги ёзувларини охирига етказар, хотини тош билан буғдой янчар, олти ёшлардаги бола нимадандир кулиб, улоқча сингари уй атрофида сакрарди.

Уни эҳтимолки оқшомги ҳавонинг ифори маст этгандир.

— Ўғлим, ҳой ўғлим! Келақол, ибодат қиламиз, — такрорларди она.

— Ҳозир! Ҳозир! — дерди бола шўхчан югуришда давом этиб.

Ниҳоят, аёл куёшнинг қумликка бош қўяётганини кўриб, қўлидаги ёрғичоқни ерга қўйди ва ҳовлига чиқиб тойчоқдек сакраётган болани тутиб олди. У қаршилиқ кўрсата-кўрсата охири онасига итоат этди. Аёл уни кулбага олиб кириб, тўшамага ўтқазди ва қочиб кетмасин учун ушлаб турди.

— Аланглама, — деди она, — оёқларингни йиғиб жим ўтир, қўлларингни бирлаштириб юқорига кўтар! Эҳ сен, ёмон бола!

Ибодат қилишдан қочиб қутулиб бўлмаслигини бола билар, ҳовлига тезроқ югуриш учун кўзларини илтижо билан осмонга қаратиб, қўлларини кўтарди ва чийилдоқ овози билан бидирлай кетди.

— Сенга шукроналар бўлсин, саховатли маъбуд Амон, бугун сен отамни ҳалокатдан қутқардинг, нон пишириш учун онамга буғдой бердинг... Яна нима деб дуо қилай? Ҳа, яна осмон ва ерни яратиб, бизга нон ҳадея этувчи Нилни юбординг. Яна нима учун? Ҳа, биламан! Яна шукр келтираманки, гуллар очилган, қушлар сайрайди, шалпанг япроқли хурмолар мева берадиган ҳовли қандай яхши... Бизга нималар берган бўлсанг ҳаммасига шукр, сени ҳамма мендек яхши кўрсин, мендан яхшироқ ҳамду санолар айтсин, мен ҳали ёшман, ҳали ақл ўргатишганича йўқ. Мана шулар...

— Ярамас бола! — гудурлади мирза ёзаётган хати устига энгашиб. — Ярамас бола! Маъбуд Амонни шунчалар омонат дуо қиладими?

Аммо фиръавн сеҳрли шарда яна бошқа бир ҳолатни кўрди. Шўх

боланинг дуоси тўрғай бўлиб, қанот қоққанича юқорилаб учар, абадиятга дахлдор Амон қўлларини тиззаларига қўйиб, ўз қудрати туйфайли ҳамма нарсани аниқ билиб турарди. Дуо яна ҳам баландроққа кўтарилиб, илоҳнинг қулоқларига етиб борди ва боланинг ингичка овози билан куйланди: «— Бизга ҳадыя этган яхши инъомларинг учун сени ҳамма мен каби севсин...»

Шу сўзлар айтилганида хаёлот оғушидаги илоҳ кўзларини очди. Осмондан ерга қадар беадад жимлик ҳукмрон бўлди. Барча азоблар, қўрқув, гина-кудуратлар тўхтади. Ҳуштак чалиб кўтарилган хаданг осмонда муаллақ қолди, арслон оҳуни тишлаётган жойида тўхтади, баланд кўтарилган калтак қулнинг елкасига тушмади.

Бемор азобни, адашган кимса очликни, туткун эса кишанни ёдидан чиқарди. Бўрон тиниб, қотиб қолди, кемани ютмоқчи бўлган денгиз тўлқини қилт этмай қолди. Бутун ер юзида шунчалар сокинлик чўкдики, уфқ ортига яширинган қуёш яна нурли юзини кўрсатди.

Фиръавн ҳушини йўқотиб, қаршисидаги хонтахтада шарни, унинг ёнида халдей Берозни кўрди.

— Мери-Амон Рамсес! — сўради қоҳин. — Дуоси ҳокими мутлақ ҳузурига етиб борган одамни кўрдингми?

— Ҳа, — жавоб қилди фиръавн.

— Ким экан у? Бекми, жангчими ёки пайғамбарми? Эҳтимол, у оддий зоҳиддир?

— У олти ёшли кичкина бола. У Амондан ҳеч нарса сўрамай, нуқул шукр келтирди.

— Унинг қаерда яшашини биласанми? — сўради халдей.

— Биламан. Лекин унинг дуолари кучидан фойдаланишни истасизлиги ҳам бирга айланадиган ўпқон. Боланинг ўз дуолари билан одамларга берган нарсасини мен бера олмайман. Унутиш ва осойишни мен бера олмайман... Биласанми, халдей?

Бероз сукут сақлади.

ЙИГИРМА ТЎРТИНЧИ БОБ

21 атир куни қуёш чиққанида Ишқор кўли соҳилига жойлашган қароргоҳга Мемфисдан буйруқ келиб, унда кўшиннинг учта фавжи Ливияга жўнаши ва у ердаги шаҳарларни мудофаага олиш айтилган эди. Қолган кўшинлар тахт вориси билан уйга қайтиши лозим кўрилганди. Кўшин бу топшириқни жўровоз ҳайқириқлар билан қарши олди. Чунки саҳро уларнинг жонига тега бошлаган эди. Миср ва мағлуб Ливиядан келтирилган озиқ-овқатлар етарли бўлиб, сув етишмас, шошилиш қазилган қудуқлар қуриб, қуёш нурлари танани куйдирар, зарғалдоқ қумлар ўпка ва кўзларни нобуд қиларди.

Рамсес кўшинни кўтаришга буйруқ берди.

Туб мисрликлардан иборат учта фавжни Ливияга юбораётиб, у ерда одамлар билан юмшоқ муомалада бўлиш ва ёлғиз юрмасликни тайинлади. Кўшиннинг бош қисмини Мемфисга йўллади, унчалик кўп бўлмаган ҳимоя қилиш гуруҳини кичик қалъа ва шиша корхонасида қолдирди.

Эрта соат тўққизда жазирама иссиқ бўлишига қарамай иккала кўшин ҳам йўлга чиққан эди: бири — шимолга, иккинчиси — жанубга.

Шу пайт вориснинг ёнига Ментесуфис келиб деди:

— Нима қилиб бўлса ҳам сен Мемфисга тезроқ боришинг керак бўлади. Йўлнинг ярмида отлар янгилаб берилади...

— Демак, отам оғир аҳволда экан-да? — сўради Рамсес.

Коҳин бошини эгди.

Шаҳзода қўмондонликни Ментесуфисга қолдираётиб топшириқни саркардалар билан маслаҳатлашмасдан туриб ўзгартирмасликни таъинлади. Узи эса Пентуэр, Тутмос ва осийлик суворийлардан йигирма нафарини олиб, Мемфис томон от қўйди.

Беш соат ичида йўлнинг ярми босиб ўтилди. Ментесуфис огоҳлан-тирганидай, уларни совитилган отлар кутарди. Соқчилар алмаштирди, қисқа дам олишдан сўнг Рамсес икки ҳамроҳи ва кузатувчи билан йўлга равона бўлди.

— Вой жоним! — нолиди Тутмос пўрим. — Беш кундан бери ювинмаганим, ифорбўй мой суртмаганим қолиб, бир кунда икки кунлик йўл босишим зарурлигини айтмайсанми. Аминманки, манзилга етиб борганимизда бирорта ҳам раққоса менга қиё боқмайди.

— Биздан сенинг қаеринг ортиқ? — деди шаҳзода.

— Мен нимжонроқман, — хўрсинди Тутмос. — Сен гиксосга ўхшаб отда юришга ўрганиб кетгансан. Пентуэр бўлса қиздирилган қилич устида от минишга ҳам тайёр. Мен шунчалар нимжонманки...

Қуёш ботганидан кейин йўловчилар баланд тепаликка чиқишиб, ажойиб манзарадан ҳайратландилар. Уларнинг кўз ўнгида Мисрнинг яшилсимон водийси ястанган, шунга уйғун ҳолда бир тизим чўдек чироқ ва салобатли эҳромларнинг бурчли қирралари кўринарди. Эҳромлардан сал ўнгроқда Мемфиснинг оловсимон миноралари ҳаворанг тутунга бурканган эди.

— Тезроқ юринглар! — шоширди Рамсес.

Сал ўтмай уларни губор босган сариқ саҳро қуршаб олди ва эҳромлар тизмаси ялтираб, сўнгра рангпар оқшом қўйнига сингиб кетди.

Қоронғи тушган пайтда йўловчилар марҳумларнинг ҳайхотдек мамлакатига етиб бордилар. Бу қабристон дарёнинг чап соҳили бўйидаги тепаликлар бўйлаб бир неча ўн чақирим масофага чўзилиб кетган эди.

Қадим подшоҳликлар даврида бу жойларга мисрликларнинг абадийликка — шоҳлар улкан эҳромларга, бек ва амалдорлар сағаналарга, авом халқни эса паҳса деворлар ичига дафн қилишган эди. Бу жойларда нафақат одамларнинг, балки ит, мушук, парранда, қўйингки, марҳумлар тириклигида уларга қадрдон бўлган барча жонзотларнинг мўмиёланган миллионлаб жасадлари қўйилган эди.

Буюк Рамсес ҳукмронлиги даврида шоҳлар ва амалдорларнинг қабрлари Фивага кўчирилган, эҳромлар яқинига фақат шу атрофда яшаган деҳқонлар ва ишчилар жасадлари кўмила бошлаган эди. Атрофга ёйилиб кетган сағаналар орасида худди соялардек муаллақ юрган одамлар шарпаси намоён бўлди.

— Сизлар кимсизлар? — сўради соқчилар бошлиғи.

— Фиръавннинг қашшоқ қулларимиз, марҳум яқинларимизга ичкилик ва нон ташлаб қайтяпмиз.

— Эҳтимол, бегона сағаналарга киргандирсизлар?

— Эй маъбудлар! — деди улардан бири. — Наҳотки биз шунчалар шаккоклик қилсак? — Бунақа ишни фақатгина қўлинг акашак бўлгур фиваликлар қиладилар. Марҳумларнинг буюмлари ҳисобига майхонада кўнгилхушлик қилиш учун мурдаларни безовта қилишади.

— Ҳов анави, шимол томондаги оловлар нимани англатади? — сўради шаҳзода.

— Сен, жаноб, узоқлардан келаётганга ўхшайсан. Билсанг, эртага бизнинг валиаҳдимиз музаффар қўшини билан қайтяпти... Буюк жангчи! Битта жангдаёқ лаънати ливияликларни тор-мор қилди. Мемфис

аҳолиси уни кутиб олиш учун чиққан... Ўттиз минг халқ... Олқишлар, роса ҳайқириқлар жаранглайди-да...

— Энди тушундим, — деди шаҳзода Пентуэрга. — Муқаддас Ментесуфис мени голибона кутиб олишларидан маҳрум қилмоқ учун аввалроқ жўнатган экан. Ҳа, майли! Вақти-соати келгунча шундай бўла турсин.

Отлар ҳориган бўлиб, уларга дам бериш керак эди. Рамсес бир неча суворийларни дарёдан ўтиш учун қайиқлар топишга юбориб, соқчиларнинг қолган қисми билан эҳромлар тизими ва сфинкс орасидаги хурмо дарахтлари тагида тўхтади. Бу оралиқ чексиздек туюлган қабристонларнинг шимолий чеккасидан иборат эди. Майдон юзаси чор тарафи тахминан бир чақиримдан келадиган марқадлар ва сағаналардан иборат бўлиб, улар тепасида учта улкан эҳром: Хеопс, Хефрен ва Микерин, шулар қаторида сфинкс ҳам юқорига бўй чўзган эди.

Бу маҳобатли иншоотларнинг ораси атиги бир неча қадам масофани эгалларди. Учта эҳром шимоли-шарқ томондан жануби-ғарбга тизилган бўлса, Сфинкс Нилга яқин, қатордан нарироқда ётар, унинг оёқлари остида Гора номли ерости ибодатхонаси бор эди.

Чўққилар, айниқса, Хеопс эҳроми инсон меҳнатининг маҳсули ўлароқ улканлиги билан ҳайратга соларди. Унинг баландлиги ўттиз беш ярусга (бир юз ўттиз етти метр)га, тўртбурчак пойдевор устида турган ҳар бир томони эса деярли уч юз эллик қадам (икки юз йигирма етти метр)га тенг келарди. Эҳром ўзига яқин бўлган марқадлар тепасида турар, унинг тўртта учбурчак қирраларига ўн еттита сағана сиғиши мумкин эди. Эҳром қурилишига шунчалар кўп тош ишлатилган эдики, шунча тошдан баландлиги одам бўйича келадиган, қалинлиги ярим метр, узунлиги икки минг беш юз чақирим масофадаги деворни тиклаш мумкин эди.

Валиаҳднинг аъёнлари сўлғин дарахтлар остига жойлашишганида жангчиларнинг бир қисми сув излаб топиш билан овора бўлдилар, қолганлари халталаридан қотган нонларини чиқардилар. Тутмос ерга ўзини ташлаганича ухлаб қолди. Рамсес билан Пентуэр ўзаро суҳбатлашиб юрдилар.

Тун ойдин бўлганидан бир томонда баланд эҳромларнинг улкан сояларини, иккинчи томонда уларга нисбатан кичикроқ бўлган Сфинкс шамойилини кўриш мумкин эди.

— Бу ерларда тўртинчи бор бўлишим, — деди шаҳзода. — Ҳар гал юрагим ҳайрат ва ғамга тўлиб-тошади. Ҳали олий мактаб ўқувчиси эканимдаёқ тахтга ўтиришим билан Хеопс эҳромидан ҳам улуғворроқ иншоот қураман, деб ўйлар эдим. Энди эса буюк Фиръавнга аталган хилхонани қуришда ишлаганларга сарфланган сабзавотларнинг ўзига бир минг олти юз талант (ўн миллион фунтга яқин) сарфланганлигини билиб, ўзимнинг дадиллигимдан кулгим келади. Шунча пулни қаердан олган бўлардим?

— Хеопсга ҳавас қилма, жаноб, — деди коҳин, — бошқа фиръавнлар ўзларидан энг яхши бунёдкорлик ишлари — анҳорлар, йўллар, ибодатхонаю мактаблар қолдирганлар.

— Ахир улар билан эҳромларни таққослаб бўладими?

— Албатта йўқ, — ҳозиржавоблик билан деди коҳин, — халқимизнинг кўз ўнгидаги ҳар бир эҳром — катта жиноят, уларнинг энг каттаси Хеопс.

— Сен ошириб юбординг, — дея уни тўхтатди шаҳзода.

— Зинҳор! Фиръавн ўзига аталган хилхонани ўттиз йил давомида

қурдирган. Бу даврда юз минг одам йилига уч ойдан ишлаган. Бунақа меҳнатдан нима фойда қелади? У кимни боқибди-ю, кийинтириб, даволабди? Аксинча, бу ишда ҳар йили ўнг мингдан то йигирма минггача одам нобуд бўлган. Бошқачароқ айтсак, Хеопс хилхонаси ярим миллион одамни ютиб юборган. Қанча қонлар, кўз ёшлари тўкилган, уқубатлар чекилган. Буни ким ҳам санабди дейсан? Шунинг учун, жаноб, эҳромлар шакли уфқлар оша қизариб ёки қорайиб кўринган ғарб томонга мисрлик деҳқонлар даҳшат билан қарайдилар. Ахир эҳромлар уларнинг азоблари беҳуда кетганидан нишона-да. Токи бу тошлар инсон кибру ҳавосининг гувоҳлари сифатида тирқираб, йўқ бўлиб кетмагунча бу ҳақда ўйлаш ҳам оғир! Бироқ бу воқеа қачон юз беради? У ўз салобати билан уч минг йилдан бери бизни ваҳимага солади, силлиқ деворларидаги битикларни ҳозир ҳам ўқиш мумкин.

— Саҳрода қолган тунимизда сен бошқа нарсани айтган эдинг! — деди валиаҳд.

— Ўшанда булар кўз ўнгимда эмас эди. Қаршимда эҳромларни кўрсам азобланган деҳқонларнинг руҳлари мени қуршаб олиб, нидо қилади ва пичирлайди: «Қара, бизларни нима аҳволга солдилар. Ахир, бизнинг ҳам устихонларимиз азият чекмасликни, юракларимиз дам олишни кўмсарди».

Қоҳиннинг журъати Рамсеснинг ҳамиятига тегди.

— Муқаддас ота, — деди у бироз сукут сақлагач, — менга отам бошқача талқин этган эди. Биз беш йил аввал бу ерда бўлганимизда илоҳий ҳукмдор қуйидаги воқеани айтиб берган:

«Фиръавн Тутмос Биринчи ҳукмрон бўлган даврларда ҳабашлар юртидан элчилар келиб, тўланадиган ўлпон миқдорини келишиб олмоқчи бўлганлар. Улар жангари халқ эди. Биттагина мағлубият унчалар хавфли эмас, дея келгуси сафар тақдир қулиб боқишига ишонишган. Зукко подшоҳ уларнинг ақлини киргизиб қўйиш учун анҳорларимиз ва йўлларимизни кўрсатиб бекор қилган экан. Улар эса ўз навбатида, ватанида бундай сувлар ошиб-тошиб ётгани, лекин ҳеч қандай қимматга эга эмаслигини билдиришган. Подшоҳ уларга ибодатхоналардаги жавоҳирларни кўрсатиб ҳам бекор қилган экан. Чунки бу бойликка ҳам ҳайрат назари билан қарамай, ўз юртларида Мисрдагига қараганда олтин ва лаъл тошлар кўпроқ эканини билдиришган. Ундан кейин шоҳ қўшинлар кўригини беҳудага намоиш қилибди. Негаки, ҳабашлар мамлакатадаги чериклар фиръавн аскарларидан тенглаштириб бўлмайдиган даражада кўп эканини таъкидлашибди. Шунда фиръавн элчиларни ҳозир биз турган жойга олиб келиб, эҳромларни кўрсатган экан. Ҳабаш элчилари эҳромлар атрофини айланиб, тошбитикларни ўқиганларидан сўнг битимнинг талаб этилган шартларига рози бўлишган экан».

— Негадир бу ривоятнинг мағзини тушунмадим, — гапида давом этди Рамсес. — Шунда муқаддас отам уни шарҳлаб берди.

«Ўғлим, — деди у, — бу эҳромлар Миср қудратининг одатий куч эмаслигига абадий гувоҳ. Агар бирор киши ўзига эҳром қуришни истаб, бир неча соат тош терганидан сўнг ўзича: «Менга бунинг нима кераги бор?» деган бўларди. Ўн, юз минглаб одамлар тартибсиз равишда тош тўплаганларида бир неча кундан сўнг бу бизга нега керак? дея ишларини тўхтатган бўлардилар. Агар Миср фиръавни Миср давлатидаги тошларни йиғишни ихтиёр этганида, юз минглаб одамларни йиғиб, ишни охирига етказгунча бир неча ўн йиллаб қурилиш олиб борган бўларди. Зеро, гап эҳромнинг керак ё нокераклигида

эмас, балки фиръавннинг хоҳиш-иродаси, айтганлари сўзсиз бажарилишидадир».

— Ҳа, Пентуэр, эҳром Хеопснинг қабри эмас, балким унинг иродаси рамзи. Бу ирода шунчалар кўп ижрочиларини топадики, улар бошқа ҳеч бир подшоҳда йўқ. Бундай қудрат фақатгина маъбудларда бўлиши мумкин. Мактабда яна шуларни ҳам ўқитишганки, инсоннинг иродаси — буюк қудрат. Қуёш остидаги энг улуғ қудрат. Ахир оддий инсоннинг иродаси битта тошни кўтара олади. Демак, зарурати бўлмаса ҳам фиръавннинг тошдан тоғ қуришни ихтиёр этиши унинг иродасига боғлиқ эди.

— Сен-чи, жаноб, ўз қудратингни шу йўл билан исботлармидинг? — бирдан сўради Пентуэр.

— Йўқ, — кескин жавоб қилди шаҳзода. — Куч-қудратини намойиш қилган фиръавнлар мурувватли бўлишлари ҳам мумкин эди. Уларнинг амрига қарши боришга бировлар журъат этишармиди.

«Бироқ бу йигитнинг ёши энди йигирма учда!» ҳадик билан ўйлади қоҳин.

Улар дарё томон бурилиб, анчагача жим кетдилар.

— Энди ётиб ухла, жаноб! — деди қоҳин. — Биз жуда узоқ йўл юрдик.

— Ухлай оламанми? — деди валиаҳд. — Гоҳ ўша сен айтган эҳромни қуришда ҳалок бўлган юзлаб деҳқонлар атрофимни ўраб олишади (гўё эҳромлар бўлмаса абадий яшайдигандай), гоҳ ҳозир сўниб бораётган улуғ отам ҳақида ўйлайман... Деҳқонлар азобда! Улар жонини тикишадди! Муқаддас отамнинг пар тўшакларда ётиб, қизиган тошларни кўтарган ўша деҳқонлардан кам азоб чекаётганини ким исботлаб беради менга? Деҳқонлар! Ҳар доим деҳқонлар! Сенинг раҳминг, муқаддас ота, фақат қонини битлар сўраётган одамларгагина келади. Бир қатор фиръавнлар гўрга кирдилар. Уларнинг бири оғир хасталикдан вафот этди, бошқа бирлари ўлдирилди, лекин улар ҳақида ўйлаб ҳам қўймайсан. Сен фақатгина ўзига ўхшаган деҳқонларни туққан, Нилдан лойқа сув тортаётган ёки сигирларининг оғзига арпа еми тутаётган деҳқонлар ҳақида ўйлайсан... Отам-чи? Мен-чи? Уғлимни ва уйимдаги аёлни ўлдиришмадими? Менга саҳро тўфони раҳм қилдими? Узоқ йўл юриб, суякларим зирқираб оғримаптими? Ливиялик палахмончилар отган тошлар бошим узра ҳуштак чалиб ўтмадими? Модомики, хасталик билан ўлим пешонамда бор экан, улар деҳқонингдан кўра менга шафқатлироқ бўлишармиди? Анави томонга қара... Осиёликлар ухлашяпти, нафас оляпти. Уларнинг фармонбардори бўлган мен эса кечаги воқелардан дилим тинмай оғрийдим, эртага бўладиганларини ўйлаб, ташвиш чекаман. Юз ёшли деҳқондан сўраб кўр-чи, у бутун ҳаёти давомида мулкдор ва бош кўмондон аталмиш мендек ғусса чекканмикин?

Уларнинг қаршисидаги қоронғилик қаърида ғалати соя пайдо бўла бошлади. Бу қурилманинг узунлиги эллик қадам, бўйи уч қаватли бинога тенг, ёнида эса беш қаватли уйга ўхшаган иншоот қад ростлаган эди.

— Мана, Сфинксга ҳам келдик, — хитоб қилди аввалги суҳбатидан ҳаяжонланган шаҳзода. — Буни қоҳинлар яратган! Буни хоҳ тунда, хоҳ кундузлари неча марталаб кўрмайин: «Бу нима ва нима учун керак?» деган савол мени қийнайверади. Эҳромларнинг нималигини биламан. Бу иншоотни кўрган фиръавн ўз қудратини намойиш қилган ёки эҳтимол жўялироқ жавоб ҳам шу — нариги дунёда уни душман ёки ўғрилар безовта қилмаслиги ва ўзини абадий ҳаёт билан таъмин этиш учун қурдирган. Лекин Сфинкс? Биламан, бу ҳайкал

коҳинларнинг муқаддас табақаси рамзи: катта ва ақлли бош ҳамда арслон тирноқлари... Икки хил маънода ижро этилган бу жирканч ҳайкал унинг олдида бизлар чигирткадек бўлиб кўринаётганимиздан мағрур. Одам ҳам, ҳайвон ҳам, тош ҳам эмас. Йўқса, у нима? Нима мақсадда қурилган? Жилмайишини-чи!.. Эҳромларга қараб ҳайратлансанг ҳам жилмаяди, қабрлар ичидагилар билан сўзлашувга борсанг ҳам. Миср далалари яшнайдими ёки йўқми, тўфон олов тулпорларини ҳар ёнга қўйиб юборадими, саҳродаги асирлари нажот истайдими ёки Буюк Рамсес мусаллам халқларга зугум қиладими — барибир, ҳаммага бир хилда жилмаяди. Унинг олдидан ўт тўққиз сулола соядек ўтиб кетганида ҳам у жилмайиб тураверган. Мабодо Нил қуриб, Миср мамлакати қумлар остига кириб кетганда ҳам у жилмаяверади. Шундай хунук юзи билан у даҳшатли махлуқ эмасми? Тўзиб бораётган абадий дунёга, рўшнолик кўрмаган ғуссадорларга унинг раҳми келмаган.

— Илоҳларнинг юзларини ёки мўмиёларни эсла, ҳукмдор, — деди Пентуэр. — Улар ўлимга маҳкум этилмаган барча ўткинчи нарсаларга хотиржам қарашади.

— Илоҳлар бизнинг илтижоларимизга парво ҳам қилмайдилар, — деди шаҳзода гўё ўзига айтаётгандай. — Сфинкс шафқат билмайди... У ҳамма нарсанинг устидан кулади ва ҳаммага даҳшат солади. Бордию унинг тилида менинг тақдирим тўғрисидаги ёки давлат қудратини ошириш борасидаги башорат яширинган бўлганида ҳам мен буларни ундан сўрамаган бўлардим. Негаки, у пинагини бузмаган ҳолда даҳшатли нарсаларни айтган бўларди. Коҳинлар яратган ва ўз сулоласининг рамзи бўлган нарса бу. Унинг боши инсонларникига ўхшагани учун ҳам одамдан, ичида тушунуксиз ҳаёт ҳукм сургани учун қоялардан ҳам даҳшатлироқ.

Инграшга ўхшаган овознинг қаердан келаётганини билиб бўлмас эди.

— Қуйлаётган сфинкс эмасми? — ҳайрон бўлиб сўради шаҳзода.

— Овозлар унинг остидаги ибодатхонадан келяпти, — жавоб берди коҳин. — Лекин нега улар ҳозир ибодат қилишяпти экан?

— Умуман, улар нима учун ибодат қилишяпти, деб сўраганинг маъқулроқ бўлади. Чунки уларнинг дуосини ҳеч ким эшитмайди.

Пентуэр қўшиқ овози келган томонга юрди. Шаҳзода эса тошга ўтириб, қўлларини орқага тираганича сфинкснинг даҳшатли юзини томоша қила бошлади.

Қоронғи бўлишига қарамай унга сирли қиёфалар кўринар, ярим қоронғулик ўша қиёфаларга жон олиб кираётгандай эди. Рамсес юзига синчиклаб қарагани сайин сфинксга бўлган аввалги нафрати ноўрин эканини ҳис этарди.

Сфинкснинг юзида шафқатсизлик эмас, балки итоатгўйлик акс этар, жилмайишда эса кулишга нисбатан ҳазинлик устунроқ эди. У ғариб ва хоксор инсон устидан кулмас, гўё бу ҳолатларни кўрмаётгандай эди. Баландларга йўналтирилган ўткир нигоҳи Нилга, одамларнинг кўзидан яширин бўлган мамлакатларга қараб турар эди. Сфинкс ассириялик ҳукмдорларнинг ғайритабиий ҳолда бойиб боришини ёки хира пашшадек ивирсиб юрадиган финикияликларни кузатиб турибдимикин? Юнонистоннинг қайта барпо бўлиши ёки Иордан соҳилларида юз бериши мумкин бўлган воқеаларни олдиндан билганмикин? Ким айта олади?

Рамсес бир нарсани ишонч билан айтиши мумкин: сфинкс кўради, ўйлайди, ғайритабиий жонзот сифатида хотиржам жилмайиши билан

ниманидир кутади. Гүё ўша нимадир уфқда кўриниши билан у ўрнидан туриб пешвоз чиқадигандай.

У ҳодиса нима ва қачон юз беради? Ечиладиган бу жумбоқ абадиятнинг юзида яққол акс этади, албатта.

Шу орада Пентуэр туйнукни топди. Ундан қоҳинларнинг ҳазин кўшиғи таралар эди.

Биринчи жўровоз: «Исида янглиғ юзидан нур таралувчи, ҳар бир йилнинг бошланишида уфқда Сотис пайдо бўлганидек ўрнингдан тур».

Иккинчи жўровоз: «Ҳозиргача ўнг қўлимда ҳам, чап қўлимда ҳам Амон-Ра илоҳи бор эди. У менга бутун дунёга эгалик қилиш ҳуқуқини берди ва душманларимни забт этишга кўмаклашди».

Биринчи жўровоз: «Сен ҳали ёш эдинг ва бир ўрим кокилинг бор эди, аммо сенингсиз қурилаётган бинога битта ҳам фишт қўйилмади».

Иккинчи жўровоз: «Сенинг ҳузурингга келдим, илоҳлар ҳукмдори, буюк маъбуд, қуёшнинг эгаси. Тун қуёшнинг чиқишини ваъда қилди ва мен ўша қуёшга ўхшайман. Нилнинг ваъдаси бўйича мен Осирис тахтини оламан ва унга асрлар бўйи эгалик қиламан».

Биринчи жўровоз: «Сен мени маъбудлар ярлақаган дунёга қайтардинг. Дунёлар амрбардори Ра-Мери-Амон! Сенга абадий мамлакатни ваъда қиламан. Подшоҳлар келиб, сенинг пойингга таъзим бажо айлайдилар».

Иккинчи жўровоз: «О, сен, Осирис-Рамсес! Нут илоҳасидан туғилган осмоннинг абадий барҳаёт ўғлони. Осмон онанг бўлиб, сени синоатлари билан ўрасин, илоҳ бўлишингга кўмаклашсин. О сен, сен Осирис-Рамсес» (Қабр тошидаги ёзувлардан).

«Демак, илоҳий ҳукмдор қазо қилибди!» ўйлади Пентуэр. У туйнукдан нари кетиб, хаёлларига ғарқ бўлиб ўтирган валиаҳд ёнига келди ва тиз чўкканча юзтубан бўлиб, хитоб қилди:

– Салом фиръавн, олам ҳукмдори!

– Нималар деяпсан? – сакраб туриб деди шаҳзода.

– Ягона ва қудратли маъбуд сенга донишмандлик ва халқингга кучсаодат йўлласин!

– Тур, Пентуэр! Демак мен... демак мен...

Рамсес дарҳол қоҳинни елкаларидан туриб, сфинксга қаратди:

– Унга қара, — деди Рамсес. — Ҳайбатли жонзотнинг юзида ҳеч қандай ўзгариш юз бермади. Бир фиръавн абадийлик остонасидан ҳатлаб ўтди, иккинчиси қуёшдек балқиб чиқди. Лекин бу маъбуд ёки махлуқнинг жонсиз юзи қандай бўлса, шу ҳолича турибди. Ер юзидаги ҳукмронлик ва шон-шухратга нисбатан истеҳзо, нигоҳида эса қачон келиши мавҳум бўлган НИМАНИДИР кутиш. Фиръавн Рамсес абадий барҳаёт бўлсин!

Дарёдан хабар олиш учун юборилган икки киши қайтиб келиб, сувдан ўтиш учун керакли қайиқлар тез орада тайёр бўлишини айтишди.

Пентуэр хурмозор оралаб юриб, жангчиларга ҳайқирди:

– Туринглар! Туринглар!

Ҳушёр осиеликлар дарҳол ўринларидан туриб, отларини эгарлай бошладилар. Тутмос ҳам ўрнидан туриб, эснади.

– У-ух! — гудранди у, — бирам совуқки. Уйку — яхши нарса! Озгина ухладим-у, лекин дунёнинг нариги бурчига кетишга ҳам тайёрман, фақат Ишқор кўлига бормасам бўлгани. У-ухх! Шароб таъмини эсан чикаргандайман, қўлларимдан гўё шоқол панжасига ўхшаш жун ўсиб чиқаётганга ўхшайди. Саройгача ҳали икки соатлик йўл бор. Деҳқонларга маза-да: тансиҳатлиги ҳақида қайғурмасдан ухлашади ишёқмаслар, хотини арпа унидан атала қилиб бермагунларича ишга ҳам боришмайди.

Мен каттакон жаноб бўлсам ҳам саҳрода бир қултум сувга зор бўлиб тентиращга мажбурман.

Отлар тайёр бўлди. Рамсес ўз тулпорига минди. Шунда Пентуэр унинг оти юганидан тутиб, жиловдор сифатида пиёда юриб кетди.

— Бу нимаси? — сўради Тутмос ҳайрон бўлиб.

Бироқ шу заҳоти ақлини ишлатиб, югуриб бориб Рамсес минган от жабдуғининг иккинчи томонидан тутди. Ҳамма коҳиннинг ҳаракатидан таъсирланиб жим борар, аммо қандайдир муҳим воқеа рўй берганини ҳис этишарди.

Бир неча юз қадам юрганларидан кейин саҳро тугаб, далалар ўртасидаги йўл кўринди.

— Отларга мининглар! — буйруқ берди Рамсес. — Шошилиш зарур.

— Онҳазрат отларга минишга буйруқ берди, — соқчиларга ҳайқирди Пентуэр.

Ҳамма ҳушёр тортди. Тутмос эса қўлини қиличининг сопига қўйиб хитоб қилди:

— Қудратли ва саховатли ҳукмдоримиз бўлган фиръавн Рамсес абадий яшасин!

— Абадий яшасин! — ҳайқиришди осиеликлар қуроолларини сермаб.

— Раҳмат сизларга, менинг содиқ жангчиларим! — жавоб қайтарди ҳукмдор.

Бирор дақиқалар чамаси ўтгач, суворийлар дарё томон от қўйдилар.

Иккинчи китоб тугади.

*Рус тилидан
Абдулла КОМИЛ таржимаси.*

Лев ТОЛСТОЙ

Асосий қаҳрамонларим — ҳақиқат

ХАТЛАР

1897 йил

С.А. Толстойга
(жўнатилмаган)

19 май. Ясная Поляна.

Азиз ва қимматли Соня. Сенинг Танеев билан муносабатларинг менга ноқулайлигидан ташқари даҳшатли даражада азоблидир. Шундай шароитда яшашда давом этар эканман, ўз ҳаётимни захарлаб, ўзим умримга завола бўлман. Мана, бир йил бўлдики, мен одамга ўхшаб яшаб, ишлаб олмайман, фақат қийналаман. Сен буни биласан. Мен буни сенга ачиққаниб ҳам, илтимос қилиб ҳам айтдим, сўнгги пайтларда эса бутунлай индамай қўйдим. Мен ҳамма нарсани қилиб кўрдим, аммо ҳеч қандай нафи тегмади: у билан яқин муносабатларинг давом этмоқда, ҳатто кучайиб бормоқда, кўриб турибманки, охиригача шундай бўлаверди. Мен бунга ортиқ чидай олмайман. Охиригача хатингни¹ олганимдан кейинги дастлабки кунларда уйдан бош олиб кетишга қарор қилдим. Уч кун давомида ана шу ҳаёл ичида яшадим ва сендан ажралиш не чоғли қийин бўлмасин, ҳар ҳолда бундай тубан шубҳалар ичида ўтаётган даҳшатли кунлардан, юракни бурдалаб ташлайдиган изтироблардан қутуламан ва умримнинг охирида барибир қилишим зарур деб ҳисоблаган ишни адо этиб, хотиржам яшашга муяссар бўлман деган қарорга келдим. Мен жўнаб кетишга аҳд қилдим, аммо сени ўйлаганимда, сендан ажралиш мен учун қанчалик оғир бўлишини эмас, аксинча, сен қанчалик куюнишинг, азоб чекишинг, қийналишингни ўйлаб, сени розилигингни олмасдан туриб, бу ишни қилолмаслигимни англаб етдим.

Аҳвол шундай: ҳозирги ҳолатда жимгина яшайверишининг деярли иложи йўқ. Нима қилиш керак? Буни ўзинг ҳал қил. Ўзинг ўйла ва нима қилиш ҳақида бир қарорга кел. Менимча, бу аҳволга чек қўйиш йўллари қуйидагича: 1) энг яхшиси, бизни бир йилдан бери бўғиб келаётган даҳшатли расвогарчиликдан бира тўла қутилиш учун барча муносабатларни, ким нима дейишига эътибор бермасдан, бутунлай тўхтатишимиз керак. Учрашувлар, хатлар, болалар, портретлар, Анна Иванованинг² кўзиқоринлари, Померанцевлар фойда бермайди, Маша Зандердан, Тая Поповдан озод бўлгани каби, биз ҳам тўла озод бўлишимиз керак. Бу энг яхши йўллардан бири. Яна бир йўли шуки, сендан бутунлай ажралиб, чет элга кетишим керак ва ҳар биримиз ўзимизча мустақил ҳаёт кечиришимизга тўғри келади. Бу йўл жуда қийин, аммо уни амалга ошириш мумкин ва у бизни бир йил ичида бошимиздан кечирганларимизга қараганда мен учун минг марта энгил туюлади. Учунчиси шуки, Танеев билан барча алоқаларни йиғиштириб қўйиб, иккимиз биргаликда хорижга кетишимиз ва ҳамма дилхира-

¹ 16 майда ёзилган мактуб.

² С.И. Танеевнинг яқин дўсти Маслова.

ликлар йўқолиб кетгунча у ёқда яшашимиз лозим...

Тўртинчиси йўл эмас, даҳшатли синов бўлиб, мен бу ҳақда ўйлаганимда ваҳимага тушаман ва қаттиқ афсусланаман, бу шундайки, ўтган йилдаги каби буларнинг ҳаммаси ўтиб кетади, бу ерда ранжийдиган нарсанинг ўзи йўқ, деб ўзимни ишонтиришим ва ҳозиргидек яшайверишим керак, сен ҳам буни сезмагандек, бизни боғлаб турадиган ҳамма воситаларни излаб топиб, мен билан учрашишинг, мени назорат қилишинг, фаҳмлашинг ва азоб чекишинг лозим бўлади — бу ерда рашкка ўрин қолмайди, аслида шундай туйғу ҳам бор, аммо у асосий нарса эмас.

Энг асосийси, бу ҳақда сенга айтганман, буларнинг ҳаммаси сен учун ҳам, мен учун ҳам уят, шармандалиқдир. Бу туйғу мен Тая, Попов, Стаховичларга нисбатан бошимдан кечирганимга қараганда юз марта азоблироқдир. Сен таклиф қилаётган бешинчи йўл буларнинг ҳаммасига ўткинчи нарсалар деб қараш ва сен айтганингдек, бирон гап бўлган бўлса, ҳаммаси жойига тушиб кетишини кутишдан иборат. Бу бешинчи йўлни мен синаб кўрдим ва азоб чекишимга сабаб бўлаётган омилар бутунлай йўқолмасдан туриб, бу оғир ўйлардан қутула олмаслигимга қаттиқ ишонч ҳосил қилдим...

С.А. Толстойга

8 июль. Ясная Поляна.

Қимматли Соня,

Кўпдан бери ҳаётим билан эътиқодим ўртасидаги номуаносиблик мени азоблаб келади. Сени ўзим ўргатган яшаш тарзи ва одатларингни ўзгартиришга мажбур қила олмайман, шу пайтгача сени ташлаб кетишга ҳам журъатим етмади, кичкина болаларни, гарчи уларга таъсирим камлигини билсам-да, кўзим қиймайди. 16 йил мобайнида баъзан қурашиб ва сенинг гашинга тегиб, баъзан мени қуршаган муҳит таъсирида турли васваса хаёлларга берилиб яшаганим сингари ҳаёт кечиришим сенга малол келади, энди мен бунга тоқат қилолмайман ва кўпдан ўйлаб юрган режамни амалга оширишга — кетишга қарор қилдим, биринчидан, қариб-қартайиб бораётганлигим сабабли умр ўтказишим тобора қийинлашиб, ёлғизликни кўпроқ қўмсайдиган бўлиб қолдим ва иккинчидан, болалар улғайди, энди уйда уларга таъсир кўрсатишимга ҳожат йўқ, ҳаммангизни ўзига яраша қизиқадиган нарсангиз бор, шунинг учун менинг йўқлигим сизларга деярли сезилмайди.

...Агар буни очиқчасига қилай десам, илтимослар, баҳслар, шикоятлар кўпайиб кетиб, кўнглим бўшашади ва аҳдимдан қайтиб қолишим мумкин, ниятимни эса амалга оширишим муқаррар. Шунинг учун хатти-ҳаракатларим дилингизга азият етказса, марҳамат кўрсатиб мени кечирасизлар, энг муҳими, сен Соня, ўз хоҳишинг билан кетишимга рухсат бер ва мени қидирма, қарғама, қоралаб ўтирма.

Ҳузурингдан кетганим сендан кўнглим қолгани учун эмас. Биламанки, сен айнан менга ўхшаб кўриш ва ҳис қилишга қодир эмассан, ҳа, шунинг учун ҳам турмуш тарзингни ўзгартириб, ўзинг англамаган мавҳум нарсалар учун ҳаётингни қурбон қилишга қурбинг етмайди. Шу туфайли мен сени қоралай олмайман, аксинча биргаликда ўтган 35 йиллик умримизни биринчи ярмида сен ўз табиатингга мос оналарча фидойилик кўрсатиб, бутун куч-қувватингни сарфлаганингни миннатдорчилик ва муҳаббат билан эслайман. Сен фидокорлик билан менга ва дунёга оналик муҳаббатини бағишладинг, бунинг учун сени қадрламаслик кўрнамаклик бўлади. Аммо ҳаётимизнинг кейинги даврида, 15 йил ичида биз бегоналашиб кетдик. Бунга ўзимни айбдор деб билмайман, сабаби мен ўзимни ёки одамларни ўйлаб эмас, балки бошқача яшай олганим туфайли ўзгардим. Бу масалада менга ҳамдард бўлолмаганинг учун сени айбламайман, аксинча менга бағишлаган меҳринг учун миннатдорлик билдираман ва ҳамиша муҳаббат билан ёдда тутаман. Алвидо, қадрли Соня.

Сени севгучи

Лев Толстой.

Мазкур мактуб Толстойнинг хотинига берилмасдан кабинетдаги креслолардан бирининг қопламаси тагига яшириб қўйилган. 1901-1902 йиллардаги оғир касаллик пайтида у Мария Львовнадан хатни олишни илтимос қилиб, конверт устига: “Таржимаи ҳолимга доир бу лавҳа кимнидир қизиқтирса, вафотимдан эллик йил ўтгандан кейин очилсин”, — деб ёздирган. 1907 йил май ойида Толстой хатни сўраб олиб ўз қўли билан: “Мен томонимдан махсус буйруқ бўлмаса, вафотимдан кейин Софья Андреевнага берилсин”, — деб ёзиб қўйган ва куёви Н.Л. Оболенскийга берган. У марҳумнинг топширигини бажарган.

Д.П. Маковицкийга

17 декабрь. Москва.

Қадрли дўстим Душан,

Хатни жўнатиб юборганингиз ва энг муҳими, ҳамма одамлар ардоқлаб севадиган яхши одам бўлганингиз учун сизга чексиз миннатдорчилик билдираман. Мен “Санъат нима?” ни тамомладим, “Фалсафа масалалари” журналига бердим ва бўлиб-бўлиб чиқаришига розилигимни билдирдим...

Унинг бу ерда босилиши инглизча нашрига халақит бермайди деб умид қиламан. Мен уларга хат ёздим ва телеграмма жўнатдим, аммо ҳалигача жавоб олмадим.

Карпентерга ёзиладиган сўзбошига келганда, у мен учун кўп ноқулайликлар туғдирди. Бунга сиз ҳам ғайри ихтиёрсиз сабабчи бўлдингиз. Хотиним Гуревичга нисбатан ҳеч қандай сабабсиз, ғалати бир нафрат билан муносабатда бўлади, уни мендан беҳуда қизганади. Бу аҳвол улар “Хўжайин ва хизматкор” ни босиб чиқаргандан бери давом этиб келади. Мен буларнинг ҳаммаси ўтиб кетади деб ўйлаган эдим, сўзбоши бунчалик ғалвага сабаб бўлишини ҳаёлимга ҳам келтирмагандим ва бу ҳақда унга ўзим айтишга шайланиб юргандим. Сиз юборган хабар унга даҳшатли даражада таъсир кўрсатди, мен оғир кунларни бошдан кечирдим ва “Шимол хабарномаси” дан мақолани қайтиб олишимга ҳамда сўзбошини босиб чиқаришдан бутунлай воз кечишимга тўғри келади. Шунинг учун уни сизга юбормайман...

Сизни оғаларча кучиб,

Л.Толстой.

1898 йил

Л.Л. ва Д.Ф. Толстойларга

20 январь, Москва

Азизларим Дора ва Лёва, мен сизларни жуда кўп ўйлайман ва бунинг билдириб қўйишни хоҳлайман. Доранинг саломатлиги яхшими? Оилавий ҳаётингиз қандай ўтмоқда? Машғулотларинг-чи? Чамаси, яхши бўлса керак? Биздаги шаҳарга хос ғала-ғовурлар жонга тегди. Тоza қор ва тиниқ ҳаво қўйнида бўлишни доим кўмсаб юраман. Биз аҳил яшаяпмиз. Таня Петербургда кетди...¹

“Вестник Европа” учун раҳмат. Боборикин ўта зийрак.² У таҳсинга сазовор. Мен эса Гейнени қайта ўқияпман...

¹ Т.Л. Толстая 18-29 январда “Посредник” нашриётига алоқадор ишлар билан шугулланиш ҳамда ўзи тайёрлаган француз суратлари альбомини “тарғиб қилиш” учун Петербургда борган эди.

² Толстой юборган журналда П.Д. Боборикиннинг “Тортишув” ҳикояси босилган эди.

М.Л. Оболенскийга

13 февраль. Москва.

Азизим Маша, мендан бошқа ҳамма сени унутди. Тинимсиз сени ўйлайман, ёнимда йўқлигинг доим билиниб туради... Фақат ўзингга яхши қара, мабодо касалланиб қолсанг, тантиқланиб кетма, ҳеч кимга аччиқ қилма, аксинча, бемор бўлганинг учун ўзингни айбла. Таянинг Петербургдаги саргузаштлари мана бундай бўлди: самаралик молоканлар¹ ҳузуримга келган пайтда, у уйга қайтиши лозим эди. Мен унга телеграмма жўнатиб, яна бир оз қолишга даъват этдим. Телеграммани олгач, у Победоносцевнинг² ҳузурига боришга қарор қилади. Телефонда гаплашади, у эртага соат 11 да қабул қилишини айтади. Тая эрталаб қабулга отланган пайтда молоканлар мен подшоҳдан мадад сўраб ёзган хатни унга етказишади. Тая бу мактубни олиб Победоносцев ҳузурига боради. Уни шу заҳотиёқ қабулга киритишади. Тая мақсадини айтади ва подшоҳга ёзилган илтимосномани ўқиб беради. У: “Дарҳақиқат Архиерей ҳалдидан ошиб кетибди. 16 нафар болани тортиб олган экан. Мен ҳозироқ болалар қайтарилсин деб губернаторга хат ёзаман”, — дейди. Столга ўтиб: “Исмлари нима?” — деб сўрайди. Тая: “Мен билмайман, аниқлаб келаман”, — деб жавоб бериб, кетишга чоғланади. Шунда у: “Кимлигингизни айтмадингиз-ку”, — дейди. Тая: “Татьяна Львовна” деса, у: “Левнинг қизи, демак, сиз машҳур Татьяна экансиз-да”, — деб ҳайратга тушади. Тая эса машҳурлигимни билмас эканман, деб ўрнидан туради. Победоносцев у билан бирга келган молоканларга болаларни қайтаришга ваъда қилади ва бу ҳақда ёзиб ҳам беради³. Тая бу хатни муҳим ҳужжат сифатида сақлаб қўйган. Болалар қайтарилгани ҳақида ҳалигача хабар топмадим...⁴

С.А. Стаховичга

11 март Москва.

Кимматли Софья Александровна.

Машҳум қатл⁵ тафсилотларини ҳозир эслай олмаяпман. Чамаси Тубецкийнинг қайдлари (унинг мактублари)⁶ бор эди. Ишончли маълумотлар декабристларнинг ёзишмаларида эмас, замондошлари ва турли генералларнинг асарларида мавжуд. Стасов кўп нарсаларни билса керак. Бестужев билан Муравьевнинг яқинлиги ҳақида мен Матв. И.В. Муравьев — Апостол ҳикоялари орқали хабар топганман. Бестужевнинг шахси ва ташқи қиёфаси ҳақида Петербургда яшайдиган жияни, қурол заводининг директори Василий Николаевичдан маълумот олиш мумкин...

Л. Толстой.

¹ 1897 йил апрел ойида молоканлар (XVIII асрда пайдо бўлган мазҳаб, улар черковни ва диний расм-русумларни тан олмаганлар) мазҳабига мансуб деҳқонларнинг болалари полициячилар томонидан тортиб олинди, православ дини руҳида тарбияланишлари учун мажбуран монастырга жойлаштирилган эди. Толстой ёрдам сўраб келган деҳқонлар қисматини енгиллаштириш учун астойдил ҳаракат қилган. У икки марта Николай Пта хат ёзган, матбуот орқали бошқа давлат арбоблари мурожаат этган.

² Победоносцев К.П. (1827—1907) — ҳуқуқшунос, 1880—1905 йилларда синод обер-прокурори.

³ Т.Л. Толстая ўз кундалигида Победоносцев қабулидаги тафсилотлар ҳақида батафсил ёзган.

⁴ Самаралик молоканлар 23 февралда барча болалар қайтарилганини Толстойга билдирганлар.

⁵ Репиннинг илтимосига мувофиқ 8 март Стахович ёзган хатга жавоб. 1898 йилнинг январида Москвада бўлган Репин Толстойдан расм чизиш учун бирон сюжет айтиб беришни сўрайди. 4 февралда Т.Л. Толстая кундалигига ёзган эди: Кеча дадам калласига бир сюжет келиб қолганини айтди... Бу декабристларни дор остига олиб боришга боғлиқ. Навиҳол Бестужев Рюмин Муравьев Апостолнинг гояларидан кўра шахсини кўпроқ ёқтириб қолган ва ундан бир дақиқа ҳам ажралмасди. У қатл олдидан иродасизлик қилиб, йиглаб юборади, Муравьев уни кучоқлаб олади ва дор тагига шундай борадилар. Толстой ҳикоя қилган бу сюжетни Стахович Репинга сўзлаб беради. Шу аснода декабристлар ҳақида ҳамда қатл тафсилотлари ёзилган маълумотларни аниқлаш эҳтиёжи туғилган эди.

⁶ С.П. Трубецкий. “Мактублар”. Толстойнинг кутубхонасида мактубларнинг биринчи нашри сақланади.

1909 йил

В.Г. Чертковага

31 август. Ясная Поляна.

Перно¹ жўнаб кетганидан фойдаланиб бир-икки оғиз сўз — айнан бир-икки оғиз сўз ёзгим келди, сабаби ҳар куни олдингизга боришга имкон излайман. Бу икки-уч кундан кейин амалга ошса керак. Менга алоқадор одамларни ташвишга қўйишни хоҳламайман. Ўз аҳволимни мендан кўра минг марта ёмонроқ аҳволдаги одамлар билан қиёслаб кўриб, ўзимдан уялиб кетаман. Кеча қаттиқ бетоб эдим. Шу аҳволда Перно билан учрашдим. Ҳозир ҳар доимги ҳолатимдаман. Шу кунлар ичида — беш кундан бери жиддий иш қилганим йўқ. Турли-туман режалар кўп — кўп нарсалар айтгим келади, аммо қувватим кам, бу ҳол халақит бермайди-ку, аммо ўз хоҳишимга ҳам қўймайди. Саша ёзув-чизувлар ва бошқа ишларимда яхши ёрдам беради.

Кўпинча баъзи қарияларга, айниқса маълум йилларда саҳрога чиқиб кетадиган буддавийларга ҳавасим келади.

Бу ерга Буланже келди, уни кўрганимдан хурсанд бўлдим. У Конфуций² ҳақида китоб тайёрламоқда. Мен Муҳаммаддан³ ташқари Лаотзенинг ҳикматларини ҳам кичик муқаддима билан нашрга тайёрладим.⁴ Биз Иван Иванович билан биргалликда барча донишманд руҳонийлар ҳақида кичик китобчалар тайёрламоқчимиз...

1910 йил

С.А. Толстойга

28 октябрь. Ясная Поляна.

Жўнаб кетишим сени қайғуга солади.⁵ Бунинг учун ачинаман, аммо тўғри тушун ва гапимга ишон, мен бошқа йўл топа олмадим. Менинг уйдаги аҳволим чидаб бўлмайдиган даражага етди. Буларнинг ҳаммасидан ташқари, мен бундан кейин шу пайтгача яшаб келганимга ўхшаб ҳашамат ичида яшай олмайман, одатда менинг ёшимдаги қариялар қиладиган ишга қўл урдим, улар дунё ишларига қўл силкиб, умрининг охириги кунларини ёлғизлик ва сокинликда ўтказдилар.

Марҳамат қилиб, буни тўғри тушун ва қаерда эканимни билганингдан кейин ҳам мени излаб борма. Сенинг шундай ташрифинг ҳар иккимизга ҳам зарар етказиб, аҳволимизни оғирлаштиради холос, аммо қароримни асло ўзгартирмайди. Мен билан 48 йил ҳалол яшаганинг учун сендан миннатдорман ва сенинг олдингда гуноҳларим бўлса, ҳаммасини кечиринингни илтимос қиламан, шу билан бирга, менинг олдимда биронта гуноҳинг бўлса, уларни чин дилдан кечираман. Менинг кетишим туфайли вужудга келадиган янги шароитга кўникишингни маслаҳат бераман, бунинг учун мен ҳақимда ёмон хаёлларга бориб ўтирма. Менга биронта гапинг бўлса, Сашага айт, у қаердалигимни биледи ва дарҳол менга етказди; аммо қаерда эканлигимни айта олмайди, чунки буни ҳеч кимга билдирмаслик ҳақида онт ичган.⁶

Лев Толстой.

¹ Перно Александр Яковлевич (1878—1916) — кимлигини аниқлаб бўлмади.

² “Конфуций — хитой донишманди. “Ҳаёти ва ижоди”. 1910 йилда Толстой таҳрири остида “Посредник”да нашр этилган.

³ Муҳаммад пайгамбар ҳадислари. Толстой томонидан танлаб олинган. “Посредник”, 1910.

⁴ “Хитой файласуфи Лао-Тзенинг ҳикматлари”. Толстой нашрга тайёрлаган ва сўзбоши ёзган. “Посредник”, М., 1910.

⁵ Толстойнинг қочиб кетганидан хабар топган Софья Андреевна жонига қасд қилишга уринади.

⁶ Толстой эрталаб соат 7 дан 55 дақиқа ўтганда уйдан чиқиб, поездда Шамардинога — синглиси. М.Н. Толстаяникига йўл олган эди.

А.Л. Толстойга

28 октябрь тонги, соат 6. Шчекино.

Яхши етиб келдик. Чамаси, Оптинага борамиз.¹ Хатларни ўқи. Чертковга айтиб қўй, агар бир ҳафта ичида 4-числогача мен фикримни ўзгартирмасам, газеталарга эълон бераверсин.² Азизам, марҳамат қилиб, мен қаерда эканлигимни билганингдан кейин, уни яқинда билиб оласан, — жўнаб кетишимни қандай қабул қилишгани ва бошқа ҳамма ҳодисалардан хабар бериб тур — қанча батафсил бўлса, шунча яхши.³

А.Л. Толстойга

28 октябрь. Козельск.

Менга ручка, сиёҳ ва ўқиётган китобларимни: Монтень, Николаев,⁴ Достоевскийнинг 2-жилди,⁵ Мопассаннинг “Ҳаёт” романларини бериб юбор ёки ўзинг олиб кел.

Барча хатларни ўқи ва муҳимларини менга: Подборка,⁶ Шамардинога жўна-тиб тур...

КУНДАЛИКЛАРДАН

1895 йил

3 январь. Никольское Олсуфьевларникида.⁷ Мўлжалланганидек 1-да йўлга чиқдик. Мен сўнги дақиқача “Хўжайин ва хизматкор” устида ишладим. Бадий жиҳатдан эпақага келди, аммо мазмуни ҳамон заиф. Фотосуратга боғлиқ воқеа жуда мунгли. Ҳаммаси камситилган.⁸ Мен Чертковга хат ёздим. Йўлга чиқишдан олдин тобим йўқ эди, тузалмай, дармонга кирмай туриб жўнаган эдик. Яхши етиб келдик. Кейинги кунда ва ҳозир ҳам ҳеч қандай иш қилмадим — фақат ўқидим, сайрга чиқдим, ухладим...

6 январь. Никольское. Батамом соғайдим, кеча ва бугун яна “Катехизис”ни ишлай бошладим. Мавзу ўзига тортади, кўнгилга яқин, аммо муносиб шакл тополмайман ва ўзимдан норозиман. Учинчи кунни кечқурун ўзим ёзган ҳикояни ўқидим.⁹ Яхши эмас. Биронта ҳам ҳаракат кўринмайди. Ҳозир нима қилишни биламан...

29 январь. Москва. Уч ҳафтадан кўп бўлдики, ёзаман. Олсуфьевларникида яхши яшадим. Кўпроқ ҳикоя билан банд бўлдим. Корректураси чиққанига қарамай, ҳали тамомлаганим йўқ. Мени ёмон аҳволга солиб қўядиган бир ҳодиса юз берди — бу подшоҳнинг кескин нутқи. Шаховский ўтказган йиғинда қатнашдим. Бекорга борган эканман. Ҳаммаси аҳмоқлик, бу ташкилот айрим одамларнинг шахсий иродасини фалаж қилиб қўяди.¹⁰ Уни ҳам корректурасини тузат-

¹ Оптина Введенский хилватхонаси — эркаклар монастири. Толстой бу ерда 1877, 1881, 1890 йилларда бўлган эди.

² Адиб 1881 йилдан кейин ёзган барча асарларидан фойдаланиш ҳуқуқини халқ ихтиёрига беришга қарор қилган эди.

³ 29 октябрда Оптин хилватхонасига А.П. Сергиенко келиб Чертков ва А.Л. Толстойнинг мактубларини топширади. Мактубларда Толстой жўнаб кетгандан кейин Софья Андреевна ўзини қандай тутгани баён қилинган.

⁴ П.П. Николаевнинг “Оламни яратувчи худо ҳақида тушунча”асари. Женева, 1910 йил.

⁵ “Ака-ука Карамазовлар” романи.

⁶ Калуга губерниясидаги почта бўлими.

⁷ Толстой 1-18 январда А.В. ва А.М. Олсуфьевларнинг Москва губернаси. Никольское — Горушкидаги меҳмондорчиликда бўлган эди.

⁸ Толстой дўстлари билан тушган суратларни хотини негативлари билан йўқ қилган эди.

⁹ “Хўжайин ва хизматкор” ҳикояси.

¹⁰ Николай II земство ҳайъати аъзолари ҳузурда кескин нутқ сўзлаб, земствонинг ички бошқарув ишларида қатнашиш ҳақидаги гапларни “самарасиз орзулар” деб баҳолаган эди. Бундан даргазаб бўлган либерал зиёлилар Д.И. Шаховский бошчилигида мажлис ўтказишади, Толстой ҳам унга қатнашган эди. У подшоҳнинг кескин нутқидан норозилигини “Бемаъни орзулар” мақоласида баён қилади.

дим. Яхши хатлар¹ ҳамда “Ватанпарварлик ва насронийлик” мақоласини олдим. Нималарнидир қораладим, ҳозир вақтим зиқ, кечқурун ёзишга ҳаракат қиламан.

7 февраль. Москва. Шу куни кечқурун ёзишга улгуролмадим. Бир ҳафтадан бери шу аҳвол. Бу вақт ичида Дрожиннинг таржимаи ҳолига кичкина сўзбоши ёздим² ва ҳикоя устидаги ишни давом эттирдим. Омадсиз ҳикоя. У кеча Сонянинг дарғазаб бўлиб, шиддатли бўрон кўзгашига сабаб бўлди. У соғлом эмас, мадордан қолган, ёқимтой Ванечка касаллангандан бери ҳаловатини йўқотган, менинг ҳам тобим келишмаяпти...

18 март. Тонг. Беш кун ўтди. Ҳеч нарса қилмадим. Эрталаблари “Катехизис” устида ўйладим. Бир марта “Сергей ота”га уриниб кўрдим, яхши чиқмади. Маша Ильяларниқига кетди. Соня оғир қалб изтироблари билан янги ҳаётга қадам қўйди. Унга ўзинг мадад бер, тангрим. Шу кунлар ичида бошим оғрияпти, жуда мадордан қолганман. Кечқурунлари одамлар кўп келишади. Улар билан суҳбатлашиб ўтириш менга оғирлик қилади.

Ёзувчилик, айниқса бадиий ижод, мен учун тўғридан-тўғри маънавий зарар етказди. Мен “Хўжайин ва хизматкор”ни ёзаётган пайтимда шуҳратпарастлик майлига берилган эдим. Ҳозирги мақтовлар ва муваффақият буларнинг ҳаммаси бетайин иш эканини яхши кўрсатиб берди. Ҳозир мен маънавий жаҳатдан бир қадар уйғонгандайман. Бу уйғониш бундан икки кун аввал юз берди...

27 март, Москва. ... Кеча Лесковнинг “Васият”и³ ҳақида ўйлаб қолдим ва ўзим ҳам шундай нарса ёзишим кераклигини ҳис қилдим. Бунга ҳали эрта деб уни орқага суриб келаяпман, ҳолбуки жуда яқин қолди. Бу шунинг учун ҳам яхши ва зарурки, у яқин кишиларни мурдага қандай муносабатда бўлиши ҳақидаги ташвишлар ҳамда иккиланишлардан халос қилади, айти замонда тобутдан чиққан товушни яхши эшитадилар. Яқинларига айтиладиган гаплар бўлса, дастлабки дақиқаларда билдириб қўйган яхши.

Менинг васиятим тахминан қуйидагича бўлади. Ҳозирча бошқасини ёзганим йўқ, у асосан шундай:

1) Мени вафот этган жойимда — энг ғариб қабристонга, агар шаҳарда бўлса, энг арзон тобутда, энг қашшоқ одамлар каби дафн қилишингизни сўрайман. Гуллар, гулчамбарлар керак эмас, нутқлар сўзлашга ҳожат йўқ. Иложи бўлса, руҳонийларсиз, жанозасиз қабрга қўйинглар. Мабодо бу дафн этувчилар учун ноқулайлик туғдирса, ҳамма қатори жаноза ўқилса ҳам майли, аммо у арзон ва дабдабасиз бўлсин.

2) Вафотим ҳақида газеталарда ёзилмасин ва некрологлар эълон қилинмасин.

3) Қоғозларимни кўздан кечириш ва саралаш учун хотинимга, В.Г. Чертковга, Страховга (қизларим Таниа ва Машага) берилсин (кераксизларини ўзим йўқ қилганман, қизларим овора бўлиб юришмасин). Ўғилларимга бу вазифани топширмаганимга сабаб — уларни яхши кўрмаганимдан эмас (худого шукур, айниқса мен сўнгги пайтларда уларни жуда яхши кўриб қолдим), улар ҳам мени яхши кўришларини биламан, аммо улар мени банд этган ўй-хаёлларни етарли даражада билишмайди, уларнинг қандай пайдо бўлиб, қандай шаклланганини кузатган эмаслар, бу ҳақда ўз фикрлари, қарашлари бўлишига шубҳа йўқ, шу туфайли улар кераксиз нарсаларни олиб қолиб, сақланиши зарурларини йўқ қилиб юборишлари мумкин. Бўйдоқлик даврида ёзган кундаликларимдан энг зарур жойларини олиб қолиб, бошқаларини йўқ қилишларингизни илтимос қиламан, айти шу тарзда оилавий ҳаётим давомида ёзган кундаликларимдан ҳам, улар эълон қилинса, кимларгадир малоллик етказадиган ўринларини йўқотиш зарур. Чертков мен ҳаётлигимдаёқ бу ишни бажаришга ваъда берган. Унинг менга нисбатан улкан муҳаббатини вақтида қадрлай олмадим, юксак маънавий фазилатлар соҳиби бўлган бу инсон юқоридаги вазифани виждонан адо этишига ишонаман...

Умуман олганда, кундаликларимни шундай қолдирса ҳам бўлади. Ҳеч бўлма-

¹ Фин ёзувчиси Арвид Эрнефельт, Н.Н. Страхов, Г.Фаст ва бошқалардан келган хатлар.

² Е.И. Поповнинг “Евдоким Никитич Дрожиннинг ҳаёти ва ўлими” асарига ёзилган.

³ Н.С. Лесков 1895 йил 21 февраль кечаси оламдан ўтган. У “Менинг сўнгги илтимосим” деб номланган сўнгги мактубида “энг қашшоқ одамлар” мақомида дафн этишларини илтимос қилган эди.

ганда, улар ёшлигимдаги ярамас, бемаъни ишларимдан ташқари оз бўлса-да худо ярлақан одам бўлганимни ва жилла курса кексайган йилларимни кўрсатишга хизмат қилади.

Бошқа қоғозларимни саралаб олиб, ҳаммасини эмас, одамларга нафи тегадиганларини нашр этишни илтимос қиламан...

4) Асарларимни нашр этиш ҳуқуқи аввалгидек қолади: уларнинг ўз жилди ва алифбени жамоатчиликка тақдим қилиш, яъни муаллифлик ҳуқуқидан воз кечишни меросхўрларимдан илтимос қиламан. Бу фақат илтимос, васият эмас. Бажарсаларинг яхши. Бу сизлар учун ҳам яхши бўлади, бажармасаларинг — ўзларинг биласизлар. Демак, шундай қилишни хоҳламайсизлар. Сўнгги ўн йиллар ичида асарларимнинг сотилиши — мен учун ҳаётимдаги энг оғир ишга айланди.

5) Яна энг асосийси, сизлардан яқин ва узоқ қариндошлардан сўрайманки, мени мақташга зўр берманглар. Шундай қилишларингизни биламан, ҳаётим давомида бу жуда нўноқ тарзда амалга оширилди, агар асарларимни тарғиб қилмоқчи бўлсангиз, улар орасида худонинг хоҳиши билан адо этилган ва мен ҳаётим давомида амал қилиб келган ўринларга урғу беринглар. Худонинг иродасини тарғиб этаётганимни қалбдан ҳис қилган дақиқаларим кўп бўлган. Баъзан манфурлик қилиб, ўз хоҳиш-истакларимга кул бўлган кезларимда ўзимдаги жаҳолат туфайли ана шу ҳаёт нури хиралашди, аммо бу ҳақиқат нури вужудимни доим ёритиб турди, бу умримдаги энг бахтиёр дамларимдир...

5 август, Ясная Поляна. Бир ой деярли ёзмадим. Ой яхши ўтди. Далада озгина меҳнат қилдим. Сули ўрдим. Коневский устида кўп ишладим. Қимирляпти. Бу вақт ичида Киднинг “Social Evolutsion”ини¹ ва ўзим ҳақимда “Wahrheit”да² ги мақола ва ҳоказоларни ўқидим. Ўзинг ҳақидагиларни ўқиганда бутун дунё фақат сен қилаётган ишлар билан шуғулланаётгандек туюлади, аммо бу нотўғри. Хилковнинг духобор таъқиб қилинадиган ҳақидаги мактуби келди. Мен инглиз газетасига мақола ёзиб жўнатдим. Ҳозир таржима қилинмоқда...

...Колпнеда бўронда қолиб кетдим. Мужикларнинг уйида ҳордиқ чиқардим. Улар бой экан, кечки овқат келтиришди: картошка, нон, бодринг иштаҳа билан ейилди. Мечкай болалар, оғир меҳнат чақиб ташлаган эркаклар, чойшабсиз ўрин-тўшак, пашшалар, ифлослик. Энг ёмони ,маънавий хотиржамликка ишонмаслик. Келажакдаги ҳаётини ўйламаслик, Исо Масих сингари яшаш мумкинлигини тан олмасликдир...

ТОЛСТОЙНИНГ МАХФИЙ КУНДАЛИГИ

1908 йил 2 июль. Ясная Поляна.

Ўзим учун махфий кундалик тутишга киришдим. Агар қилаётган ишларимдан кўнгишлар баҳра олаётганини англаб етганимда, агар оламни қалбга жойлаб яшаш мумкин бўлмаганда, ҳаётим жуда оғир кечарди. Мен ҳақимда кимдир у ҳашамат ичида умр ўтказди, ҳеч кимни йўлатмайдиган қоравуллари бор, хоҳласа деҳқонларини қамоқхонага ўтказиб қўяди, христианлик удумларини номига бажариб, хўжа кўрсинга гапириб юради, беш тийин садақа беради, ярамас ишларини қилиб қўйиб, хотинининг орқасига яшириниб олган деб гап тарқатса — уни аблаҳ деб айблашга ҳаддим сизмайди! Инсон зотига хос бўлган шон-шухрат туйғусидан халос бўлиб, фақат қалб учун яшамокқа шунинг ўзи кифоя қилади.

Василий Морозовнинг ҳикоясини таҳрир қилдим.³ Кўнглим азоб-уқубатга тўла. Бу дилимга ҳаловат беришини биламан, аммо бари бир оғир.

¹ Инглиз идеалист файласуфи Бенжамен Киднинг “Ижтимоий эволюция” китоби. Лондон, 1894 йил.

² Немис журнали “Wahrheit” (1895 йил, 31-36-42-сонлар)да Толстойнинг маърифат таълимоти ҳақидаги мақолалари эълон қилинган эди (1895йил 31-36-42-сонлар).

³ Толстой яснополяналик деҳқон В.С. Морозовнинг “Бир оғиз сўз” ҳикоясини қайта ишлаб, сўзбоши ёзиб берган эди.

Ўз-ўзимдан сўрайман менга нима керак? Фақат қочиб қутулиш. Қаерга? Худога. Ўлимга. Ўзимга азоб бериб, ўлим тилайман.

Мана шу мулоҳазаларни ёзганимдан кейин Чертков мени суратга туширди¹ ва оқибатда англаб бўлмайдиган, кўпол, ваҳший томоша бўлиб ўтди. Индамай юраверганим яхши иш бўлаяптими ёки Буланжега² ўхшаб қочиб кетиб, яширинганим маъқулми, деган фикр миямга келади...

Ўзинг мадад бер, тангрим, мадад бер, мадад бер!!! Ўлиб қутулишдан бошқа яхши йўл йўқ.

3 июль. Ич-этимни еб, ўзим билан курашяпман, аммо ёмон курашяпман. Бу ердаги — Ясная Полянадаги ҳаётим бутунлай заҳарланган. Қаерга борсам — уят ва шармандалик. Гоҳ қамоқхонадаги грумондлик мужиклар, гоҳ қоровуллар, гоҳ қария В.Суворов: “Гуноҳ граф, оҳ, гуноҳ, графиня хафа бўлди”, дейишади. Уйламасдан солинган йўл сабабли шундай бўлаяптими?³ Оғир, билолмайман, кайфиятим шунинг учун ёмонми ёки ҳаёт даҳшатлари туфайлими? О, менга мадад бер, менинг сийратимга мадад бер...

4 июль. Аҳвол сал яхшиланди, аммо ҳамон оғир. Саша билан яхши гаплашдик. Жуда галати ҳолат — эркакларга отасининг ақли, онасининг феъл-атвори ўтади ва аксинча.

6 июль. Булар даҳшатли тақдир синовларими ёки ишқпарастлик учун берилган жазоми? Даҳшатли даражадаги оғир жазо. Ҳозиргина Чертков у билан бўлиб ўтган суҳбатни айтиб берди: “У дабдабали ҳаёт кечиради, яна буларни ортиқча ҳашамат деб ҳисоблайди”. Мен эса, ўзимни қурбон қилаяпман... ва ҳ.к. Менга мадад бер, раббим. Яна кетишни хоҳлаяпман. Аммо журъат қилолмайман. Воз кечолмайман ҳам. Энг муҳими: кетсам ўзим учун кетаман. Агар қолсам, бошқаларни деб қолган бўламан, буни яхши биламан. Фақат худодан мадад сўраш керак. Энди шундай қиламан.

7 июль. Кечаги кун жуда азоб билан ўтди. Пулларни тахлаб, қандай кетишимни тасаввур қилиб кўрдим. Унга очик кўнгил билан қарай олмайман. Ҳозир аҳвол сал ўзгарди...

Ҳамма менинг таржимаи ҳолимни ёзиш билан овора, уларда ўсмирликдаги қилиқларим ҳақида ҳеч нарса дейилмайди. 13-14 ёшдан то 15-16 ёшгача (бошқа оилаларда ахлоқий бузилиш неча ёшдан бошланганини билмайман) жинсий майилларимни ҳамда деҳқон қизи Аксинья билан алоқаларимни — у ҳозир тирик — ҳеч ким билмайди. Кейин уйланиш, хотинимга бирон марта хиёнат қилмасамда, муҳаббат масаласида унга жинояткорона лоқайдлигим... булар жуда муҳим, ўзим бу иллатларимни англаб етганман, улар бошқаларга ибрат бўлиши жиҳатидан ҳам муҳим.

9 июль. Унга хат ёзишни ўйлаяпман. Худога шукур, ёмон ниятим йўқ. Фақат бир нарса: мен яшаётган муҳитдаги тасаввурга сигмайдиган телбаларча ортиқча ҳашаматлар ва аслида йўқ қашшоқликдан шикоятлар. Буларнинг ҳаммаси ёмондан-ёмон, оғирдан-оғир тарзда давом этмоқда. Уларни унутолмайман, кўришга тоқатим йўқ.

18 июль. Ёмон ўйлардан қутулдим. Кўнглим ёришди. Кеча иккита қочқин денгизчи келди.⁴ Пул бердим, дуо қилдим. Яхши ўйлаяпман. Кўнглим қувончи — Саша тўйдан қайтиб келди. Уни жудаям яхши кўраман. Оёғим оғрийди. Ҳамма нарсага бефарқ қарайман...

Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ
таржимаси.

¹ В.Г. Чертков англиялик фотограф Томас Тапселни олиб келиб, Толстойни суратга туширган эди. Чертковнинг бу иши Софья Андреевнада норозилик уйғотди.

² П.А. Буланже давлат пулларини қиморга ютқазиб қўйиб, Кавказга қочиб кетган. У жонига қасд қилганди, деб гап тарқаган эди.

³ Ясная Полянага олиб борадиган янги йўл деҳқонларнинг манфаатига зарар етказган эди.

⁴ Кўзгалон кўтарган “Потёмкин” броненосецидаги матрослардан бўлса керак.

«Бутун билимимни шоирлардан олганман»

Адабиёт масаласи — маънавият масаласидир. Адабиёт равнақи миллий маданият ривожини учун, келажак учун хизмат қилади. Биз маънавиятимизни юксалтириш, ёшларимизни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида камол топтиришга интилаётган эканмиз, ҳеч қачон ўз қобигимизга ўралашиб қолмаслигимиз керак. Президентимиз Ислам Каримовнинг "Адабиётга эътибор — маънавиятга, келажакка эътибор" асарида таъкидланганидек, "Қайси мамлакатда бизнинг адабиётимиз, маданиятимиз, қадриятларимизга ҳурмат билан қарашади, хориждан биз нималарни ўрганишимиз мумкин ва, ўз навбатида, уларга нималарни тақдим этишимиз мумкин — бугун бу масалалар халқаро майдонда ўзлигимизни намоён этишда катта аҳамиятга эга эканини доимо ёдда тутишимиз лозим".

Шу маънода, истиқлол йилларида жаҳон адабиёти дурдоналарининг инглиз, француз, немис ва бошқа кўплаб хорижий тиллардан тўғридан-тўғри ўзбек тилига ўгирилган таржималари сони тобора кўпайиб бораётгани қувонарлидир. Биргина немис тилидан қилинган таржималарга тўхталадиган бўлсак, бугунги кунда И.Гёте, Ҳ.Ҳессе, Ф.Делиус, В.Борхерт, Р.Пестер, Г.Бранстнер каби жаҳон адабиётининг улкан намоёндалари, атоқли немис адибларининг сара асарлари ўзбек ўқувчисининг маънавий мулкига айланди.

XXI асрнинг замонавий китобхони учун немис адабиётининг улуғ, мумтоз адиби Ҳерман Ҳессе (1877-1962), авваламбор, интеллектуал

наср соҳасидаги буюк "магистр" бўлиб, бу йўналишда ижод қилган кўплаб адибларнинг муносиб устозидир. Ҳерман Ҳессе — интеллектуал прозанинг афсонавий намоён-даси сифатида ҳозирги замон маданияти ва ижтимоий ҳаётдаги илғор йўналиш бўлган постмодернизм оқимининг Ж.Жойс, Т.Манн, Х.Борхес, Х.Кортасар каби буюк вакиллари билан бир қаторда туради.

Кейинги даврда Ҳерман Ҳессенинг қатор ҳикоя ва қиссалари, шунингдек, "Чўл бўриси" романи Мирзаали Акбаров томонидан ўзбек тилига таржима қилиниб, нашр этилди. Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, "Чўл бўриси" романининг немис тилидан ўзбек тилига таржимаси таниқли адабиётшунос олим, Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддинов масъул муҳаррирлик қилган охириги китоблардан биридир. "Чўл бўриси" Ҳ.Ҳессега оламшумул шуҳрат келтирган психологик роман бўлиб, у XX асрда яратилган инсон руҳияти ва маънавияти ҳақидаги романлар силсиласининг олмон тилидаги тўнғич асарларидан ҳисобланади. Бинобарин, айнан шу руҳдаги асарлар (жумладан, Т.Маннинг "Доктор Фаустус", Г.Брохнинг "Вергилийнинг ўлими" асарлари, М.Фриш насри) бўлмаса, бу адабиётни тўлақонли тасаввур қилиш мумкин эмас. Шу боис бир неча йил муқаддам Ҳ.Ҳессенинг "Чўл бўриси" романи (Тошкент, "Шарқ", 2006) ўзбек китобхонига тўхфа этилгани юртимиз маданияти ва маънавий ҳаётида катта воқеа бўлди.

Мирзаали Акбаров — моҳир таржимон. Унинг тили раво, содда,

тушунарли, ўзбек тилининг жозибасини тўла намоён эта олади. Шу билан бирга, у олмон адабиётини яхши билади, олмон тилини ич-ичдан ҳис қилади. Яна бир муҳим жиҳат шуки, таржимон асар яратилган тилни билиш ва ҳис этиш билан бир қаторда, шу тилда гаплашувчиларнинг урф-одати, расм-русуми, турмуш тарзи, феъл-атвори, руҳиятини яхши билади. "Нюрнбергга саёҳат" китобига кириш сўзида қайд этилганидек, "М.Акбаровнинг немисларга хос бўлган ҳар бир детални синчковлик билан кузатишини у таржима қилган асарлардан илғаш қийин эмас.

Мисол учун, Ҳ.Ҳессе қаламига мансуб ҳикоя, сафарнома ва ҳикматлар, айниқса, "Чўл бўриси" романи унинг томонидан муваффақиятли таржима қилингани нафақат юртимиз адабиёт мухлислари, балки немис жамоатчилиги томонидан ҳам катта қизиқиш билан кутиб олинди. М.Акбаровнинг 2002 йилда Ҳерман Ҳессе халқаро жамиятига аъзолигига қабул қилингани ана шу эътирофнинг ёрқин ифодаси десак, янглишмаймиз.

Ҳ.Ҳессе асарларининг ўзбек тилидаги янги нашри — "Нюрнбергга саёҳат" китобидан ёзувчининг "Бўри", "Муз устидаги ошиқ", "Тунги чипор капалак" ҳикоялари, "Нюрнбергга саёҳат" сафарномаси ва "Курортдаги киши" қиссаси жой олган. Бу таржималарда ҳам М.Акбаровнинг таржимонлик маҳорати ва салоҳияти яққол намоён бўлган. Айниқса, асар аслиятдан фарқли ўлароқ, таржима матни саҳифаларида айрим мураккаб атама ва ноаниқ номларга изоҳлар бериб борилгани диққатга моликдир.

Бу бир томондан таржимон немис халқининг тарихи ва бугунги ҳаёт тарзидан яхши хабардор эканини тасдиқласа, иккинчи томондан у немис адабиёти, хусусан, Ҳ.Ҳессе ижодини чуқур тушунишини англайтиб турибди. Энг муҳими, берилган изоҳлар ўқувчининг асарни ўқиши ва ўқишини осонлаштирадиган, немис адабининг ижод маҳсули ўзбек китобхонига тушунарли ва мутолага қулай бўлишини таъминлайдиган ўзига хос калитдир. Шу тариқа

мутолаа жараёнида тугилиши мумкин бўлган кўплаб саволларга таржимон томонидан олдиндан жавоблар ҳозирлаб қўйилган десак, айни ҳақиқатни айтган бўламиз.

М.Акбаров таржимон сифатида Ҳ.Ҳессе асарларига бу қадар жиддий ва мунтазам муурожаат этаётгани бежиз эмас. Зотан, Ҳ.Ҳессе атоқли немис ва швейцар адиби, шоири, адабиётшуноси ва публицисти сифатида бутун дунёга машҳур. У ўзининг кўплаб роман, қисса ва ҳикояларини, шеърларини, сиёсий, адабий-танқидий руҳдаги асарларини немис тилида яратган. Унинг китоблари дунё миқёсида 55 тилда 100 миллиондан ортиқ нусхада чоп этилган. Ҳ.Ҳессе 1946 йилда Швеция Қиролик академияси томонидан "инсонпарварликнинг мумтоз ғояларини ўзида тобора яққол намоён этаётган жўшқин ижоди, шунингдек, ёрқин услуби учун" Нобель мукофотига муносиб топилган.

Ҳ.Ҳессе ўзининг бутун ижодига мухтасар тарзда "қалб изҳорларим" деб баҳо берган. Ҳақиқатан ҳам, Ҳессенинг ҳаёт йўли ва яратган асарлари билан яқиндан танишган китобхон ўтган асрнинг машаққатли бир даврида маънавий юксалиш пиллапояларидан дадил юқорилаган инсоннинг мураккаб ва ҳайратомуз тарихига ошно бўлади.

Ҳ.Ҳессе наинки машҳур ёзувчи, айни чоғда, ҳассос шоир ва рассом ҳам бўлган. Немис тилида учрайдиган "Dichter" сўзи нафақат "шоир" тушунчасини англатади, айни вақтда "ижодкор" деган кенг маънода ҳам қўлланади. Шундай экан, бу атамани Ҳерман Ҳессега нисбатан ишлатиш айни муддаодир. Аммо негадир Ҳессе ижодининг ҳақиқий шинавандалари унинг айнан шу шоирлик хислатини кўпинча унутиб қўядилар. Ҳолбуки, Ҳессе бутун ҳаёти давомида шеърият билан машғул бўлган. Бу ҳақда у таржимаи ҳолида шундай ёзган эди: "Мен ўн уч ёшимда шуни ўзимга аниқ тасаввур этдимки, ё шоир бўлман ёки мендан ҳеч ким чиқмайди".

Ҳ.Ҳессенинг 1899 йилда нашр этилган дастлабки китоби — "Романтик қўшиқлар" шеърий тўплами

бўлиб, ундаги шеърлар соддалиги, самимийлиги ва оҳангдорлиги билан ажралиб туради. Шуниси эътиборлики, адиб умрининг сўнгги йилларида чоп эттирган китоби ҳам айнан шеърый тўплам, охириги нафасда битган ижод намунаси эса “Синган бутқоқ” номли видолашув шеъри эди. Унинг назмий асарлари нарсрий асарлари сингари донг таратмаган бўлса ҳам, бу шеърлар шоир билан унинг адабий қахрамонлари ички дунёсидаги ўзаро уйғунликни, вобасталикни таъминлашга хизмат қилиши билан муҳимдир.

Ҳаётда бахт билан бахтсизлик, омад ва омадсизлик ҳамиша ёнма-ён, дейдилар. Ҳессе ҳам қисматнинг ачиқ синовлари, шунингдек, кучли ижодий изтиробу тугёнлар қуршовида яхши-ёмон кунларни бошдан кечирган. Шунга қарамай, нафақат атоқли адиб, балки доно мутафаккир сифатида ҳам довруғ қозониб, обрў-эътибор топиб, узоқ умр кўриб, ўзбекона айтганда, “ёшини яшаб, ошини ошаб”, 85 ёшида вафот этган. Умрининг аксарият қисмини она юртидан олисда — хижратда ўтказган. Шу боис асарларида Ватан туйғуси, Ватанга муҳаббат ҳисси, ватанпарварлик ғоялари катта ўрин эгаллайди. Атоқли адибнинг ўзи туғилиб-ўсган шаҳарни, болалик дамларини қайноқ сўзлар ва рангин бўёқларда таъсирчан тасвирлаши, ёшликни қўмсаб, ўқувчилик дамларини армон билан хотирлаши ҳам шундан.

“Нюрнбергга саёҳат” сафарномасида адиб ўзининг 1924 йил кузида Тессиндан Нюрнбергга қилган 2 ойлик саёҳатини қизиқарли тарзда баён этади. Бу асар, профессор Шавкат Каримов таъбири билан айтганда, “руҳ билан тана орасидаги, шахс билан жамият ўртасидаги зиддиятлар ҳақида одатдаги тўқималар воситасида эмас, балки автобиографик қисса шаклида ҳикоя қилишга илк уриниш сифатида таассурот уйғотади”.

Ҳ.Ҳессенинг бадиий адабиёт тарихи, табиати, ижод сирлари, адабий оқимлар, эстетик тамойиллар моҳиятига бағишланган, бутун дунё афкор оммаси томонидан ўрганиб келинаётган ноёб асарлари таржимасига мамлакатимизда

катта эътибор қаратилаётгани диққатга лойиқдир. Бу борада “Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида” номли тўплам (Тошкент, “Маънавият”, 2010) айниқса муҳим аҳамият касб этди. Инсоният бадиий тафаккури ривожига беқиёс ҳисса қўшган ўнлаб таниқли ижодкорлар қатори Ҳ.Ҳессенинг “Жаҳон адабиёти кутубхонаси” ва “Нон” сўзи ҳақида” номли асарлари Озод Шарафидинов томонидан она тилимизга юксак маҳорат билан ўгирилиб, ушбу тўпламга киритилган.

Ҳ.Ҳессе ўзининг юқорида зикр этилган ва янги ўзбекча нашрдан ўрин олган асарларида ёзувчилик, шоирликка ғоят талабчан муносабати билан ажралиб туради. У мумтоз немис адабиётини юксак баҳолайди. Жумладан, “Мен 1850 йилгача бўлган сўнгги буюқ давр немис ёзувчиларини яхши кўраман. Гёте, Ҳёлдерлин, Клайст каби романтикларни жон-дилимдан севаман, уларнинг асарлари мен учун умрбоқий” дейди. Аксинча, ўз замонаси адабиётини кескин танқид тигига олади. Айни пайтда эса адабиётга кириб келаётган ёш ижодкорларга катта умид билан қараб: “айрим ёшларнинг хом ва ғализ ишлари менда кўнгилдагини яширмай, очиқ-ойдин, самимий гап айтишга уриниш сифатида ёқимли таассурот қолдиради”, “Навқирон адабиётдан биз чиройли сўзлар эмас, самимийлик кутиб қоламиз”, деб эътироф этади.

Ҳ.Ҳессе ҳар бир замон ўз сиёсати, ўз аъмоллари, ўз русумларига эга бўлгани каби, ўз адабиётига ҳам эга бўлиши керак, деб ҳисоблайди. У тарихни ўрганишда адабиётнинг ролига катта баҳо беради. Ўз билимла-римни адабий асарлардан ўргандим, “бутун билимимни шоирлардан олганман” дейди у. Шарқ адабиётига алоҳида муҳаббат, хусусан, ҳинд ва хитой мифологиясига катта қизиқиш ҳам айнан унинг шахси ва ижодига хос хусусиятлардандир. Шу ўринда унинг 1911 йилда Ҳиндистонга қилган сафари натижасида ёзилган “Сиддхартха” романи (“Ҳинд достони”) Шарқ фалсафаси ва маънавияти эътирофининг меваси эканини таъкидлаш ўринлидир.

Айтиш жоизки, биринчи жаҳон урушидан кейин Европада юзага келган танглик ва беқарорликдан Хессенинг руҳи чўкади. Шу даврда унинг ҳаёти ва ижодида сиёсатни ҳам, жамиятни ҳам, тамадунни ҳам инкор этиш кайфияти кескинлашади. Адиб асарларининг қахрамонлари тимсолида тамадунни ана шу таназулдан олиб чиқиш учун психоанализга, Шарқ тафаккурига таяниш керак, деган даъватни илгари суради. Бинобарин, ўша даврда Европада шарқшуносликка эътибор яна қайтадан урфга айланган эди. Шу тариқа 1920 йили башар аҳли учун ниҳоятда зарур бўлган эзгу ғоялар, инсонпарварлик ва меҳрмуҳаббат тараннум этилган "Сиддхартха" асари нашрдан чиқади.

Ҳассос ёзувчи маънавият масалаларига айрича бир синчковлик билан қарайди. Бу ўринда Х.Хессенинг: "Маънавият ишларида алоҳида айрим шахс кўпчилик олдида ҳамиша кучлидир" деган ниҳоятда ўткир фикрини келтиришнинг ўзи кифоя, деб ўйлаймиз. Муаллиф ўз асарларида адабий ижоднинг юксак дунёсини "оммавий маданият"нинг зарарли таъсиридан қай тарзда сақлаб қолиш мумкинлиги каби оғир ва чигал муаммоларга ечим топишга интилган. Хессе ўзининг асардан-асарга кўчган илғор ғояларини муттасил ривожлантириб борар экан, шундай муҳим хулосага келади: санъатни жамиятдан устун, жамиятдан ташқари деб билиш, охир-оқибатда, санъатни мақсадсиз ва маслаксиз бир ўйинга айлантириб кўяди.

У миллий тилда (немис тилида) сўзлашиш, миллий либос кийиш, миллий урф-одатларни билиш ва уларга амал қилишни ҳаёт тақозоси деб ҳисоблайди. Шу туфайли адиб: "Майда гулли корсаж (хотин-қизлар кўйлагининг белдан юқори қисми), ип ўтказилган ўзига хос йиғма енглар, ажойиб чепчик (аёллар бош кийими)ларни кўриб, болалик чоғларимни эсладим" деб завқ ва ифтихор билан ёзади. Х.Хессенинг фикрича, "ўз тилини яхши билмаган, уни севиб ардоқламаган, парваришламаган ва ҳимоя қилмаган халқнинг шоири бўлиш уятдир".

"Курортдаги киши" қиссаси адибнинг Цюрих яқинидаги курорт шаҳарча — Баден билан боғлиқ хотираларига бағишланган. Мазкур қисса ўткир иборалар, нозик киноя ва тагдор қочиримларга бойлиги билан ўқувчининг эътибори ва эътирофига сазовор бўлиши шубҳасиз. Қисса давомида адиб ўзининг гоҳ қувноқ, гоҳ маҳзун кайфиятини маромига етказиб, афоризм даражасига кўтарилган юксак иборалар билан тасвирлайди. Мисол учун, у руҳий кўтарин-киликнинг энг юқори лаҳзасида ҳам, шундай қувончли дамларнинг хушбахт онларида ҳам ўз ботинидаги "жонга теккан овоз"нинг, яъни ақл-идрокнинг уни ўчмагани ҳақида тўхталиб: "Албатта у, ақл-идрок овози бизга зарур бўлса-да, унга ҳамиша ҳам қулоқ солавермаймиз" (92-бет) деб очиқ-ойдин тан олади.

Адиб ҳовуз четидаги биргина сўлғин япроққа, унинг қирраларига қараб туриб: "Гўзаллик ва ўлим, шодлик ва фонийлик бир-бири учун зарур ва бир-бирига сабабчи эканлиги нақадар ҳайратланарли ҳол!" (107-бет) деган ҳаяжонли битикларни ўқир экан, ўзининг "табиат билан руҳ ўртасидаги чегара"ни чуқур ҳис эта олишига китобхонни яққол ишонтиради.

Х.Хессенинг дўконлардаги нарса-буюмларга муносабати бошқа одамларникидан мутлақо фарқ қилади. Мисол учун, "хотин-қизларнинг мода бўлган ёмғирпўши дастасида Будда ёки хитой маъбудининг ўйма тасвирини кўриш менга ғалати, ёт, бегона, эриш ва, ҳатто, ваҳимали туюлади" деб ёзади у. Бунга атайлаб ёки кўра-билатуриб қилинган шаккоклик деб аташ мушкул, лекин бундайин бўлмағур нарсаларни яшашга тадбиркорни, сотиб олишга харидорни қанақанги тасаввур-тушунчалар, қандай эҳтиёж ва руҳий ҳолатлар ундадийкин — мен айнан мана шу нарсаларни билишни хоҳлардим, бироқ бунга ҳеч қачон билолмасам керак, дейди адиб таассуф билан. Х.Хессенинг бу фикр-мулоҳазалари турли нарса-буюмлардаги тасвир ва ёзувлар орқали "оммавий маданият"нинг ёт ғоялари миллий маънавиятимизга таҳдид солаётган бугунги кунда янада дол-

зарб аҳамиятга эга, деб ўйлаймиз.

Қиссада Ҳ.Ҳессенинг динга муносабати билан боғлиқ кўплаб ўзига хос фикрлари ҳам баён этилган. Адибнинг эътироф этишича, дин, таълимот, назария минг йиллардан буён яхшилик ва ёмонлик, ҳақиқат ва ёлгон тўғрисидаги таълимотни тобора такомиллаштира бориб, охир-оқибат чўққига етиш ва сирли ҳақиқатга эришиш йўлидаги тақводорлик ҳамда итоаткорликка янада юксакроқ талаблар қўяётгани чиндан ҳам ҳайратланарлидир. Ҳ.Ҳессе ҳаяжон билан қайд этганидек: ”Худо олдида вақти келса тўқсон тўққиз тақводордан тавба қилаётган бир гуноҳкор аъло экан!”.

Бундай фарахбахш ва ҳикматли ибораларни адибнинг бошқа асарларида ҳам кўплаб учратиш мумкин.

Ҳ.Ҳессе ижодига хос яна бир муҳим жиҳат — унинг асарларида, айниқса, кичик ҳикояларида анимализм яққол кўзга ташланади. ”Бўри”, ”Тунги чипор капалак” ҳикоялари шулар жумласидандир. Хусусан, ёзувчи бўрининг ўлим онларини шундай мунгли ва ҳаяжонли тасвирлаган: ”Аста-секин жон таслим қилаётган жонивор хира, туссиз Ой гардишига маъюсланиб боқаркан, кучсиз хириллаган овоз унсиз тун қаърига сингди”.

Бошқа бир ўринда ҳикоя қаҳрамонининг капалак тутиб олиб, уни

эҳтиётсизлик туфайли эзиб-ўлдириб қўйганидан сўнг ҳаёлидан ўтган: ”шу тобда мени ўғирликка қўл урганим ҳақидаги ўйдан ҳам кўра ўзим абгор қилган ана шу гўзал ва ноёб капалак нигоҳи кўпроқ қийнарни” деган ҳасратли ва нозик кечинмалар ҳар қандай қалбни титратмасдан қўймайди, бизнингча. Шунга эътибор қаратиш жоизки, анимализм атоқли адиб Чингиз Айтматов асарларида ҳам устувор ўрин эгаллайди.

Ёзувчи табиат манзараларини, фаслларни, тарихий шаҳар ва обидаларни чиройли тасвирлайди. Айниқса, мана бу: ”Ҳамма нарсада ватан, Швабия, жавдар нони ва эртақлар бўйи анқирди, шундай ажойиб, бутунлай ўзгача, ўзига хос жонли манзарани ҳаттоки энг янги олмон рассомлари ҳам билмас-ликларидан яна бир бор таажжубга тушдим” деган эҳтирос ва ҳайратга тўла жумлаларни ўқир экан, китобхон ўзини худди муаллиф тасвирлаётган суюкли Ватан сарҳадларида у билан бирга юргандек, биргаликда сайр қилаётгандек ҳис этиши тайин.

Мухтасар айтганда, адибнинг ижоддан кўзлаган асл мақсад-муддаоси ҳам айнан шу. Ҳ.Ҳессенинг ўзи қайд этганидек: ”Муҳаббатсиз мутолаа, ҳайратсиз билим, қалбсиз таълим — руҳ қаршисидаги энг оғир гуноҳлардир”.

Акмал САИДОВ,
юридик фанлари доктори,
профессор

Вафо қисмати

Тимсол — бадиият пойдевори. У қанчалик юксак ва мустаҳкам бўлса, ижодкор яратган фикр қасри ҳам шу қадар улғувор, ҳайратланарли, ҳатто абадийлик сари юз буришдек даражага кўтарила олиши мумкин. Шундай ҳодисалар борлиги учун ҳам бадиият олами юрагингизни ларзага солади. Аслида, адабиёт учун борлиқдаги ҳар бир нарса тимсол. Лекин ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатидан яралган ва яшаб келаётган шундай тимсоллар борки, талантли ижодкорлар, албатта, замонасига ва ундаги инсонларга ўзининг юксак дардларини, қолаверса, ҳақ сўзини у орқали айта олганлар. Сўз санъаткорларига мана шундай имкониятлар бера олган рамзлардан бири ит тимсолидир. Бу тимсолни изоҳлаб ўтиришга ҳожат ҳам йўқ. Инсонлар ҳеч шубҳасиз, ит тимсолида вафо ва садоқатни англайдилар. Чунки бу ҳаёт ҳақиқати. Ҳатто "Ит — вафо..." мақоли ҳам бекорга келиб чиқмаган. Умуман ит ҳақида яратилган асарларда, албатта, вафо ва садоқат гоёси етакчилик қилиши табиий, бу гоё умуминсоний бўлиши билан ҳам ҳаммага бирдай тушунарли ҳамда таъсирли.

Бетакрор рус шоири Сергей Есенин ижодида "Ит ҳақида дoston" номли шеър бор. Илк бор ўқиганингизда, асардаги манзаралар кўз ўнгингиздан таъсирли бир лавҳадай тезгина ўтиб кетиши ҳам мумкин. Бироқ шеърнинг тимсолий таъминидан келиб чиқадиган маъно-мазмунни нозик қалб ва ақл билан илғай олсангиз, ҳаёт ва инсонлар ҳақидаги таассуротларингиз янада чуқурлашади, юрагингизда қандайдир туйғулар жунбишга келади. Аввало, шеърдаги фожиали ҳолатни тўлароқ ҳис қилиш учун Шарқ адабиётига бир назар ташлаб ўтиш лозим деб билдик, қолаверса, бу тим-

солнинг анча қадимий эканлигига ўринли далил-исбот бўла олишини ҳам назарда тутдик.

XII асрда яшаган тасаввуф аҳли пешво пирларидан бири Фаридидин Атторнинг "Илоҳийнома" асарида "Ит ва сўфий" ҳикояти келтирилган. У қуйидагича:

"Бир сўфий қишлоқ йўлидан ўтаётган эди. Ит унга ташланди. Сўфий ўзини ҳимоя қилиб, қўлидаги таёғи билан итни урди. Итнинг оёғи синди. Бечора ит оғриқ азобидан инграб, нола қила бошлади ва синган оёғини судраб, шайх Абдусаид Абдулхайр олдига борди. Шайх итга термулиб, раҳми келди. Чунки бу итни биларди. Унинг бировга озор бермаслиги, диёнатли одамлар эшигида посбон бўлиб, хиёнат қилмаслигидан хабардор эди. Ит синган оёғини кўрсатиб, одамга ўхшаб тилга кириб, гапира бошлади:

— Эй шайх, фалон сўфий менинг оёғимни уриб синдирди, чақириб жазосини бер, мен сендан сўрайман, — деб илтимос қилди.

Шайх сўфийни олдига чақириб, деди:

— Бу тилсиз жониворга нега озор бердинг, қаттиқ жабр ўтказибсан. Бу адолатдан эмас, сен худо йўлига кирган одамсан, раҳму шафқат, адолат йўли сенинг йўлинг эмасми?

Сўфий шайх Абдусаид Абдулхайрга қараб деди:

— Эй пири муршид, бунда менинг айбим йўқ. У менга ёпишиб, йўлимни тўсди ва тўнимни бенамоз қилди. Шу сабаб таёқ билан урдим.

Ёрда ётиб нола қилаётган ит эса шайхга термуларди. Шайх итга қараб деди:

— Сўфий гуноҳкор, сен ноҳақ жабрлангансан. Ўзинг айтгин, сўфийга нима жазо берайин? Ҳукмини ўзинг айт. Токи жазо қиёмат-

га қолмасин. Агар истасанг, мен уни калтаклатай, сенинг хушнуд бўлишинг учун қандай чора бўлса қилурман.

Шунда ит деди:

— Эй шайхи замона, бунинг эгнидаги сўфийлар тўнини кўриб, бу аҳлуллоҳдан экан, унга тегмайман деб қарор қилувдим, чунки худо йўлида юрган одамларга итлар ҳам зиён етказмайдилар. Агар сўфийга озор етказсам, бутун вужудим ўртанар эди. Аммо сездимки, унинг тўни сўфиёна бўлгани билан ўзи риё аҳлидан экан. Тўни саломатлик — фақирлик нишонаси, лекин ботини вайрон унинг. Агар жазо бермоқчи бўлсанг ҳозир бергин, ҳақиқатан ҳам жазони қиёматга қолдирма: унинг эгнидаги дарвешлар — мардлар тўнини ечиб ол. Шунда унинг касофатидан одамлар кутулади... Мен ҳам шунда рози бўларман.

Шайх Абдусаид Абдулхайр итнинг садоқатига, эътиқодига қойил қолди ва айтганини бажо этди¹.

Бу ҳикоятдан инсон камолоти, жамият тараққиёти учун вафо ва садоқатнинг нақадар муҳим эканлиги ит тимсоли орқали ифодаланган ва инсонларни ҳам шундай бўлишга ундамоқда. Ҳикоятда барча замонлар учун тегишли ва зарур бўлган яна бир жиҳат бор. У ҳам бўлса, вафо ва садоқатнинг қадрланиши, улуғланиши, ҳимоя қилинишидир. Агар у қадрланмаса-чи? Оёқости қилинса-чи, чорасиз қолса-чи? Есениннинг "Ит ҳақида достон"и шундай бошланади:

*Қуёш ўйнар жавдар хирмонда,
Чипталарда нури тилларанг.
Болалади она ит тонгда,
Етти кучук туғди малларанг.*

Тасаввур қилинг: қаҳратон киш (таржимада нимагадир қуёш сўзи ишлатилган), ҳамма ёқ қор билан қопланган, чекка бир қишлоқ, Атрофида ёғоч четан билан ўралган ҳовли ва бир четида уй. Бу ҳовлида уй соҳиблари — инсонлардан ташқари бир ит ҳам яшайди. Шу ҳовлини кўриқлайди. Бунинг учун кундузлари тинмайди, кечалари ухламайди. Берганларига рози-ризо бўлиб кун кўради. Ҳатто хўжайиннинг болаларини хурсанд қилиш

учун уларга бир эрмак бўлишга ҳам доимо ҳозир нозир... Мана энди ўзи ҳам она бўлди: "Етти кучук туғди малларанг". Бахтли тонгдан оқшомгача болаларни тиллари билан ялаб-юлкаб, совуқдан асраш учун уларни иссиқ бағрига олди: "Она итнинг иссиқ бағридан қор устида эриб оқди сув". Лекин:

*Оқшом пайти, товуклар энди
Кўноғига тизилишган дам,
Уй эгаси хўмрайиб келди,
Қопга солди еттовини ҳам.*

Кутилмаган ҳолат. Нима учун? Чунки бир бегона эмас, айнан уй эгаси. Яна бир томони борки, русларда уй ҳайвонларига, айниқса, итларга нисбатан муносабат бошқачароқ. Оила аъзоси сифатида авайлашади, алоҳида эътибор билан қарашади. Ҳатто "нима" эмас, "ким" сўроғи билан мурожаат қилишади. Бу уй эгаси эса мурғак кучукчалар солинган қопини кўтариб дарё томон кета бошлади. "Шўрлик она чоғди кетидан, узоқ-узоқ қувлаб борди у. Муздак терлар оқиб этидан, Аччиқ-аччиқ ушлаб борди у". Ниҳоят ҳали кўзлари очилиб очилмаган, ҳали онасини эмиб улгурмаган, бу ёруғ дунёга келиб ҳали бирор марта эркаланиб ўйноқлашга улгурмаган, ҳали онасининг ялаб-юлкашларига тўймаган кучукчалар сувга фарқ қилинади. Мана шу ҳолатда бахтиёр И.С.Тургеневнинг "Муму"си эса тушади — ўша Герасимнинг Мумуни сувга чўктириб юбориш тасвири: "У эшакларни қўйиб, қайиққа кўндаланг қўйилган тахта устида ўтирган Мумуға энгашиб, забардаст қўллари билан унинг елкасидан тутганича қимирламай туриб қолди... Ниҳоят, Герасим даст кўтарилди, йўлдан олган фишларини юзларида аллақандай алам изтиробиди арқонга боғлади, арқоннинг учини сиртмоқ қилиб, Мумунинг бўйнига солди ва уни баланд кўтариб, сўнги марта унга тикилиб боқди... ит соддалик билан ва ҳеч чўчимай, кўрқмай унга қараб турар, думини секингина ликиллатар эди. Герасим тескари қараб олди, кўзларини чирт юмиб, қўллари бўшатиб юборди. У ҳеч нарсани: фарқ бўлиб бораётган Мумунинг зорланиб тез-тез вангиллашини ҳам, сувнинг оғир чайқалиши-

¹ Фаридиддин Аттор. Илоҳийнома. Тошкент, "Ёзувчи" нашриёти, 1994, 39-40-бетлар.

² И.С. Тургенев. Муму. Тошкент, "Ёш гвардия" нашриёти, 1989, 30-31-бетлар.

ни ҳам эшитмади"². Нақадар фожиали тасвир. Лекин қанчалик фожиали бўлмасин, Муму бешафқат қисматлар исканжасидан, нобоб муҳитдан, табақаланган ва юраксиз жамиятдан биратўла кутулди. Бунинг яққою ягона меҳрибони, раҳм-шафқатли инсон Герасим амалга оширишга мажбур бўлди. Есенин шеъридаги фожиа эса болалари чўктириб юборилган она ит билан боғлиқ. У Муму каби чўктирилмади. Лекин вафо ва садоқатдан, меҳр ва шафқатдан Мосуво бўлиб, биргина чўп тополмаган ҳолда бу ҳаёт дарёсига тириклай ғарқ қилинади. Агар Аттор ҳикоятидаги ит каби унга ҳам тил берилганда эди, у хўжайинидан — инсон шаклидаги эзгулик кушандасидан фақат раҳм-шафқат сўраган бўларди.

Она ит норасида кучукчаларидан айрилиб қайтади. Қаерга денг! Ўша болаларидан жудо қилган хўжайинининг уйига. Қаранг, шундай шафқатсизликдан сўнг ҳам ит итлиги-ча қолди, яъни садоқатини йўқотмади. Лекин "Қайтар экан том устида ой, Боласига ўхшаб кўринди".

*Шўрлик яна боласини сўраб,
Кўкка боқиб увлади аста.
Янги ой ҳам аста ғилдираб
Тушиб кетди уфқдан пастга.*

Итларнинг ойга қараб увлаши энг дардди ҳолат. Ҳатто Есениннинг ўзи ҳам бошқа бир шеърида дардларга тўлиб кетган юрагини бўшатиш учун шундай ҳолатни истаган эди. "Качаловнинг итига" шеърида ёзади:

*Кел, Жим, узат панжангни менга,
Момик панжанг бунчалар майин.
Мен ҳам бу кеч қўшилиб сенга,
Ойга боқиб нола қилайин,
Кел, Жим, узат панжангни менга.*

Бу сатрлар ўша ҳолат ҳақида янада чуқурроқ тасаввур беради. Чунки увлаш — инсоннинг нола қилишидан кўра аянчлироқдир.

Шеърнинг сўнгги сатрларига ҳам етиб келдик. Максим Горький Есенин билан бўлган бир учрашуви ҳақида шундай хотирлайди: "Мен

бағридан юлқиб олиб етти кучукчаси дарёга ташлаб юборилган ит ҳақидаги шеърини ўқиб беришни илтимос қилдим.

— Ҳақиқатдан ҳам, ит ҳақидагиси сизга ёқадими? — ишонқирамагандай сўради у.

У рус адабиётида биринчи бўлиб ҳайвонлар ҳақида шу қадар чуқур меҳр-муҳаббат билан қойилмақом даражада ёза олаётганлигини айтдим.

— Ҳа, мен ҳайвонларни жуда яхши кўраман, — деди Есенин ўйчан ҳолатда ва "Ит ҳақидаги дoston" шеърини ўқий бошлади. Сўнгги сатрларига етганда:

*Ит кўзидан юлдузлар бўлиб
Қорга оқди томчи-томчи ёш.*

Унинг кўзларидан ҳам ёшлар томчилади".

Горький ўз хотирасини шундай яқунлайди: "Сергей Есенин жўн бир одам эмас, табиат томонидан атайин шеърят учун "далалар гамини" ифодалаш учун, ер юзидаги жаммики тирик жонни севиш ва бошқа хислатлардан кўра одамга кўпроқ хос бўлган шафқат туйғуси учун яратилган хилқатга ўхшар эди"¹.

"Шафқат туйғуси" — бусиз ушбу шеърга яқун ясаб бўлмайди. Юрагида шафқат туйғуси бўлмаган кимса — ўта худбин махлуқ. У ўз манфаати учун ҳар қандай қабиҳликдан, тошбағирликдан қайтмайди. Бу кабиларнинг "юраги" фақат ўзи учун уради. У ташқаридан фақат олади, ўзидан ташқарига ҳеч нарса бермайди. У ўзининг торгина қобигидан ҳеч қачон чиқиб кета олмайди.

"Ит ҳақида дoston" сизда ана шундай кимсаларга нисбатан нафрат туйғусини кўзғатади. Она итнинг аянчли ҳолати, яъни вафо ва садоқатнинг фожиали қисмати эса ҳар биримизни чуқур мушоҳадага чорлайди. Хулоса қилиб айтганда, Есениннинг ушбу достони инсон қалбини меҳр-шафқат туйғулари билан тўлдиришга, ҳайвонот олами, ундаги сирли ҳолатларга эътиборсиз қарамасликка ундайди.

*Баҳодир РАҲМОНОВ,
Андижон Давлат университети
доценти*

¹ Сергей Есенин. Стихотворения и поэмы. Москва, "Детская литература", 1978, С-179.

Катта адабиёт орзуси

Х. Дўстмуҳаммад. «Ижод — кўнгил мунавварлиги», Тошкент, «Мумтоз сўз» нашриёти, 2011. «Қиссалар», Тошкент, «Шарқ» НМАК нашриёти, 2011 йил.

Яқинда Хуршид Дўстмуҳаммаднинг икки тўплами нашрдан чиқди. Биринчи китоб — "Ижод — кўнгил мунавварлиги" деб номланади. Унда муаллифнинг турли мавзудаги мақолалари, ижодий портрет, очерк, суҳбат, лавҳа ва эсселари ўрин олган. Тўпламнинг асосий қаҳрамонлари — миллий маънавиятимизнинг, қолаверса жаҳон бадииятининг йирик феноменлари, етук сиймолари. Ижодкор ҳар бир ёзувчининг руҳий олами, шахс камолига, ҳар бир бадиий дурдонанинг моҳиятига, сўз тубидаги сир-асрорга эҳтиром билан қарайди, топган ҳикмат, олган ибратидан сизга ҳам илинади.

Ёзувчи ўзбек адабиётини ҳам жаҳон адабиёти симфониясига жўр бўла олишини орзулайди, ижодкорларимизни ушбу юксак рутбаларда, авж пардаларда куйлашларини истайди. Ҳақиқий қобилият миллатнинг бахти, ифтихори эканлигини ҳис этиб куйинади. Улар миллатнинг маънавий юксалишида ўта муҳим ва зарурий миссияни бажариши лозимлигига урғу беради. Миллат маънавияти юксалса, бадиий тафаккури, диди ҳам ўсади. Бадиий тафаккур улғайса, миллий дид шаклланади, миллий дид шаклланган бўлса, миллий иммунитет ҳам мустаҳкам бўлади, деб англайди. Хуршид Дўстмуҳаммад ижодининг бутун моҳияти шу нуқталарда жамланади, у чиқарган хулосалар оддийгина ҳавас эмас, балки ёзувчининг бор қудрати, тафаккури, нияти ана шу миллий дид ва бадиий тафаккур истиқболига қаратилганлигида. Унинг ижодининг ўзак нуқтаси ҳам шунда! Ёзувчи ижодидининг мазмун-моҳияти буюк яратилмиш — Инсоннинг макomini, даражасини кўрсатиш, у буюк ва муҳим ишлар бунёдкори эканлигини яна бир қарра тасдиқлаш. Ўзини ўзига англашиш. "Ижод — кўнгил мунавварлиги" китобини ўқир экансиз, шундай фикр-мулоҳазалар кўнглингизда уйғонади.

Иккинчи китоб "Қиссалар" деб номланган. Айти пайтда муаллифнинг кейинги даврда яратилган саккизта қиссаси, ноанъанавий тарзда, китоб муқовасидан худди мундарижадек номма-ном ўрин олган. Х.Дўстмуҳаммаднинг суҳбатлари, мақолалар тўплами ва асарларидан англашиладики, у том маънодаги катта "ўқувчи — ёзувчи". Ёзувчи жаҳон адабиётини жуда яхши билади ва қадрлайди. "Катта ўқувчи бўлмаган жойда катта адабиёт бўлиши мумкин эмас" деган эди Б.Пастернак. Х.Дўстмуҳаммад ана шу бирликни мукамалликда кўришни истайди. У ғарб адабиётидаги баъзи бир тасвирий ифодаларни ўзбек насрида қўллаб, турли экспериментлар воситасида ҳам шаклан, ҳам мазмунан янги талқин қилаётган ижодкорлардан бири ҳисобланади. Қиссаларининг ҳар бири ўзига хос бадиий қурилмага эга. "Нигоҳ" қиссасида қаҳрамон фокус нуқтани ўзининг қалбига, кўнглига қаратади. Ўз-ўзини тергов қилиш орқали ўзидан ўзини излайди. Ўзлигидан айрилишнинг туб сабабларини қидиради, онг ости сезимларида кечмишини тафтиш қилиб, эртасини ўйлайди.

"Паноҳ", "Оромкурси" қиссаларида инсон англамидаги галаёнларни, эртанги кунда келадиган синовларни эслатиш асарларининг мағзига

айланади. Ёзувчи асар сюжетини шундай қурадики, "Нигоҳ"да йўл ҳалокати, "Паноҳ"да зилзила, "Оромкурси"да эса ётоқхонада жойлашув воқеаси, "Сўроқ"да учар тарелкада келганларнинг ташрифи — катализатор вазифасини ўтайди, натижада қаҳрамон руҳиятида инқилоб рўй беради, маънавий бўҳронлар асар сюжетининг бош ғоясига айланади. Кичик бир сабаблар катта инқилобга олиб келади. "Чаёнгул"да олам ва одам дунёнинг яхлитлиги, воқеликнинг амалга ошувида инсон восита эканлиги, оламнинг буюк қудрат измида қойимлиги, инсон қазою қадаридагини кўришга маҳкумлиги бадий акс этган. Қиссанинг баъзи ўринлари Маркеснинг "Ошкора қотиллик қиссаси" асарининг акс-садосидек туюлса-да, аксинча, бу уйғунликлар муаллифнинг улкан "ўқувчи - ёзувчи" орзулари миқёсида ўз мантиқий изоҳини топади. Ёзувчи миллий заминга мос, ўзига хос моделни топа билган. Муаллифнинг ижодий услубида қоришиқлик: тасвирда реаллик ва мавҳумликнинг синтези аралаш йўсинда воқеликка сингдирилади. Муаллиф аниқ воқелик остида мавҳум жараённи, онг ости сезимидаги кечинмаларни тасвирлайди. Англинган моҳиятни англатилишга эҳтиёж бу асарларнинг яратилишига хамиртуруш бўлгандир.

Кейинги давр ўзбек насри тараққиёт тадрижида қизиқ эврилишлар юз бермоқда. Ёзувчиларнинг изланишлари турфа хил услуб ва усулларни юзага келишига сабаб бўлмоқда. Адабиётда кечаётган жараёнлар "ўқувчи" сифатида ёзувчини ҳам қизиқтирган, сабабларини топишга ундаган. Хуршид Дўстмуҳаммад "Беозор қушнинг қаргиши" китобида услуб ҳақида шундай ёзади: "Миллатнинг менталитетидаги сифатий ўзгаришларни сезиш жуда қийин бўлганидек, ёзувчининг услубий янгиланиши ҳам оғир кечади. Бир умр бир хил услубдан воз кечолмаган ва шуни тўғри, маъқул деб ҳисоблаган ёзувчи, шоирлар бор. Шахсан менинг қарашларим ўзгачароқ, яъни услуб ўзгармаса, дунёқараш, ҳаёт мураккаблиklarини бадий идрок ва ифода этиш йўсинлари ўзгармаса, шу йўлда турфа тажрибаларга қўл урмаса, бундай ёзувчи нафақат миллий адабиётда, лоақал ўз ижодида ҳам бирор янгилик яратиши амримаҳол". Бизнингча, услуб — Яратгандан бериладиган сифат, инъом. Ижодқорнинг дунёни англаш тарзи, заковати, фаросати. Шу ўринда бир нарсани ойдинлаштириб олиш зарур. Муаллиф услубни ўзгартириш деганда "ифода йўсинларини" назарда тутган кўринади. Ёзувчи ижодда янгиланишларнинг тарафдори. Фолкнер Хемингуэй ҳақида гапирганда "у фақатгина ўзи билган майдонида қолишни афзал билди, афсуски, Хемингуэй тасвир сарҳадини кенгайтиришга уринмай, ундан чиқишдан кўра қолишни лозим деб билди", дейди. Фолкнернинг назарида бу унинг заиф томонларидан бири эди. Лекин Фолкнер яна мардлик билан "Хемингуэй тўғноғичнинг кичик бошига реал дунёни жойлай олди", (У.Фолкнер. Москва. Радуга. 1985 г, 143 стр.) деб қайд қилади. Х.Дўстмуҳаммад Фолкнерга хос тасвир қамровини кенгайтиргиси, диққат қилиб, адабиётни аънавий сарҳадлардан чиқиб, дунё майдонларида қўлланган усулларни ўзбек адабиётига татбиқ қилгиси келади. Шуни унутмаслик керакки, янгиликлар, экспериментлар ҳар доим ҳам сифатий ўзгаришларга олиб келавермайди. Баъзида тақлид шаклида қолиб кетиш хавфи ҳам бўлади. Фақат бундай бадий экспериментлар вақт тегирмонидан омон ўтса, у ўзининг ҳақиқий баҳосини олиб, халқнинг чинакам маънавий мулкига айланади.

Хуршид Дўстмуҳаммад ижодида маънани сўзга, ботинни зоҳирга сингдириб, сўзни рамзга айлантириб, воқеликни рамзлар, тимсоллар орқали тасвирлашга иштиёқ кучли. Аслида, сўзнинг бадий юкни орттириш, оддий метафорадан рамзга, рамздан тимсолга ва бутун асар юкни кўтарувчи образга айлантира билиш, бадий тасвир воситаларини ҳақиқий санъат даражасида уюштириш юксак истеъдод эгаларигагина насиб қилади. Муаллиф ижодида рамзли тафаккур ифода усули етакчи мавқе тутди. Инсоннинг қалби унинг учун бадий тафтиш майдони. Бу сарҳаддаги кичик нуқталар ҳам катта мўлжал нишонидан туради. Бехато урилган нишон истеъдод кучидан дарак беради.

Тўпلامдаги "Куза" қиссаси адибнинг кейинги йилларда яратилган асаридир. Ҳар бир инсон доимо Ҳақнинг назорат остида туради, лекин хом сут эмган банда кўпинча буни унутиб қўяди. Тўлов товони инсонга қимматга тушади. Бу назарияни илмий жиҳатдан асослашга уринган қаҳрамон орқали муаллиф катта ҳаётий муаммолар ечимини ўртага ташлайди. Назоратда турган одам доимо фикран уйғоқ, эртанги кун жавобгарлиги ҳадиғида яшайди. Назорат ақл ва қалбнинг бирлигини талаб қилади. Асарни ўқир экансиз, сиздаги ички назорат ҳам уйғониши ва сизни сўроққа тутиши аниқ. Асардаги баъзи камчиликлар, образлардаги зўриқишлар, ақли ўзидан катта қаҳрамонлар бир оз ғашингизга тегиши мумкин. Қисса орқали муаллиф айтмоқчи бўлган гапини айтиб бўлган. Лекин бу гап қандай айтилганлиги кейинги тадқиқотлар учун мавзу бўлиб қолади.

Биз мазкур китобдаги қиссалардан яна бири — "Мен — сенсиз, сен — менсиз" қиссаси ҳақида кенгроқ тўхталмоқчимиз. Зеро, ёзувчи бадиий ижоднинг барча жабҳаларида олиб бораётган изланишлар ушбу асарда янада теранроқ акс этгандек туюлмоқда. "Мен — сенсиз, сен — менсиз" қиссаси насрда яратилса-да, назмий оҳангга бойлиги, ҳатто тиниш белгиларига ҳам бадиий шартлилик-рамзлар сингдирилганлиги билан эътиборли. Анъанавий ва ноанъанавий услубнинг синтези ўлароқ вужудга келган бу қиссада эсселашган тафаккур — онгости сезимларини, инсон ботинидаги англам ва илғамларини тўлалигича очишга уриниш асарнинг асосий вазифасидек туюлади. Бир қарашда асарда ошиқона йўналиш етакчи ўринда тургандек туюлади. Аслида бундай эмас. Асарнинг Жаҳоний Соғинч ҳақида эканлигини турли ишорат, рамзлар орқали осонгина билиб оласиз. Муаллиф услубининг ўзига хос жиҳатларидан бири шундаки, унинг ижодида рамзий тафаккур айрича кўринишга эга. Чунки ёзувчи қарашларида рамзий тафаккур, муҳокама-мушоҳада, бадиий теранлик, дунёни фалсафий англашга мойиллик кучли. Асарда соғинч туйғуси ердан коинотга кўтарилади. Даражаси юксалади. Соғинч туйғуси тасвирида сўзлар рангга, ҳарфларга, тиниш белгиларига кўчади. Асарда сиз Севгининг, Соғинчнинг бутун ранглари ҳам "кўра" биласиз, у билан ҳатто мулоқотга кириша оласиз. "Соғинчни шаклга солиб чизгим келади, унинг ранг-тусини топишни ўйлайман" (405-б.) Асардаги ранглarning ҳам ўз логик ва семантик маъноси бор. Оқ ранг. Садаф. Ниятимизнинг "ранги ҳам оқ" дейилади. Керакли ўринларда қаҳрамон "сабабдан ранг олмоқ" бўлади. Оқлик улўғворликнинг, покликнинг тимсоли. Фаришталарнинг ранги ҳам оқлигига ишора бордай...

Қаҳрамон онгида кечаётган кечмишлар, изтироблар мактуб шаклида фалсафий мулоҳазалар орқали баён қилинади. Бутун асарнинг сюжети ҳам, композицияси ҳам хаёлот оламидаги сезимлар асосига қурилган. Қиссанing бош қаҳрамони — Соғинч, Изтироб. Воқеликни туйғулар оқими бошқаради. Туйғу — Онг — Тафаккурдаги англамни кўрсатиш асарнинг тўнғич ғоясидир. Асарда ошиқ йигитнинг ботиний монологи нутқий онг воситасида баён қилинади. Бунда ошиқ гўё ўзгага мурожаат қилганга ўхшаса-да, аслида мулоқот инсоннинг ўз-ўзи биландир. Асар сюжети ички диалогизацияга (Бахтин) таянади. Ёзувчи асар структурасида лисоний ва мантикий бирликни уйғунлаштиришга уринади.

"Сен — менсиз, мен — сенсиз" асари муаллиф олдинроқ ёзган "Ҳижроним мингдир менинг" қиссасининг мантикий давоми. Ёзувчи таъкидлаганидек, ҳар икки асар узвий бир-бирига боғлиқ, улар гўё бир романнинг "сочмалари". Ёзувчи сезимларни рамзий тафаккур рангларида қайта синтез қилиб, кечинмани сўзда акслантиришда бадиий сўз имкониятларидан ўринли ва унумли фойдаланган. Асарнинг мактуб шаклида эканлиги, бутун воқелик мактубот жанри асосига қурилганлиги алоҳида бадиий ифода воситасини пайдо қилган. "Эндиликда роман, қисса, ҳикоя йўқ, фақат мактубот — ёзмиш бор, холос" — деб ёзган эди адабиётшунос олима Натали Соррот. Бутун асарда муаллифнинг кўнгил ёзмиши Сўзга айланган. Хат — бу суҳбат. Қаҳрамон кўнгил маҳрамига ўз

қалбини "сўзлатади". Мазкур қисса Ф.М. Достоевскийнинг мактубий услуб асосига қурилган "Қашшоқ кишилар" қиссасидаги соғинч оҳанглари ёдга солгандай... Х.Дўстмуҳаммад эса ўз йўлидан бориб шакл ва мазмун жиҳатдан ўзгача усулда, миллий рангларда қайтадан ишқий мактуб яратади. Эътиборли жиҳатлардан бири — қиссада тиниш белгилари ҳам ўзига хос маънога эга. Улар оддий имлони ёки ҳисларни ифодалабгина қолмайди, балки кодлаштирилган маънони жамлайди. Ёзувчи билан суҳбатда бунинг сабаблари бироз ойдинлашади. Муаллиф "ҳар қандай ёзувчи асарида ўз дунёсини ва ўз тиниш белгиларини яратишга ҳаққи бор" (Фолкнер) деб билиб, асарида бадиий тажрибалар қилади. Сўзлар ҳар хил шаклда ёзилади, тиниш белгилари фақат имло эмас, балки рамз, маъно ташийдди. У баъзи ўринда белгиларни сўздан афзал билади, соғинчнинг кучини белгиларга кўчиради.

Қаҳрамон "курагимни шамоллатиб қўйдим" деб ўйлайди. Аммо оғриқ кўчманчи бўлиб, у тез-тез жойини ўзгартириб туради. "Курақларимдаги кўчманчи оғриқларнинг нуқталари бўйлаб чизик тортидим. Ҳайҳот! С О О О О Ф И И И Н Ч Ч ! !" Сизнинг тасаввурингизда ҳам чизиклар бир нуқтага жамланади.

Туш деталидан ҳам асарда муҳим поэтик восита сифатида ўринли фойдаланилган. Ҳар бир туш бадиий ният ижросида поэтик башорат. Унга "тушимнинг эшиклари Сиз учун доимо очик" дея илтижо қилади. Тушнинг ҳам эшиклари борлиги сизни ишонтирмай иложи йўқ. Соғинч қаҳрамон учун "онам, опам, синглим, жигарим". Асарнинг бадиий майдони — қаҳрамон тафаккури. Ошиқ йигит "хаёл мен учун реал воқелиқдан кўра реалроқ! Мен учун реаллик мана шу хаёлларим! Чунки бу хаёлнинг ичида сен борсан!... Сен бўлмаган, Сени учратмаган реалликдан кўра, ўша хаёлот минг чандон афзал!..." Шу хаёл ёзувчи учун ҳам қадрли, завқли, сирли...

Муаллиф ўз қиссасида мусиқийликни, ҳис-туйғулар оҳанги симфониясининг ҳамоҳанглигини таъминлай олган. Насрдаги назмий оҳанг асар бадиий тўқимаси ҳужайраларига сингдирилганки, гўё кечинма тилга кирган. Йигитнинг ҳатто юраги зарблари кардиограммаси ҳам соғинчдан сўзлайди... Инсон танасида муҳаббат номли "аъзо" борлиги ҳам сизни гумонга солмайди.

Муаллиф асарда баъзи ўринларда ўз-ўзи билан тортишади, ўз-ўзини тергайди. Керакли ўринларда воқеликка билвосита ва бевосита аралашади. Айрим ўринларда бу каби кўринишлар ортиқчадай. Асар ўқувчисига мурожаатида айтилиши зарур бўлмаган вазиятлардаги сирни ўзи очишга шошгандай. Шаклларга кўпроқ урғу бергандай...

Асарнинг сўнгсўзи ҳам сўзсиз, тиниш белгилари билан якунланган. Хуршид Дўстмуҳаммад ўзбек адабиётида ўз услубига, овозига, айтар сўзига эга истеъдодли ёзувчилардан биридир. Унинг асарлари рамзли тафаккурнинг ўзига хос ифодалари. Муаллиф кўтараётган муаммо Инсонни англашдаги босқичлар, англаганларини англатиш йўлидаги уринишлар. Қадам ниятга қараб ташланади. Ёзувчининг Катта адабиёт орзусида яратаётган асарлари кўзланган манзили томон бораётгани аниқ. Кўнглида холис истаги ва бу истак исёни бўлмаган одамнинг миллатга ҳам, Ватанга ҳам, адабиётга ҳам фойдаси тегмайди. Шундай улуғ истак ва исёнлар меваси эса чинакам адабиётга бегона бўлмас.

Санобар ТўЛАГАНОВА,
филология фанлари номзоди

Яннис МАРИС

Нафақадаги хусусий изқувар

Роман

5. БЕКАС ЎЗИГА ЁРДАМЧИ ЁЛЛАЙДИ, ДЕНДРИНОС СОЯ ОРТТИРАДИ

Кўчада тешиккулчалар сотиб юрган йигит Бекаснинг нохуш хаёлини бўлди.

— Саломатмисиз, жаноб бошлиқ?

Бекас бу эски танишини дарров таниди.

— Салом, Апостолис. Ишлар қалай?

— Яхшимас, жаноб бошлиқ. Собиқ хизматдошларим, эски одатларига кўра, қилиб юрган ишимни кўраётгандай бўлсалар ҳам, барибир зўрға кунимни ўтказаяпман.

— Ўзингга тузукроқ иш топсанг бўлмайдими?

— Қаердан топаман, жаноб бошлиқ? Полиция хизматидан ҳайдалган полициячини...

Бекас ўз кўли остида ишлаган бу йигитнинг жуда абгор аҳволда эканига энди эътибор берди. Бир вақтлар Бекас уни ўз гуруҳига олиб хизматини алоҳида қадрлаган эди. Бу зеҳни ўткир, абжир йигит айтилган гапни зумда фаҳмлаб оларди. Лекин қандайдир бир мавҳум ишда — аёл киши аралашган иш эди шекилли — панд еб қолган ва уни шармандаларча полициядан ҳайдаган эдилар. Эссиз йигит, у яхшироқ ишга муносиб.

— Ҳа, ҳаёт шунақа экан, жаноб бошлиқ.

Ўшанда Бекас бошлиқлар олдига кириб, уни ишда олиб қолишларини илтимос қилган эди. Лекин илтимоси рад этилганди.

— Сенга нима ёрдам қилишим мумкин, Апостолис?

— Раҳмат, жаноб бошлиқ. Балки шундай кун ҳам келиб қолар... Саломат бўлинг!

У Бекас билан хайрлашиб нари кетди.

Шу пайт бирдан нимадир Бекаснинг эсига тушгандай, ўгирилиб йигитни чақирди:

— Ҳей, Апостолис!

Йигит қайтиб келди.

— Бу қилаётган ишинг доимийми?

Апостолис жилмайиб кўйди. Э, бунақа иш доимий бўлармиди? Бугун тешиккулчалар сотса, эртага эркакларнинг қатирма ёқасини сотади, индинга — ким билади яна нимани!

— Қанча ҳақ оласан бу хизматингга?

Давоми. Боши ўтган сонда.

- Фақат очдан ўлиб қолмаслигимга етади, жаноб бошлиқ.
- Очиқроқ айт.
- Бир кун қирқ драхма, бошқа бир кун олтмиш драхма топаман. Бекас бироз ўйлаб туриб деди:
- Сени ўзим билан бирга бир ишни бажаришга таклиф қилсам нима дейсан?
- Апостолиснинг чеҳраси ёришиб кетди. Бекас эса йигитни умидвор қилганидан афсусланди.
- Севинмай тур. Бу иш вақтинчалик. Фақат бир ойгагина маош тўлашга кафолат бераман.
- Жуда яхши-да! — деди Апостолис қувониб. — Тешиккулчалар сотиш ҳеч қаёққа қочиб кетмайди. Новвойхонада улар қалашиб ётибди.
- Шу бир ойли хизматинг учун уч... йўқ, тўрт минг оласан. — Бекасининг ўзи юз минг олганди. Атиги тўрт минг драхмадан айрилса камбағал бўлиб қолмайди-ку. — Тўғрироғи, беш минг драхма оласан.
- Сиз менга банк директори лавозимини олиб бермоқчисиз, шекилли, жаноб бошлиқ?
- Битта хусусий тергов олиб боришда менга кўмаклашасан.
- Йўқ, унда пул олмайман, — деди Апостолис шоша-пиша. — Агар сиз учун...
- Лекин пул тўлайдиган одам мен эмасман.
- О, унда ҳозирнинг ўзидаям бошлайвераман! Фақат тешиккулчаларни олиб бориб топширай. Кейин сизни қаердан топаман?
- Бекас соатига қаради. Ҳали вақт эрта эди.
- Мен Антониадиснинг қаҳвахонасига қаҳва ичгани бораман. Сени ўша ерда кутаман.
- Ун беш дақиқада етиб бораман, жаноб бошлиқ.
- Келишдик. Илтимос, энди мени "жаноб бошлиқ" деб атама.
- Хўп бўлади, жаноб бошлиқ.
- Йигит гайрати жўшиб гизиллаб кетди.
- Бекас қаҳвахонага йўл олди. Руҳи анча кўтарилган эди. Дендрину хонимнинг ваҳималари — фақат бир тентаклик бўлганида ҳам, пул олдим — энди бу ишни пишиқ-пухта уюштироғи шарт. Апостолис яхши ёрдамчи бўлади.
- "Ишни тугатсак, — хаёл қила бошлади Бекас Синтагма майдонидаги қаҳвахонада қишки қуёшнинг мулойим шуъласида роҳатланиб ўтираркан, — бу йигитга яхши иш топиб бераман. Тўғри, бу хотинлар ҳар қандай эркакнинг ҳам эсини оғдириб қўйишади. Лекин Апостолис, ўша нохуш воқеадан кейин, энди эсини йиғиб олган бўлса ажабмас".
- Кекса официант бир сўз ҳам демай, Бекасга қаҳва олиб келиб қўйди. Собиқ полициячи Антониадис қаҳвахонасининг кунда-шунда хўрандаси эди, бу ердаги официантлар жуда кўп йиллар давомида унинг одатларини ўрганиб олишганди.
- Ярим соатдан кейин оғзи қулоғида Апостолис ўзининг собиқ бошлиғи қаршисида гурурланиб ўтирарди.
- Сен қанақа қаҳва ичасан? — сўради Бекас.
- Апостолис хижолатда эди: бошлиқлар билан апоқ-чапоқ бўлишга одатланмаганди.
- Менга барибир, жаноб бошлиқ.
- Қўйсанг-чи, тортинма.
- Унда... туркча, ширинидан.
- Бекас официантни чақирди. Кейин ҳамёнини очиб, минг драхма олди.

— Бу сенга аванс.

— Вой, нима қилияпсиз, жаноб бошлиқ! Полицияда ишлаганимда шунча пул бир ойлик маошим эди.

— Биз энди полицияда эмасмиз, — хўрсиниб қўйди Бекас. — Ҳозир айтадиган гапимни яхшилаб қулоғингга қуйиб ол. Боя сенга айтувдим — менга бир хусусий иш топширилган. Бир одамни кузатиш керак... — У Апостолиснинг эгнидаги киймига назар ташлади. — Бундан тузукроқ уст-бошинг йўқми?

— Топилади, — деди Апостолис. — Бу кийимимни ишга чиққанимда кияман. Менинг яна кўчалик костюмим ҳам бор.

— Жуда яхши, энди ўша костюмингни ҳар куни кийиб юр. Сенга бир одамни кўрсатаман, ўшанинг орқасидан изма-из таъқиб қилиб юрасан. Фақат эҳтиёт бўл. У одам изига тушганингни зинҳор пайқаб қолмасин. Чунки таъқиб қилишга ҳаққимиз йўқ энди.

— Тушундим. Ким экан ўша жаноб?

— Дендринос. Ангелос Дендринос. Унинг идораси Панепистимиу кўчасида, уй рақами... — Бекас у қандай корхона эканлигини тушунтирди. — Сенга унинг суратини кўрсатишим керак эди, лекин сурати менда йўқ.

— Хотиржам бўлинг, жаноб бошлиқ. Мен уни суратсиз ҳам топиб оламан. Эсингиздами, ўзингиз айтувдингиз, ис билишда искович итдан қолишмайсан, деб?

— Жуда соз. Ўша жанобнинг ўйнаши бор — у "Атинаико" театрининг актрисаси, исми Марина Розину.

— Мен у актрисани биламан, — деди Апостолис.

Бекас ҳайрон қолди.

— Йўғ-е! Ҳеч ўйламагандим театр аҳли ичида танишларинг бўлишини.

— Э, қанақа таниш! Мен уни кинода кўрганман. У "Она дарди" деган фильмида рол ўйнаган. Кўрмовдингизми?

— Йўқ.

— Жуда таъсирли кино. Ўша Розину қиз ролини ўйнаган.

— Яхши. Демак, сен у қизни кўрсанг танийсан. Қолганини ўзинг искаб топиб олаверасан. Ёдингга бўлсин — Дендриносни асло кўздан қочира кўрма!

— Кўнглингиз тўқ бўлсин. Ишга қачон киришай?

— Қаҳвангни ичиб бўлган заҳотинг.

Йигит финжондаги қаҳвани бир кўтаришда ичиб тугатди.

— Ичиб бўлдим. Фақат кийимимни ўзгартириш қолди, шундан кейин мен Дендриноснинг соясига айланаман. Бир-биримиз билан қандай алоқа боғлаймиз?

— Ҳар куни эрталаб уйимга кўнғироқ қиласан. Бирон-бир шошилинч ҳол содир бўлса, мени қаердан топишингни айтишади.

Апостолис дик этиб ўрнидан турди.

— Ҳамма ишимиз яна худди бир пайтлардагидек, жаноб бошлиқ.

— Айтдим-ку сенга, мени бунақа атама.

— Нима дей?

— Барибир, нима десанг деявер.

— Бўлмаса "хўжайин" деб чақираман сизни. Демак, бошладикми, хўжайин?

У худди кўнғилхушлик қилгани кетаётган одамдай қувониб, гайрати жўш уриб жўнаб кетди. Бекас унинг орқасидан жилмайиб кузатиб қолди.

"Мана, энди ёрдамчим ҳам бор. Худди хусусий изқуварда

бўлганидай. — Кейин бехосдан ўйлаб қолди. — Неча ёшдайкин бу йигит? Жуда нари борса, йигирма бешдадир. Гўдак ҳали!"

У қишнинг илиқ қуёшида ҳузур қилиб ўтирганча, қаҳвасини шошилмай ҳўплаб-ҳўплаб ича бошлади. Кўнгли таскин топган эди.

Собиқ полициячи, яъни ҳали яқингинада тешиккулчафуруш бўлган Апостолис Рендис ярим соатдан кейин Афинанинг шоҳқўчасида пайдо бўлди. Энди у кулранг матодан тикилган бироз тўзиган "кўчалик" авра костюмини кийган эдики, бу костюм уни жамиятнинг энг паст қатлами бўлмиш "тешиккулчафурушлар" тоифасидан анча юқори даражага, яъни полициянинг хусусий айгоқчиси лавозимига кўтаргандек эди. Бундан ташқари, Апостолис ўзини ҳақиқий бойваччадек ҳис қила бошлаганди (қачон минг драхма пули бўлганини у эслолмайди ҳам), собиқ бошлиғи билан ҳамкор бўлиб ишлаётгани эса қалбини қувончга тўлдириб юборганди. Ҳозирча нима мақсадда бу ишга киришаётгани Апостолисга унча аниқ эмас эди, лекин у бу ҳақда бошини қотирмоқчи ҳам эмасди. Энг муҳими, у ўзи учун энг азиз ва ҳурматли бўлган Бекасининг кўмагида яна аввалги яхши кўрган иши билан шуғулланади; агар ўшанда бир нопок ишга аралшиб қолмаганида ишдан ҳайдалмаган бўларди.

Апостолис Дендринос компанияси таркибида бўлган акционерлар жамияти "Прометей"ни дарров топди.

Кираверишда пастгина тўсиқ орқасида дарбон янги келган хатларни саралаётган эди.

— Жаноб Дендринос ўзидами? — сўради Апостолис.

Дарбон унга бошдан-оёқ разм солиб чиқди. Апостолис "кўчалик" костюмини кийган бўлса ҳам, дарбон унга шубҳа билан қаради.

— Нима ишинг бор унда?

— У билан гаплашмоқчиман.

— Нима, у сени чақиртирганми?

— Йўқ.

— У ҳамманиям бўлар-бўлмасга қабул қилаверади, деб ўйлайсанми? Ундан кейин, у ҳали келмаган.

— Уни кутиб турсам майлими?

Апостолис ўзини мўмин-қобил, ўта муте одам қилиб кўрсатди. Жиддий дарбон сал юмшади.

— Балки менга айтарсан, жаноб Дендринос нимага керак бўлиб қолганини?

— Биласизми... — Апостолис хижолат тортгандай, кўзини ерга тикди.

— Мен ишга кирмоқчиман. Сиз ёрдам қилолмайсизми?

Бу йигитнинг тортинчоқлигини кўрган дарбон ўзини саховатли зот деб ҳис қила бошлади, зеро, бундай ҳиссиёт, одатда, киши кўнглини юмшатади-да.

— Хўш, ўзи қанақа иш қилмоқчисан?

— Қанақа бўлсаям, майли. Котибликми, хат ташувчими, қоровулми — барибир. Ҳозир ишсизман.

— Бизда бўш ўрин йўқ, — деди дарбон бамисоли компания директоридек кескин оҳангда.

— Борди-ю, шахсан жаноб Дендриноснинг ўзига мурожаат қилиб кўрсам-чи?

— Сенга вазиятни тушунтирдим. Агар ҳали ҳам бирон нимадан илинж қилаётган бўлсанг, майли, кут.

— Раҳмат.

У шу билан банд бўлган дарбонга гўё халал бермоқчи эмаслигини

кўрсатмоқчи бўлгандай, ташқарига чиқди ва бинога кираётган одамларни диққат билан кузата бошлади.

Ниҳоят, норғил басавлат бир жаноб келди. Дарбоннинг унга эҳтиром ила таъзим қилганини Апостолис кўрди. Жаноб лифт томон кета бошлади, дарбон эса Апостолисни имлаб чиқарди. У физиллаб келди.

— Келди, — деди дарбон.

— Шуми?

— Ҳа, хўжайинимиз жаноб Дендринос.

Дендринос ҳали лифтга киришга улгурмасиданоқ, ишда кўзи пишиган собиқ полициячи йигит унинг ташқи қиёфасидаги барча белгиларни ўрганишга улгурди.

— Сиз нима дейсиз? Бир уриниб кўрсаммикин? — деб сўради у дарбондан.

— Майли, уруниб кўр, шояд омадинг келса! — деди дарбон. Бу хушмуомала йигитни у ёқтириб қолган эди. — Лекин ақлли бўл. Энг аввал унинг котибаси кўнглини овлашга ҳаракат қил. У анча дажжол хотин.

— Қайси қаватда хўжайинингизнинг кабинети?

— Иккинчи қаватда.

— Раҳмат.

Апостолис лифтдан фойдаланмай, зинадан чиқа бошлади. Буни дарбон кўрди. Ҳа, у одобли йигит кўринади. Бир неча дақиқадан кейин Апостолис тушиб келди.

— Қалай бўлди? — сўради дарбон.

— Банд экан. Эртага келаман. Раҳмат, отахон.

У кўча муюлишида ўзи учун қулай кузатиш жойи танлади; бу ердан у дарбонга кўринмасди. Шу дақиқадан бошлаб у Дендриносни кўздан қочирмай кузата бошлади. Полициячи Бекас айнан уни танлагани учун ҳеч ҳам афсус қилмайди энди.

Шу куни кечасиёқ Апостолис, телефонда келишганлари бўйича, Антониадиснинг қаҳвахонасида ўзининг собиқ бошлиғи билан учрашди. Соат бирдан чорак ўтган эди, официантлар кўчага қўйилган столчаларни йиғиб ола бошлагандилар.

— Хўш? — сўради Бекас.

— Мен уни бир зум ҳам кўздан қочирмадим. Орқасидан худди соядек юрдим.

— Лекин у пайқамагандир албатта ўз соясини?

— Худо сақласин! Олдинига унинг идораси яқинида ўралашиб юрдим. Соат бирга яқин...

Апостолис қилган ишлари ҳақида мукамал баёнот берди, Бекас бўлса, ўз одати бўйича, зерикаётган, ҳаттоки мудраб кетаётган ҳолатда ўтирарди-ю, аммо ҳамма гапга диққат билан қулоқ соларди.

Демак, Дендринос кундуз соат бирга яқин идорасидан чиқиб, ўзининг қора "мерседес"ига ўтирган-да, тўғри Марина Розинуникига жўнаган. Кейин улар иккови биргаликда "Серафино" ресторанига тушлик қилгани боришган. У ердан соат учларда қайтишган. У Маринани уйда қолдириб, ўзи "Хилтон"га кетган.

— "Хилтон"га? Нега?

— Мен у отелга Дендриноснинг орқасидан кирдим. У дарбондан калит олиб, тепага — тўқсон саккизинчи хонага чиқди.

— Ҳа-а, демак у "Хилтон"да яшаётган экан-да?

— Шунақага ўхшайди.

Тушунарли, демак эр оилавий можародан кейин уйга қайтмаган, меҳмонхонага қўчиб ўтган.

— Ҳўш, кейин-чи?

— Соат олтида отелдан чиқиб, идорасига борди.

Демак, Дендринос идорага қайтиб, у ерда кеч соат тўққизгача бўлган. Шундан кейин у "Буюк Британия" меҳмонхонасининг барида бир неча соат уч-тўртта эркак билан улфатчилик қилган. Соат ўн иккию ўн бешда бардан чиқиб, "Атинаико" театрига жўнаган ва у ерда бир муюлишда актрисани кутиб турган. Кейин Марина чиқиб, Дендриноснинг машинасига ўтирган...

— Ҳозир улар "Эротокритос"да овқатланишяпти.

Бундан чиқди, Дендринос кеча хотини билан бўлган можародан кейин, дангал очиқчасига иш кўрадиган бўлибди-да. У ёш актриса билан алоқаси борлигини энди ҳеч кимдан яширмақчи эмас.

— Бор гап шу, — деб ахборотини яқунлади Апостолис. — Агар керак бўлмасам, яна "Эротокритос"га борай. Улар ҳалиям ўша ерда бўлишлари керак.

— Бу энди зарур эмас. Улар ресторандан тўғри қизалоқниқига жўнайдилар.

— Тўғрику-я, лекин ўз кўзим билан кўриб, ишонч ҳосил қилсам яхши бўларди, — деди Апостолис жилмайиб.

Бекаснинг назарида, бу йигитча ўзи бажараётган ишни болалар ўйини деб билаётгандек туюлди.

— Бу ерда бошқа ишим йўқми? — сўради Апостолис ўрнидан тураркан.

— Йўқ, шошма, — деди Бекас. — Сен Дендриносни идорадан қора "мерседес"да кетди дединг. Театрдан "Эротокритос"га ҳам улар машинада кетишибди. Лекин сен улар ортидан қандай етиб юрдинг?

— Таксида.

— Шунақа дегин. Ахир таксида ҳисоблагич бор-ку. Демак, кира ҳақи тўлагансан. Қанча тўладинг?

— Ахир эрталаб ўзингиз менга минг драхма бердингиз-ку...

— У пул бажараётган ишинг учун аванс эди. Қилган харажатларинг учун алоҳида ҳақ оласан.

— Кўйинг-е, хўжайин... — қаршилиқ кўрсата бошлади Апостолис.

— Сенга айтгандим-ку, пулни мен тўлаётганим йўқ.

У ҳамёнидан иккинчи минг драхмани чиқарди; оқибатда, Дендрину хоним томонидан унга берилган пулнинг чўғи яна бироз ўчди. Қайтага, яхши-ку — худди осмондан тушгандай топилган юз минг драхма бироз камайса, Бекаснинг виждони ҳам камроқ азоб чекади. У пулни Апостолиснинг кафтига қўйди.

— Эртага эрталаб, агар янгилик бўлса, менга кўнғироқ қил.

Янгилик бўлди албатта, лекин уни Апостолис хабар қилмади. Бекасга Дендрину хонимнинг ўзи Сунсиондан кўнғироқ қилди.

— Қалай, энди тинчиб қолдингизми? — сўради Бекас.

— Йўқ.

— Нега?

— У менинг шу ердалигимни билибди, энди, учрашайлик, деб талаб қиляпти.

— Сизга эрингиз кўнғироқ қилдими?

— Ҳа. Кеча кечқурун. Шошилинч равишда мен билан учрашмоқчимиз. Мен, табиийки, рози бўлмадим: агар менга айтадиган гапи бўлса, бугун адвокатим билан учраша қолсин. Сизда янгилик борми?

— Мен уни мунтазам равишда кузатмоқдаман.

— У учрашдимми анави билан?..

— Ҳа, — деди Бекас бироз иккиланиб.

Телефон симининг нариги учидан нафрат ила хириллаган қарғиш эшитилиб турди ва Бекас яна ўзини ёмон ҳис эта бошлади. У қўрқиб ваҳимага тушган аёлни ҳимоя қилишга рози бўлган эди, лекин рашкчи хотинга эрининг қандай ўйнаш орттириб унга хиёнат қилаётгани ҳақида маълумот бериш — кечирасиз-у, бу ҳеч ҳам куракда турмайдиган майнавозчилик!

— У ўшаникида ётиб қолгандир? — ҳамон жаҳлдан тушмай сўради Женни Дендрину.

— Бу ҳақда учрашганимизда гаплашайлик. Нима бўлганда ҳам, сиз ҳеч безовта бўлманг. Мен уни кузатишда давом этапман. Агар эрингиз яна қўнғироқ қилса, менга хабар қилинг.

У гўшакни қўйиши билан телефон яна жиринглади. Бу энди Апостолис эди. Ошиқ-маъшуклар, Бекас ўйлаганидек, қаҳвахонадан чиқиб, актрисанинг Заимис кўчасидаги уйига боришибди. Эрталаб соат еттида Дендринос меҳмонхонага қайтиб келибди ва у ердан идорага жўнабди.

— Бутунлай эсини еб қўйибди бу эр! — деб тўнғиллади Бекас виждони заха бўлаётганини ҳис қилиб. — Нима, сен кечаси билан ухламай чиқдингми?

— Тинчланинг, хўжайин, — деди кулиб Апостолис. — Олдинроқ мириқиб ухлаб олгандим.

Бекас ясама жиддийлик билан Апостолисга, бунақа қилигингни бошқа қайтара кўрма, деб танбеҳ берди.

— Хўжайин, ахир мен...

— Тақиқлайман бу қилигингни, эшитяпсанми? Мен сендан эмас, қилаётган ишимиздан хавотирдаман. Бу тарзда ишлайдиган бўлсанг, яна уч кундан кейин ҳеч нимага ярамай қоласан.

У гўшакни илиб, беихтиёр жилмайиб қўйди. Нима деб гапиришмасин, Апостолис яхши йигит. Шу иш тугасин, Бекас унга албатта тузукроқ иш топишга уриниб кўради.

6. ЖИНОЯТ АРАФАСИДА

Мана, Женни Дендринуни қўрқитаётган ваҳималар содир бўлиб, улар айна ҳақиқатга айланди; Бекас бундан олдинги икки кун ичида бўлиб ўтган воқеаларни кўп марта таҳлил қилди ва уларни ўз хотирасида қайта ва қайта муайян бир тартибга солмоқчи бўлиб кўрди, лекин юз берган фожа аниқ ва кундай равшан эдики, айнан ана шу ҳолат уни шубҳалантирарди.

Лекин буларнинг ҳаммаси кейин, яъни жонсиз шиша кўзларини Бекасга қаратиб ётган Женни Дендрину, уни виждон азобида қийналишга мажбур этганида, у ёзиб комод устида қолдирган хат эса, қотилнинг кимлиги ҳақидаги барча гумон ва шубҳаларни бутунлай пучга чиққанида рўй берди.

Аммо Женни Дендрину ҳали ҳозирча тирик эди. Бекас юз бермаган жиноятни тергов қилишга киришган бўлса ҳам, Дендрину хонимни ўлдиришларига ишонмасди.

Шу сўнги икки кун ичида юз берган воқеаларнинг биринчиси: кечқурун Женни Бекасга қўнғироқ қилиб, ўз адвокатининг эри билан учрашганини айтди.

— Эрингиз ўзини қандай тутибди?

— Жуда ёмон.

— Нима, ажрашишга рози бўлмабдими?

— Олдинига рози бўлмабди, лекин адвокатим, менинг қўлимда хотинингизга хиёнат қилганингизни исботловчи аниқ далиллар бор, деб айтиб, унинг овозини ўчирибди. Шундан кейин эрим ўз аҳдини ўзгартириб, майли, қарши эмасман, дебди.

— Бас, шундай экан, агар сиз чиндан ҳам ажрашмоқчи бўлсангиз, ишингиз ўнгидан келибди, бу ёғига безовта бўлмасангиз ҳам бўларкан.

— Йўқ, мана энди кўпроқ безовта бўла бошлайман.

— Нега энди?

— Эримнинг дарров аҳдидан қайтгани мени чўчитяпти. Олдинига у ўзини даргазаб кибордек тутган-у, кейин бирдан рози бўла қолган. Турган гапки, у қандайдир шумликни бошламоқчи. Менинг пулларимдан эримнинг осонгина воз кечишига ишонмайман. Адвокатим унга буни очиқ айтибди.

Бекас, бунинг ҳеч ажабланидиган ери йўқ, деб кўнглидан ўтказди: баъзида шундай ҳам бўладики, жонига теккан хотинидан қутулиш учун бутун мол-давлатидан воз кечишга ҳам рози бўлади; лекин бу фикрини у мижозига айтмади, албатта.

— Қўйинг, асабингизни бузманг. У ҳеч нима қилолмайди. Мен уни мунтазам равишда кузатиб турибман.

Лекин кейин Бекас шу айтган сўзларини эслаганида бениҳоя қаттиқ хижолат торга бошлади.

Иккинчи воқеа ҳам ўша куни кечқурун рўй берди, бу энди анча жиддийроқ воқеа эди.

Соат тўққиздан ошганида Апостолис кўнғироқ қилди. У бугун ҳам Дендриносни кўздан қочирмай кузатибди. Бу гал ҳам у Стадиу ва Христос Ладас кўчалари муволишида машинада ўтириб, ўз маъшуқасини кутибди.

— Мен бардан кўнғироқ қилияпман. Ана у. Келяпти. — Сўнг гўшакни илиб қўйди.

Ошиқ-маъшуқлар бу оқшом ҳам ресторанда бўлишибди.

Бекас энди уйқуга ётмоқчи бўлиб турганида яна телефон жириглади. Энди Апостолисининг айтадиган янги гаплари бор эди.

Дендринос билан унинг маъшуқаси ресторандан чиқиб денгиз томонга жўнаб кетишибди. Апостолис уларнинг орқасидан қолмабди (энди у, арзонроқ тушади, деб ижарага машина олибди).

Улар Фалеронда ҳам, бошқа жойда ҳам тўхташмабди.

"Қаёққа кетишяпти ўзи?" деб ҳайрон бўлибди Апостолис ва таксидан тежаганим пул энди бензинга кетаркан-да, деб ўйлабди. Ниҳоят, уларнинг Сунионга бораётгани маълум бўлибди. Йигит хушёр тортибди: Бекас унга Дендриноснинг хотини Сунионда яшаб турганини айтган эди-да.

"Мерседес" тўхтагач, Марина Розину машинадан тушиб, бир ўзи денгиз бўйидаги мўъжазгина ресторанга йўл олибди. Кейин у ерда кимнидир кутибди.

— Хўш, кейин-чи?..

— Ҳеч ким келмади. Марина ярим соатча кутиб ўтирди. Нукул олазарак бўлиб ҳар томонга қараб-қараб қўйди.

— Дендринос нима қилди?

— У машинадан чиқмади. Ҳа-я! Унутибман: у машинани йўл ёқасига эмас, ҳеч ким кўрмайдиган пана жойга қўйди.

- Кейин нима бўлди?
- Ярим соатдан кейин актриса қайтиб келди.
- Кейин улар қайтиб кетишдимми?
- Ҳа.
- Бор гап шуми?

Шу, албатта. Нима камми? "Кам эмас — ва айни пайтда ҳеч вақо ҳам эмас, — деб ўйлади Бекас. — Таажжуб! Буни қандай тушуниш керак? Қандай хулосага келиш мумкин? Ҳеч қандай..."

Шу пайт у бирдан Дендрину хонимга кўнғироқ қилмоқчи бўлди. Нега ахир? Кўнғироқ қилиб нима дейди унга? Бекасининг дили гаш эди. Қилаётган иши оғир эканлигидан эмас, балки бу чигал ишнинг қўлга илинтирадиган биронта умидбахш учи йўқлиги уни қийнади. Бекас ҳозир худди нотаниш тилда гаплашаётган одамларнинг суҳбатини эшитишга мажбур қилинган одам аҳволида ҳис қилар эди ўзини. У ошиқ-маъшуқларнинг ҳаракатида ҳеч қандай аниқ бир мантиқ кўрмаётган эди.

Хотинининг овози унинг хаёлини қочирди.

— Боя сен кўчага чиқиб кетганингда ўша хониминг яна бир марта кўнғироқ қилувди. Бу ўша хоним эди шекилли.

— У нима деди?

— Ҳеч нима. Фақат сени сўради.

— Унга телефоним рақамини айтмадингми?

Бекас, ҳар эҳтимолга қарши, хотинига борадиган еридаги телефон рақамини қолдирган эди.

— Йўқ. У сўрамади ҳам. Кўчага чиқиб кетганингни эшитди-ю "раҳмат" деди-да, гўшакни илиб қўйди.

— Ўша аёлнинг Дендрину хоним эканлигига аниқ ишонасанми?

— Уша эди-ёв, назаримда.

Бекас соатига қаради. Вақт ярим кечадан оған эди. Кўнғироқ қилсаммикин? Йўқ, яхшиси, дамани олсин. Шундоқ ҳам бу хонимнинг асаблари таранг тортилган. Ҳозир у ухлагани ётгандир. Ўзи ҳам ётақолсин, бўлмасам. Эрталаб кўнғироқ қилар... Бекас дилида оғир дард билан пинакка кетди.

Эрталаб Дендрину хонимнинг ўзи телефон қилди.

— Кеча сиз билан гаплашмоқчи бўлувдим.

— Мен хотинимга телефоним рақамимни қолдиргандим.

— Хотинингиз айтмади.

"Ахир ўзинг уни гапиртирмабсан-ку!" — деб дилида эътироз билдирди Бекас, зеро, у хотинига тўла-тўқис ишонарди.

— Сизда бирон янгилик борми?

— Ҳа. Гап шундаки, сиз билан гаплашиб олганимиздан кейин менга анави бузуқ кўнғироқ қилди. Қизиқ-а, тўғрими?

— Марина Розинуми? — сўради Бекас ажабланиб.

— Шахсан ўзи. — Хонимнинг овозида яна ашаддий нафрат оҳанги янгради.

— Хўш, нима демоқчи экан у? — сўради Бекас.

— Сиз бир тасаввур қилиб кўринг-а — шунақаям безбет бўладими қиз деган! Биласизми, у мен билан аёл сифатида очиқ гаплашиб олмоқчи бўлганмиш. У менга айнан шундай деб айтди. Ёлғиз ўзим бораман, деди у.

— Табиийки, сиз буни рад этгандирсиз-а?

— Йўқ, аслида, рад этсам яхши бўларди.

— Наҳотки рози бўлдингиз?

— Ҳа. Унинг таклифи мени қизиқтириб қолганди. Биз, аёллар баъзи-баъзида бир лаҳзали жўшқин ҳиссиётга берилиб кетиб, тентаклик қилиб қўямиз. Мен дилимдаги ҳамма гапни унинг кўзига тикилиб туриб айтиб, юзини қоплаб турган ўша табаррук маъсумлик ниқобини йиртиб ташламоқчи бўлгандим!.. Ва мен у билан учрашишга рози бўлдим. Лекин, турган гапки, гўшакни илиб қўйган заҳотим пушаймон бўлдим бу қилмишимга.

— Натижада учрашувга бормагансиз?

— Ҳа, бормадим. Биласизми, ростини айтсам, кўрқдим. У мени "Корали" ресторанига таклиф қилган эди. Ресторан бир хилватгоҳда, бунинг устига, белгиланган учрашув вақти ҳам жуда бемаврид — соат ўн бирда эди. Балки бу тузоқдир, деб ўйладим. У, сиз билан учрашгани ёлғиз ўзим бораман, деб сўз берган эди. Лекин ўша яқин орада эрим ҳам беркиниб, мени пойлаб турмаганлигига ким мени ишонтира оларди?

"Аслида ҳам шундай бўлган эди", деб ўйлади Бекас, сўнг овоз чиқариб деди:

— Бормаганингиз яхши бўлган.

— Сиз нима деб ўйлайсиз, у ярамас қизнинг мақсади нима экан-а? Нима учун мени бу хилватгоҳга таклиф қилдийкин?

"Ҳа, нима учун?" деб бош қотирарди Бекас Женни билан гаплашиб бўлганидан кейин. Агар Апостолиснинг берган хабарлари бўлмаганида, у яна бу воқеаларнинг ҳаммасини хомхаёл деб ҳисоблаган бўларди, лекин "Корали" ресторанида тайинланган учрашув содир бўлмаганлиги хом хаёл эмаслигини у олдинроқ Апостолидан эшитган эди. Дарҳақиқат, Марина у ерга ёлғиз ўзи борган. Лекин ўша яқин орада, Женнининг тахмин қилишича, Дендринос ўзини панага олиб турган. "Корали" ресторани чиндан ҳам анча овлоқ ерга жойлашган ва бу ер аёлнинг жонига қасд қилмоқчи бўлган қотил учун жуда қулай жой эдики, ўлдирмоқчи бўлган одамани ресторанга кетаётганида ё у ердан қайтаётганида йўлда пойлаб туриб амалга оширса бўларди.

Бекас докторларнинг ўғитини унутиб, иккита ё учта сигаретани бутунлигича чекиб тугатди. Бу кейинги воқеалар Женни Дендринунинг хаёлпарастлиги замирида, оз бўлса-да, ҳақиқат борлигини кўрсатаётганди; айнан ана шу ҳолат уни безовта қиларди.

Мабодо, Бекас ўз ҳиссиётларига ҳаддан зиёд ишонган бўлса-чи? Борди-ю у, аҳмоқона алжиш, деб ҳисоблаган нарсалар қандайдир бир мустаҳкам заминга таянган бўлса-чи? Тағин ким билади, балки улар чиндан ҳам қотиллик қилишга чоғланаётгандирлар?

Бекас, ҳар эҳтимолга қарши, полиция билан алоқа боғлаб, Ангелос Дендринос тўғрисида турли хил маълумотлар йиғди. Лекин, бирон кишининг феъл-атвори, ўтмиши ҳақида гап борганида, одатда бўлганидек, олинган маълумотлар мутлақо бир-бирига зид бўлиб чиқди. Рост, фақат бир масалада ҳамманинг фикри бир-бирига мос келди: Дендринос ёш йигитлигида камбағал бўлган, муҳтожликда яшаган ва фақат уйланганидан кейин бойиб кетган экан. У аёллар билан алоқа қилишда доимо муваффақият қозонган, бир пайтлар қарта ўйнашга ружу қўйган, анча ночор аҳволда кун кечираётган бўлишига қарамай, чиройли либослар ва автомобилларга ишқивоз бўлган. Кўпчилик уни мақтар, айримлар, аксинча, калтафаҳм деб ҳисобларди. Баъзи бировлар уни ҳаммиша хотинбоз бўлган дейишса, бошқалар, аксинча, хотинларнинг ўзи унинг орқасидан илакишиб юришарди, деб ишонтиришарди. Бекас бу маълумотларни синчиклаб таҳлил қилиб чиқиб фақат бир нарсани, яъни Дендриноснинг

уйданмасдан олдин қашшоқ бўлганинигина аниқлади, холос.

Йигитлик чоғида қартабоз бўлган экан. Ҳай, нима бўпти шунга? Ёшлигида қарта ўйинига берилган кибор одамлар камми? Автомобилларни, чиройли кийинишни ёқтирарканми? Урушдан кейинги авлоднинг деярли ҳаммаси ҳам шу дардга мубтало-ку, ахир. Энди аёллар масаласига келсак, Дендринос чиндан ҳам юлдузи иссиқ, кўркам йигит. Наҳотки одам зотига хос бўлган ана шу одатий хоҳишлар кишини албатта жиноят қилишга даъват этса?

Лекин Бекас, нима бўлганда ҳам, ахир мен қотиллик тўғрисидаги ишни кўряпман-ку, деган хулосага келди. Тўғри, ҳали содир бўлмаган жиноятни худди содир бўлгандек овоза қилиш ғирт бемаънилик, Бекас қандайдир бир саргузашт романнинг қаҳрамони эмас, бинобарин, у тирик одамнинг ҳаётини ўйин қилиб ўйнай олмайди. Қолаверса, қонунга риоя қилиш ва уни қадрлаш, полицияда ўттиз олти йил хизмат қилиб кўп тажриба орттирган Бекасининг қон-қонига сингиб кетган. Ана шунинг учун ҳам у уйдан чиқиб тўғри полиция бош бошқармасига йўл олди.

Уни жуда яхши қарши олишди. Бу ерда Бекасни ҳурмат қилишарди. У тўғри ўзининг эски қадрдони ва шогирди бўлган жинойий қидирув бўлими бошлиғи олдига кириб борди. Бошлиқ бир қарашдаёқ Бекасининг авзои бузуқлигини пайқади.

— Оилангми? — сўради у.

— Йўқ, оилам тинч.

— Соғлигинг чатоқми?

— Отдайман. Қулоқ сол, Антонис, мен жуда ғалати бир аҳволга тушиб қолдим. Биласанми, ҳозир вазият тақозоси билан бир қотиллик ҳақидаги иш билан шуғулланыпман-у... сирасини айтганда, ҳали у содир бўлмаган қотиллик... аммо содир бўлиши ҳам мумкин.

Бекас ўз фикрини ифодалагани сўз топишга қийналарди, лекин бошлиқ унинг гапини диққат билан тинглади.

— Содир бўлиши мумкин бўлган қотиллик дегин? — сўради у.

Бекас дўстининг кўзига худди бир телба одамдек кўринаётганини ҳис этди.

— Ҳа... Яъни... бу ҳали аниқ далил эмас, лекин бир хоним, айтайлик, менинг танишим, мени ўлдириб қўйишади, деб кўрқяпти.

Жинойий қидирув бўлими бошлиғи:

— Ўша хонимнинг кўрқошига сабаб борми? — деб сўради.

— Ҳа.

— У сенга маълумми?

— Ҳа, менга буни айтган.

— Сен унинг гапини асосли деб ҳисоблайсанми?

Бекас яна ўйланиб қолди, ўзи ҳам ўзига худди шундай савол берган бўларди. У бироз дудуқланиб туриб, деди:

— Виждонан айтадиган бўлсам — билмайман. Эҳтимол бу ҳаммаси хотинларга хос хомхаёлдир. — Лекин шу пайт у Дендринос билан унинг ўйнаши қилган хатти-ҳаракатларни эслаб, бирдан илова қилди:

— Балқи, ундай эмасдир.

— Уша танишинг бўлган хоним прокуратурага мурожаат қилса бўлмас эканми?

— Аниқ далил йўқ унда.

Бошлиқ, Бекас ниманидир очиқ айтмаяпти, деган қарорга келди.

— Хўш, сен нима истайсан? Иш очиш мумкин, лекин бунинг учун ўша хонимнинг аризаси керак бўлади.

— Йўқ, — деб гўлдиреди Бекас. — Бунинг ҳожати йўқ.

Бекас дўстининг у ҳақда нима деб ўйлаётганини яхши тушуниб турарди, ўзи ҳам, агар унинг ўрнида бўлганида, ўзи ҳақида шундай фикрга келган бўларди: собиқ хизматдоши бўлмиш Бекасининг ўзини бундай бепарво тутишидан зарур иш деб бўлмасди, албатта.

— Бўлмаса, нима истайсан?

— Биронта одамингни у хонимнинг уйи олдига кўриқлагани юборолмайсанми? Норасмий тарзда, албатта. Ҳеч қандай тадбирнинг ҳожати йўқ, фақат кузатиб турса бўлгани.

Бошлиқ жилмайди.

— Фақат шуми? Бемалол, буни шу бугуноқ уюштираман. Қарда туради у хоним?

— Сунионда.

— Э, йўқ, тўғри келмайди. У ер шаҳар бошқармаси назоратида эмас.

Бекасининг ўзи ҳам буни жуда яхши биларди. Лекин шаҳар бошқармаси вилоят бошқармаси билан ўзаро келишиб иш кўришлари ҳам мумкин-ку.

— Ҳа, майли, — деди жиноий қидирув бўлими бошлиғи жилмайиб.

— Вилоят полицияси билан гаплашиб кўраман. Ҳозир ким бошлиқ у ерда?

Бекас офицернинг исмини айтди, бир пайтлар у антик давр осори атиқалари билан чайқовчилик қилганлар ишини шу офицер ҳамкорлигида кўриб чиққан эди.

— У йўқ демаса керак, албатта. Исми нима ўша таниш хонимининг?

У Бекас хонимнинг исмини ва вилласининг манзилени айтди.

Орадан сал вақт ўтар-ўтмай, дўсти қўнғироқ қилиб, унинг илтимоси бажарилганини хабар қилди.

— Хониминг энди бежавотир яшайверсин.

7. МУТЛАҚО ОДДИЙ ҚОТИЛЛИК

Дендрину хоним шундай "бежавотир" яшадики, ўша куни кечасиёқ уни ўлдириб кетишибди. Лекин унинг ўлимида ҳеч қандай шубҳа тугдирувчи ҳолат йўқ эди. Бу қотилликнинг тафсилотлари, Бекас ўзи тасаввур қилгани каби, кундай равшан эди. Апостолиснинг ҳисоботида ёзилишича воқеа бундай бўлган эди.

Шу куни кечаси Ангелос Дендринос Мурузи кўчасига бориб, ўз хонасига чиққан.

— Ўн дақиқалардан кейин яна қайтиб тушди, — деб ҳисобот берди Апостолис. — Чамаси, бирон нима олгани кирган уйига.

Соат ўн иккию ўттизда у театр олдида бўлган. Кейин Марина билан икковлари, ўтган кечасида бўлганидек, ресторанда овқатланишган. Сўнг яна қора "мерседес"га ўтиришиб, Сунион томонга жўнашган. Апостолис бир зум ҳам уларни кўздан қочирмаган. Дендринос машинани муюлишда тўхтатган. Ундан тушиб, машинада қолган актрисага бир нима деб гапирган. Кейин катта йўлдан четга чиқиб, тўғри вилла томон кета бошлаган. Апостолис, эҳтиёт чораларини кўрган ҳолда, унинг орқасидан изма-из бораверган. Улар узоқ йўл юришган, ниҳоят, собиқ полициячи Дендриноснинг вилла эшиги олдида тўхтаб, қўнғироқ тугмасини босганини кўрган — Апостолис гарчи дарахт панасида туриб, ҳамма нарсани аниқ пайқаб олишга ҳаракат қилган бўлса ҳам, Дендриноснинг тугмани босгани ё

босмаганини аниқ кўролмаган. Вилла қоп-қоронғи экан. Тўғри-да, ахир вақт ҳам тунги соат икки бўлган эди-ку.

Апостолис дарахт панасида туриб Дендриносни астойдил диққат билан кузата бошлабди. Женнининг эри бир оз муддат эшик олдида қимирламай турибди: ё эшик очишларини кутган, ё бўлмаса, панжара девор орасидан мўралаб боғ ҳовлисида нималар бўлаётганини кўрмоқчи бўлган. Ниҳоят, у турган еридан жилиб, гўё ҳовли ичини яхшироқ кузатмоқчи бўлгандай ёки у ерга кириш учун қулайроқ жой топмоқчи бўлгандай, вилла атрофини ўраган панжара деворни гир айланиб чиқибди. Кейин яна эшик олдида келибди-да, уни ўзининг калити билан очибди.

Апостолис дарахт панасида туриб уни кута бошлабди. Шу пайт вилла ёнида полициячи пайдо бўлибди. Апостолис ўзини ундан панага олибди. Орадан ярим соатча вақт ўтибди. Дендринос ичкаридан чиқибди. У нимадандир қаттиқ кўрққандай кўринибди Апостолисга. Чиқасолиб, худди ёв қувлагандай машинаси олдида югуриб борибди-да, уни ўқдай учуриб ҳайдаб кетибди. Орқасидан Апостолис ҳам кузатиб борибди.

— Кейин нима бўлди? — сўради Бекас.

— У машинани силтаб-силтаб ҳайдаб, нукул йўл қоидасини бузиб борди. Икки марта қаршидан келаётган машина билан тўқнашишига сал қолди. Бир сўз билан айтганда, у жуда қаттиқ асабийлашган эди.

— Улар қаёққа боришди?

— Тўппа-тўғри қизалоқникига.

— Соат неча бўлганди?

— Уч бўлвди-ёв. Мен уй олдида яна бироз турдим. Улар чироқни ўчиришмади. Назаримда, суҳбатлари жиддий бўлганга ўхшайди.

У виллага кечаси соат иккида борибди. Нима учун? Нега бунча кеч?

— Вилла қоп-қоронғи эди, дедингми?

— Зим-зиё.

— Демак, Дендриносни ҳеч ким кутмаган. У кўнғироқ қилдими?

— Аниқ айтолмайман. У қўлини кўнғироқ тугмасига олиб боргандай бўлвди, лекин қатъий ишонч билан айтолмайман. Мен ўзимни ундан панага олиб туришга ҳаракат қилдим-да.

— Тўғри қилгансан.

Буни қандай тушуниш керак-а?

Бекас Апостолисни кузатиб қўйиб, ўзича мулоҳаза қила бошлади. Шу вақтгача ушбу воқеага дахлдор бўлган барча муаммолар фақат Женни Дендринудан чиқиб келаётган эди, сабабки, Бекас уни хаёлпараст деб ҳисоблар, унинг жамики кўрқув ва ваҳималарини эса тутуруқсиз хаёлотдан бошқа нарса эмас деб биларди. Лекин мана, воқеа аниқ содир бўлди-ю, Бекасни бирдан ваҳима боса бошлади. Тавба, бу ошиқ-маъшуқлар нега боришдийкин Сунионга? Нега энди Дендринос у ерга ўйнашини олиб бордийкин? Балки ўзини эҳтиёт қилиш учун олиб боргандир?..

Бекас ухлагани ётди, лекин кўзига ҳеч уйқу келмасди. "Худди ёв қувлагандай машинаси томон отилди". "Машинани силтаб-силтаб ҳайдади... Икки марта қаршидан келаётган машина билан тўқнашишига сал қолди...". "Улар чироқни ўчиришмади. Суҳбатлари жиддий бўлганга ўхшайди".

Ваҳоланки, Бекас гап қотиллик ҳақида, юз бериши мумкин бўлган қотиллик ҳақида эмас, аллақачон юз бериб бўлган қотиллик ҳақида бораётганини ҳали тасаввур ҳам қила олмасди.

Унинг уйқуси беҳаловат бўлди ва жуда барвақт уйғонди... Женни Дендрину эри билан учрашишни хоҳламаганини Бекасга айтган эди. Ахир нима учун Дендринос хотинининг вилласига кечаси борган? "Эшикни ўзининг калити билан очди", деган Апостолиснинг сўзини эслади у...

У чуқур хаёлга ботиб қаҳвасини оз-оздан ҳўплаб ўтирарди. Хонимга кўнғироқ қилсамикин? Лекин бунақа ойимчага телефон қилишга ҳали вақт эрта. Бунақа пайтда у ухлаб ётган бўлиши мумкин. Бекас сал кейинроқ кўнғироқ қилмоқчи бўлди. Лекин юраги така-пука эди. Ҳар қандай мушкул вазиятда ҳам ўзини тетик тутта олган Бекас ҳозир жуда ёмон ҳис қиларди ўзини. Унинг назарида, соатнинг лаънати миллари жудаям имиллаб ҳаракат қилаётганга ўхшарди. Ниҳоят, у соат саккиз ярим бўлганида телефон рақамларини теришга журъат этди. Лекин ҳеч ким гўшакни кўтармади. Дарҳақиқат, оқсуяк хоним, Бекас ўйлаганидек, ҳали ухлаб ётган эди. У кечаси эри билан бўлган можародан кейин қаттиқ ҳаяжонланиб анча вақтгача миужа қоқмай ётган бўлса ажаб эмас. Соат тўққизда Бекас яна кўнғироқ қилди, лекин яна ҳеч ким жавоб қилмади. У анчагача телефоннинг "ту-ту"лашини эшитиб турди. Агар Дендрину хоним ухлаб ётган бўлса ҳам, телефон овози уни уйғотиб юборган бўларди. Эҳтимол, у телефонни ўчириб қўйгандир, ё бўлмаса, эшикка чиқиб кетгандир. Соат ўнда Бекас яна кўнғироқ қилиб кўрди. Сукунат. Фақат шундан кейингина Бекас, ортиқ кутиб ўтириб бўлмайди, деган қарорга келди.

У полиция бош бошқармасига, яъни ўз дўстига телефон қилди.

— Илтимос, аниқ айт менга, ўша одамнинг тунда турган постидан нарига кетмаганмиди? — деб сўради у ўзини бепарво одамдай тутиб. Тўғри-да, жиний қидирув бўлими бошлигини ўз тахминлари билан безовта қилиш яхши эмас.

— Йўқ, кетмаган бўлиши керак, — деб жавоб қилди у. — Бирон гап бўлдимми?

— Бугун кечаси ёмон туш кўрдим. — Бекас шу заҳотиёқ нобоб баҳона қилганини сизди. Ундан кўра, дангал очигини айтган маъқул. — Биласанми, бироз хавотирдаман. Мен у хонимга бир неча марта кўнғироқ қилдим — телефон жавоб бермаяпти.

— Хонимингнинг ўша уйда эканлигига ишончинг комилми?

Бекас ҳозир ҳеч нимага ишонмасди.

— Постга қўйган одамнинг буни аниқласа девдим.

— Яхши. Сени қардан топаман?

Қаранг, тақдир тақозоси билан, ўша куни ҳамма нарса: безовталик ҳам, машаққатли тахминлар ҳам ва, ниҳоят, юз берган даҳшатли воқеа ҳам... телефон кўнғироғидан бошланди.

Лекин жиний қидирув бўлими бошлигининг иккинчи марта кўнғироқ қилишини Бекас яна бир соат сабрсизлик билан кутди.

— Афсус, сени қувонтирадиган ҳеч қандай гап айтолмайман. Менинг одамим доим ўз постида бўлган. Лекин у Дендрину хонимнинг уйдан чиққанини кўрмаган. Ундан олдин навбатчилик қилган одамим ҳам — кўрмаган. Мен полициячига виллага кўнғироқ қилишни буюрдим.

Бекас унинг сўзини бўлмай, ҳамма айтганларини диққат билан тинглади:

— Полициячи бир неча марта кўнғироқ тугмасини босибди. Кейин бутун уйни гир айланиб чиқибди. Ичкаридан "тиқ" этган товуш эшитилмабди. Шундан кейин у полиция участкасига хабар қилибди.

Иккита офицер етиб борибди. Эшикни бузиб ичкарига киришибди. Ва... уй ичида ерда ўлиб ётган Дендрину хонимни кўришибди. Нима дединг?

Бекас ҳеч нима демаган эди. Хизматдош дўсти гапира бошлаган пайтданоқ у ана шу жумлани кутган эди. Мени ўлдиришмоқчи, деб бекорга ваҳима қилмаган экан бу шўрлик аёл. Бекас бўлса унинг гапларига ишонмаганди. У, мени ҳимоя қилинг, деб Бекасга пул ҳам берган эди, аммо вазифасини эплай олмади, хонимни ўлимдан асраб қололмади. Бу қотиллик деярли унинг кўз олдида содир бўлганди. Бекас бу жиноий ишда иштирок этгандай ҳис қила бошлади ўзини.

— Демак, иш пачава, — деб гўлдиреди у.

— Энди бу иш билан вилоят полицияси шуғулланади.

— Ҳа, турган гап... — деди хаёли паришон Бекас.

Телефонда Бекасининг гапини эшитиб турган дўсти унинг эсанкирай бошлаганини овозидан пайқади.

— Хоҳласанг, бирга борамиз у ерга. Шунчаки норасмий тарзда...

Ҳа, Бекас ҳаммасини ўз кўзи билан кўришни истарди.

— Яхши, ўн дақиқадан кейин сени олгани кираман.

Бекас телефондан худди ойпараст одамдай довдираб узоқлашди. У Дендрину хонимни телба, хаёлпараст хотин деб ўйлаган эди... Ҳадеб, эрим мени ўлдиради, деб ваҳима қилишлари эса ҳатто Бекасининг жигига ҳам тега бошлаган эди. Мана, энди у ўлган...

Сунион шаҳардан узоқда бўлгани сабабли, журналистлар юз берган бу фожиадан ҳали беҳабар эдилар. Жиноий қидирув бўлими бошлиғи Антонис Дмитриу Женни Дендринунинг вилласига Бекас билан етиб борганида, у ерда фақат вилоят полициясининг туман бўлими бошлиғи, Бекасга таниш бўлган бир нечта офицер ва эксперт бор эди. Иккита полициячи вилла эшиги олдига тўпланган томошаталаб одамларни ичкарига йўлатмай турардилар. Жасад қандай аҳволда топилган бўлса, шундай ҳолда — хона ичида ерда ётарди.

— Бу қандай содир бўлган? — деб сўради Дмитриу.

Жасадда ҳеч қандай қийноқ излари йўқ эди.

— Биз суд шифокорини кутяпмиз, лекин ҳаммаси кундек равшан.

Сиз бу аёлнинг юзига қаранг.

Бекасга буни айтиш шарт эмас эди. Ўлим сабабини унинг ўзи ҳам аниқлаган эди.

— Заҳар.

Туман полиция бўлими бошлиғи унга ялт этиб қаради.

— Шунақага ўхшайди, — деб у хона бурчагида турган столчага ишора қилди.

Столчада бир шиша виски ва иккита бокал турарди.

— Бу аёл кимнидир уйида қабул қилган. Келган меҳмон, пайт пойлаб туриб, унинг бокалига заҳар солган.

— Сиз ўша меҳмон кимлигини аниқладингизми? — сўради Дмитриу.

— Йўқ ҳали, лекин аниқлаймиз. Вилла олдида навбатчилик қилган полициячи тунги соат иккиларда қандайдир бир эркакни кўрган. Муюлишда унинг қора "мерседес" машинаси турган. Ана шу машина қотилни топишимизда бизга ёрдам беради.

Бекас индамай қулоқ солиб турарди. У столча олдида бориб, шиша ва бокалларни диққат билан кўздан кечирди, кейин орқасига қайтиб, мурдага тикилиб қаради. Лекин бу ҳаракатлари пайтида лом-мим ҳам демади. Ичкари хоналардан туман полициясининг ёш бир офицери

чиқди, у бошлиғига ён дафтардан йиртиб олинган бир варақ қоғозни кўрсатди.

— Буни мурданинг ётоқхонасидан топдим.

Бошлиқ варақдаги ёзувни овоз чиқариб ўқиди:

— "Агар мен бирон фалокатга учрагудек бўлсам, фақат эримни айбдор деб билинлар". Мен бунга кўп ҳам эътибор бермаган бўлардим. Чунки рашк ўтида ёниб, ўз эрларини кечириб бўлмайдиган не-не мудҳиш гуноҳларга мубтало қилувчи хотинларни ҳаётимда кўп учратганман, — деди у ва экспертга ўгирилиб, сўради: — Сиз бармоқ изларини олдингизми?

— Бармоқ излари фақат битта бокалда топилди. — Бу мутлақо кутилмаган жавоб эди.

Суд врачлари етиб келди ва суҳбат тўхтаб қолди.

Полициячилар унга ахборот беришди, шифокор уларнинг фикрига қўшилди: ўлим заҳарланиш оқибатида содир бўлган. Нима бўлганида ҳам, дастлабки таассуротда шундай хулосага келиш мумкин эди. Суд экспертизаси буни тасдиқлайди.

— Бу ерда кечаси меҳмон бўлган, — деди бўлим бошлиғи.

— Унинг кимлиги сизга маълумми?

Бекас деворга суяниб "чурқ" этмай турарди. Бу ердагилар уни бутунлай унутишган эди, шунинг учун ҳам унинг овози кутилмаган ҳол бўлди:

— У одам марҳуманинг эри бўлган.

Ҳамма унга ўгирилиб қаради.

— Мен буни аниқ биламан — кечаси бу ерга унинг эри келган, — деб тақрорлади Бекас.

Ҳозир Бекас бу ердан, қотиб қолган шиша кўзларини унга қадаб ётган мурдани узокда бўлишни жуда-жуда хоҳларди. Бу манзаралар замирида қандайдир ҳаяжон бор эди-ю, лекин Бекас унинг нима эканлигини ҳали аниқлай олмаганди; қолаверса, ҳозир гап унинг мурда тепасида турганида ҳам эмасди. У омилкор изқувар, жуда кўп йиллар давомида полиция хизматида бўлиб, ўликларни кўришга кўникиб кетган. Тўғри, ҳозир у марҳума олдида туриб, ўзини айбдор деб ҳис этаётган бўлса ҳам, ҳаяжонланишининг сабаби бу ерда эмаслигини аниқ сезиб турарди... Нима бўлганда ҳам, Бекас унга таажуб билан тикилиб турган собиқ хизматдошларига ҳозир изоҳ беришни хоҳламасди. Аммо индамай ҳам тура олмасди, зеро у ўз ҳаётида қонунни ҳамма нарсдан устун қўйиб кадрларди. Бинобарин, у тергов аҳлидан ҳеч бир нарсани сир сақламасди.

— Сиз, тунда келган меҳмонни марҳуманинг эри бўлса керак, деб тахмин қиляпсизми? — сўради бўлим бошлиғи.

— Бу тахмин эмас, аниқ биламан.

— Қандай қилиб билдингиз?

— Менинг одамларимдан бири унинг кечаси соат иккида бу уйга кирганини ва тезда қайтиб чиқганини кўрган.

Бошлиқнинг чеҳрасида гумонсираш аломатлари пайдо бўлди.

— Нима, ўша одамнинг ҳамма вақт шу уй олдида бўлганми?

— Ҳа, — деб жавоб қилди Бекас.

Афсуски, у бу воқеада ўзининг тугган ўрни ҳақида очиқ айтишга мажбур бўлди. "Нафақадаги хусусий изқувар ўзининг собиқ профессионал хизматдошлари билан суҳбатлашди..." Кулгили ва фирт бемаъни гап!

— Ўша одамнинг тасодифан келиб қолганмиди бу ерга? — сўради

туман полицияси офицери ва унинг саволи Бекасга киноядай бўлиб эшитилди.

— Йўқ, тасодифан эмас.

Офицернинг истеҳзоли оҳангда айтган гапи Бекасининг "жанговарлик" салоҳиятига далда берди, одатда у ўзининг бу хислатини вазминлик, бепарволик ниқоби панасида сақларди.

— Тасодиф эмас. Одамим бу уйни доим кузатиб турган.

— Нима учун? — сўради офицер.

— Уни бу ерга мен юборгандим. Дендрину хоним менга мурожаат қилиб ёрдам сўраган эди.

— Нима, сиз бу хоним билан танишмидингиз? — сўради бўлим бошлиғи.

Бекасининг бу жиноят билан шуғулланиши офицерни ҳушёр бўлишга ундади.

— Ҳа, биз таниш эдик.

— Сиз одамнингизга бу уйни кузатишни буюрибсиз. Бундан чиқди, мархума ўз ҳаёти хавф остида эканини билган экан-да?

— Ҳар ҳолда, у менга шундай деб айтган эди.

— У кимдан қўрқарди?

— Тахмин қилишимизча, уни ўлдирган одамдан. Ўз эридан, — деб жавоб қилди Бекас.

У полициячиларга ҳамма бўлган воқеаларни: Женни Дендринунинг ёрдам сўраб уйига борганини ҳам, унинг эри билан ўчакишиб қолгани ва Сунионга кўчиб ўтганини ҳам, Дендриноснинг ўз хотини билан учрашишга уриниб кўрганию хотинининг рад жавоби берганини ҳам (фақат айрим воқеаларни тилга олмай) сўзлаб беришга мажбур бўлди. У яна Дендриноснинг Марина Розину билан яқин алоқада эканини ҳам гапирди, аммо, сабабини ўзи ҳам билмай, актрисанинг кейинги кунлардаги хатти-ҳаракати ҳақида лом-мим демади. Эҳтимол, Бекасга қизалоқнинг истараси иссиқ, ёқимтой бўлиб кўрингани сабабдир бунга. Ё бўлмаса, бу ишни унинг ўзи ниҳоясига етказмоқчи бўлгани учун шундай қилгандир — Женни Дендрину берган юз минг драхма оғир юк бўлиб ҳамон Бекасининг виждонини эзгиларди. Ахир бу пулни у ҳалол меҳнат эвазига олмади-да.

— Ундай бўлса, ҳаммаси равшан, — деб полициячи Бекасининг айтганларига қўшилишди. — Демак у жаноб...

Жаноб Дендринос агар хотини билан ажрашса, яна қашшоқ бўлиб қолиши муқаррар эдики, хотини билан қўйди-чиқди бўлишдан олдинроқ ундан қутилишни лозим кўрган — бундай қилиш учун Дендриносда жуда жиддий сабаб бор эди. Мана, у қоронғи тунда виллага келди. Албатта, эрда ҳам, хотинда ҳам калит бўлган. Ким билади, Дендринос нималарни баҳона қилиб, хотинининг ҳузурига киришга унинг розилигини олган экан? Балки, сен билан ажрашишга розиман, деб хотинини ишонтириб, ажрашиш тафсилотини келишиб олмоқчи бўлгандир. Қолганини маҳорат амалга оширган. Эр "дўстона битим" шарафига виски ичмоқчи бўлган. Оғуни ўзи билан олиб келган ва қулай имкон туғилган ҳамоно уни хотинининг боқалига солган... Кейин, мени ҳеч ким кўрмади, деган ишонч билан бу ердан жўнаб қолган.

— Турган гапки, у бу ерда тунда бўлмаганини исботловчи "баҳона"ни ўз маъшуқаси билан икковлари олдиндан келишиб қўйганлар, — деб якун ясади суҳбатга туман полицияси офицери.

Бекас жим эди. Ҳаммаси аниқ ва равшан. Лекин ҳаддан зиёд аниқ эмасмикин-а? Бекасни нимадир қониқтирмаётган эди — сабабини ҳали у тушунмасди.

Ангелос Дендринос ўз кабинетида котибасига айтиб туриб хат ёздираётган эди; шу пайт иккита жаноб уни кўрмоқчи эканини хабар қилишди.

— Мен бандман. Ким экан улар?

— Айтишмади.

— Унда, эртага эрталаб келишсин.

Котиба чиқди ва бир зумда жуда галати кайфиятда кириб келди.

— У жаноблар ҳозирнинг ўзида кўришмоқчи сизни. Полициядан келишибди.

Ангелос Дендринос ҳаяжонлана бошлаганини яширишга уриниб кўрди, лекин эпллмади.

— Яхши. Майли, киришсин.

Иккала жаноб ҳам фуқаровий кийимда эди, лекин полициядан эканликларига шубҳа йўқ эди.

— Жаноб Ангелос Дендриносмисиз?

— Ҳўш, хизмат.

— Илтимос, биз билан юринг, — деди улардан бири.

— Қаёққа? Нима учун?

— Полиция бошқармасига.

— Ҳозир бандман. Манзилингизни ёзиб қолдилинг, куннинг иккинчи ярмида ўзим бораман.

Полициячилар бир-бирларига қараб олишди.

— Йўқ, бу шошилиш иш! — деди биринчи полициячи, унинг овозида буйруқ оҳанги эшитилди.

Дендринос худди қаердандир ёрдам келишини кутаётгандек хонанинг ҳар томонига олазрак бўлиб қаради, кейин дабдурустдан қатъий қарорга келгандек деди:

— Ундай бўлса, мен тайёрман. — Сўнг кийим илгичдан палтосини олди. — Кон эгаси билан учрашувни бекор қилинг, — деди у ҳам хайрон, ҳам безовта бўлиб турган котибасига.

Иккита полициячи Дендриноснинг икки ёнида худди соқчилардай кузатиб борардилар. Дендриносни ваҳима босди, лекин у ирода кучи билан ўзини қўлга олди ва хотиржам оҳангда сўради:

— Ўзи нима гап?

— Буни сизга бошлиғимиз айтади, — деган жавоб бўлди унинг саволига.

Бино олдида унинг қора "мерседес"и турарди.

— Балки менинг машинамда борармиз? — деб таклиф қилди у.

Полициячилар бу таклифни рад этишди. Уларни полиция машинаси кутиб турарди.

Туман полиция бўлими бошлиғининг кабинетида бошқаларнинг панасига ўтиб деворга суяниб турган Бекас Дендриносдан кўзини узмасди. Мижозининг эри асабийлаша бошлагани яққол сезилиб турарди. Унинг чиройли чеҳраси (у яқинроқдан яна-да чиройлироқ кўринаркан, деб кўнглидан ўтказли Бекас) бўздай оқарган, пешонасида тер томчилари пайдо бўлган эди.

Ундан кечаси қаерда бўлганини учинчи марта сўрашди.

— Буни сизларга айтдим.

У кечаги кунни қандай ўтказганини сўзлаб берди, лекин Марина Розинуни бир марта ҳам тилга олмади.

— Кечкурун-чи?

Дендринос бундай савол беришлари сабабини ўзини гўё тушунмагандай

қилиб кўрсатиб, бу ердаги одамларнинг ҳаммасига бир-бир кўз югуртириб чиқди.

— Тушунмадим, ўзи нима гап?

Бекас ҳеч кимнинг эътиборини ўзига қаратмасликка уриниб, Дендриносни кузатарди. Ҳамма уни яна унутиб қўйган эди.

— Айтинг, кечаси нима қилдингиз?

— Албатта жавоб беришим шартми?

— Айтсангиз ўзингизга яхши бўлади.

Дендринос бироз сукутга толди, сўнг деди:

— Хотинимникига бордим.

Бу жавоб катта таассурот уйғотди — ҳеч ким бунақа жавобни кутмаган эди.

Бекасининг чеҳрасида, Макриснинг таъбири билан айтадиган бўлсак, "баджаҳл мушук қиёфаси" акс этди. "Қанақа найранг қилмоқчи ўзи бу жаноб?" деб ўйларди у.

— Хотинингизнинг олдидами? — сўради терговчи.

— Ҳа.

— Ўшанда соат неча эди?

— Икки атрофида.

— Қаерда?

— Сунионда.

— Сиз Сунионда турасизми?

— У ерда вилламинг бор. Яқинда биз хотиним билан жанжаллашиб қолдик, шундан кейин у Сунионда тура бошлади.

"Нега бунинг очик айтяпти? — деб ўзига ўзи савол берди Бекас. — Ахир тузоққа тушиб беряпти-ку. Эҳтимол, у орқасидан кузатишганини сезгандир, ҳар бир қўйган қадамим буларга маълум, деб ўйлаётгандир?"

— Нега энди келиб-келиб, кеча кечаси хотинингиз билан учрашмоқчи бўлдингиз?

— Агар эр ўз хотини билан учрашишни ихтиёр қилган бўлса, бунинг нимаси сизни ажаблантиради? — деди зардаси қайнай бошлаган Дендринос.

— Сиз саволимга жавоб бермадингиз — нима учун айнан кеча кечаси хотинингиз билан учрашишингиз лозим бўлиб қолди?

Дендриноснинг юзига қон қуйилди. Кўзларидан ўт чақнай бошлади.

— Мени сўроқ қилишингиз сабабини билмагунимча саволларингизга жавоб бермаман.

Бу ерга тўпланганлар бир-бирларига қараб олишди. Бекасининг терговда иштирок этишига рухсат берилган бўлса ҳам, ҳеч ким унга эътибор бермаётган эди.

— Нима, ўзингиз билмайсизми?

— Нимани билишим керак?

— Хотинингиз кеча сиз унинг олдида бўлган пайтингизда ўлдирилган-ку.

Бекас кўзларини Дендриноснинг юзига худди ништардек қадади. Унинг чеҳрасидан бошқа ҳеч нима Бекасни гўё қизиқтирмасди. Чиндан ҳам ҳозир Дендринос ниҳоятда таъсирли қиёфада эди. Ранги қув ўчиб кетганди. Кейин бирдан чўғдек қизариб кетди. Лаблари пирпирай бошлади. Кўзларида телбаваш ифода намоён бўлди ва нигоҳи худди довдираб қолган одамникидек олазарак бўла бошлади. Лекин бу ҳолат фақат бир лаҳзагина давом этди. Кейин у заиф овоз билан сўради:

— Ўлдирилган? Менинг хотиним-а?

— Демак, билмайман, денг? — сўради полициячи уни мазах қилиб. Бу жумла бирданига силласи қуриб ҳушидан кета бошлаган одамнинг бошига тушган қамчи зарбасидек таъсир қилди Дендриносга. У дарҳол ҳушини йиғиб олди.

— Беҳабарман, албатта! — деди у гижиниб.

— Ҳолбуки, хотинингизнинг ўлган вақти сизнинг виллада бўлган пайтингизга тўғри келяпти. Сиз ҳали, биз жанжаллашиб қолдик, дедингиз-а? Нима масалада?

Дендринос жавоб бермади. Терговчи уни зўрламай, сўроқни давом эттираверди.

Хотинингиз олдингизга ўз адвокатини юборганмиди?

— Ҳа.

— Жамики мол-давлат хотинингизга тегишли, шундай эмасми?

— Шундай. — Дендриноснинг қаттиқ изтироб чека бошлагани унинг юзида акс этди, гўё у бу сўроқларнинг маъносига энди тушунгандай эди.

— Демак, хотинингиз билан ажрашганингиздан кейин сиз қашшоқ бўлиб қоларкансиз-да?

— Ҳа, шунақароқ.

— Балки кеча кечаси нима мақсадда виллага борганингизни энди бизга айтарсиз?

— Хотиним мени чақирганди, — жавоб қилди Дендринос.

— Хотинингиз?

— Ҳа. У идорамга қўнғироқ қилиб, мени кўриши шарт эканлигини айтди.

— Кечаси соат иккида-я?

— Унинг ўзи шу вақтни тайинлади.

Терговчи яна хизматдошлари билан кўз уриштириб чиқди.

— Демак, хотинингиз сизга юқорида айтилган вақтда виллага келишни таклиф қилган. Шу гапингиз қатъийми?

— Албатта, айтдим-ку сизга. — Дендринос худди ночор аҳволда қолган одамдай атрофига кўз югуртирди.

— Нима, хотинингиз сизга қўнғироқ қилувдими?

— Ҳа, идорамга.

— Бу гапингизни тасдиқлайдиган одам борми?

Дендринос ноумид аҳволда яна бу ерда ҳозир бўлганларга кўз ташлади.

— Йўқ. У менинг шахсий телефонимга қўнғироқ қилувди.

Терговчининг юзида тиржайишга ўхшаган ифода пайдо бўлди.

— Демак, хотинингизнинг сизга телефон қилганини ўзингиздан бошқа ҳеч ким билмайди. Тўғрими?

— Ҳа. Ҳеч ким.

Терговчи қўлидаги авторучкани ўйнаб хаёл сурарди. Кейин авторучкани столга "тўқ" этиб ташлаб, Дендриноснинг кўзига тикилиб қаради.

— Менинг фикримча, хотинингиз сизга қўнғироқ қилмаган... Сиз виллага ўзингиз боргансиз.

— Нега ўзим боришим керак экан?

— Кечаси қилган ишингизни бажаргани, — деди терговчи. — Хотинингизни ўлдиргани.

Макрис креслога ясланди, кўзойнагини олиб, толиққан кўзларини кафти билан уқалади.

— Бугунга етар, — деди у, — ёшинг ўтган сари, кўпроқ чарчатаркан меҳнат.

У рўпарасида ўтирган Бекасга қаради. Собиқ полициячи чўнтагидан сигарета қутисини чиқариб, ўзининг одатдаги удумига хилоф ўлароқ, сигаретани иккига бўлмай ва бир бўлагини муштукка ўрнатмай бутунлигича чека бошлади.

— Яна таомилга хиёнат қила бошладикми? — деб пичинг қилди Макрис.

Бекас дўстининг бу қочириқ гапига парво ҳам қилмади.

— Нима бўлди, кўнглинг гашми, дейман?

— Шунақароқ.

Макрис дарҳол суҳбат оҳангини ўзгартирди.

— Шу фалокат туфайлими?

— Ҳа.

— Лекин сен айбдор эмассан-ку.

— Айбдорман.

Бекас оғир хўрсиниб қўйди. У уйига ёрдам сўраб борган Женни Дендринунинг гапларига ишонмагани учун ўзини кечиролмасди. Бу хотинни у мажбурлаб бўлса ҳам полицияга мурожаат қилишга кўндириши керак эди.

— Бир камми энди Жеймс Бонд бўлишим қолувди қариган чоғимда!

— Сирасини олганда, полиция нима ҳам қила оларди? — деб Макрис дўстини юпатишга уриниб кўрди. У Бекасининг бундай нохуш кайфиятда бўлганини ҳеч эслолмасди. — Қолаверса, ахир сен жиноятни фош қилишда кўмаклашдинг-ку, энди у жаноб қилмишига яраша жазосини олади.

— Энди шу гапинг билан мени юпатмоқчи бўляпсанми? — деб тўнғиллади Бекас.

У оқшомги газетани қўлига олди. Макрис яна бир нималарни шоша-пиша ёзишга тутинди.

"Сунионда юз берган фожиа" ҳақидаги ҳисобот газетанинг биринчи саҳифасида тумтароқ сарлавҳалар остида Женни Дендрину ва унинг қотилининг сурати билан берилган эди. Бекас бир неча марта қайта-қайта ўқиган сатрларни яна ўқий бошлади: "Прокуратура билан терговчиларнинг якдиллик билан чиқарган хулосаларига кўра, таниқли йирик саноатчи Ангелос Дендринос кеча қамоққа олинди, унинг айби..." Бекас газетани отиб юборди.

— Уни албатта суд қилишади, — деди Макрис.

Бекас индамади.

— Бу ҳақда масала равшан, — деб гапида давом этди журналист.

— Ҳа, кундай равшан.

Дендринос сўроқ пайтида ҳамма далилларни қаттиқ туриб рад этган бўлса ҳам, жиноят манзараси аниқ намоён бўла бошлаган эди. Дендринос қўйди-чиқди шартларини яхшиликча келишиб олиш ниятида хотинининг олдига борган. У виски сўраган. Жуда эҳтиётлик билан хотинининг бокалига заҳар солган (медицина экспертизаси аёлнинг ўлими заҳарланиш оқибатида содир бўлганлигини аниқлади), кейин, турган гапки, шошилиб жўнаб қолган. Заҳар икки соатлардан кейин таъсир қиларди; Дендринос хотинини ухлаб ётганида ўлади, деб ўйлаган.

— Натижада, Женни ўз жонига қасд қилган, деган хулосага келарди ҳамма, — деб хулоса қилди Макрис. — Жуда пухта ўйланган. Фақат битта камчилиги бор.

— У қанақа камчилик экан?

— Бокаллар. Нега Дендринос уларни қолдириб кетдийкин? Ҳаттоки, сен уни таъқиб қилмаганингда ҳам, полиция унинг тунги таш-

рифидан беҳабар бўлганида ҳам барибир, бу режада уйғунлик йўқ... Иккита бокал жиноятнинг аниқ далили бўла олади.

Бекасининг ўзи ҳам бу тўғрида ўйлаган эди.

— Эҳтимол, у битта бокални олиб қўймоқчи ҳам бўлгандир-у, лекин эплотмагандир? Ким билсин, балки бошқа хулоса сабаб ҳам бўлгандир...

— Қандай?

— Биласанми, кўпчилик эркаклар хотинларининг кўникиб қолган одатларини ёд билишади. Фараз қилайлик, Ангелос Дендринос ҳам хотинининг уйқуга ётишдан олдин бокалларни ювиб жойига териб қўйишини яхши билган. Ўзи кўпчилик аёллар шундай қилишади. Масалан, менинг хотиним ҳам. Дендринос бармоқлари изини бокалда қолдирмабди-ку — ҳар эҳтимолга қарши. Бармоқ излари фақат заҳар аралашган виски қуйилган бокалда бўлган... Айтгандай, биласанми, қизалоқ Розину уни ҳимоя қилмоқчи бўлибди?

Макрис буни биларди. Марина Розину полицияга ўйнаши билан иккови бутун тун ўз хонасида бўлганини айтибди.

— Чамаси, икковлари олдиндан шундай тил бириктириб олишган. Дендриноснинг сўроқ пайтида аниқ далиллар келтирган полиция олдида айбини бўйнига олишга мажбур бўлганини Марина билмаган бўлса керак.

Ҳа, ҳаммаси кундай равшан. Олдиндан бениҳоя синчковлик билан пухта режалаштирилган бу жиноят, агар Бекас билан Апостолис бўлмаганида, эҳтимол, сир очилмай, ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолармиди.

— Қотиллик иккинчи уринишда содир бўлган, — деди Бекас.

— Иккинчи уринишда?

— Ҳа. Буни сенга айтмабман. Олдин Женнини Дендриноснинг ўйнаши учрашувга таклиф қилган "Корали" ресторанига — бу ресторан кимсасиз овлоқ жойда. Дендринос бўлса бу маҳал ўз ниятини амалга оширмоқчи бўлиб, ўша яқин орада қоронғида хотинини пойлаб турган.

— Нега у ўшанда амалга оширмаган ниятини?

— Негаки, Женни охирги дамда берган ваъдасидан айниб, учрашувга бормабди. Буни менга Женнининг ўзи айтганди.

— Сен бу ҳақда терговчиларга айтдингми?

— Йўқ.

Макрис собиқ полициячига таажжубланиб қаради. У дўстини жуда яхши ўрганган эди: Бекас ҳеч қачон ҳеч нимани полициядан сир сақламас эди.

— Нима учун?

— Энди бу гапга эҳтиёж қолмади. Ҳозир тергов аҳли жамики зарурий далиллар билан таъминланган.

— Айтмаганининг сабаби фақат шуми?

Бу икки дўст ҳеч қачон бир-бирига ёлғон гапирмаган эди.

— Очиғи, Розинуни бу жинойий ишга шерик қилгим келмади. Ахир у фақат Дендриносни деб ўзини қурбон қилмоқчи бўлган-ку.

— Ҳа, мафтункор қурбон, — мийиғида кулиб қўйди журналист.

— Ҳа, мафтункор, — қўшилди Бекас. — Ана шу жиҳати жуда ажабланарли...

— Нимаси ажабланарли?

Лекин Бекас бу фикрини очикроқ айтишни хоҳламади.

У соатига қараб қўйди. Вақт икки бўлган эди. Демак, уйда уни тушликка кутишяпти.

— Мен борай, — деди у. — Суд қачон бўларкан, билмайсанми?

— Ҳали вақт бор, — деб жавоб қилди журналист. — Бундай вазиятда шошқалоқлик қилиб бўлмайди.

Ҳозир дўсти унинг гапини эшитмаётганини Макрис сезди. "Унга нима бўлди ўзи? — деб ўйлади у. — Наҳотки, фақат Женни Дендринунинг гапларига ишонмагани учун шунчалик виждон азобида қийналаётган бўлса ё яна бошқа сабаб бормикин?"

8. ШУБҲА

Макрис кўнглига келган бу фикр ҳақида Бекасан сўраганида ҳам, барибир, ундан ҳеч қандай маънили жавоб ола олмасди. Бекас, дўстининг саволига жавоб бергиси келмагани учун эмас, балки ўзининг не аҳволга тушиб қолганини тушуна олмаётгани сабабли гунг бўлиб ўтирарди. Тўғри, бу ишга киришганидан у ҳануз пушаймон, лекин энди гап фақат бунда эмас. Бекасининг тасавурида, бу жиноий ишга яна нимадир аралашгандек туйиларди-ю, унинг нима эканлигини кекса полициячи ҳеч тушуна олмасди... Турган гапки, ана шу ҳолат унинг кўнглини гаш қиларди. У шундай хаёллар огушида уйига қайтиб келди. Эшик олдида уни хотини кутиб турарди.

— Сени бир қиз кутяпти соат ўн бирдан бери, — деди у пичирлаб.

— Исми нима экан?

— Марина Розину.

— У қаерда?

— Уни салонга олиб кирдим. Мен унга, эрим сизни қабул қилармикин, йўқми, билмайман, дедим, лекин, барибир, кутяпти.

Демак, Марина Розину Бекас билан учрашмоқчи бўлибди... Нега энди айнан у билан? Хотини ошхонага кириб кетди, ўзи эса арзон мебеллар билан жиҳозланган шахсий "салон"ига йўл олди.

Марина Розину диваннинг бир чеккасида омонатгина ўтирарди. Бекасни кўриши билан дарров ўрнидан турди.

— Мени танирмикинсиз, билмадим. Биз сиз билан...

— Эсимда, — деб қизнинг сўзини бўлди Бекас. — Биз дўстим Макрис билан бирга сизнинг гримхонангизга кирган эдик.

Бекас уни жойига ўтқазди. Унинг қути ўчганлиги, қовоқларининг шишганлиги бир қарашдаёқ кўзга ташланди. Бу актриса жуда кўп йиғлаган кўринади. Ҳозир Марина Розину Бекасга яна ҳам ёшроқ — гўё чинакам қизалоқдай бўлиб кўринди.

У "хўш, хизмат?" демоқчи бўлгандай, қизнинг юзига тикилиб ўтирарди.

— Ангелос хотинини ўлдирмаган, — деди қатъий тарзда ёш актриса йиғлаб юборишдан зўрга ўзини тияркан.

Бекас эшик томонга ўтирилди. У ўз уйида бирон машмаша юз беришини ёқтирмасди. Хотини ёнгинасида, ошхонада, қизи ҳам келган бўлса ажабмас... У ҳамиша машаққатли касбида бўлиб турадиган ҳалдан ортиқ можаролардан ўз оиласини нарироқ қилишга ҳаракат қиларди.

— Буни тергов аниқлайди... — деди у.

— У ҳозир қамоқда, чунки сиз уни қотилликда айблагансиз.

"Ана холос, энди шу етмай турувди. Ҳозир бу қиз жанжал кўтарарди", — деб ўйлади Бекас.

Ва лекин Маринанинг овозида ҳақорат ҳам, айблов ҳам, шикоят ҳам эшитилмади. У фақат аслида содир бўлган воқеаларнигина таъкидлади, холос.

– Менга нима дахли бор буларнинг?
 – Сизнинг кўрсатмангизга кўра, гўё Ангелос “учрашайлик” деб хотинидан илтимос қилганмиш... Кейин сиз уни хотинининг вилла-сига кирганини кўрибсиз.

Ҳм, бу қизалоқ ҳамма гапдан хабардор экан-ку. Ким айтдийкин унга? Уйнашими? Балки унинг адвокатиدير? Нима бўлганда ҳам, бу қизнинг гапини инкор қилиш бемаънилик бўлади.

– Лекин мен тергов аҳлига айрим билганларимни айтмадим.

– Масалан?

– Мен сизнинг Сунионга Ангелос билан борганингизни, яна бир кун олдин “Корали” ресторанида Женни билан учрашмоқчи бўлганингизни айтмадим. Нима, ёлғонми бу?

У, актриса инкор қилади, ўзини оқлай бошлайди, деб кутган эди. Лекин унинг жавобини эшитиб жуда ҳам ҳайрон бўлди.

– Нега энди? Гапингиз тўғри.

– Бундан чиқди, сиз “Корали”да Женни Дендрину билан учрашмоқчи бўлганингизни инкор қилмайсиз-а?

– Йўқ.

Бекас қизга тикилиб қаради. Унинг бўздай оқарган чеҳрасида зигирдаккина бўлса ҳам муғомбирлик аломатини кўрмади. “Ахир бу қиз актриса-ку, – деб ўйлади у. – Лекин нияти нима ўзи унинг?”

– Демак, тан оласиз?

– Албатта.

– Яхшиям, терговчи буни билмайди. Билганида, ёмон аҳволга тушиб қолардингиз.

– Нимага энди?

– Ҳалиям тушунмадингиз-а! Сизнинг ўйнашингиз... Ёки Ангелос Дендринос... ахир у ўйнашингиз эмасми?

– Биз бир-биримизни севамиз, – деди қиз соддагина қилиб.

– Жуда соз. Демак, сизнинг маҳбубингиз ўз хотинини ўлдирган.

– У ўлдирмаган!

– Ўлдирганлигини исботловчи далиллар бор. Агар Дендриноснинг кечаси қоронғида ўз хотинини уйдан чиқишга ундаганини... ё бўлмаса, қотиллик юз берган тунда у виллага кирган пайт сиз уни машинада кутиб ўтирганингизни терговчи билиб қолса, нима деган бўларди?.. Ана унда сизнинг қотилга шерик бўлганингиз масаласи ҳам кўриларди.

Ошхонадан қовурилаётган гўшт ва пиёздонинг ҳиди кела бошлади.

– Шерик? Нега энди?

– Негаки, сиз мархумани тузоққа илинтиришда маҳбубингизга ёрдам бермоқчи бўлгансиз. Ахир Женни Дендринудан учрашув ҳақида илтимос қилган сиз эмасми?

– Мен-а?

– Бўлмасам-чи, ахир у билан учрашув ҳақида келишгандик, деб ўзингиз айтдингиз-ку.

– Ҳа, келишгандик...

– Бу ҳақда сиз у билан телефонда гаплашувдингизми?

– Ҳа. Лекин бу масалада у менга телефон қилган эди.

Бундай тескари хабарни Бекас ҳеч кутмаган эди.

– У?.. Сизга-я?..

Ҳа. Уйимга қўнғироқ қилди. У мендан илтимос қилди учрашайлик деб.

Гаплари гирт ёлғон! Женни Дендринунинг телефонда айтган гап-

ларини Бекас жуда яхши эслайди: бу қизалоқ у билан “Корали” ресторанида учрашмоқчи бўлган. Аввалига Женни учрашувга рози бўлган “безбет” кундошининг адабини бериб қўймоқчи бўлган, — лекин кейин ўйлаб кўриб, ваҳимага тушган ва учрашувга бормаган. Марҳума бу гапларнинг ҳаммасини жиноят арафасида рўйи рост сўзлаб берган эди.

— Демак, сиз билан учрашувни унинг ўзи таклиф қилган, денг?

— Бўлмасам-чи! Ўзи таклиф қилди, учрашув жойини ҳам, вақтини ҳам ўзи тайинлади. Мен боришни хоҳламадим. Очиги, кўрқдим. Лекин Ангелос, кел, яхшиси, орани батамом очди қилайлик, деди. Агар у ажрашишга рози бўлса, биз турмуш қурмоқчи эдик. Яна айтаман, биз бир-биримизни севамиз. Ангелос мени ёлғиз қолдиришдан кўрқди, шунинг учун у ерга бирга боргандик.

— Нима учун у ўзини панага олганди?

— Унинг хотини, фақат ўзингиз билан гаплашмоқчиман, деганди менга.

Ҳамма гапи ёлғон — бу аниқ. Бекас бу қизнинг ўта лаёқатли актриса эканлигига яна бир бор ишонч ҳосил қилди, ахир сал бўлмаса ўзи ҳам унинг қармоғига илиниб қолаёзди-да.

— Гапларингизга ишонгим келяпти-ю, лекин, афсуски, иложим йўқ. Ўша учрашувдан менинг ҳам хабарим бор — бу сизни ҳайрон қолдирмаяптими?

— Ҳайрон қолдирыпти! — деди актриса эсанкираб.

Ошхонадан идиш-товоқлар садоси эшитилди: хотини дастурхон туза бошлаган эди.

— Сизнинг телефон қилиб, учрашув ҳақида илтимос қилганингизни менга Дендрину хонимнинг ўзи гапириб берган эди.

— Вой, тавба! Қандай тили борди унинг бунақа дейишга?

— Энди ҳеч аҳамияти қолмади бу гапнинг. Ахир учрашмагансизку. Терговчи бу ҳақда ҳеч нима билмайди.

— Йўқ, янглишяпсиз, бу жуда муҳим аҳамиятга эга, — деди актриса кутилмаганда қатъий. — Агар шу айтган гапингиз рост бўлса...

Бекас жилмайди.

— Нима, мени ёлғончи дейишга бирон далилингиз борми?

— Йўқ... Мени кечиринг... Мен бундай демоқчи эмасдим. Айтмоқчиманки, агар Женни Дендрину чиндан ҳам учрашув ҳақида ўзини мендан эмас, балки мени ундан илтимос қилган, деб айтган бўлса, у сизга ёлғон гапирган.

Энди ошхонадан овқатнинг хушбўй ҳиди кела бошлади. Бекас бугун эрталабдан бери ҳеч нима емаганини эслади. Ошуфта қиз билан суҳбати бемаъни бўлиб туюла бошлади унга.

— Бўлса бордир, — деди у бепарво оҳангда бу қиздан тезроқ қутулиш ниятида.

Қиз буни тушунди.

— Йўқ, унақа деманг. Буларнинг ҳаммаси жуда-жуда муҳим. Нимагаки, ҳамонки, Женни бу учрашув ҳақида сизга ёлғон гапирган экан, демак, бошқа гаплари ҳам ёлғон бўлиши мумкин.

— Менга қаранг, мадемуазел, — деди Бекас гижина бошлаганини билдириб, — ахир менда ҳеч қандай ваколат йўқ-ку...

Дафъатан гапи оғзида қолди. Илтижо ва ҳаяжон билан мўлтираб турган бу қизнинг гаплари маънисига у фақат энди тушунган эди. “Ҳамонки, Женни бу учрашув ҳақида сизга ёлғон гапирган экан, демак, бошқа гаплари ҳам ёлғон бўлиши мумкин”.

– Нега энди у ёлгон гапириши керак экан?

– Билмайман, – деди қиз хомуш кайфиятда.

Бекас ҳозиргина қандай қилиб бу қиздан тезроқ қутулишни ўйлаётган эди. Мана энди ошхонадан анқиб келиб, уни оҳанрабодек ўзига торта бошлаган тансиқ таом ҳидини у бир зумда хаёлидан фаромуш қилди. Қиз ҳақ: агар Женни Дендринунинг унга биронта ёлгон гап айтгани рост бўлса, унинг бошқа айтган гапларига ишониб бўладими? Лекин у қандай мақсадни кўзлаб ёлгон гапирдийкин?

– Сиз Дендрину хоним билан биринчи марта қачон танишган эдингиз?

– Сиз мен билан кўришган ўша оқшомда Женни ҳам гримхонамга кирган эди.

– У сизнинг телефонингизни билармиди?

Бекас шу заҳоти бемаъни савол берганини тушунди: ахир Дендрину хоним қизнинг телефони рақамини телефонлар дафтарида ахтариб топиши мумкин эди-ку.

– Йўқ. Ўзим ҳам ҳайронман. Чунки телефон рақами меники эмас.

– Телефон йўқми сизда?

– Йўқ эди. Бу рақамни менга дугонам бериб кетувди. Ҳозир у чет элда. Телефоним рақамини фақат театрда сўраб билиб олиш мумкин...

– Женни ўзини бунақа икир-чикир ишларга уринтирадиган аёллардан эмас. Гапнинг аниқроғи шуки, унга сиз қўнғироқ қилгансиз.

Йўқ, бу қизнинг ёқимтойлигига маҳлиё бўлмаслик керак. Турган гапки, у ўз ўйнаши тузган режалардан бохабар бўлган, аниқроғи, икковлари биргаликда бу режаларни тузганлар. Бекас бахти қаро Женни Дендринунинг тасодифан телефонда эшитиб қолган суҳбатини эслади. Бу гапни у бу ерга биринчи марта ёрдам сўраб келганида айтган эди. Лекин афсуски, Бекас у хонимни ҳимоя қила олмади.

У мана шу қизалоқнинг таъсирига берилгани учун ўзини қаттиқ койий бошлади.

– Кулоқ солинг, мадемуазел, – деди у, – энди бу ишга менинг даҳлим йўқ. – Қанча саволларингиз бўлса, терговчига ё прокурорга мурожаат қилишингиз мумкин. Энди кечирасиз, мени кутишяпти.

У ўрнидан турди. Қизнинг кўзлари филт-филт ёшга тўлди.

– Ангелос айбдор эмас.

– Қўлимдан ҳеч иш келмайди. Унинг айби йўқлигини адвокати судда исботласин.

– Унда кеч бўлади.

Бекасинг тоқати тоқ бўла бошлади. Хотини ошхонада, овқатинг совиб қолади, демоқчи бўлгандай идишларни тарақлатарди.

– Мендан нима истайсиз?

– Уни қандай айбдор қилган бўлсангиз, энди айби йўқлигини ҳам шундай исботланг.

Бу энди ҳеч куракда турмайдиган талаб эди.

– Айтдим-ку сизга, мадмуазел, бундай қилишга энди менда ҳеч қандай ваколат йўқ, бу ёқда мени тушликка кутишяпти.

– Ахир...

– Вассалом.

Марина бошини ҳам қилиб хонадан чиқиб кетди. Хуноби ошган Бекас уни эшиккача кузатиб қўйди.

– Буни қаранглар-а! “Уни қандай айбдор қилган бўлсангиз, энди айби йўқлигини ҳам шундай исботланг” миш... – жаҳл билан гўлдираб емакхонага кириб борди у.

- Нимага келибди у қиз? – сўради хотини.
- Э, у жинни қиз! – деб жавоб қилди Бекас ўз ўрнига ўтираркан.
- Вой, ростданми? Шўрлик қиз-е! Шундай ёқимтой-а!
- Ёқимтой! Ҳа, тўғри! Ёқимтой, шунинг учун ҳам хавфли у!

У бўлиб ўтган бу нохуш суҳбатни унутишга ва бутун диққат-эътиборини хотинининг ошхонада ижод қилган нодир таомига қаратишга ҳаракат қилди. Лекин, афсуски, эплай олмади. “Ҳамонки, Женни Дендрину бу учрашув ҳақида сизга ёлгон гапирган экан, демак, бошқа гаплари ҳам ёлгон бўлиши мумкин”. Фирт бемаъни гап! Ахир Женнининг ўлими унинг ростгўйлигини билдирувчи эътироз қилиб бўлмайдиган аниқ далил эмасми? Қизалоқ бўлса... тўғри, у лаёқатли актриса, албатта, ўз ўйнашини қутқармоқчи – нега қутқармасин ахир? – агар Дендринос судда хотинининг қотили деб айбланса, у бутун бойликдан маҳрум бўлади, албатта.

Бугун у индамай тушлик қилди, ҳатто хотинининг пазандалик санъатига таҳсин ўқишни ҳам унутди; ваҳоланки, у, одатда, хотинига уйланган кунидан бери, унинг пиширган ажабтовур таомига таҳсин ўқишни бир кун ҳам қанда қилмаган эди.

Тушликдан кейин Бекас, одатда, хотини билан суҳбатлашарди. Икковлари бир-бирларига янгиликларни – сиёсий эмас албатта, ҳаётий янгиликларни – айтардилар: яқинда турмушга чиққан узоқ қариндошлари ҳақида, қазо қилган холаваччалари ҳақида гаплашишар, кейинги пайтда эса, қизларининг никоҳ тўйи ҳақида кўпроқ суҳбатлашардилар. Лекин бу гал Бекас оилавий анъанани бузди. У берилиб газета ўқий бошлади, хотини бўлса, идишларни йиғиштириб қаҳва дамлагани ошхонага чиқиб кетди. Бекас ҳеч нима ўқий олмади: миясидаги хаёллар унга тинчлик бермасди. Бўлмасам-чи, анави актриса қиз уни лақиллатиб чиқиб кетган эди, албатта... Балки аксинчадир? Агар гапи рост бўлса-чи?

– Йўқ-е, – деди у овоз чиқариб.

Агар унинг гапи рост бўлса, ҳамма айтилган фикрлар жумбоқ бўлиб қолади-ку. Унда Женни Дендрину Бекасга ёлгон сўзлаган бўлиб чиқади. Хўш, нима учун? Қандай мақсадда?

Хотини қаҳва олиб кирди. Бекас газетани четга суриб қўйди.

– Элени қаерда?

Хотини унга бугун қизини бўлғуси қайнонасиникида тушлик қилаётганини эслатди.

– Қизинг буни сенга эрталаб айтганди.

– Дарвоқе, унутибман.

Бекас хушбўй қаҳва қуйилган финжонни қўлига олди. Уни ҳар хўплаган сари кўпроқ хаёлга тола бошлади. Қизалоқ анча-мунча тутуруқсиз гаплари билан унинг бошини қотириб кетган бўлса ҳам, ҳар ҳолда, айтган гапларида оз бўлса-да ҳақиқат бор. Бекас берган маълумотлар тергов пайтида катта аҳамиятга эга бўлди. У ўрнидан туриб, қўлига телефонлар маълумотномасини олди. Хотини ҳеч нима сўрамай, эрининг ҳаракатини кузатиб турарди.

– Мен Димитриадис деган адвокатнинг телефонини қидиряпман.

– Адвокатнинг?

– Ҳа, у кеча ўлдирилган Дендрину хонимнинг адвокати.

Эгантия хоним Женни Дендринунинг газетада босилган суратига қаради.

– Бу аёл бизникига келувди.

– Ҳа.

Бекас қидирган манзил ва телефон рақамини топди. У маълумотномани қолдириб, ўз ўрнига келиб ўтирди.

– Қўнғироқ қилмайсанми? – сўради хотини.

– Йўқ, яхшиси, ўзим бироздан кейин уйига бора қоламан.

Бекас ўша кунни кечқурун адвокат билан учрашди. Жаноб Димитриадис фақат энг бадавлат мижозларга хизмат кўрсатарди. Унинг кабинети деворлари эман тахтаси билан қопланган эди. Хонадон соҳибининг ўзи бағоят серхашам инглиз костюми кийган эди. Унинг ёзув столига қимматбаҳо икир-чикир буюмлар зеб бериб турарди. Адвокат фақат оқсуяк киборлар жамоаси билан мулоқотда бўлгани сабабли, жинойий иш билан ҳеч ҳам шуғулланмаган эди.

Унинг камзули енгидан кўриниб турган шойи қўйлакнинг қайтарма енгига қадалган тилла илматугмалар нима учундир Бекасининг диққатини тортди. Инглиз атири “Аткинсон”нинг ҳиди бутун кабинетга таралган эди.

– Хўш, хизмат.

– Мен Дендрину хонимнинг иши бўйича келгандим.

Димитриадис Бекасга ҳам ажабланиб, ҳам шубҳа билан қаради. Бу хўппасемиз тўнка Дендринудек кибор хоним билан қандай муносабатда бўлиши мумкин?

– Тахминимча, у аёл сизнинг мижозингиз бўлган, – деб гапида давом этди Бекас.

– Нафақат мижозим, дўстим ҳам эди.

– Хоним эри билан ажрашиш ишини сизга топширганмиди?

– Кечирасиз, – деди адвокат совуқ овозда. – Исмингиз Бекас шекилли?

– Ҳа.

– Полициячисиз-а?

– Собиқ.

– Ҳозир ишламайсизми полицияда?

– Ишламайман. Яқинда нафақага чиққанман.

– Унда тушуна олмадим, бу воқеа нима сабабдан сизни қизиқтириб қолди?

Адвокат, вақт бекор ўтяпти, демоқчи бўлгандай, ўнг қўли бармоқларини астойдил синчковлик билан кўздан кечирарди. Бекас бўлса бу одамни диққат билан кузатарди. Димитриадис ҳали унча қари эмас, нари борса, қирқ беш-эллик ёшларда эди. Унинг қадди-қомати келишган, тўкис кийинган, эҳтимол кўп марта сафарларда бўлгандир ва албатта энг қиммат отелларда турган.

– Расман – ҳеч қандай сабаб йўқ, – деди Бекас.

– Бўпти бўлмаса! – деб гўлдирди адвокат, ортиқча гапга ўрин йўқ, демоқчи бўлгандай.

– Гап шундаки, – деди Бекас бўш келмай, – бу мижозингиз ўлимидан бир неча кун олдин менинг уйимга борган эди.

Адвокатнинг кўзларида қизиқиш аломати учқун бўлиб чақнадию, ўчди.

– Шунақами? У сизга мурожаат қилганмиди? Нима учун айнан сизга? Билсам бўладими?

– У мендан ёрдам сўраганди.

– Қанақа ёрдам? – Димитриадис яна ўзининг манфаатдорлигини тизгинлай олмади.

– Хоним уни ўлдириб қўйишларидан кўрқарди.

Энди адвокат ўзининг сохта бепарволигини тамомила йиғиштирди.

– Нималар деяпсиз? Ахир бу жуда муҳим далил-ку, уни чиндан ҳам ўлдиришди. У қотили ким бўлиши мумкинлигини билармиди?

Бекас сал бўлмаса “ҳа” деб юборай деди. Лекин сабабини ўзи ҳам билмай, бирдан ниятини ўзгартириб деди:

– Эҳтимол.

– Ким экан у?

– Хоним буни менга айтгиси келмади.

– Афсуски, унинг қўрққани ҳақиқат бўлиб чиқди, – деди Димитриадис. – Лекин мен, барибир, тушунолмаяман, энди бу иш билан суд шуғуллана бошлаганида нима учун...

– Нима учун мен бу ишга аралашаяпманми? – деб адвокатнинг сўзини бўлди Бекас. – Шунинг учунки, марҳума менга хизмат ҳақи тўлаганди. Лекин мен бунақа ишга одатланмаганман... Мен профессионал полициячи эдим...

– Энди касбингизни ўзгартириб, хусусий изқувар бўлиб олдингизми?

– Буни ҳатто ўйламаган ҳам эдим. Бироқ, сизга тушунтириб ўтириш шарт бўлмаган сабабга кўра, мен мижозингиз берган пулни олишга мажбур бўлгандим.

– Тушунмадим...

– Менга муайян бир ишни бажаришим учун хизмат ҳақи тўланганди, – деди Бекас вазминлик билан, – ҳозир шу ишимни бажаряпман.

Димитриадиснинг лабида заҳарханда аломат пайдо бўлди.

– Сизга хонимнинг жонини сақлашингиз учун ҳақ тўланган. Афсуски, бу ишни сиз эплай олмагансиз. Йўқ-йўқ, сизни айбламоқчи эмасман... Лекин фожа содир бўлганидан кейин яна қанақа “иш” ҳақида гап бўлиши мумкин?

– Мен қотилни топишим керак, – деб жавоб қилди Бекас.

Нега у бундай деди? Женни Дендринунинг қотили топилди-ку. Женни айнан шу одамдан қўрққан, Бекасининг ўзи ҳам шак-шубҳасиз, шу одамни қотил бўлади деб тахмин қилган эди-ку. Нега ахир у бунақа жавоб қилдийкин? Балки адвокат ўзининг такаббурлиги билан Бекасининг жигига тега бошлагани учун у шундай дегандир?

– Лекин қотил топилган, – деди адвокат. – Ё сиз марҳуманинг эрини айбдор эмас деб ҳисоблайсизми?

Йўқ, Бекас ундай ҳисобламайди.

– Мен бунга ишонч ҳосил қилмоқчиман.

– Ҳозир ишонмаяпсизми?

– Ўзимни ишонтиришга уринмоқчиман. Жаноб Димитриадис, Ангелос Дендринос хотинининг у билан ажрашмоқчи бўлганини биринчи марта сиздан эшитдим.

– Ҳа.

– Унинг ўзи келдими ҳузурингизга?

– Йўқ, мен уни таклиф қилдим. Буни мендан мижозим Дендрину хоним илтимос қилган эди. У эри билан учрашишни хоҳламаган эди, шунинг учун бу вазифани менга топширганди. Мен эрига қўнғироқ қилдим.

– У сизнинг идорангизга келдими?

– Ўша куниёқ.

– Сиз у билан қўйди-чиқди масаласида гаплашдингизми?

– Албатта.

– У ўзини қандай тутди?

– Олдинига аччиқланди.

– Нега? Ажрашишни хоҳламадими?
 – Хоҳламади шекилли.
 – Унинг ўзи шундай дедими?
 – Э йўқ, шунчаки озгина ранжигандай бўлди, кейин бирдан ўзини босиб олди-да, хотинининг талабини у истаган пайтда бажаришга тайёр эканлигини айтди.

– Нега у дабдурустдан ниятини ўзгартирдийкин, сиз нима деб ўйлайсиз?

– Билмадим.

Димитриадис ёзув столидан олтин тамгалар билан безатилган чарм портсигарни олди ва Бекасга сигарета таклиф қилди. Кейин стол чегида турган каттакон тилла ўт олдиригич билан сигаретани тутатди. Кабинетнинг ҳамма ёғида бебаҳо зеб-зийнатлар ўтдай чақнаб турарди. Бу одам Бекасга ёқмади.

– Демак, унинг аччиғини чиқарган нарса фақат қўйди-чиқди ҳақида бўлган гапнинг ўзи эмас!

– Бўлмаса, яна нима?

– Балки хотинининг у билан гаплашишни хоҳламай, бу вазифани сизга топширгани ҳам сабабдир бунга.

– Бўлса бордир, – деб елкасини қисди Димитриадис.

Адвокат Бекас шахсига ҳам, унинг саволларига ҳам жиддий эътибор бермаётгани яққол сезилиб турарди. У Бекасининг саволларига гарчи назокат ва илтифот ила жавоб қайтараётган бўлса ҳам, ўзини мутакаббирона виқорли тутиб, бу қилинаётган суҳбат вақтни бекорга ўткаришдан бошқа нарса эмас, демоқчи бўларди.

– Яна қандай ёрдамим тегиши мумкин сизга? – Унинг бу сўзларида мазах қилаётгани яққол сезилиб турарди.

– Миннатдорман сиздан, хайр.

Бекас бинодан чиқишга улгурмасиданоқ, бу ерга келганига афсусланди. Адвокат билан бўлган кўнгилсиз учрашув Бекасни ноқулай аҳволга солиб қўйган эди. Фирт бемаънилик! Ўзи у нимани аниқламақчи бўлган эди? Адвокатнинг Дендринос билан қўйди-чиқди масаласида гаплашганини? Лекин буни Бекасининг ўзи ҳам яхши биларди-ку. Дендриноснинг қотиллик қилишига хотинининг у билан ажрашмоқчи бўлгани ва, боз устига, бу ниятини ўзи эмас, адвокати орқали маълум қилгани сабаб эмасмикин?.. Бекас Дендриноснинг айбдор эканлигига ишонч ҳосил қилиш мақсадида ўйлаб топган юқоридаги тугуруқсиз гапи учун ўзига ўзи танбеҳ бера бошлади. У Панепистимиу кўчасидан кетиб бораркан, адвокатнинг истехзоли совуқ нигоҳи ҳамон унинг кўз олдидан кетмасди.

Ҳа, яхшиси, бу ишларнинг ҳаммасини одил суд оидинлаштираверсин, ўзи эса, ҳамонки нафақада экан, қизининг никоҳ тўйи ташвишини қилсин ва бошқа оилавий ишлар билан бошини қотирсин.

Бекасининг оёқлари уни Макриснинг кабинетига олиб борди. У қўлига газета олиб роҳат курсига ўтирди ва журналистнинг ишини тугатишини сабр-тоқат билан кута бошлади. Бекас газетадан кўзини узмаган ҳолда сиёсий шарҳловчиларнинг ҳукумат инқироз ҳақидаги гапларини қулоғини динг қилиб эшитарди. Мана, анча-мунча йилдан бери ҳар битта янги ҳокимиятга эргшиб келаётган абадий инқироз ҳақидаги мулоҳазалар Макриснинг кабинетига ҳануз давом этарди.

Ниҳоят, Макрис ишини йиғиштириб дўстидан сўради:

– Демак, уйингга Марина Розину борибди-да?
 – Буни қаёқдан билдинг?
 – Қизалоқнинг ўзи менга қўнғироқ қилди. Марина сени у билан таништирганимни эслабди ва мендан сен билан гаплашиб, унга ёрдам қилишингни сўрашимни илтимос қилди.

– Қанақа ёрдам?
 – У ўз севгилисининг айбдор эмаслигини исботламоқчи.
 – Жинни қиз! – деб тўнғиллади Бекас.
 – Ошуфта қиз деса ҳам бўлади – барибир. – Макрис мундштугига тамаки тўқа бошлади. – Хўш, нима деди у сенга?

– У қўнғироқ қилмаганмиш, Женни Дендринунинг ўзи унга қўнғироқ қилиб, “Корали” ресторанида учрашишни таклиф қилганмиш. Гапи ёлғон, албатта.

– Сенинг гапинг тўғрига ўхшайди, – деди Макрис бироз ишон-қирамай.

Унинг мундштуги тутатган заҳоти ўчиб қолганди.

– Ҳайронман, нима ҳузур қилишаркин-а одамлар шуни чекиб? – деди Бекас минғирлаб. – Ундан кўра, кўп қатори, сигарета чексанг бўлмайди?

– Сигаретани сен чекавер. Ҳа, қизалоқ, шунчаки, ўз ўйнашини ҳимоя қилишга уриняпти, холос. Лекин сен фақат юздан бир фоиз-гагина унинг гапини тўғри, деб фараз қилиб кўр.

– Бу мумкин эмас.

– Майли, сенингча бўлақолсин. Кел, фақат хаёл қилиб кўрайлик-а. Қизалоқнинг гапи ёлғон эмас, деб фараз қилайлик. Дендринос терговда нимани таъкидлаган эди? У ҳам худди шундай деганди. Яъни, хотинимнинг ўзи мени чақирди, деб айтганди.

– Сени қара-ю, эрининг эшик олдида турганини кўриб, уни китритмасди-да... – деди Бекас. – Ахир у вилладаги ҳамма чироқларни ҳам ўчириб қўйибди-ку! Бундай бўлиши мумкин эмас, наҳотки тушунмасанг!

– Тушуяпман. Лекин шундай имконият бўлишини биз фақат назарий тарзда муҳокама қиляпмиз. Женни Дендринунинг эрини Сунионга таклиф қилганини ва яна ўзи қизалоқ билан учрашиш жойини тайинлаганини бир фараз қилиб кўрайлик.

– Ахир Женнининг ўзи айтди-ку менга...

– Биладан. Агар у сенга ёлғон гапирган бўлса-чи?

– Нима мақсадда? – деди Бекас қатъий тарзда.

– Шундай қилсам, кейин эримнинг ўзини оқлаб гапирган гапига ҳеч ким ишонмайди, деган мақсадда. Амалда ҳам шундай бўлиб чиқди...

– Сен детектив романларга ишқибоз бўлиб қолибсан, шекилли?

– Биз фақат фараз қиляпмиз, – Макрис дўстининг бу пичингига парво қилмай, вазминлик билан гапида давом этди. – Мен, албатта шундай бўлган, деб таъкидламоқчи эмасман. Фақат барча тахминларни таҳлил қилиб кўрмоқчиман. Майли, бу ақл гимнастикаси, оддий бир ўйин бўлақолсин...

Давоми бор.

Русчадан
 Қодир МИРМУҲАМЕДОВ
 таржимаси.

ҚОДИР МИРМУҲАМЕДОВ

Ўзбек таржимашунослиги оғир жудоликка учради. Машъум ўлим Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, Ўзбекистон Санъат арбоби, атоқли таржимон Қодир Мирмуҳамедовни 2012 йилнинг 4 май куни орамиздан олиб кетди.

Қодир Мирмуҳамедов 1920 йилда Тошкент шаҳрида туғилди. Меҳнат фаолиятини Тошкент Гидрометералогия коллежида ўқитувчиликдан бошлади. Сўнгра "Ўзтелерадиокомпания" да катта муҳаррир ва таржимон, "Ўздавадабийнашр" да муҳаррир ва бўлим бошлиғи, "Ўзбекфильм" муҳаррири, дубляж бўлими раҳбари, киночилар уйида котиб вазифаларида хизмат қилди.

Қ. Мирмуҳамедов кўпгина жаҳон адабиёти ёзувчиларининг сара асарларини маҳорат билан таржима қилган забардаст таржимонларимиздан бири эди. У Лев Толстой, Виктор Гюго, Михаил Булгаков, Кнут Хамсун, Агата Кристи, К. Коллоди ва бошқа бир қатор адибларнинг машҳур асарларини аслиятдагидек бадиий жилосини йўқотмаган ҳолда юксак истеъдод билан ўзбек тилига таржима қилди. Айниқса, Ҳомернинг "Одиссея", Жованни Боккаччининг "Декамерон", Виктор Гюгонинг "Бюг Жаргал", Юрий Олешининг "Уч бақалоқ", Михаил Булгаковнинг "Уста ва Маргарита", Кришан Чандарнинг "Мусаффо осмон", Агата Кристининг "Шахмат жумбоғи" романлари Қодир Мирмуҳамедов таржимасида ўзбек китобхонларининг севимли асарларига айланди.

Қ. Мирмуҳамедов адабиётимизнинг мумтоз адиблари даражасида бадиий тил бойлигимизни бойитишга ўзининг улкан ҳиссасини қўшди. У ўзининг ҳозирги ёшлар учун ибрат бўладиган таржима мактабини яратди.

Қ. Мирмуҳамедов сермахсул ижодкор бўлиб, унинг беназир таржималари халқимиз маънавиятини бойитишга, ўқувчиларимизнинг жаҳон адабиётининг юксак намуналари билан кенг танишиб боришларига беқиёс хизмат қилди.

Қ. Мирмуҳамедов умрининг охириг қадар ҳормай-толмай меҳнат қилди. Унинг таҳририятимизга яқинда тақдим этилган ва кейинги сонларимизда эълон қилина бошлаган Яннис Мариснинг "Нафақадаги хусусий изқувар" асари шундан далолатдир.

Биз "Жаҳон адабиёти" журнали ижодий жамоаси марҳум устозимизнинг оила аъзолари ва яқинларига чуқур ҳамдардлик изҳор этиб, у кишининг руҳлари шод, охиратлари обод бўлишини Яратгандан тилаб қоламиз.